

UDK 63:93/99(05)
YU ISSN 0353-412X
Godište XV – XVI
(2007/08)

Iz istorije poljoprivrede

Proceedings / Zbornik radova

ICOM • AIMA

CIMA XV

**XV MEĐUNARODNI KONGRES
POLJOPRIVREDNIH MUZEJA**

Časopis

Iz istorije poljoprivrede

UDK 63:93/99(05)

YU ISSN 0353-412X

Godište: XV – XVI (2007/08)

Sveske, povezane: 1-2 i 3-4

Izdavač

Poljoprivredni muzej

21472 Kulpin

Trg oslobođenja 7

tel: 021/786-562

Urednik

Prof. dr Veselin Lazić

Uređivački odbor

Prof. dr Jan Kišgeci, predsednik

Prof. dr Branka Lazić

Prof. dr Timotej Čobić

Prof. dr Anđelija Antov

Prof. dr Milan Krajinović

Prof. dr Petar Sekulić

Dr Janoš Berenji

Prof. dr Milan Teodorović

Prof. dr Dušan Gvozdenović

Prof. dr Đorđe Paprić

Prof. dr Milan Martinov

Prof. dr Mladen Gagrin

Todor Gajinov, dipl. pravnik

Dr Đorđe Jocković

Mr Dragan Mitrović

Filip Forkapić, dipl.ing, kustos

Jožef Erdelji, konzervator

Tanja Mitić, profesor

Jožef Sabo, amat. istoričar

Desingn & Prepress

Lazarus, www.lazarus.rs

Printed by

Stojkov, www.stojkov.co.rs

Tiraž

300

Agricultural Museums Between Rich Past and Living Future

Jan Kisgeci, President of AIMA

In October 1966 the Czech Agricultural Museum in Prague celebrated its seventy-fifth anniversary. In honor of this occasion, a large international congress was held in which all those European scientists participated who concern themselves with problems of agrohistory, as well as agroethnographers, agrosociologists, museologists, agronomists, and agroengineers. It was a congress which clearly pointed up the main agrohistorical problems and, at the same time, impressively documented that only interdisciplinary cooperation on an international basis can call attention to the importance of agrohistory and solve the long-standing problems which cannot really be tackled by the individual branches of science.

The importance of this congress was not only in the fact that it called together the leading experts in the field but also that it worked our recommendations for future effective co-operation and created a bimannual journal *Acta Musaeorum Agriculturae*, which will maintain contact among experts in the field. Experience has shown that the effectiveness of international scientific groups depends largely on the creation of such journal or newsletter. At the same time, the congress formed a committee of representatives from Czechoslovakia, the Netherlands, the German Democratic Republic, the Federal Republic of Germany, Poland, Austria, the Soviet Union, and Sweden, to establish an international organization of agrarian museums, within the framework of either the International Council of Museums (ICOM) or the Food and agricultural Organization (FAO) of the United Nations, in order to create a center which will serve to promote and co-ordinate agrohistorical research in Europe. Finally, it was agreed to convene every three years in a similar convention in order to renew personal contacts, to report on the newest research findings. For 1969 Stuttgart-Hohenheim, has been designated as the convention site.

For 2008 Novi Sad together with Kulpin have been designated as 15 Th convention site. Long tradition and rich history brought agrohistorians again together to

solve new-standing problem: how to make agricultural museum, located in stone building, more interesting for children and their parents. How to make these institutions more beneficial for contemporary societies? On this way, we came to the main theme of this year congress „Agricultural Museums: A Rich Past, a Living Future“.

Interest in museums of technology is growing. Nostalgia is especially intriguing for museums with the rural low-technology past. One of the elements which undoubtedly draw visitors to museums of technology is the element of fantasy. Fantasies, playfulness, utopias is something which might profitably be cultivated in museums of technology for nostalgia, for the future and utopian projects, by testing knowledge on subject "Your digital village" with television screens, computer terminals and play games. Papers that we have in front of us, shows that we have to come back to first principal of museology: **education and amusement**. In other words, education through amusement. Museums are sites of remembrance, nostalgia, and mourning. They are also historical objects of collective memory. Technological museums are sites not only of bygone days but also foundation for future scenarios for technical and social progress. Museum visits may leave traces in one's memory similar to reading a novel, historical lecture or visiting an old traditional farm. They may reinforce one's understanding of the remote past, challenge the veracity of childhood memories, and present a platform from which young generations can project their hopes and fears.

Second proposal for living museum is connected with ethnotourism or agricultural tourism. By this way we are coming to Italian an Austrian experience. Piemonte is a region of northern Italy that has been finding new ways of sustaining its rural communities through agricultural tourism, „slow food“ and ecomuseum development. There are some fifty ecomuseums in the region, many relating to former industries and ways of life. These sites are now making a real contribution to the local economy, and also providing local

people with a means of self-expression and ownership of their past. This Piemonte museological revolution is good example for community-based heritage projects, and Europe-wide network of ecomuseum development. Austria with thousands small Alpine houses-museums is also good example how tradition and heritage can help to the family economy and to development of rural communities. The chief questions to be discussed in this essay are the preconditions for the growth of agricultural museums and ethno-villages, how such projects and initiatives of enthusiasts and amateurs could be linked with more professional approaches to museology and history of technology. What can be learned from rich past for developing future in developing countries?

Initiated in Europe, the agricultural museum movement is now well launched on other continents. Interest in agricultural history, mainly in open-air museums and ethno-villages, is growing, not just to glorify and idealize the past, but as a reaction to the complex, artificial and fast-changing environment of urban life. Our era is increasingly conscious of the social mission of the museums and also necessity to create a new type of museum, which would have an interdisciplinary basis and could combine the interests of agricultural museums with those of open-air and ecological museums.

This type of innovation in the field of agricultural and agrarian history must be also scientific institutions which will be able, not only to make mirrors in which a people can recognize themselves but to make concept of future rural, sustainable development.

Some agricultural museums, have begun an interesting form of collaboration with the international gene banks. Museums in Sweden and Norway run orchards in open-air departments as clone archives under the responsibility of the Scandinavian Gene Bank. There are similar activities in United States, Slovakia and many other countries. It is not seen as a romantic or nostalgic yearning for a vanishing world, nor should it be considered in the light of mere economic and physical progress, but as a necessary link of civilized development which draws from the past to give to the future.

What other new roads shall we be obliged to travel in order to open such agricultural institutions adapted to the social and cultural circumstances in different countries? What paths shall we follow once the story of European agricultural museums has become a part of history and their function reinvented to serve all societies in the world transformed by rapid technological change? I hope that CIMA XV will give us, at least, some answers to these questions. I am aware that there are always more questions than answers.

Poljoprivredna muzeologija u Srbiji

Prof. dr Jan Kišgeci, Poljoprivredni muzej Kulpin

Istorijska poljoprivreda je oduvek bila predmet interesovanja brojnih istraživača – učitelja, profesora, agronoma, zaljubljenika u istoriju poljoprivrede. Dugogodišnja težnja ovih entuzijasta bilo je osnivanje poljoprivrednog muzeja, sobzirom da su neke europske zemlje osnovale ovakve ustanove već krajem XIX ili početkom XX veka. To nije ostvareno ni u Staroj ni u Novoj Jugoslaviji, iako su za to bili povoljni uslovi. Razvoj tehnologije i tehničke dovednosti je do odbacivanja starih, prevaziđenih rešenja, tako da se relativno lako moglo doći do zbirke predmeta, poljoprivrednih oruđa za obradu zemljišta, pogonskih mašina, kao i mašina za prikupljanje letine, odnosno mašine za žetvu ili pak vršidbu žitariaca.

Treba da se istakne činjenica da ipak naši kolektivni radnici nisu zaostali za ostalim evropskim osnivačima muzejskih zbirki, a istoričari poljoprivrede za ostalim muzejskim radnicima u proučavanju naše kulturne i tehničke, agrarne baštine. Odmah posle osnivanja Etnografskog muzeja u Beogradu 1901. godine, sakupljena je velika zbirka poljoprivrednih alatki.

Etnografski muzej je počeo sa radom, sa velikom zbirkom, i već 1904. godine, njihov fond je brojao 8500 predmeta. Predmeti su sakupljeni sa cele teritorije Balkana i pripadali su ne samo tradicionalnoj srpskoj kulturi nego i drugim etničkim grupama...

Poljoprivredna kolekcija sadrži tradicionalna oruđa i sprave za obradu zemlje kao i uzgajanje žita i drugih kultura. U njoj se nalaze motike, raonici, plugovi, drljače, srpovi, kose, vile, grablje, vodiri, brusevi i krunjači. Prema materijalu od kojeg su napravljeni podeljeni su na drvene, kombinovane drveno – metalne i metalne.

Pored ovoga se u kolekciji nalaze i oruđa koja se koriste u voćarstvu i vinogradarstvu kao što su naprimjer baštenske makaze, vinogradarski noževi – vagovi, muljače, prese, kazani za pečenje rakije, vinska i rakijска burad, nategače i levkovi. Pored ovoga, u njoj se nalaze i predmeti koji se koriste u pčelarstvu kao naprimjer košnice i separatori za med.

Muzej ima jednu od najbogatijih specijalizovanih biblioteka na Balkanu i objavljuje ih u stručnim publikacijama. Muzej poseduje u svom sastavu konzervatorsku službu koja štiti sav prikupljeni materijal.

Druga institucija u našoj zemlji, za poljoprivrednu istoriju koja organizovano sakuplja, štiti i proučava teh-

ničko i kulturno nasleđe je Muzej Vojvodine u Novom Sadu. Prvi muzej u Vojvodini je 1847. godine osnovala Matica srpska sa zadatkom zaštite svih starina i vrednosti. Muzej Matice Srpske je 1947. godine prerastao u današnji Muzej Vojvodine. Po svom sastavu ima kompleksni karakter – odeljenje arheologije, istorije, etnologije i kulturne istorije Vojvodine. U Vojvodini poljoprivrednu tematiku neguju i gradski muzeji koji se nalaze u Novom Sadu, Vršcu, Somboru, Zrenjaninu, Pančevu, Subotici, Sremskoj Mitrovici, Bečeju, Senti, Kikindi i Sr. Karlovcima. Muzejske zbirke se nalaze u Žablju, Ruskom Krsturu i Bačkom Petrovcu, dok memorijalni muzeji u Sr. Kamenici, posvećen pesniku Jovanu Jovanoviću Zmaju, i u koviljskom manastiru, posvećenom istoričaru Jovanu Rajiću. Poljoprivredne kolekcije se nalaze i u etnološkim odeljenjima muzeja u Kragujevcu, Nišu, Vranju i u drugim mestima Srbije.

Poljoprivredni muzej Kulpin

Društvena organizacija za agrarnu baštinu - Poljoprivredni muzej u Kulpinu, kao jedina specijalizovana muzejska ustanova u zemlji, za istraživanje i izučavanje agrarne prošlosti, osnovan je 20. januara 1993. godine. Osnivanju su prethodile višegodišnje aktivnosti mnogih stručnih i naučnih radnika. Rezultat tih aktivnosti je značajna činjenica da Muzej sada ima obezbeđen prostor, eksponate kao i uslove za razvoj, tako da je u relativno kratkom periodu postao institucija od izuzetnog kulturnog i naučnog značaja u izučavanju i prezentaciji agrarne prošlosti.

Poljoprivredni muzej u Kulpinu čini kompleks od 2 dvorca koji su stavljeni pod zaštitu države kao spomenički objekti. U okviru kompleksa nalazi se takodje upravna zgrada, kovačnica, konjušnica, žitni magacin, i šupa za mašine. Svi objekti su namenjeni muzeološkoj upotrebi i postepeno se adaptiraju. Rekonstrukcijom žitnog magacina muzej je dobio jedinstveni izložbeni i galerijski prostor. Muzej je okružen velelepnim parkom od 5 hektara koji predstavlja prirodni spomenik-arboretum retkih biljnih vrsta.

Osnovni cilj Poljoprivrednog muzeja je da se sačuvaju od nestajanja i propadanja materijalni dokazi bogate agrarne prošlosti. Prema tome, najvažniji zadatak

je sakupljanje, muzeološka obrada, čuvanje i zaštita kao i izlaganje – prezentacija prikupljenog materijala.

Stalne tematske izložbe

Istorijat gajenja hmelja

U regiji Bačkog Petrovca hmelj se gaji preko 250 godina. Istorija gajenja hmelja i proizvodnje piva predstavljena je na izložbi dokumentima, predmetima i fotografijama.

Istorijat gajenja konoplje

Konopljia se tradicionalno gajila u našoj zemlji. Na izložbi je predstavljeno poreklo konoplje, a preko karata, dokumenata, fotografija i alata za preradu ove biljke prikazano je gajenje konoplje i njena prerada u kućnoj radinosti.

Istorijat gajenja sirkia metlaša

Pored prikazanog istorijata gajenja sirkia metlaša, na izložbi su postavljene i metle od različitih materijala sa raznih strana sveta. Posetioci mogu videti i sve faze ručne izrade metli od sirkia.

Istorijat gajenja pšenice

Izložba se sastoji iz segmenata: poreklo pšenice; selekcija i selepcionari pšenice kao i tehnologije proizvodnje pšenice kroz istoriju; tradicionalna žetva i vršidba, a prikazano je i skladištenje zrna kroz istoriju. Pored dokumenata i fotografija izložbu čine i određene poljoprivredne alatke.

Istorijat govedarstva

Na veoma edukativan način je prikazan istorijat i razvoj govedarstva preko rodonačelnika goveda, muznih i tovnih rasa krava kao i maketa krava; tradicionalan način uzgoja goveda. Pribor za veštačko osemenjavanje, muzni uredaji kao i uzorci koji se koriste kao stočna hrana.

Istorijat mlekarstva

Obraden je istorijat mlekarstva od praistorijskih vremena do današnjeg doba. Obuhvaćene su sve vrste mlečne stoke u svetu – nekada i sada. Tehnologija muže i prerade mleka, propraćena je dokumentima, fotografijama, sudovima i aparatima za mužu i za proizvodnju mlečnih proizvoda.

Svinjarstvo – juče, danas, sutra

Izložba je posvećena proizvođačima svinja i svima onima koji se, direktno ili indirektno profesionalno bave, ili nameravaju da se bave ovom, za našu zemlju veoma važnom privrednom granom. Na ukupno 30 panoa sa 254 fotografija, uvodnim tekstovima i legendama prikazani su istorijat, razvoj, privredni značaj, mogućnosti i perspektiva svinjarstva.

Ovčarstvo

Izložba predstavlja dugu tradiciju uzgoja ovaca u Panonskoj ravnici i šire. Fotografije svedoče o bogatom koloritu salaša, pašnjaka, ritova i teškom životu pastira na vetrometinama nepreglednih prostranstava.

Istorijat Poljoprivrednog fakulteta u Novom Sadu (1954 – 2004)

Preko osnivačkih i drugih važnih dokumenata, fotografija, prikazan je istorijat i razvoj od njegovog osnivanja pa do danas.

Ostale aktivnosti

U galerijskom prostoru organizuju se likovne izložbe, gde se smenjuju izlagači – umetnici. Prostorije dvorca omogućavaju organizaciju malih likovnih izložbi, promocije knjiga, književnih večeri i koncerata. U posljednjim mesecima u parku priređuju se koncerti i pozorišne manifestacije.

Muzej na otvorenom prostoru "Staro selo" Sirogojno, Zlatibor

Zlatibor, jedan od najlepših planinskih regiona u Srbiji, sa pašnjacima, četinarskim šumama, rekama i zdravom klimom, oduvek je bio urođen za stanovanje. Ostaci prošlih epoha, praistorijski nalazi, stari spomenici, srednjovekovni gradovi, crkve i nekropole iz vremena nezavisne Kraljevine Srbije, predstavljaju samo jedan deo ogromnog kulturnog nasleđa sačuvanih na planini Zlatibor.

Muzej na otvorenom prostoru "Staro selo" Sirogojno je smešten na specijalno odabranom terenu zaštićenom od vетра. U gornjem delu se nalaze kuće i drugi objekti koji su se koristili za skladištenje hrane. U donjem delu se nalaze štale, obori za svinje, torovi za ovce, a malo dalje su voćnjaci i baštne za ratarske i povrtarske kulture.

Muzej ima naročito poseban program oživljavanja starih zanata. U muzejskoj radionici se izrađuju kopije predmeta, grnčarija, ručno bojeni tekstil, pribori od drveta i gvožđa. Pored njih se može naći i nekoliko proizvoda inspirisani starom umetničkom tradicijom samo prilagođeni potrebama i ukusima savremenog čoveka. Staro selo Sirogojno štiti ne samo građevine nego i tradicionalan način i veština u građenju zlatiborskog kraja.

Srpski muzej hleba – Pećinci

Srpski muzej hleba – Jeremija je osnovan 1995. godine, a zvanično je otvoren za posetioce marta 1998. godine. Nalazi se 40 km od Beograda u sremskom selu Pećinci. Nastao je kao rezultat dugogodišnjeg rada Slobodana Jeremića na sakupljanju različitih predmeta, sada već znalački podeljenih po kolekcijama.

- kolekcija praistorijskih alatki
- kolekcija oruđa za obradu zemljišta

- zbirka oruđa za gajenje ratarskih kultura
- sprave koje se koriste za pravljenje hleba i pečenje
- kolekcija sprava koje se koriste u tradicionalnom srpskom domaćinstvu
- kolekcija raznih tipova ritualnog hleba

Muzej pčelarstva-Sremski Karlovci

Porodica Živanović iz Sremskih Karlovcava ima dugu tradiciju u pčelarstvu, koja potiče od njihovih predaka a prenosi se vrlo pedantno iz generacije na generaciju. Putem male ali vrlo ukusne ekspozicije Žarko Živanović predstavio razvoj pčelarstva kod nas sa vrlo ilustrativnim i vrednim artefaktima. Živanovići su i dobri proizvodjači grožđa i vina. U lepom ambijentu sremskog , starogradskog dvorišta pod ogromnom krošnjom platana, uz muziku tamburaša i degustaciju Karlovačkog rizlinga i Bermeta, može se dočarati život ove istorijske varošice u stara dobra vremena.

Zaključak

Ovim nabrajenjem najznačajnih institucija i njihovih programa vezanih za agrarnu baštinu,došli smo do kraja XX veka kada se završava jedno razdoblje instituci-

onalnog rada na prikupljanju i proučavanju artefakta iz naše bogate agrarne baštine. Novi milenijum a pre svega nove društvene promene, donose i nove ideje. Sa vetrovima privatizacije dolaze i nove inicijative osnivanja privatnih poljoprivrednih zbirki, etnomuzeja, etnosela, muzeja na otvorenom prostoru,ekomuzeja što je sve više afirmisano razvojem seoskog turizma, kulturnog turizma, zdravstvenog ili pak verskog turizma. Sve to doprinosi boljem upoznavanju naše istorije, vrednovanju tradicija i kultura svih koji žive na ovim prostorima, bez obzira na nacionalnu ili versku pripadnost. Međutim ima i druga strana medalje. Dobija se utisak da prestaju pravila igre, naučni principi ,kulturni standardi. Nedovoljna saradnja sa kustosima, obrazovanim stručnjacima u domenu kulture i zaštite kulturne baštine često dovodi do postavki bez koncepta, sa puno neukusa, bez evidencije, odnosno muzejske obrade predmeta. To sve treba odstranjivati upornim radom obrazovanih kadrova u muzejima, zavodima za zaštitu spomenika kulture,ministarstvima. Na kraju ipak treba naglasiti da sve više dolazomo do produhovljenog shvatanja naše prošlosti i do iskonskog ubeđenja da je istorija ipak učiteljica života. Upravo tu istoriju treba savesno izučiti i pravilno predstaviti mladim generacijama, da je ne bi iznova, svi zajedno, više puta ponavljali. Naročito ta poglavљa koja želimo zauvek zaboraviti.

Agricultural Museology in Serbia

Jan Kisgeci, Agricultural museum Kulpin

Agricultural museology in Serbia is a new scientific and cultural subject. Nevertheless history of agriculture was always in top interest of numerous researchers – teachers, professors, agronomists. Their interest was implemented in several institutions in the country. Main institution for agricultural history was Ethnographic museum in Belgrade that is one of the oldest museums on the Balkans. Recently it has celebrated its hundredth anniversary and it rightfully deserves to be called a guardian of national culture.

Second institution for agricultural history that organise collecting, protection and studing of technical and cultural heretage is Museum of Vojvodina in Novi Sad, with the complex character, for archeology, history, ethnology and cultural history. Agricultural collections are also present in ethnographic departments of museums in Kragujevac, Niš, Vranje Novi Sad, Vršac, Sombor, Zrenjanin, Pančevo, Subotica, Sremska Mitrovica, Bećej, Senta, Kikinda and Sremski Karlovci.

The museums collections are existing in Žabalj, Ruski Krstur and Bački Petrovac.

Museum of agriculture Kulpin

Agricultural museum in Kulpin, as the sole specialized museum institution in the country, for study and research of agrarian past, was founded on January 20, 1993. The activities lasting several years of many technical and research workers proceeded to foundation of Museum. The result of these activities is that the Museum now has its space, exhibits as well as conditions for development, so that in a relatively short period it became an institution of exceptional cultural and scientific significance in research and presentation of agrarian past.

Agricultural museum in Kulpin includes the complex of castles, which are protected by the state as the monument buildings. Within the complex, besides the two castles there is head office, so called blacksmith

shop, horse stable and wheat storehouse. All buildings are intended for museum exhibits and they are gradually adapted for that purpose. By reconstruction of wheat storehouse the museum has got a unique exhibition and gallery space.

The museum is surrounded by magnificent park of 5 hectares which presents a natural monument-arboresum of rare plant species.

The basic aim of Agricultural museum is to preserve and save from disappearance the material evidence of rich agrarian past. The most important task of museum is collection, museum treatment, saving and protection as well as exhibiting of the material collected.

Permanent thematic exhibitions

History of hop growing

In Bački Petrovac region hop growing was performed over 250 years. The history of hop growing and beer production is presented by documents, photographs and tools.

History of hemp growing

Hemp was traditionally grown in our country. The origin of hemp was presented through the maps, photographs, documents and tools for processing of the plant. The growing of hemp and its processing in handcrafts was described.

History of broomcorn

Besides the presentation of history of broomcorn growing, the brooms of different materials from all over the world are presented. The visitors may see all phases of manual manufacturing of brooms.

History of wheat growing

The exhibit contains the following segments: origin and spreading of wheat growing, selection of wheat, technology of production of wheat through the history, traditional harvesting and threshing, storage of grain throughout history.

History of cattle production

In a very instructive way, the history and development of cattle production was presented through the origin of cattle, dairy and beef breeds as well as their models and traditional method of breeding also. There are presentations of modern breeding, reproduction of cattle.

History of milk production was presented from prehistoric times till now. All species of milking animals in the past and present times are presented. Technology of milking and milk processing is followed by documents, photographs, dishes and milking machines intended for milk production and processing.

Pig production

The exhibition is devoted to pig producers and all those which are directly or indirectly bound or intend to do that, for our country very important branch of economy.

Sheep production

Presented long tradition of this production on Pannonia area and hard life of shepherds.

History of Faculty of Agriculture in Novi Sad (1954-2004)

By means of important documents of establishment and photographs, the history and development are presented from its establishment till today.

Other activities

The space enables organization of chamber music, fine arts exhibits, book promotions, literary evenings and concerts. In summer time the concerts and theatrical manifestations are organized in the park.

The open air museum "Old village" Sirogojno, Zlatibor

Zlatibor, one of the most beautiful mountainous regions in Serbia, with pastures, evergreen forests, rivers and healthy climate, has always been congenial for living. Artifacts of bygone epochs, prehistoric findings, ancient monuments, medieval sites, churches and necropolis from the time of the independent Serbian Kingdom represent only a part of a cultural heritage preserved on Mt. Zlatibor.

The open air museum at Sirogojno represents the village dwelling culture on Mt. Zlatibor. To save at least part of this cultural heritage a number of authentic objects and buildings have been transferred to the present site of the museum and conserved in order to be used for further research and to be exhibited for the public.

The Serbian museum of bread – Pećinci

The Serbian museum of bread – Jeremija is the result of numerous years of research and meticulous gathering of various objects carried out by the painter Slobodan Jeremić – Jeremija.

The Bee museum-Sremski Karlovci

Presented long family tradition of bee keeping, in the nice place of an old city garden with wine cellar and nice hospitality.

Since 2000 there are in Serbia many initiatives in forming, organizing open air museums preserving old farm houses, building ethno villages. All this activities shows, that new era of living museum already came.

Why Museums? Why Agricultural and Technological Museums?

Debra A. Reid

President of International Association of Agricultural Museums (AIMA) asked me these questions during the meeting of the AIMA presidium, May 2008. I have thought long about the answers. Why museums? Why, specifically, museums that collect, preserve and interpret agriculture and related technology? Because if they cease to exist we will lose biological diversity as well as the tangible evidence of how the world fed itself in the pre-Green Revolution era, and how it has adapted in the aftermath. Without museums we will lose intangible evidence including cultural practices that convey human belief, thought and values. Without museums we will fail to pay attention to the present. Museums should be places that create awareness, provide context, and prompt critical thinking about the present, and even the future. If they cease to exist, so does the potential for objective reflection and proactive response to unbridled agricultural “progress.”

Obviously not everyone believes in learning from the past, and many will ignore the lessons that museums can teach. But others will embrace them, both the museums and the lessons! But how can museums reach these modern advocates? Reaching them requires some changes in operation, but too often museum staff feel comfortable with tradition themselves, and fearful of change. Instead they immerse themselves in focused study and familiar stories. Museums must bump up out of this rut to be viable today.

Challenges from many fronts threaten the livelihood of agricultural museums. The farther a locale or a region or nation moves from tradition, the more challenging it becomes to allocate resources to preservation and museums. As a nation reorients its goals some of the past remains important and funded, and other aspects get abandoned. As the general public leaves country life behind, the public loses touch with agriculture and rural life. As a consequence potential visitation will drop because the public has no vested interest in museums documenting traditional agriculture. And the world is moving away from tradition at an alarming rate. As a consequence, fewer and fewer po-

tential visitors have a living memory of the peasant village and those who do may not remember it fondly. Finally, a minuscule percentage of the world’s population produce the majority of the foodstuffs, and these farmers who are heavily invested in homogenous monoculture may be interested in a pre-Green Revolution exhibit but their numbers cannot sustain museums.

Yet, at times such as these, when rural and farm life seem like extinct concepts, people still depend on food to satisfy a basic human need, and agricultural museums should build on this continued reliance on the products of agriculture and farm life to remain critical to historic and current understanding and future planning. The time is ripe for museums to garner new support and cultivate new opportunities to reach a changing public. Can traditional agricultural museums exist during this new era? With modifications, yes; without maintaining relevancy in a rapidly changing world, no.

What is a traditional agricultural museum? Most are based on a collection of agriculture-related artifacts which can include tools, equipment, photographs and manuscripts, biological specimens, and soil samples. The collection usually documents both the home as well as the farm side of the farming operation. It can include both primary sources including memory, newspaper archives, and statistical data as well as secondary sources including published reports and monographs. The collection can be exhibited in a traditional way, via static exhibits showing types of equipment or in interpretive exhibits that explain the evolution of equipment including the influence of farmers and their families, engineers, manufacturers, dealers and laborers. Many feature scientific innovations and the influence of individuals on the process. Some include living collections and large artifacts including stock, crops, farmsteads and fields, and the line then blurs between traditional agricultural museums with only static collections and living history farms, and open air museums.

Traditional farmsteads and associated acreage provide important context to interpret past agricultural practices and associated technological change. This

is increasingly true as the visiting public becomes increasingly disassociated from farming and rural life. The exhibits in a traditional agricultural museum may have no relevance, but put into the context of a living working farmstead, interpretive possibilities increase;

Traditional agricultural museums, living history farms and their close kin, open air museums can continue only if they recognize the potential they hold to educate their funders as well as the general public. This requires a shift in perspective on the part of agricultural museum directors and staff. Specifically, the evidence (tangible and intangible) that museums collect can no longer just be collected for the sake of the object's preservation; or because of the ways an object might complete a specific collection. The evidence must also relate to an interpretive theme. For example, a particular tractor may complete the museums' collection of Ford tractors imported into the country over a specific time frame. But is that reason alone to collect the tractor?

How can the staff determine if collecting the tractor furthers its ability to interpret agricultural history? Museums must do an internal review of their collection and interpretive strengths to determine what they exist to accomplish. This is usually referred to as strategic planning, a strategy that many businesses but few museums undertake. Out of such planning should emerge a "vision" for the museums as well as an interpretive mission with associated themes. For example, the National Agricultural Center and Hall of Fame leaves little doubt about its "vision" – It was chartered by Congress to honor the American Farmer. Its mission states that it exists "to educate society on the historical and present value of American agriculture and to honor leadership in Agri-Business and Academia by providing education, information, experience and recognition." [<http://aghalloffame.com/history.aspx>]. While obviously celebratory, such a mission allows the organization to focus its programming to things historic as well as of present value. "Honoring" leadership certainly could undermine the museum's ability to be objective, but the supporting statement elaborates on the museum's goals:

- Agriculture touches the lives of every living person. The food we eat, the clothes we wear, the way of life that developed the values, economy, and culture of our nation all find root in agriculture. Yet, today, few people understand or appreciate agriculture as the dynamic and pervasive force that has shaped our nation's past and that will shape the world's future.
- To awaken people to the importance of agriculture and help them understand and appreciate its influence, agribusiness leaders of the 1950's, in Kansas City and throughout the country, envisioned the creation of the nation's premier center for agriculture. To this end, the focus of the pro-

posed institution would be the American farmer and farming and would include not only the rural heritage which has been so influential in shaping America, but also the science and technology of farming that are shaping our world of tomorrow.

- The National Agricultural Center and Hall of Fame, or the Ag Center as it is more commonly known, became a reality when it was issued a federal charter by an act of the 86th Congress and signed by President Dwight D. Eisenhower on August 31, 1960. This rare federal charter, an historic beginning the institution shares with organizations like the American Red Cross, the Veterans of Foreign Wars, and the Future Farmers of America, charged the Ag Center to serve as the "national" museum of agriculture and a memorial to farming leaders.
- Although the museum was created by federal action, it receives no appropriation from local, state, or federal government. The Center is entirely funded by private and corporate donations, and revenue generated by admissions, memberships, special events, and facility rental.

[//aghalloffame.com/history.aspx]

Changing to meet the times may require diversifying funding to remain solvent as national or regional funding declines. This requirement to diversify funding should not be construed as museums no longer NEEDING government funding. In fact, museums continue to operate in the public trust, and the public – through government appropriation – should still be responsible for their existence and operation. Yet, in addition to local, municipal, state, national and even international public funding, museums can turn to private foundations and corporate sponsors to maintain and expand their programs.

I do not advocate that museums become a romantic escape to a lost world, but museums can share the positive as well as the negative aspects of traditional life and the merits and risks of sustainable agriculture. Doing so can help the public understand the ways the weather and pests defined cultivation practices historically. By doing so, perhaps the general public will understand that, despite tractors, self-propelled combines, pesticides and herbicides and biologically engineered crops and stock, a natural disaster such as earth quake, cyclone, flood or drought, and pestilence can still obliterate not just a family's but a large chunk of the world's food supplies.

The Present and Future

Museums should be places that create awareness, provide context, and prompt critical thinking about the present, and even the future. If they cease to exist, so

does the potential for objective reflection and proactive response to unbridled "progress."

So, what can be the future of your agricultural museum? You have to opportunity to reach new audiences, generate new funding, and transform your interpretation, but it will require:

1. a shift in attitude and abandonment of your comfort zone.
2. talking with those who visit your museum, and those who do not to find out what they think your museum can do for them.
3. conducting an assessment of the weaknesses and threats facing the museum, and identifying the strengths and opportunities and potential that also exists. This is the first step in institutional master planning, and it can lead you to understand your mission and the steps you need to take to accomplish that mission, and thus survive.
4. developing changing exhibits based on the museum mission and related themes. The exhibits should be mounted on a regular schedule, and they can address current issues in historic perspective in keeping with your museum mission.
5. partnering with institutions and sponsors to cooperate, not compete for limited funds
6. reach out to schools and develop educational programs that can be delivered at the museums or electronically and that relate to curriculum goals in history, but also in the sciences and liberal arts.
7. steady, sometimes rapid adjustments to hot topics that relate to the museum mission. For instance, the current international debate over corn/maize and ethanol production could be interpreted in a variety of ways using existing collections in most agricultural museums. Have any museums wrestled with this? Have any asked their constituents what they think? Have any created forums to discuss it, or thought about collecting tangible and intangible evidence to document it?

Potential exists, but many factors can conspire against change. Agricultural museums can survive if they face the challenges head-on; turn them into opportunities, and involve the public in the planning.

Selected Bibliography

Ken Bubp and Dave Allison, "Opening Doors to Great Guest Experiences," *History News* 62, no. 2 (Spring 2007): 20-23. The training CD "Opening Doors to Great Guest Experiences" is available at: www.openingdoors.connerprairie.org

Catlin-Legutko, Cinnamon. "DIY [Do it Yourself] Strategic Planning for Small Museums," AASLH Technical Leaflet, no. 242, in *History News* 63, no. 2

(Spring 2008). Catlin-Legutko defines small museums as institutions having an operating budget less than \$250,000 US, with a small staff with multiple responsibilities and a large volunteer corps that perform important staff functions.

Jones, Dale, "Personal Connections and the Great Cosmic Soup," *History News* 63, no. 2 (Spring 2008): 14-18.

Matelic, Candace Tangorra, "Understanding Change and Transformation in History Organizations," *History News* 63, no. 2 (Spring 2008): 7-13.

Rentzhog, Sten. *Open Air Museums: The History and Future of a Visionary Idea* (2007)

Rosenzweig, Roy and David Thelen. *The Presence of the Past: Popular Use of History in American Life*. New York: Columbia University Press, 1998.

Stein, Jill; Marianna Adams and Jessica Luke, "Thinking Evaluatively: A Practical Guide to Integrating the Visitor Voice," Technical Leaflet no. 238 in *History News* 62, no. 2 (Spring 2007).

Sheppard, Beverly, "The Need to Know," *History News* 62, no. 2 (Spring 2007). 7-11. This special issue focuses on the merits of visitor feedback and includes this essay by Sheppard, President of the Institute for Learning Innovation, which addresses: Why do people visit history museums? What excites them about what they discover? Which experiences will they share with others?

Visitor Studies Association: www.visitorstudies.org

Visitors' Voices, an affinity group of the American Association for State and Local History [www.AASLH.org] The group provides AASLH members an online forum to discuss audience research and program and institutional evaluation. <http://groups.yahoo.com/group/aaslh-visitorsvoices/>

Wilkenning, Susie, "Family Visitation at Museums: Historic Sites and History Museums," *Dispatch: The Newsletter of the American Association for State and Local History* (January 2008): 2; 4; based on a national audience survey of 5,500 museum-going families, conducted by Reach Advisors, and first presented at the 2007 Association of Children's Museums conference. Additional information can be accessed at: <http://reachadvisors.typepad.com/>

Debra A. Reid

Associate Professor, History
Eastern Illinois University
dareid@eiu.edu

Comments in this paper result from more than twenty-five years of working with agricultural museums and living history farms in various capacities, and studying their history in local, regional, national and international context.

Kulpin: selo - muzej

Koncept ideje i modela

Majda Adlešić, Turistička organizacija Opštine Bački Petrovac

Abstrakt: Kulpin je naselje u Bačkoj koje svojim prostornim sadržajima, arhitektonskim vrednostima i istorijskim značajem ima potencijale za razvoj ideje ambijentalnog muzeja. Činjenica da u naselju postoji i razvija svoje aktivnosti Poljoprivredni muzej, jedini u Srbiji, taj potencijal naselja čini smislenijim i ostvarivijim. Poljoprivredni muzej kao sadržajni epicentar je bitan i osnovni motiv dizajniranja čitavog prostora kroz proces preoblikovanja idejom vrtnog grada. Ciljevi i zadaci muzeja su polazna tačka u procesu zoniranja i strukturiranja prostora, dok primena urbanističkog i pejzažnog modela vrtnog grada daje najveće mogućnosti za razvoj muzeološke aktivnosti na otvorenom ali i samog naselja Kulpin. S obzirom da muzeji više nisu statične postavke već interaktivni proces, korišćenjem modernih tehnologija i dizajniranjem pejzaža možemo od prostora čitavog naselja sa okolnim salašima stvoriti ambijent za muzejske aktivnosti i sadržaje. Muzejske vrednosti Poljoprivrednog muzeja korespondiraju sa vrednostima prostora i memorijom ambijenta što je najbolji preduslov ostvarivosti i održivosti ideje da čitavo naselje Kulpin postane muzej. Teza o selu-muzeju na našim prostorima nije nova, ali do sada nije stvoren precizno definisan model za ostvarivost. Ovo je šansa za Kulpin da kroz jedinstvo sadržaja u prostoru, još jednom dokaže svoju autentičnost i originalnost.

Ključne reči: moderni muzej, vrtni grad, održivost koncepta, kulturni pejzaž

„Predmet baštine je realni predmet koji svojim materijalom i oblikom dokumentuje realnost u kojoj je nastao, u kojoj je živeo i s kojom je ušao u sadašnjost. Predmeti baštine imaju bogate slojeve značenja kojima komuniciraju poruke prošlosti u sadašnjost i čuvaju ih za budućnost.”¹ Raznolikost procesa koji čine jednu muzejsku instituciju čine muzej kompleksnim informacijskim sistemom koji ujedinjuje objekte muzejskih kolekcija, dokumenata, izložbi, kataloga i druga istraživanja. Muzeji sakupljaju, čuvaju i istražuju materijal kulturnog i prirodnog nasledja, preko kojeg se može objasniti ne samo konkretni objekat nego i različiti kulturni sistemi tretirajući taj materijal kao deo kulturnog nasledja. Tako informacije sakupljene preko jednog objekta prenešene na nivo istraživačkog procesa opisuju i objašnjavaju određen kulturološki fenomen ili pak čitavu kulturu kojoj određeni predmet odnosno objekt pripada ili je u relaciji. S obzirom da muzeji obradjuju različite segmente i aspekte našeg

nasledja kao posledicu imamo uključenost vrlo različitih objekata u muzejske kolekcije. Objekti se sakupljaju, istražuju i izlažu. Izložba je najprihvativiji medij odnosno govor muzeja. Ona izrasta iz interakcije između ideje (cilj, strategija, tehnika) i materije (materijali i prostor). Izložbom se oblikuje poruka putem predmeta i pomagala. Ona mora ostvariti sadržajnu, komunikacijsko-informacijsku vezu s posetiocem. Muzejski objekat je dokument o nekoj realnosti koja je vremenski ili geografski udaljena od nas i to se u literaturi naziva „muzejnost objekta“.² Identificuje se kroz formu i materijal od kojeg je napravljen objekat koji se prenosi iz svog realnog okruženja i definiše kao osobito značajan za uključivanje u muzejsku kolekciju. Drugi koncept muzejnosti odnosi se na naše znanje o objektu koji se u literaturi naziva polje nedefinisanosti/definisanoosti objekta³. Odnosi se na situaciju da se uvodjenjem

² isto

³ A. Uzelac: „Semiological Perspective to the Organisation of Knowledge in Museums“ CD-ROM - INFORMATICA 2000, Havana, 2000.

¹ I. Maroević: Uvod u muzeologiju, Zavod za informacijske studije, Zagreb, 1993

Poljoprivredni muzej u Kulpinu; foto: L.Lazić

Poljoprivredni muzej u Kulpinu – Veliki dvorac Đoke Dundžerskog; foto: L.Lazić

objekta u kolekciju njegovo posmatranje i proučavanje ne završava već nastavlja i da je uvek moguće doći do novih saznanja o objektu (o strukturi, materijalu, upotrebljenim tehnikama) ili relevantnih informacija o istorijskom periodu iz kog dolazi. Na taj način, odnosno tim procesom menja se polje nedefinisanosti/definisanosti objekta. Nekada mnoge značajne činjenice o objektu možemo naći u različitim člancima pre nego li u zvaničnoj muzejskoj dokumentaciji koja manipuliše samo suvoparnim činjenicama. Tako dolazimo do svesti o tome da je muzejski objekat zapravo sredstvo komunikacije preko kojeg saznajemo značajne informacije iz prošlosti. Ukoliko u proučavanju objekta dođemo i do novih baznih naučnih saznanja koje do tada nismo imali dobijamo da je originalnost veoma značajna osobina muzejskog objekta. Druga važna karakteristika muzejskog objekta je raznolikost ili različitost, jer objekat može potencijalno biti bilo šta. Odabirom objekta za muzejsko proučavanje isti postaje muzejski objekat i posmatramo ga kroz funkciju odnosa i forme u njegovoj muzejnosti (u ranije navedenom značenju) i svaka promena autentičnosti forme i materijala daje izmenjenu muzejnost objekta. Muzeji se moraju menjati kao i modeli muzejskih prezentacija (izložbe, akcije i interaktivna dešavanja). U našoj istraživačkoj praksi ali i u realnim okolnostima ima nekoliko primera ideje sela -muzeja. Najpoznatiji je primer etno-sela Sirogojno, koji predstavlja uspešan prikaz života jednog brd-

sko - planinskog naselja, u obliku muzejske aktivnosti. Od 1990. godine deo je Evropske asocijacije muzeja na otvorenom. Za razliku od situacija da su sela-muzeji namenski izgradjena ili adaptirana i isključivo s tom namenom, primer Kulpina je potpuno drugačiji i nimalo kameran. Kao što je namera da ideju vrtnog grada primenimo na već formiranom naselju tako ideju i model sela - muzeja implementiramo na sredinu koja već funkcioniše, tačnije aktivna je a s tim aktivnostima nastavlja u okviru muzeja na otvorenom.⁴

Ispravnim metodološkim pristupom i prihvatanjem činjenice da su za obavljanje muzejske aktivnosti u današnjem vremenu neophodni multidisciplinarni timovi stručnjaka nije nemoguće postaviti koncept ideje i modela selo-muzej u jednoj sadržajno kompleksnoj sredini kao što je Kulpin. Imajući u sistemu informacija dovoljan korpus materijala koji pokazuje slojevitost jednog prostora kao što je naselje Kulpin može se

⁴ Svi upotrebljeni termini : selo -muzej, ambijentalni muzej, muzej na otvorenom - imaju svrhu da pokažu slojevitost ideje. Naime selo-muzej nije isključivo muzej o selu ali se bavi oblastima koje su mahom povezane sa selom. Muzej na otvorenom upućuje na mogućnost velikog broja aktivnosti u eksterijeru jer bi jedan deo postavki mogao da se demonstrira kao aktivni proces a ne kao statični objekat. Ambijentalni muzej se odnosi na onaj deo aktivnosti koji obraduju istorijski i kulturni kontekst centra naselja i ambijent parka ali i segment kojim se pokazuju vrednosti čitavog ambijenta naselja ovog tipa.

objasniti zamisao da, ukratko rečeno, čitav ambijent sa svim njegovim vrednostima i mehanizmima više discipline prevodimo u jedan otvoreni muzejski prostor. U društvu kao naše, koje proživljava veliku društvenu, socijalnu, naučno-tehnološku i kulturnu transformaciju zahtev za postojanjem ovakvog prostora je potpuno opravдан. Preoblikovanje prostora idejom vrtnog grada otvorilo bi mogućnost rešavanja mnogih problema upravo iz domena društva i socijalnih pitanja, tehničko-tehnološkog razvoja, kvaliteta kulturnih sadržaja i estetike prostora i življena uopšte.

Primenom ideje vrtnog grada već formirani (r)urbanii prostor možemo preoblikovati i povratiti sklad kako sa okolinom i prirodnim okruženjem tako i sa unutrašnjim sadržajima. Intervenisanje na nivou pejzaža (kako prirodnog, tako i kulturnog) stvorice uslove za izrazite intelektualne potrebe novih generacija koje biraju sve sofisticiranije načine zadovoljenja istih. U slučaju naselja Kulpin obnavljanje pejzaža nije samo estetizovanje prostora već vešto korišćenje raspoloživog „materijala“ – svega ono štог već čini identitet naselja: rustične kuće i putevi, kanal i salaši, park i dvorci, crkve i groblja, hmeljarnici i mlinovi, magacini, pojedinačni primerci, grupe i masivi zelenila. Novi koncept angažovanja prostora i planiranja novih dimenzija toga, nemoguć je bez interakcije sa onim na šta se oslanja, odnosno interakcije starog i novog⁵. Povezivanjem tradicije i tehnologije u smislu koncipiranja čitavog prostora kao muzeja prevazilazi se diskontinuitet pejzaža a svaki segment prostora praktično dobija funkciju muzejskog objekta. Na osnovu istraživanja potencijala prostora⁶ obavljeno je konceptualno zoniranje prostora u smislu što adekvatnijeg angažovanja i osmišljavanja najboljeg načina prezentovanja svakog segmenta. Istraživačkim postupkom koji je obuhvatio evidentiranje pejzažno-arhitektonskih i prostornih potencijala naselja izvršen je jasan uvid u strukturu, formu i funkcionalnost prostora na osnovu sadržaja i potreba koje korisnici moraju zadovoljiti ali i koje prostor poseduje a da pri tom nisu dovoljno zapaženi ili iskorisćeni. Takođe su locirani i ocenjeni prostori zaštite prirode, zaštite kulturno – istorijskih vrednosti kroz objekte svetovne i sakralne arhitekture i ambijentalnih vrednosti. Posebno su ispitani prostori potencijalno značajni za sadržaje naučno-istraživačkih aktivnosti, u poljoprivredi, s obzirom na postojanje Poljoprivrednog muzeja i naravno, činjenicu da se radi o poljoprivrednom regionu. Angažovanje svih navedenih sadržaja u muzeološke svrhe ne bi ugrozilo svakodnevni život naselja. S obzirom da su izložbe u

klasičnom smislu prevazidjene, interaktivno delovanje muzejske „postavke“ i svakodnevnih životnih aktivnosti naselja može dati novi, osobeni i autentični vid muzejske delatnosti. Pri svemu tome, novi vid angažovanja prostora doneo bi nova radna mesta, nove sadržaje, kapital i uopšte atraktivnost naselju, tj. stanovnicima. Posebno su zanimljive situacije u kojima se navedeni sadržaji medjusobno interpoliraju i pri tom kombinuju sa svakodnevnim životnim okolnostima. Na sam postupak zoniranja i opšti nivo definisanja zona uticale su već formirane postojeće strukture u prostoru – kuće, ulice, ulično zelenilo, centar sa ambijentalnom celinom, kanal itd. Samim postupkom zoniranja nisu ugroženi aktivni tokovi kretanja i susretanja ali su zato otvorene mogućnosti za nove pravce i odredišta s obzirom da je dosadašnji najfrekventniji koridor isključivao veće angažovanje ostalih a samim tim i sadržaje na njima. Tako bi glavni pravac kroz naselje, koji je ujedno i tranzitni bio rasterećen i ravnomerno raširen po čitavom naselju sve do okolnih salaša kao alternativnih prostora. Tim postupkom najpre bi se aktivirali objekti postojećih sadržaja ali i definisali novi na osnovu potencijala koji su samo nagovušteni ili tek označeni. Zone se definišu na osnovu prisutnih sadržaja kojima se može odrediti neki tematski segment muzejske aktivnosti što bi omogućilo kompozicionu povezanost i homogenost sadržaja posmatračima ili učesnicima (s obzirom da je interaktivno konzumiranje muzeja sve prisutniji vid komuniciranja muzeja i publike, tačnije misija muzeja i jeste što bolje komuniciranje s publikom⁷). Oblikovanje i strukturiranje prostora već je mnogo zahtevniji postupak koji sledi nakon zoniranja. Zahteva povezivanje svih postojećih elemenata i njihovu dekontekstualizaciju s obzirom na novonastalu činjenicu kojom je sve podredjeno muzeološkoj delatnosti i muzejskoj aktivnosti.

Čitavim postupkom ili tačnije nizom postupaka, važno je sačuvati osnovna obeležja prostora jer je naselje za njegove žitelje osnov formiranja identiteta i osećaja pripadanja. Uporedo s tim, mora se razvijati svest lokalnog stanovništva o vrednostima prostora u kome žive a čemu u velikoj meri ne daju odgovarajući značaj jer im je svakodnevno pristupačan. S obzirom da je naselje ovakvog tipa osobeni socijalni ambijent i da su stvoren odredjeni modeli ponašanja stanovništva kroz aktivnosti kojima zadovoljavaju svoje potrebe neophodno je sačuvati i njihov model ponašanja u prostoru da bi cela ideja ostala što prirodnija odnosno spontana. To nas dovodi do situacije da oblikujemo ne samo prostor već i životne procese. Taj kompleksni postupak objašnjavamo sveprisutnjim pojmom dizajna koji je, s obzirom na svoju višežnačnost, najprihvatlji-

⁵ S. Jovanović Weiss: „Artefijalne prirodnosti“, Moral i mitologija u savremenoj umetnosti, Centar susreta Pokret, Novi Sad, 1995.

⁶ M. Adlešić: „Ideja vrtnog grada-novo vidjenje“, XVIII stoljeće, knjiga VI, ZKV, Novi Sad, 2007.

⁷ Y. Y. Stransky, „Muzeološki principi muzejskih izložbi“, Projekat- časopis za vizuelne umetnosti, Novi Sad, 1993.

viji. Ta višežnačnost⁸ se odnosi na predstavljanje kako formalnih osobina samog objekta tako i procesa oblikovanja od najsitnijih do najkрупnijih komponenata. Da bi u čitavom prostoru stvorili mogućnost izbora u procesu intervencije kompletног naselja kreativna akcija kojom bi to opisali najbliža je total dizajnu. S obzirom da je osnovni „materijal“ kojim ideju vрtnog grada kao model primenjujemo u prostoru i sam podložan promenama kroz vreme, onda zapravo dizajniramo procese u prostoru kao objektu.

Čitav preobražaj prostora odnosno dizajniranje karakteriše situacija da u naselju već postoji muzej, Poljoprivredni muzej, jedini u Republici Srbiji i ovom delu regiona uopšte. I činjenica da je muzejska aktivnost smeštena u kompleksu Dvoraca sa istorijskim parkom, koji su deo ambijentalne celine u centru naselja⁹. Čitava ambijentalna celina koju osim Malog i Velikog dvorca sa parkom čine Evangelička i Pravoslavna crkva kao i stara veroispovedna škola imaju dubok istorijski značaj ne samo za razvoj naselja već i duhovni, kulturni i ekonomski razvoj ovog dela Vojvodine i Srbije. To je ujedno inicijalna ćelija za postavljanje koncepta ideje i modela sela – muzeja.

Ekonomske, prostorne i socijalne osnove današnjeg naselja Kulpin postavila je čuvena porodica Stratimirović, čija su četiri brata kao nagradu za vojne zasluge dobila pustaru Kulpin. Od carice Marije Terezije dobili su i plemićku titulu zajedno sa 10000 jutara zemlje¹⁰. Porodice ova četiri brata su se vremenom razgranale pa i danas ima živih potomaka iako su bogatstvo i spahiluk odavno potrošeni. Najčuveniji članovi ove porodice su svakako Stefan Stratimirović, Karlovački mitropolit i Djordje Stratimirović, general i zapovednik srpske vojske u revoluciji 1848. godine i diplomata. Za porodicu Stratimirović vezuju se mnoge značajne ličnosti njihovog vremena između ostalog i Milovan Vidaković, začetnik forme romana u srpskoj književnosti i jedan od najvećih oponenata reforme jezika i pravopisa koju je vodio V. S. Karadžić. Kada je porodica Stratimirović posle više od jednog veka vodjenja spahiluka došla do ekonomskih poteškoća posed je prodala porodici Semza koji su već nakon dvadesetak godina imanja prodali Lazaru Dundjerskom. Baveći se istorijskim i duhovnim vrednostima ovog naselja neizostavna je ličnost Srpskog patrijarha Georgija Brankovića¹¹, rođenog u Kulpinu, koji je donirao izgradnju prve veriospovedne

⁸ V. Neidehardt: „Čovjek u prostoru“, Školska knjiga, Zagreb, 1997,

⁹ Površina koja se Planom opštег uredjenja naselja Kulpin definiše kao zona centralnih sadržaja obuhvata 24,3 ha, dok je zona kompleksa pod zaštitom, park sa dvorcima površine 5,19 ha.

¹⁰ D. Popović, „Vojvodina“, I i II knjiga, Istoriski društvo, Novi Sad, 1939.

¹¹ S. Stojkov, R. Stokanov: „Slavni muževi somborske Srpske čitaonice“, Srpska čitaonica „Laza Kostić“, Sombor, 2000

školu u selu, za koju je dao 30 jutara zemlje i 10200 kruna. Georgije Branković i Stefan Stratimirović, svaki u svom vremenu učinili su puno za Sremske Karlovce i razvoj srpske duhovnosti, kulture i obrazovanja. Veza Kulpina i Sr. Karlovaca, koja nije isključivo na ovom segmentu,¹² u kontekstu ideje sela – muzeja čini jedan od najznačajnijih segmenta jer se održivost koncepta bazira i na otvorenosti za komunikaciju sa drugim sredinama. Postojanje sela – muzeja postalo bi neodrživo ukoliko bi se sredina izolovala i prestala da funkcioniše normalnim svakodnevnim životom. Aktivnom razmenom muzejskog materijala, odnosno dovodenjem objekata u različite okolnosti možemo posmatrati komparativne vrednosti objekata ali pokazati koliko su bazne okolnosti objekat formirale onakvim kakav jeste. Tačnije možemo ispitivati muzejnost objekta.

Poznata srpska veleposlednička porodica Dundjerski bila je poslednji vlasnik imanja u Kulpinu. Svojom marljivošću i preduzimljivošću uvećavali su svoje posede, gradili fabrike, otvarali banke i nizom godina sticali veliko bogatstvo¹³. Jedan od članova ove mnogobrojne familije, Lazar sa svojim sinom Djordjem, diplomiranim agronomom¹⁴, posed u Kulpinu je modernizovao i čitav kompleks nakon rekonstrukcije objekata¹⁵ učinio elitnim mestom susretanja značajnih ličnosti tog vremena¹⁶. Ono što je ovaj prostor učinilo posebnim je velelepni park čija je vrednost za istoriju vrtne umetnosti izuzetno velika. Dvorci potiču iz vremena kraja XVIII i prve polovine XIX veka, sa klasicizmom kao preovladajućim stilom¹⁷ koji se vidi naročito na objektima ovakvog tipa. Na pravougaonoj osnovi objekta jasno se razlikuju dva simetrična krila pove-

¹² Povezanost ovih podneblja je i preko istorije vinarstva i pčelarstva jer obe regije imaju dugu tradiciju u ovim agrarnim disciplinama

¹³ A. Kasaš, „Zapis Lazara Dundjerskog o svom životu i sticanju porodičnog imetka“, Zbornik Matice srpske za istoriju, knjiga 5, Matica srpska, Novi Sad, 1995

¹⁴ Poljoprivredni fakultet Djordje Dundjerski je završio i Hajdelbergu. Imanja u Čibu (Čelarevo), Kamendinu i Kulpinu izgradio je kao vrlo uspešna, moderna i uzorna poljoprivredna dobra. Imao je ribnjake, mlinove, špiritanu, pogone za preradu paradajza, svilare, ergele... Bio je predsednik poljoprivrednog društva u Dunavskoj banovini, predsednik udruženja industrijalaca i jedan od osnivača Novosadskog sajma. Lj. Nikolin, „Stalež Dundjerskih“, Budućnost, Novi Sad, 1996

¹⁵ Rekonstrukciju je projektovao Momčilo Tapavica, arhitekta, projektant zgrade Matice srpske, prvi Srbin, takmičar na olimpijskim igrama.

¹⁶ Na imanje porodice Dundjerski dolazili su članovi kraljevske porodice Karadjordjević sa kojima su bili u srodstvu, umetnici tog vremena (Laza Kostić i Uroš Predić), industrijalci (Džordž Heger, predsednik Rotary kluba), Lj. Nikolin: „Stalež Dundjerskih“, Budućnost, Novi Sad, 1996.

¹⁷ O. Milanović-Jokić: „Umetnost u Bačkoj u XVIII i prvoj polovini XIX veka“, Filozofski fakultet u Ljubljani i Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture u Novom Sadu, Novi Sad-Ljubljana, 1988.

Poljoprivredni muzej u Kulpinu – parna lokomobil; foto: L.Lazić

zama hodnikom. Ulaz, koji je kasnije (1912. god.) doživeo rekonstrukcijske promene je tipični klasicistički portik na glavnoj fasadi, preko koga se ulazi u raskošno predvorje i dalje u salon koji izlazi na verandu okrenutu vrtu. Dok je sklad malo poremećen visinom timpanona izgled fasade plemenitim čine dekorativne polurozete nad prozorima. Na prostoru naselja Kulpin možemo pratiti čitav razvoj sakralne graditeljske tradicije na našem podneblju. Od tipičnih porodičnih kuća čije su fasade obložene dekorativnim pločicama i sa vrlo izraženom ornamentikom, preko arhitekture čitavih imanja sa svim objektima (salaši i seoske okućnice) do primera dvorca (palate) kao najluksuznijeg načina gradnje i oblika stanovanja. Pri tome, Kulpin je mesto koje svojom organizacijom prostora predstavlja tipski primer geometrijske urbanizacije sela u Vojvodini koje je sprovedeno u vremenu carice Marije Terezije. Poduhvat tzv. „ušoravanja ulica“ nije nigde zabeležen u tako velikom broju naselja kao kod nas. Naime skoro 450 sela i gradova širom Vojvodine doživelo je rekonstrukciju prostora ovim izrazito tehničkim rešenjem. Jasno definisani trg u centru naselja koji je služio kao mesto sastajanja i okupljanja¹⁸ zaista je vremenom postao centar istorijske ambijentalne celine, kojom se ovo naselje razlikuje, od ostalih naizgled, sličnih naselja. Iz vremena prve polovine XIX veka, tačnije 1813. godi-

ne je i Pravoslavni hram „Sv. vaznesenja Gospodnjeg“ čiji je ikonostas oslikao jedan od najplodnijih ikonopisaca tog vremena Jovan Kljajić, a u porti su sahranjivani članovi porodice Stratimirović, koji su i ktitorii izgradnje. To je jednobrodna crkva, sa zvonikom u pročelju, plastika na fasadi oko prozora je strogo pravolinjska¹⁹.

Pripadnici Slovačke nacionalne manjine, koji sada čine većinsko stanovništvo u ovoj multietničkoj sredini, bitan su supstitucijski element razvoja naselja. Od polovine XVIII veka počinje njihovo masovno doseljavanje, najpre u grupama sa Madjarima a zatim i samostalno. Dosejavali su se uglavnom iz slovačkih županija Barske, Hontske, Turocke, Lipovske, Novohradske i Nitranjske²⁰. Čitavim svojim etničkim bićem i izraženim karakteristikama svoje kulture, običajima, koloritom, muzikom, uz njima svojstvenu marljivost i preduzimljivost izgradili su identitet ovog prostora. Ubrzo nakon doseljavanja počinju da grade i crkvu. Tako danas u centru Kulpina imamo objekat Evangeličke crkve, u neoromanskom stilu, čiji je graditelj Alojz Cerek. Prepoznatljivost ovoj crkvi daju tri zvona, kao i

¹⁹ isto

²⁰ A. Hegediš, K. Čobanović: „Demografska i agrarna statistika Vojvodine 1767 do 1867“, Institut za istoriju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, Novi Sad, 1991.

¹⁸ B. Kojić: „Naselja u Vojvodini“, Glas SANU, knj. 10, Beograd, 1961.

dvomanualne orgulje²¹, nabavljenе u Pešti, koje krsi pozlaćena statua kralja Davida.

Objektima i procesima iz poljoprivredne prošlosti već se bavi Poljoprivredni muzej, smešten u kompleksu dvorca i parka. Prvi pisani trag o neophodnosti osnivanja Poljoprivrednog muzeja, kod nas je u časopisu „Poljoprivredni glasnik“ (1925), u članku Emila Pece Popovića pod nazivom „Osnivanje muzeja poljoprivrede“, gde se kao najveći tada postojeći, Poljoprivredni muzej navodi onaj u Budimpešti, osnovan 1886. god. i smešten u raskošnoj zgradi, uredjenoj palati pored velikog parka i jezera na ivici naselja. U časopisu „Poljoprivreda Vojvodine“, (5/1954), ing. Laza Stojković, Direktor pokrajinskog zavoda za poljoprivredna istraživanja u Novom Sadu, pokrenuo je temu neophodnosti osnivanja ovakve institucije kod nas. Iz tog teksta se nazire mogućnost da takav vid muzeja mora obuhvati više i šire od same teme razvoja agrarne proizvodnje kod nas već i kao etnografski i uopšte društveno važan segment istorijskog razvoja. Prvi Poljoprivredni muzej²² formiran je 1959. god. kao institucija specifičnog karaktera i neophodna u Vojvodini kao izrazito poljoprivrednom regionu, bogate agrane prošlosti. Već pri osnivanju, posedovane su bogate zbirke i dobijena je podrška institucija i organizacija, posebno iz oblasti poljoprivrede. Međutim, ali nakon nekoliko godina uzrokovano mnogim poteškoćama, nedostatkom prostora i finansijskih sredstava postojanje biva doveđeno u pitanje i muzej prestaje sa radom. Tek je u poslednjoj deceniji XX veka, nakon pozitivnog dogovora Mesne zajednice Kulpin i Poljoprivrednog fakulteta iz Novog Sada u kompleksu dvorca Stratimirović-Dundjerski započeto formiranje Poljoprivrednog muzeja, uz podršku Izvršnog veća Vojvodine. Poljoprivredni muzej obavlja svoje aktivnosti zadnjih petnaest godina s prevashodnim ciljem da od nestajanja i propadanja sačuva materijalne dokaze iz agrarne prošlosti. Stalne tematske postavke obraduju - istorijat gajenja hmelja, konoplje, sirka metlaša, pšenice. Tu su takođe izložbe o istorijatu govedarstva, mlekarstva i svinjarstva. A s obzirom na vezu s Poljoprivrednim fakultetom u Novom Sadu prikazan je i istorijat ove obrazovno-naučne institucije, od osnivanja 1954. godine do danas. U prostoru muzeja i parka organizuju se i likovne kolonije i izložbe, promocije knjiga i književni susreti, koncerti i pozorišne manifestacije, kao i lokalne turističke manifestacije koje privlače veliku pažnju javnosti. Planom opštег uredjenja naselja Kulpin, predviđena je realizacija Muzeja na otvorenom u zoni kompleksa muzeja. Time bi osim objekata u muzejskoj aktivnosti bio angažovan i prostor parka. Ta inicijativa se odnosi na

²¹ Dj. Mandić: „Vojvodjanske orgulje“, Agape, Novi Sad, 2006.

²² M. Stojanov, „Selo –muzej muzej vojvodjanskog sela i poljoprivrede“, Zbornik Matice srpske za društvene nauke, 81, Novi Sad, 1986.

prezentovanje objekata koje je moguće preneti na lokaciju sa različitih područja Bačke, pa je već i pokrenuta unošenjem žitnog ambara iz 1848. godine iz Stapara, u prostor parka. Međutim, unošenje objekta narušava pejzažno-arhitektonsku koncepciju parka, koja je već ionako ugrožena dugogodišnjom nebrigom. Mnogo prirodnije rešenje za angažovanje parka bila bi rekonstrukcija ovog vrlo kvalitetnog objekta vrtne umetnosti uz formiranje arboretuma, što bi ideju poljoprivrednog muzeja na otvorenom učinilo sadržajnjom²³. Ako se ovo poveže s idejom²⁴ o angažovanju napuštenih placeva, dvorišta ili zapuštenih javnih prostora u vidu replika poznatih primera vrtne umetnosti dobijamo dobar osnov za začetak jednog značajnog segmenta sela – muzeja. U tom smislu inicijativa Muzeja na otvorenom dobija moderan koncept i mogućnost prevaziđenja dosta zatvorenog²⁵ oblika dosadašnje muzejske prakse. Ideja sela –muzeja u primeru Kulpina može dati veliki broj mogućnosti okupljenih pod ovom definicijom a koje ne moraju biti isključivo upućene i povezane samo sa selom i agrarnom istorijom. Tim pre što Kulpin, nikako ne možemo posmatrati kao tipičnu seosku sredinu jer u samom formiranju naselja postoje elementi urbanog modela razvoja prostora, sa jakim istorijskim i društvenim kontekstom koji prevazilazi okvire seoske sredine. Primena ideje vrtnog grada na prostoru Kulpina uključuje i očuvanje, razvijanje i upravljanje ovim strukturama. Postojeći pejzaž i urbane strukture čine strukturalni element nove dimenzije prostora jer je praktično kretanje kroz prostor selamuzeja kretanje kroz pejzaž. U tom smislu je izuzetno važna količina nadražaja i doživljaja koju bi ponudila slika koju formiramo prilikom organizovanja institucije modernog muzeja. Formiranjem nove slike naselja u funkciji sela-muzeja unapređujemo njegove potencijale. Otvaranjem mogućnosti za drugaćiji vid muzejske aktivnosti u samom naselju stvaramo situacije za smanjenje nezaposlenosti, razvoj različitih vidova turizma, dolazak investicija. Uredjenost i popravljeni socijalni uslovi u naselju približavaju čitav koncept modelu vrtnog grada. Tumačenjem prostora kroz funkcije susreta i izbora kakve bi mogla da ponudi ideja selamuzeja čitav prostor naselja postaje prostor komunikacije čime se na još jedan način približava modelu vrtnog grada.

Iako ideju nazivam selo-muzej ona ne obuhvata samo formu muzeja vojvodjanskog sela i poljoprivre-

²³ Ovo se pre svega odnosi na situaciju da se na Poljoprivrednom fakultetu u Novom Sadu, Departman za hortikulturu i pejzažnu arhitekturu obrazuje veliki broj studenata kojima bi ovaj prostor bio dragocena učionica na otvorenom, a uz činjenicu da su muzeji i edukativno-naučne institucije.

²⁴ M. Adlešić: „Ideja vrtnog grada – novo vidjenje“, XVII stoljeće knjiga VI, ZKV, Novi Sad, 2007.

²⁵ Pri tom zatvorenost nije samo prostorna već i tematska.

de²⁶. U ovom konceptu ima mesta za muzej svakodnevног života, starih dečjih igara i igračaka, recepata i starih gastronomskih specijaliteta, muzej medenjaka, starih sorti vinove loze i vina, ribarenja, korparstva i izrade predmeta od rogoza, metlarstva i konopljarstva kao i tradicionalnog vrtlarenja i starih sorti voća, povrća i cveća. Posebno zanimljivi bi bili segmenti o stariim zaboravljenim ručnim radovima i tehnikama – tkanja, veza, rišeljea, poentlesa, necovanja itd. U te svrhe mogu poslužiti stare rustične kuće sa prelepmi dekorativnim ajnfort kapijama, čijim bi se doterivanjem i restauriranjem stvorio adekvatan prostor za sve ove aktivnosti u autentičnom ambijentu. S obzirom da je centar naselja i ambijentalna sredina inicijalno jezgro čitavog koncepta najprimerenije bi bilo početi formiranjem muzeja porodica Stratimirović²⁷ i Dundjerski,

²⁶ U okviru istraživanja prilikom rada na magistarskoj temi vrlo mi je koristio rad Dr Mladena Stojanova „Selo-muzej Muzej vojvodjanskog sela i poljoprivrede“ ali je na primeru naselja Kulpin ovakav pristup isuviše restriktivan s obzirom na potencijale prostora. Komentar M. Adlešić

²⁷ U prilog tome je činjenica da je Mesna zajednica na konkursu Pokrajinskog sekretarijata za lokalnu samoupravu dobila

bez kojih ovaj prostor svakako ne bi postao ovakvim kakav je.

Ono što bi omogućilo održivost čitave ideje je atraktivnost koncepta i mogućnost angažovanja svih tih potencijala u turističkoj ponudi Opštine i šireg regiona. Kao dokaz tome je već nekoliko projekata međunarodnog ranga koji prostor naselja Kulpin ocenjuju istorijski i kulturno veoma značajnim. Jedan od njih je i Projekat Regionalne saradnje Dunav-Kriš-Moriš-Tisa koji u okviru maršrute obilaska objekata industrijskog i poljoprivrednog nasledja uključuje i Poljoprivredni muzej u Kulpinu, predstavljajući ga kao jedinstvenog u ovom delu Evrope. Savremeni putnici, turisti sve više cene sadržaje koji im nude mogućnost aktivnog saznajnog odmora i putovanja. Isto tako, svi interaktivni odnosi mogu da utiču i na samu muzejsku delatnost, osavremenjuju je i stalno menjaju. U tom smislu je prostor koji nudi bogatstvo sadržaja uz mogućnost boravka u njemu i aktivno učestvovanje u mnogim procesima uvek veliki izazov koji donosi unutrašnji rast i razvoj što je imperativ modernog čoveka i vremena.

bespovratna sredstva za uređenje parka ispred Malog dvorca i da čitav projekat nosi naziv „Park Stratimirovića“.

Majda Adlešić

Tourist organization of the Municipality Bački Petrovac

Kulpin – open air village museum

Idea and model concept

Resume: Kulpin is a hospitable settlement in the heart of Vojvodina which represent greatest potential of all because its connections with natural, architectural, cultural, custom, traditional and modern elements.

Farming, spatial and social base of present settlement Kulpin, placed in the similar unit, were founded by Stratimirovic family, continued by family Dundjerski. Most important members are Stefan Stratimirovic-Metropolitan and Djordje Stratimirovic- attaché and army general during the revolution in 1848. Another important personality born in Kulpin is Georgije Brankovic-Patriarch and benefactor for Kulpin and Sremski Karlovci. Stratimirovic family in time became less economically independent, so they sold the land first to the Semza family, later on to the mighty landowner Lazar Dundjerski. Through owner of the Kulpin settlement was Djordje, son of Lazar, graduated student of agriculture in Heidelberg. Parts of land became excellent example of modern vegetable, crops, vineyards producing and processing. Kulpin area diversity also included fishing lakes, stud farms, hop-growing fields, mills.

Special characteristic of this space is unit in the center of the settlement size of 24,3 ha, historical park including large and small castle, Orthodox and Evangelist church, house of Georgije Brankovic and the first Primary school. Stratimirovic family build at first in the beginning of XIX century housing estate in the center of the settlement creating spatial structure with highlight such as park created by family Dundjerski. Large castle was

reconstructed to present outlook in 1912 according to architectural project of Momcilo Tapavica, same architect designed the building of Serbian Foundation Library.

The last years since opening the Agricultural Museum (1993) in the Castle Dundjerski there is larger interest for this place. The museum presents the old equipment, methods and history of agriculture. Involving with landscape potentials undertakes reshaping of green areas as main part for enhancing this cultural, educational and tourist resource. This would take more than purely engineer planning and designing, meaning that idea of Garden city would be natural solution in total balance with entire space.

The diverse processes that take place within the museum institution make museum the complex information system that unites the objects in museum collections, documentation, exhibitions, catalogues and other research that takes place in museums. Museality is being identified through the form and material from which an object is made of. It is the characteristic by which one object is selected and is being identified as particularly interesting for inclusion into a museum collection. Today the whole settlement might be considered in the context of a change definition of the area and the possibility that is no more ordinary village, but as much as possible open air village museum. It brings the situation that the whole outdoor space might be treated as the museum with a lot of activities organized in the open space. If we define the whole area as a museum, then we get a completely changed picture of both village and museum institution. As a whole, everything must be kept in the balance with the fact that faster communication and technology influence the interactive concept of modern museums.

Muzej Vojvodine

Jovan Paunović, vd. direktor Muzeja Vojvodine

Muzej Vojvodine u Novom Sadu, matični muzej za Autonomnu Pokrajinu Vojvodinu, je muzejska ustanova kompleksnog tipa sa širokim aspektom delovanja i rada. Ova muzejska institucija proslavila je 160 godina postojanja 2007. godine. Iako je oformljena tek 1947. godine, geneza njenog nastanka vezuje se za Maticu srpsku, jednu od najstarijih kulturnih institucija naše novije istorije. Još 1825. godine u Letopisu Matice srpske razmatrana je nužnost osnivanja muzeja koji bi bio "ogledalo života našeg naroda u krajevima u kojima on živi", da bi 22 godine kasnije, oktobra 1847. godine, na predlog tadašnjeg sekretara Matice srpske, Teodora Pavlovića, bila donesena odluka o osnivanju **Srpske narodne zbirke ili Muzeuma**. Prva muzejska zbirka nastala je iz bogate zaostavštine Save Tekelije.

Do konačne realizacije ove ideje doći će 1933. godine osnivanjem **Muzeja Matice srpske**. Tadašnjim statutom novoformiranog muzeja, predviđeno je da muzej postane javna ustanova sa svrhom sakupljanja i čuvanja muzejskog materijala sa područja današnje Vojvodine kao i da formira sledeće zbirke: biblioteku, arhiv, galeriju slika, arheološku, etnološku i numizmatičku zbirku, zbirku dragocenosti, fotografiju i klišea.

Nakon Drugog svetskog rata, novi, posleratni muzejski odbor Matice srpske, donosi 1946. godine Odluku o izradi plana opštег Muzeja Vojvodine u koji bi trebalo da se pretoči dotadašnji Matičin muzej i to sa novim programom rada. Iste godine, organizovana je "Prva izložba Vojvodine" od muzejskog materijala zatečenog u Matici i pozajmljenih predmeta. Na ovoj izložbi prezentovan je arheološki materijal sa teritorije Vojvodine (od starijeg kamenog doba do Seobe naroda), srpska likovna umetnost u Vojvodini, etnografska zbirka i zbirka dokumenata o radu Matice srpske – od njenog osnivanja 1826. do Drugog svetskog rata.

Iako je 1946. predviđeno da Muzej matice srpske postane centralni muzej Vojvodine (sa delokrugom rada za čitavu pokrajinu) njegov rad će se u dogovoru sa pokrajinskim vlastima preneti na **Vojvođanski muzej**, koji je kao takav, osnovan 30. maja 1947. godine.

Iste godine Muzeju je poverena i zaštita i staranje o istorijskim i kulturnim spomenicima i prirodnim lepotama Vojvodine. Na taj način je, u okviru Vojvođan-

skog muzeja, objedinjen veoma odgovoran muzeološki, zaštitarski i kulturno-prosvetni rad.

Sabirnim akcijama, kao i preuzimanjem muzealija Matice srpske, Vojvođanski muzej 1947. godine uspostavlja prve zbirke: arheološku, etnološku, prirodnjačku i zbirku NOB-a, koje su na kraju godine iznosile 1657 predmeta. Četiri decenije kasnije, u fondovima muzeja, naći će se 85.000 inventarisanih predmeta i više desetina hiljada propratnog i dokumentarnog materijala. Odmah po osnivanju, započeto je sa radom na evidentiranju spomenika kulture na terenu, od kojih su, za najvažnije, podneti predlozi za zaštitu. Od tog perioda, iz okvira Vojvođanskog muzeja nastalo je više afirmisanih ustanova: **Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture** (1949), **Muzej grada Novog Sada** (1954), **Muzej radničkog pokreta i narodne revolucije** (1956) i **Prirodnjački muzej** (1960).

Konačno, 1992. godine, Odlukom osnivača, Skupštine Autonomne Pokrajine Vojvodine, od Istoriskog muzeja Vojvodine (nekadašnji muzej Socijalističke revolucije) i Vojvođanskog muzeja nastaje današnji Muzej Vojvodine.

U 21. vek Muzej Vojvodine je ušao kao savremena intitucija kulture kompleksnog tipa, organizovana po odeljenjima, jedinicama i stručnim službama. Čine ga sledeća odeljenja: arheološko, etnološko, istorijsko, odeljenje za pedagoški rad i odnose s javnošću, bibliotečko-izdavačko, služba za konzervaciju i restauraciju, računovodstvo i služba za pravne i opšte poslove.

Muzejske zbirke broje preko 400.000 predmeta: od praistorije ljudskog društva do savremenog doba, a posebno se ističe briga o zaštiti baštine svih etničkih zajednica i njihovih osobenosti.

Kako se osnovna delatnost Muzeja odvija kroz rad odeljenja, vredno je pomenu da je svako odeljenje važna karika u formiraju slike o Muzeju. Tako na primer, rad kustosa u Odeljenju za arheologiju ogleda se, pored stalnog naučnog doprinosa saznanjima o davnašnjim kulturama, u izvođenju zaštitno-sistematskih istraživanja na raznim arheološkim lokalitetima.

Etnološko odeljenje je do danas ostvarilo značajne rezultate na sistematskim proučavanjima etničkih zajednica naseljenih na području Vojvodine i planski po-

Muzej Vojvodine, sa izložbe "Rimska vojska u Sremu"

punjavalo zbirke materijalne i duhovne kulture svih entiteta. Terenskim istraživanjima ekipnog i individualnog karaktera, prikupljena je, uz veoma vredne predmete za zbirke, bogata građa i vizuelni materijal (fotografije i videosnimci) o tradicionalnoj arhitekturi, kulturi stanovanja, odevanju, privredi, zanatstvu, narodnoj radinosti, običajima, društvenom životu. I upravo ovakav način rada pokazuje da svaki etnos na tlu Vojvodine, pored uočljivog kulturnog zajedništva, nosi i svoje samobitnosti što, na svojstven način, dokumentuje susretanje i prelamanje raznorodnih kultura. Na početku novog milenijuma naročito se obraća pažnja na interkulturni dijalog između različitih i

srodnih etničkih zajednica što je uokvireno projektom *Živeti zajedno* (realizovana izložba *Srbi i Mađari* i u pripremi *Srbi i Nemci*). Osim toga, saradnici Odeljenja u interaktivnom kontekstu ostvaruju značajnu komunikaciju sa širom populacijom putem veoma interesantnih tematskih izložbi kao što su izložbe o čilimarstvu, čokoladi, oglavlјima, tradicionalnoj privredi i sl.

Godine 2004. tadašnja društvena organizacija »Poljoprivredni muzej« iz Kulpina pripojena je Etnološkom odeljenju Muzeja Vojvodine kao Poljoprivredna zbirka. Pokrenuta je inicijativa od Muzeja Vojvodine, kao matične institucije, da se u Kulpinu osnuje samostalan Poljoprivredni muzej. Ova inicijativa je opravdana jer Vojvodina koja je pretežno poljoprivredni region, treba da ima svoj muzej poljoprivrede.

Odeljenje za istoriju predano sakuplja i proučava muzealije koje predstavljaju izuzetne dokumente o istorijskoj prošlosti Vojvodine u kontekstu sveukupne društvene i političke istorije. Ovo Odeljenje čine dva odseka – Odsek za stariju i kulturnu istoriju i Odsek novije istorije. U okviru Odseka za stariju i kulturnu istoriju nalaze se važne zbirke iz likovne umetnosti, stilskog nameštaja, predmeta od stakla, porculana, keramike, srebra.

Kozervatorsko odeljenje Muzeja Vojvodine svojim kadrovima sposobljeno je za sve vidove preventivne zaštite, konzervacije i restauracije svih vrsta muzejskih predmeta. U laboratorijama, koje se sve više osavremenuju, rade stručnjaci svih profila za ovu vrstu posla.

Nova istorija, Dunavska 37

Napori da se prouče sve oblasti koje su sa jedne strane pokrivenе naučno-istraživačkim radom, a sa druge bogatim zbirkama, postali su dostupni stručnoj i široj javnosti uz pomoć plodne *izdavačke delatnosti* u kojoj se publikuje rad stručnjaka muzeja (monografska i posebna izdanja, studijski katalozi zbirki i muzejskih izložbi). Od 1952. godine do danas je izašlo 49 brojeva časopisa *Rad vojvodanskih muzeja* (*Rad Muzeja Vojvodine* od 1992. do 2003. godine) u kojem se objavljuju naučni i stručni prilozi i rezultati naučno-istraživačkog rada iz arheologije, etnologije, istorije, umetnosti, pedagogije, muzeologije, muzejskih stručnjaka i saradnika iz čitave Srbije, a posebno iz Vojvodine. Zahvaljujući ovom časopisu - godišnjaku Muzej održava stalnu razmenu publikacija sa preko 200 institucija kulture u Evropi i svetu i time bogati bibliotečki fond. Na ovaj način, a i nabavkom novih publikacija, formirana je veoma značajna stručna biblioteka iz svih relevantnih oblasti koja je postala neophodna za uspešan rad stručnjaka muzeja i drugih naučnih radnika. U biblioteci se čuvaju i stare i retke knjige koje predstavljaju posebno kulturno dobro.

Studijski boravci stručnjaka u drugim muzejima u Evropi i aktivna međunarodna saradnja, potom zapazio učešće na brojnim kongresima i simpozijumima u zemlji i inostranstvu, doprineli su da muzeološki rad postane kvalitetniji i kritičniji.

Stalna postavka realizovana je 1990. godine i do danas je usavršavana i dopunjavana različitim vizuelnim sadržajima. Multidisciplinarnog je karaktera i hronološkim istorijskim pristupom eksplicitno uvodi posetioce u karakteristike panonske kulturne zone. Odabrani predmeti (prema visokom estetskom kriterijumu) tumače istoriju o razvoju materijalne i duhovne kulture na tlu Vojvodine od prvih materijalnih ostataka do 1945. godine.

Stalna postavka Muzeja Vojvodine prostire se u dve zgrade Muzeja, dunavska 35 i Dunavska 37. Muzej takođe raspolaže i depandansama: Dvorca u Čelarevu, gde je bila izložba stilskog nameštaja koja je danas izmeštena zbog adaptacije dvorca, Muzejem štampe u Novom Sadu, Vojislava Ilića 16, gde su izloženi predmeti vezani za štampanje prvog broja »Slobodne Vojvodine« i etno-brvnare u Bačkom Jarku.

U želji da prati savremene tokove muzeologije, *Pedagoška jedinica* napravila je veliki iskorak preko *muzejske kreativne radionice*, uspostavljanjem direktnе komunikacije sa posetiocima Muzeja. Dobro osmišljeni edukativni programi, prilagođeni publici različitog uzrasta i obrazovanja - od predškolske dece do penzionera - dali su veoma značajne rezultate. U muzejskim radionicama, u saradnji sa kustosima Etnološkog odeljenja, organizuju se kursevi u cilju očuvanja starih ručkovina, poput tkanja i veza, koji polako nestaju iz

Muzej Vojvodine, stalna postavka, etnologija

Muzej Vojvodine, stalna postavka, istorija

naše sredine. Osim toga, sadržajni performansi imaju za cilj da tradicionalne narodne običaje približe savremenom čoveku: Obredna praksa o Badnjoj večeri i Božiću, zatim za Bele poklade – Maškare i Uskrsa (bojenje uskršnjih jaja raznim, danas skoro zaboravljenim, tehnikama). U radionicama koje su namenjene deci, cilj je da ona susret sa muzejskim predmetima saopštavaju crtežom, izradom skulptura ili slikanjem.

Posle 2000. godine, kada je Muzeju Vojvodine vraćena prvobitna uloga i matičnost, došlo je do razvoja muzeološke delatnosti u svim aspektima. Od tada su ostvarene brojne i zapažene izložbe u zemlji i inostranstvu: *Život i delo Svetozara Miletića*, *Patrijarh Rajačić i njegovo doba*, *Živeti zajedno*, *Rimska vojska u Sremu*, *Ženska oglavlja u Vojvodini*, *Vojvodanskom graždanstvu u susret...*

Za tematske izložbe ostvarene u Muzeju Vojvodine: *Patrijarh Rajačić i njegovo doba* i *Ženska oglavlja* Muzejsko društvo Srbije je dodelilo nagradu »Mihailo Valtrović« autorima za najzapaženije izložbe 2005. godine, a izložbi *Vojvodanskom graždanstvu u susret* 2007. godine.

Za Noć muzeja, koja se organizuje poslednjih godina u Novom Sadu, Muzej Vojvodine je bio najposećenija kulturna institucija.

Sve do sada navedeno govori da je Muzej Vojvodine dostigao svoju muzeološku zrelost i postao moderna kulturna institucija, okrenuta potrebama savremenog društva koja svojim radom privlači brojne domaće i strane posetioce. Možemo slobodno reći da danas Muzej Vojvodine predstavlja jednu od najznačajnijih i najstarijih kulturnih ustanova u Srbiji.

Etnografski muzej u Beogradu

Velibor Stojaković, Etnografski muzej, Beograd

Istorijat Etnografskog muzeja u Beogradu

Etnografski muzej je osnovan februara 1901. godine, ali njegovi korenini sežu još dublje u prošlost. Sakupljanje etnografskih predmeta otpočelo je sredinom XIX stoljeća. U Narodnom muzeju Srbije (Serbskonarodni muzej) nalazili su se, još 1844. godine, pojedini etnografski predmeti. Prvo značajno sistematsko sakupljanje obavljeno je radi učešća na Sveslovenskoj izložbi održanoj 1867. godine u Moskvi. Uprkos tome što su svi prikupljeni predmeti ostali u Moskvi, ta izložba je važna zbog toga što je u Srbiji, i na Balkanu uopšte, otpočelo sistematsko sakupljanje etnografskih predmeta i etnološko proučavanje tog prostora.

U Srpskom učenom društvu 1872. godine dat je konkretni predlog za osnivanje muzeja koji bi čuvao etnografske predmete. Te godine je Stojan Novaković izložio *Predlog i nacrt za osnivanje Srpskog istorijsko-etnografskog muzeja* i od tada počinje rad na formiranju posebnog etnografskog muzeja. Ideja o takvom muzeju konačno je realizovana februara 1901. godine. Tada je iz Narodnog muzeja u posebnu zgradu, poklon Stevče Mihailovića (ministra iz Jagodine), preseljena etnografska zbirka i ta godina se smatra datumom osnivanja Etnografskog muzeja.

Odmah po osnivanju Muzej je posedovao 909 etnografskih predmeta, 32 knjige, manji broj fotografija i veoma vredan Album akvarela i crteža narodnih nošnji Nikole Arsenovića. Prvi upravnik bio je Sima Trojanović. U fondu muzeja je 1904. godine bilo oko 8.500 eksponata. Sakupljeni predmeti bili su sa područja čitavog Balkanskog poluostrva i nisu pripadali samo tradicionalnoj kulturi Srba već i drugim etničkim grupama s tog prostora. Sistematsko etnološko istraživanje i sakupljanje predmeta na terenu otpočelo je 1902. godine.

Prva stalna postavka Etnografskog muzeja otvorena je 20. septembra 1904. godine i od tada kustosi muzeja sakupljaju etnografske predmete, tako da se fond muzeja stalno uvećava. Tokom Prvog i Drugog svetskog rata Muzej je ostao bez velikog broja predmeta koji su uništeni u ratnom vihoru. Zahvaljujući očuvanosti tradicionalnog načina života na Balkanu, posle Prvog svetskog rata nastavlja se sa popunjavanjem fon-

da Muzeja, a 1926. godine odštampana je prva sveska Glasnika Etnografskog muzeja, koji do danas redovno izlazi. Posle Drugog svetskog rata počelo je sistematsko etnološko proučavanje etnografskih oblasti, obavljen je veliki broj pojedinačnih istraživanja, a započinje i rad na sistematizovanoj i naučno zasnovanoj konzervaciji predmeta.

U Etnografskom muzeju je, do danas, otvoreno osam stalnih postavki i priređeno oko 300 tematskih izložbi. Etnografski muzej čuva veliki broj etnografskih predmeta, raspoređenih u zasebne zbirke (pokućstvo, nakit, običaji, narodne nošnje, narodna arhitektura, privreda, stočarstvo, saobraćaj, kulturni predmeti itd), ima jednu od najbogatijih stručnih biblioteka na Balkanu, izdaje stručne publikacije, ima konzervatorsku službu koja obrađuje gotovo sve vrste materijala, raspolaze velikim izložbenim prostorom, organizuje obimna etnografska istraživanja i ima mnogo volje i znanja da etnološki i antropološki prouči XXI stoljeće.

Delatnost Etnografskog muzeja u Beogradu

Etnografski muzej je ustanova koja se, pre svega, bavi klasičnom muzeološkom delatnošću, zaštitom etnografskih pokretnih kulturnih dobara. Stručna muzeološka obrada predmeta u Etnografskom muzeju je integralna, a Muzej povremeno pomaže manjim muzejima da obrade i konzerviraju svoje fondove.

Radi nabavke predmeta Muzej često organizuje sistematska timska etnološka istraživanja pojedinih oblasti, a kustosi često samostalno sprovode pojedinačna terenska istraživanja. U samom Muzeju se obavlja etnološka obrada predmeta, zatim njihova dokumentaristička obrada i na kraju konzervacija ili restauracija. Konzervatori Muzeja već nekoliko godina rade na zaštiti predmeta u manastiru Hilandar.

Izložbena delatnost Etnografskog muzeja je veoma obimna. Godine 2001. otvorena je osma stalna postavka "Narodna kultura Srbija u 19. i 20 veku", a svake godine kustosi Muzeja pripreme nekoliko povremenih izložbi. Te izložbe s vremenom na vreme gostuju u inostranstvu ili po drugim muzejima u Srbiji i Crnoj Gori. Svaku povremenu izložbu prati odgovarajući katalog.

Osim toga, u Muzeju se godišnje održi nekoliko gostujućih izložbi različitog karaktera i tema, naučnih skupova, veliki broj predavanja, filmskih projekcija, koncerata, promocija knjiga, radionica itd.

Veoma bogata Biblioteka Etnografskog muzeja dostupna je ne samo stručnjacima nego i svima koji su na bilo koji način zainteresovani za etnologiju. Biblioteka kontinuirano sakuplja nove knjige i stručne časopise, a i sam Muzej objavljuje Glasnik Etnografskog muzeja, kataloge izložbi i knjige iz oblasti etnologije i antropologije.

Nije zanemarena ni edukacija, pre svega studenata i učenika osnovnih i srednjih škola. Muzej ima razvijenu prosvetno-pedagošku službu, prevashodno zaduženu za organizovanje grupnih poseta. Etnografski muzej svake godine organizuje i *Međunarodni festival etnološkog filma*.

U okviru Muzeja nalazi se prodavnica etnografskih predmeta i suvenira (kopije predmeta iz zbirk Muzeja), knjižara i klub-kafeterija koji je otvoren za sve one koji rado dolaze u Etnografski muzej.

Ethnographic Museum in Belgrade

Velibor Stojaković, Ethnographic Museum, Belgrade

Ethnographic museum in Belgrade (founded in 1901) belongs to the most prominent institutions of cultural and national history of Serbia and it is the oldest institution of the kind in the South-East Europe. At the beginning of 20th century, the already existing ethnographic collections were removed from National museum of Serbia, which had been inaugurated as early as in 1844. The first permanent exhibition was opened on September 20th, 1904, on the centenary of the First Serbian Uprising. At the time the collection already contained 8000 exhibits, and a programme of research, study and collaboration with scholars here and abroad was under way.

Since its foundation, new acquisitions have constantly enlarged the museum collections, which now contain about 60.000 of ethnographic artefacts and about 100.000 of paintings, drawings, photographs, documents, archive, rich library (60.000 books, journals and magazines), film collection and other museum materials presenting the phenomena of folk culture. Gradually other museum activities were begun and developed: conservation, documentation, publishing (68 volumes of *Glasnik* - prestigious Bulletin of Ethnographic museum launched first in 1926, many catalogues, books and other publications), educational work.

Ethnographic museum collects, preserves, stores, researches and presents the wide range of objects of traditional folk culture of Serbia, as well as from oth-

er parts of former Yugoslavia and the Balkans, Europe and Non-European countries, covering the period of 19th and 20th century. The funds consist of various items: folk costumes and traits, jewelry, agriculture and cattle-breeding, hunting and fishery, crafts (pottery, textile etc.), household, folk architecture, religious and customs-related objects, objects of folk arts.

Over the past hundred years the curators have prepared, and the Museum has shown about 400 exhibitions in this country and throughout the world.

After the Second World War, Ethnographic museum undertook an even wider range of activities: it increased its staff, expanded its research (e.g. monographic, i.e. regional field research projects), publishing and exhibiting activities and finally embarked upon a more broadly-based educational programme and other diverse public events. Various media presentations are nowadays being held (among which the international festival of ethnological film is particularly important), as well as lectures, concerts, workshops etc.

The Museum is situated in downtown area of Belgrade.

Manak's Mansion also belongs to the Ethnographic museum. The house is a precious example of the original folk architecture of the Old Balkans and the ethnographic memorial collection of a painter Hristifor Crnilović is placed under its roof. The permanent exhibition displays exquisite items, as for instance folk costumes and jewelry of Central Balkans region.

Carrier's Homestead from Velké Karlovice - Jezerné

Radoslav Vlk Ph.D, Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm

The Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm has since 22 February 2007, been implementing an extensive project supported by the Norwegian Financial Mechanism totalling EUR 3,159 million. The priorities of the financial mechanism include the preservation of European cultural heritage. Individual partial activities and outputs of the project will be completed by December 2010 as scheduled in the approved implementation plan.

The aim of the project entitled Open-air Museum and Folk Culture in New Forms of the Presentation of Cultural Heritage is to document, preserve and present manifestations of traditional folk culture, which inevitably involves traditional farming.

At present, vast ethnographic and archive research is taking place to enhance the attractiveness of current expositions and to build new expositions so that the objectives of the project can be attained.

For the purpose of improving the quality of the care of exhibits a conservation and preservation workplace will be set up and will focus on issues of the protection of timbered buildings and the treatment of exhibits, which will enable professional conservation and reinstallation in both the old and new expositions. The electronic fire protection and security system will be updated in the current expositions and all new expositions will be connected to this system. The grant project involves utilizing the new exposition grounds located in the central entrance building of SUŠÁK as a permanent exposition entitled "Little Town below Radhošť".

The area of the Little Wooden Town will undergo a reconstruction of the oldest object, i.e. "Vašek's Inn" from 1660. Janík's barn, a theatre and conference hall will also be reconstructed and equipped with modern audiovisual technologies that will enable presenting ample documents of the spiritual culture of the region, especially in the areas of folk literature, music, mythology, rituals and customs.

In the area of the Wallachian Village the farmstead from No. 60 in Nový Hrozenkov and the carri-

er's homestead from Velké Karlovice - Jezerné will be re-sited. Drawing documentation by Dušan S. Jurkovič from 1892 will be used as the basis for the building of the evangelical chapel from Huslenky. Archival documents from the late 19th century procured by the municipal authorities of Velké Karlovice will be used during the construction of a village school. The area of the Wallachian Village will gain a village complex consisting in a village inn, a general store with a slaughterhouse and an ice cellar built according to documentation prepared on the basis of ethnographic research carried out in the village of Zděchov.

The area of the Water Mill Valley will see the completion of construction of the farming premises at "Tomek's Mill from Velké Karlovice". New buildings built on the grounds of ethnographic and historical research by the Wallachian Open-Air Museum will include "the Glade Farmstead from Trojanovice", a belfry from Horní Bečva and a smithy from Horní Lideč. The copy of the barn from Velké Karlovice will house an exposition of the "Living house", where visitors will find workshops with equipment allowing both demonstrating and teaching of the manual processing of natural materials using traditional techniques. Groups of visitors will thus be allowed to try out traditional technologies used for the production of home made products.

The project also features partnership with Norwegian Crafts Development (NHU), which is a part of the Open-Air Museum in Maihaugen. This cooperation focuses on preserving and presenting folk crafts as well as exchanging experience in the area of the preservation of collections and folk architecture constructions.

Carrier's homestead from Velké Karlovice (No. 37)

The Carrier's homestead from Velké Karlovice is one of the original buildings which are to be re-sited in the area of Wallachian Village; the homestead features an exposition presenting the carrier's trade in Wallachia as well as crops and farming products traditionally grown in the region.

History of the building

Homestead No. 37 used to be located in a part of the village called Jezerné, on the right side of the road leading from Soláň (Vsetín Hills) to Velké Karlovice.

The composition of the homestead featured an irregular layout of the buildings. A drive used to go up the steep slope from the road to the yard.

The homestead consisted in three buildings: a residential house, barn and cowshed with woodshed. The barn was situated closest to the road. The gable of the residential house faced the barn; the cowshed was situated opposite the house and was identically oriented, yet slightly slantwise as opposed to the house.

The residential house

The residential house was located on a slope, which enabled building cellars under part of the house. The entire building was set on an underpinning and the house was thus accessible via a stone staircase with wooden railings. The house was built of partially hewn logs and the gaps between the logs were filled with moss. The inhabitants would enter the house through a door located approximately in the middle of the eave wall. There was a window on each side of the door. The windows differed in size. This eave wall was covered with shingles approximately to the height of the windows. The face of the house featured two six-pane windows, the opposite wall then featured only one window, which also had six panes, but was smaller. The face wall was covered with shingles up to the height of the window. A home addition made of vertically laid boards was built alongside the entire length of the other eave wall. The home addition was covered by a shed roof made by extending the eave of the roof of the house. The structure of the roof of the house was made of rafters, featured a drying rack and was covered with shingles. Adjacent to the house there was a relatively tall brick chimney with a stone board on top. The loft of the residential house was lit by a single dormer window.

Layout of the house

The interior of the residential house was divided into three rooms. People entered the hall, which had doors in both eave walls of the house; therefore it was possible to pass right through the hall. On the right of the yard door there was a "larder", while the "chamber" was located opposite. Originally, only the chamber was heated with an oven with a furnace adjacent to a brick cooker. The ground plan of this building is typical of Northern Wallachia.

The hall

As has been said, the hall provided access to the chamber, larder and the extension adjacent to the house, the "pod-sínek". The hall also provided access to the loft. There were wooden stairs located to the right of the front door.

The walls of the hall were made of wooden logs and whitewashed. The floor was paved with flat stones. A single wooden "laterňa" (lantern) hung underneath the rafter ceiling and lit the entire area of the hall. Two water tubs used to stand along the left wall, i.e. the chamber wall. Axes and saws hung on the wall under the stairs.

The larder

One walked into the larder through the door to the right of the front door. The larder door featured a rather coarsely finished single wing. The larder was very spacious, occupying over 25 m². It was lit with two double windows. The walls of the larder were covered with a layer of mud and whitewashed. A board floor was laid on the ground. The room was long used as a living room by the relatives of retired farmers who would live in the other room – the chamber. That is why there used also to be a cooker, made of stone and brick.

The chamber

The hall provided access to the "chamber", too. The chamber was a spacious room of nearly 30 m². A quarter of the area was nevertheless occupied by the furnace.

The walls of the chamber were covered with a layer of mud and whitewashed. The room featured an overlapped rafter ceiling with a trap-door. Unfired bricks lay on top of the ceiling of the chamber in the loft as thermal insulation. The beam traversing the room near the oven was decorated on the edges and bears the date of 1796.

A wooden floor covered the ground in the chamber. The room was lit by three double windows. As has been mentioned, a quarter of the area was occupied by the furnace. The furnace involved a huge fireplace and an oven. There was a wide chimney over the furnace that tapered towards the ceiling. The main material used for the construction of the furnace was clay pressed with gravel and unfired bricks. A beam was used to fortify the construction of the open chimney. Underneath the furnace there was a deep but low bay where wood was stored to dry.

The oven situated adjacent to the furnace was 140 cm tall. A 70 cm tall step was made of bricks along the longer side for better access. This is also where pots would be put during cooking. The narrower side of the oven adjoined a cooker. A short pole was nailed on the ceiling beams close to the chimney. A piece of rope on which clothes were dried used to hang over the oven. Information about the equipment of the room was found in archival materials.

Benches were situated to the left of the entrance almost along the entire wall. At the window there was a larger table with lathed legs; the other window illuminated a sewing machine and a small working desk next to it. There was also a bed in the corner close to the furnace and a chair with a backrest next to the bed.

The walls of the chamber were richly decorated. A crucifix used to hang over the bed, together with a clock

and several small pictures in frames. There was a mirror between the windows in the face wall; next to which there was a suspension calendar and a large colour print of the Most Sacred Heart of Jesus over the calendar. The counter part of this print hung next to it over the window. Another, larger picture used to hang in the corner above the bed. In addition to these main pictures, there were also many smaller prints on the walls. An inscription of a home blessing hung above the door.

The family used to be very religious. Catholics would gather there for “religious teaching” once a month for several years following the end of World War I. The information available says that these sessions used to be attended by so many people that the oven nearly collapsed under their weight.

The loft

The loft or “hůra” was accessed from the hall up a narrow wooden staircase. The area under the roof was lit merely by gaps in both gables. The loft was used to store corn and clothes. The loft housed two boxes for corn and one box with a lid and several compartments where they would store flour, groats or oat bran.

The loft was a place where they would store anything that was not needed at the moment. Therefore, there were always some tubs, hollowed bowls as well as tubs for washing pigs.

The extension

The owners of the homestead would call it the “pod-sínek”. The extension verged along the entire length of the wall of the house. Its structure was light as it was made of beams onto which vertical planks were nailed. The extension had a bar roof covered with shingles. There was no floor, only compacted ground.

In autumn, the extension would house a small cart, otherwise it was used as a shed for minor farming tools such as baskets, sieves, rakes and saws hung on the walls etc. The shed would also house a machine for grinding shingles and fuel wood for winter.

Cellars

Documents reveal that the homestead had two cellars with separate entrances. One was dug directly under the residential house – under the larder - and was accessible via two stone steps. This cellar was used for storing potatoes. The other one is identical in structure and design. It was used for storing beetroot and turnips. The cellar was situated under an aisle roof covered with shingles. The area under the roof was used for storing boards and poles necessary for various repairs.

Cowshed

The cowshed was a separate farming building situated opposite the residential house. The cowshed was linked

to a shed. The structure featured a gable roof covered with shingles. There was an opening in the roof, which was used for throwing hay into the loft. The walls of the cowshed were made of logs. The cowshed was accessed through a coarsely hewn single wing door, which opened into it. Opposite the entrance to the cowshed there was a wooden trough and a manger for dry fodder.

Shed

Regarding the structure, the shed and cowshed were a single whole. One side of the shed was open for easy access. The cart and board cart (used to transport manure) were parked in the shed in summer time, but hidden in the extension of the residential building in winter. A part of the shed was used for storing bedding for cattle – heaps of leaves raked in the woods. The farmers would also store all their tools used in the field there. The shed also housed a chopping block.

Barn

The barn is situated on a slope; one of its additions is even partially dug into the ground. It rests on a shallow base which merely fills the gap between the ground and the lowest logs. The barn is made of partially hewn beams. It is passable crosswise. The barn was divided into three areas which are different in size. The threshing floor was situated in the middle of the barn and was accessible through tall double wing gates located in opposite walls. The gate facing the residential house had a small door cut in one of the wings. On both sides of the threshing floor there were further storage areas separated with a board screen and used for storing fodder and bedding. The ceiling over the threshing floor was elevated approximately 0.5 m above the level of ceiling rafters. This was meant as a precaution to prevent a flail from hitting the ceiling and possibly injuring a farmhand. The floor of the area was made of laid planks and was used for storing straw.

Transfer

The set of original buildings comprising the homestead of a farmer and carrier from Velké Karlovice - the valley of Jezerná - include a residential house made of wooden logs, cowshed and barn. Originally, they were a part of a larger unit (the “kula” – a group of farmsteads interconnected through relational and economic ties). It was transferred from its original location to the Wallachian Open-Air Museum in 1968 and was temporarily situated in the area of the Wallachian Village. After the transfer and final location of the other part of the group - Mattoch's cottage - the Scientific Council (an advisory body of the manager of the Wallachian Museum) recommended transferring the carrier's farmstead to its final location, which will illustrate the historically determined economic and social ties between both farmsteads.

Presentation of property conditions

The entire story began cirlcs 1713, when one of the three Jakeš families, which had been settled in Velké Karlovice since the establishment of the village, decided to clear a part of the forest in the Jezerná valley. In 1796 this clearing was divided between two brothers (Ondra and Martin) and each of them built a new timbered cottage. They also divided the field. This situation will also be captured in the Wallachian Open-Air Museum, where the upper part of the original farmstead, which was built by Ondřej Jakeš is the **Carrier's homestead from Velké Karlovice – Jezerné**, while the lower part, built by Martin Jakeš is **Matocha's homestead from Velké Karlovice – Jezerné**, where we present ways of keeping livestock.

The new house made by Ondřej Jakeš did not have the present design. According to an ancient tradition they built a tall chamber with a large oven with a mason chimney over the furnace. The farmstead was inherited by his son Michal, who married Veronika, a daughter of the Bambušeks who lived nearby. The property then passed to Jura, their eldest son, whose brothers Jan, Michal and Josef remained free labourers and worked on the farm. Sisters Marie, Rozina and Anna married (Anna married Michal Jakeš from No. 36). As we know, Michal Jakeš kept two horses, two cows, two calves and four sheep. He died in 1876 at the age of 35 when his only child, daughter Karolína, was born. The widowed Anna remarried Jiří Valchař (who was twelve years younger) a year later; they had a daughter, Anna, who married Vojtěch Mikulda from Solanec in 1889. They continued to live in No. 37, with a housemaid, and kept only two cows. In 1887 the farmstead was purchased by Josef Matocha, whose son Michal married Rozina Jakešová, a neighbour from No. 38, in 1901. In their hands both farmsteads, No. 37 and No. 38, which had been divided 113 years before, were reunited in 1919.

Exposition

On the grounds of comprehensive archival research the new exposition will be set in the conditions of the turn of the 19th century, when both farmsteads were united as the result of marriage. Martin Jakeš owned a pair of horses which he used for field work and the carrier's trade. The location of the cottage on an old road from Velké Karlovice to Rožnov enabled him to hire his horses as relay horses "na zaháňku" (he would lend his horses to those who needed help up the steep road from Velké Karlovice to Čerták, the divide of the mountain range). He also carried shingles to Slovakia, where he sold them in villages "from Makov to Žilina".

Wallachian carriers would transport glass from the glassworks of Karlovice, Vsetín and Krásno as far as Vienna, Pest, Krakow and Lemberg. They would bring bro-

ken glass, sand, silica and potassium back to Wallachia. Fuel wood was floated along the Bečva River to Vsetín, where it was loaded on carts and transported by carriers further. Construction timber was carried to the New Inn below Vsetín, where it was tied together into "plte" (rafts).

Narratives and archival documents reveal that Michal Jakeš owned three pairs of draught horses, which would travel to Wieliczka for salt, to Modrá and Pezinok for wine and to Pest for flour. On their way they would transport "smažené trnky"¹ (plum jam), dried fruits and sheep butter. The carriers would also transport whole spruce trunks from Nový Hrozenkov (now the village of Karolinka); after the completion of the Northern Steam Line these trunks were carried by rail from Hranice na Moravě to Polom or the Hamburg shipyards, where they were used for the manufacture of masts. Such freight had to be pulled by two or even three pairs of horses.

As the carrier's trade had a longstanding tradition in Wallachia, No. 37 from Velké Karlovice - Jezerné will house an exposition focusing on this trade – **Carrier's homestead from Velké Karlovice – Jezerné**.

The exposition will feature collections reflecting the historical field and archival research. The interior of the chamber, larder, loft and hall will be set in the first half of the 19th century, i.e. the period when the carrier's trade flourished.

As the larder is extremely spacious, it will also present a saddler's and cartwright's workshop, unlike other farmsteads. This is because the carrier had to master the basic skills and knowledge of these crafts too. The hall will present the objects necessary for the operation of carts (heaver, grease jar) and hauling timber from the woods (chains, brakes, anchors etc.). Horses of the "Slezský norik" breed will be kept in the stable behind the cottage. These horses represent a living inventory of the museum, which helps present traditional farming.

The exposition will focus on presenting several types of carts, wagons and sledges which carriers used for transporting materials and goods.

This exposition will be animated during the main season, i.e. the farmer or the housewife will be present to demonstrate ways of preparing traditional folk meals such as cooking soup on the cooker or baking bread in the oven.

Conclusion

After the transfer is complete the set of buildings will be interesting proof of the connection between the owner's farming activities and the additional job of a carrier. Moreover, thanks to the communication interconnection with Matocha's farmstead, the area of the Wallachian Village will thus enable the presentation of an interesting form of social relation typical of the mountain areas of Wallachia.

Jeremija – Srpski muzej hleba

Koncept i aktivnosti

Jelena Ristić, istoričar umetnosti

Poslednjih godina u našoj javnosti često se govori o novoj ulozi muzeja, o potrebi da se muzeji afirmišu u lokalnim zajednicama, kao i o potrebi samih muzeja da odrede strategiju svog budućeg razvoja.

Istiće se važnost povezivanja kulture, obrazovanja i turizma u kome ključnu ulogu imaju muzeji.

Sve ovo treba da pomogne u procesu određivanja i definisanja strategije razvoja kulture uopšte i očuvanju nacionalnog identiteta kroz očuvanje muzeja. O muzeju se danas, između ostalog, razmišlja kao o kulturnom sredstvu presudnom za razvoj jedne sredine i njene ekonomskih potencijala.

Muzeji se nalaze pred pravim izazovom. Oni moraju da prilagode svoje projekte, programe i prostore sve široj i brojnijoj publici, moraju da budu privlačniji i pristupačniji ali ni u jednom trenutku ne smeju da dovedu u pitanje svoju naučnu funkciju.

Kao prioritetna funkcija muzeja izdvaja se njegova obrazovna funkcija. Istiće se potreba da muzeji postanu prostori učenja za sve, da budu otvoreni za svakoga a ne mesta rezervisana za elitu. S obzirom da edukativna misija muzeja postaje njegova primarna obaveza, dolazi do pojačanog interesovanja za publiku i njene potrebe. Muzeji se pozivaju da oslušnu zahteve publike, da aktivno uključe publiku u svoje programe i postavke.

U daljem tekstu predstavićemo u osnovnim crtama projekt čiji autor svojim angažovanim pristupom pokušava da kreira profil „novog muzeja“, u kome se najvažnija uloga pridaje konceptu a ne izložbenim predmetima, u kome autor kreira priču pokušavajući da oživi predmete i njihov izvorni kontekst.

Pre petnaest godina, nastao je projekt slikara Jeremije „Jeremija – Srpski muzej hleba“. Umetnik, koji više decenija prikuplja etnografske predmete, osmislio je ovaj projekt iz potrebe i želje za očuvanjem naše baštine i bliskog kontakta sa njom.

Na prostoru od oko hiljadu dvesta kvadratnih metara smještene su zbirke sa oko dve hiljade predmeta. Osnovna konцепција postavke ima za cilj da pokaze put zrna pšenice od „zemlje preko hleba do neba“,

korespondirajući tako sa ciklusima Jeremijinih slika – „ciklus zemlja, hleb i nebo“. Rukovodeći se prevarashodno umetničkim principima realizator postavke suočava prošlost i sadašnjost nudeći publici svoju jedinstvenu interpretaciju. U umetnikovom konceptu dominira tema i način na koji je on tretira. Akcenat se sa muzejskih predmeta preusmerava na koncept, na teme, na doživljaj. Prisutna je težnja da se angažuju sva čula, i čulo vida, i čulo sluha i čulo dodira, ukusna i mirisa.

Zbog snažnog uticaja ličnosti umetnika na postavku kroz celokupni kompleks provlači se ideja o muzeju kao o umetničkom delu.

Realizovan uz ogroman napor i entuzijazam slikara Jeremije ovaj jedinstveni projekat ne prestaje da privlači pažnju najšire publike. Od početka zamišljen kao mesto bez ograničenja, poput slikarskog ateljea, otvorenog za svakoga, mesto gde možemo da slušamo druge ali i da razgovaramo, međusobno, ali i sa samim umetnikom, tu praksi zadržava do danas. Realizator ovog koncepta na taj način uspeva da ostvari svoju ideju o muzeju kao o živom organizmu koji se stalno menja i obnavlja, koga čine predmeti ali i ljudi, oni koji rade u njemu ali isto tako i oni koji ga posećuju.

Taj blizak kontakt sa ljudima, publikom, jedno je od osnovnih obeležja ovog muzeja. U biti umetnikove ideje krije se vizionarski cilj oplemenjivanja drugih ali i sebe. Po rečima samog umetnika razgovori sa ljudima su uvek neponovljivi, jedinstveni, izvor inspiracije. Oni su često i način da se oslušnu zahtevi publike, da se čuju njihove kritike, primedbe, iskustva.

Od samog osnivanja postoji otvorenost prema javnosti i pokušaj da se ona uključi u veliki broj programa i aktivnosti muzeja. Autor pokušava da stvori aktivnu ustanovu, koja informiše i obrazuje ali isto tako i nadahnjuje i inspiriše. Pokušavajući da ostvari svoju viziju o muzeju kao o centralnom mestu jedne sredine, o mestu gde je svako dobrodošao, bez obzira na sredinu iz koje potiče, bez obzira na svoju kulturu, etnopereklo, stepen obrazovanja, autor uspeva u tome - muzej od osnivanja posećuju ljudi iz celog sveta.

Interesantan je podatak da muzej uspeva da privuče i lokalno stanovništvo koje, po sopstvenom svedočenju, uglavnom ne posećuje muzeje.

Gotovo od samog osnivanja postoji program za rad sa decom različitih uzrasta (od vrtićkog do školskog). Sam način prezentacije predmeta omogućava neposrednu komunikaciju sa decom. Mnogi izloženi predmeti prezentovani su tako da se njihovo funkcionalisanje može demonstrirati. Određen broj predmeta moguće je i direktno dodirnuti. Sve to omogućava deci, kao i ostalim posetiocima, da u mislima dočaraju davnina vremena i način života i običaja iz prošlosti. Moguće je pokrenuti mašine koje su danas van upotrebe i bar na trenutak vratiti im nekadašnju funkciju. To aktivno, neposredno učešće dece doprinosi razbijanju straha od nepoznatog i demistifikaciji muzeja kao nerazumljivog i dosadnog. Stvaralačko učešće dece doprinosi njihovom navikavanju na muzej, posete muzeju postaju deo njihovog svakodnevnog života, nešto čemu se oni raduju i iznova ponovo vraćaju, dovodeći često i svoje roditelje (primećeno kao vrlo česta pojавa – podaci dobijeni anketom sprovedenom među individualnim posetiocima).

Određen broj programa osmišljen je i realizovan u koordinaciji sa školskim programom koji omogućava da se zbirke koriste kao dopuna i ilustracija školskog programa. Postoji dugogodišnja saradnja sa određenim brojem osnovnih i srednjih škola čiji učenici sva-

ke godine redovno posećuju muzej. Deci se pruža mogućnost da u muzeju iskuse nešto drugačije od onoga što dobijaju u školi. Muzej nudi mogućnost za kreativno učešće dece u procesu učenja, moguće je u isto vreme učiti i zabaviti se. U muzeju deca uče da razumeju i prihvate razlike, uče kojoj kulturi pripadaju ali i o vrednostima drugih kultura.

Posećenost školske publike iz različitih sredina je iz godine u godinu sve veća.

Od svog osnivanja projekat „Jeremija – Srpski muzej hleba“ ostvaruje saradnju sa nekoliko ustanova koje se bave osobama sa posebnim potrebama. U pitanju su škole za slepu i slabovidu decu čiji štićenici redovno svake godine posećuju muzej. U cilju njihovog boljeg snalaženja i prijatnijeg boravka, osmišljen je projekat koji omogućava slepima i slabovidima da osete taktilnu dimenziju muzejskih predmeta. U toku je i stvaranje panoa i legendi sa Brajevim pismom.

Nudeći ideje različite od uobičajenih, nov pristup, drugačiji način prezentacije, ovaj projekat, na svoj specifičan način, informiše ljude o muzejskoj delatnosti uopšte i značaju koji ona ima u društvu.

Ako su kriterijumi za uspešnost muzeja redovna, velika poseta i zadovoljna publika, realizator ovog projekta može biti takođe zadovoljan. Angažujući ogromnu kreativnu energiju uspeo je da stvori mesto koje svežinom svojih ideja inspiriše ljude zbog čega mu se oni iz godine u godinu iznova vraćaju.

Jelena Ristić

The Serbian Museum of Bread Jeremija

The Serbian Museum of Bread came into being as a result of collecting and research effort by painter Jeremija (Jeremiah) who has been studying the subject of ritual bread for several decades. For more than thirty years, Jeremija has been traveling across Serbia (visiting more than 700 villages), making paintings, recording local customs, collecting recipes, ethnographic objects, ritual breads, written documents etc., saving the customs of Serbian people from oblivion. The Serbian Museum of Bread opened in 1995. The Museum activities include collecting, preserving, keeping and exhibiting objects that were in the past used for bread-making in Serbia. The exhibition has been conceived to show the entire process of bread-making from a grain to the bread which corresponds to the cycles in Jeremija's paintings (the cycle: soil, bread and heaven).

The Museum collections are mounted in the open space covering 1200 sq m, arranged in succession. They have been conceived and entirely made by Jeremija giving away an impression that the museum itself is actually Jeremija's own work of art.

In all, the Museum showcases around 2000 artifacts divided in three thematic wholes: ethnographic, archeological and artistic.

The ethnographic collection comprises: various farming tools, objects used for wheat and corn processing, objects for bread-kneading and baking, collection of objects for food preparation and serving as well as a collection of ritual breads with 96 various types of these breads.

Archeological collection comprises pre-historic and ancient collection. The prehistoric collection includes farming tools, grain grinders and grain vessels. Ancient collection has farming tools from the Roman times.

The artistic collection contains Jeremija's paintings and drawings.

What makes the Serbian Museum of Bread special is that the functioning of many of the exhibits may be demonstrated while the objects within visitor's reach enable a better communication between the viewer and artifacts.

The Museum also has a printing activity offering various guide books, catalogues and special editions.

In addition to its main activity, the Museum organizes special meetings, promotions, various art workshops, etc. Particular attention is devoted to working with children of pre-school and school age.

Within the Museum complex there is a bread-baking oven, a bell-tower devoted to St. Nicholas and a gift shop.

Muzej na otvorenom "Staro selo" u Sirogojnu

- prezentacija materijalne i nematerijalne kulture -

mr Bojana Bogdanović

Abstrakt: U ambijentalnim postavkama muzeja na otvorenom nalaze se uslovi za adekvatno čuvanje i predstavljanje nacionalne baštine. Karakteristike izložbenog prostora omogućavaju kompleksnu prezentaciju materijalnog i nematerijalnog kulturnog nasledja. Rekonstrukcijom običaja i revitalizacijom starih zanata u objektima stalne muzejske postavke, postiže se celovitost i potpunost prezentovanja tradicionalne kulture čiji su materijalni i nematerijalni aspekt u neraskidivoj vezi i stalnom prožimanju.

Prvi muzeji na otvorenom razvili su se u skandinavskim zemljama sa ciljem da sačuvaju od zaborava način života na selu koji je počeo da nestaje usled procesa urbanizacije i industrijalizacije. Prvi muzej pod otvorenim nebom-Skansen, podignut kod Stokholma 1891. godine, postao je uzor za osnivanje ovakvih specifičnih etnografskih muzeja, koji, prema Deklaraciji muzeja na otvorenom, predstavljaju naučno planirane i nadgledane kolekcije koje ilustruju stanovanje, neimarstvo, način života i ekonomski uslove, predstavljene kao entiteti na otvorenom prostoru u ograničenom delu prirodnog okruženja koje je predviđeno da bude muzejsko zemljiste¹. Od tada, građenje muzeja ovog tipa postaje aktuelno svuda u svetu, a naročito u severnoj i srednjoj Evropi². Danas ih u Švedskoj ima 1000, u Norveškoj oko 800, u Rusiji preko 70, u Rumuniji 18, Austriji 19, Poljskoj preko 30 itd. U našoj zemlji postoji nekoliko celina koje, međutim, nisu do kraja uređene kao muzeji, pa samim tim i ne ostvaruju muzejsku namenu³.

Za sada, jedini muzej na otvorenom u našoj zemlji je Muzej "Staro selo" u Sirogojnu. Prvi razgovori o programu Muzeja i prva traganja za starom arhitekturom po zlatiborskim selima započeta su 1979. godine, a tokom letnjih meseci 1980. godine prenete su i sklopljene prve građevine budućeg Muzeja⁴. Do 30.jula 1992. godine, kada je Muzej i zvanično osnovan, na ovu lokaciju postavljen je veći broj objekata, od čega je 6 rekonstruisano prema stariim uzorcima, jer ih nije bilo moguće preneti. Muzej na otvorenom "Staro selo" je spomenik kulture i kulturno dobro od izuzetnog značaja za Republiku Srbiju⁵ koji prikazuje stan i stambenu kulturu vekovima očuvanu u ovom delu dinarske regije⁶. Od dislociranih objektata iz okolnih zlatiborskih sela (Alin Potok, Stublo, Šljivovica...) stvorena je

⁴ Ranko Findrik, nav. delo, str.5

⁵ Prema Zakonu o kulturnim dobrima, član 2, kulturna dobra su stvari i tvorevine materijalne i duhovne kulture od posebnog interesa koje uživaju posebnu zaštitu utvrđenu ovim zakonom. Isti zakon, prema članu 19, pod spomenikom kulture podrazumeva građevinsko- arhitektonске objekte od posebnog kulturnog ili istoriskog značaja, kao i njegova graditeljska celina, objekat narodnog graditeljstva, drugi nepokretni objekti, deo objekta i celine sa svojstvima vezanim za određenu sredinu, delo monumentalnog i dekorativnog slikarstva, vajarstva, primenjenih umetnosti i tehničke kulture, kao i druga pokretna stvar u njima od posebnog kulturnog i istorijskog značaja, Zakon o kulturnim dobrima, Beograd, 1994. godine.

⁶ Dinarska regija obuhvata područje počev od Crne Gore, Hercegovine i Bosne do Šumadije, Snežana Tomić-Joković, Projekti abadžijskog zanata, Sirogojno, 2008. godine

¹ Adelhart Zippelius, *25 years of ICOM, a declaration about Open Air Museum-attempt at a balance (the actualized ICOM-Declaration)*, Association of European Air Museums, Report the Conference, Hungaru, 1984, pp. 86-113

² Ranko Findrik, *Zlatiborska brvnara i Muzej narodnog graditeljstva "Staro selo" u Sirogojnu*, Beograd, 1987. str.45

³ Osnovna delatnost muzeja je sakupljanje, čuvanje i izlaganje vrednih i retkih stvari, Ivo Marojević, *Muzejski predmet-izvor i nosilac informacija*, Zagreb, 1983. godine, str.1

celina koja će uz graditeljstvo čuvati i prikazati i nematerijalnu kulturu zlatiborskog sela iz druge polovine XIX i početkom XX veka.

Prezentacija materijalne kulture

Prezentacija materijalne kulture obuhvata nepokretna i pokretna kulturna dobra.

U stalnoj muzejskoj postavci nalaze se građevine karakteristične za dinarsku kulturnu regiju, a u čijim je enterijerima smešteno autentično pokućstvo i tri kompletno opremljene radionice (kačarska, kovačka i grnčarska). *Glavna kuća* (dvodelna zlatiborska brvnara sa četvoroslivnim krovom), *vajati* (objekti namenjeni smeštaju porodica oženjenih članova zadružnog domaćinstva), *mlekar* (pomoćna zgrada od drveta koja služi za držanje i preradu mleka), *pekara* (objekat u kome su za zadružnu porodicu pripremane velike količine hleba), *salaš* (zgrada za držanje i sušenje kukuruza u klipu) i *ambar* (ostava namenjena držanju i sušenju žitarica), prikazani su prema karakterističnom rasporedu objekata u okviru zlatiborske okućnice. U ekonomskom delu nalaze se privredni objekti: *kačara* (posebno sagrađen objekat za držanje komine i pečenje rakije), *mišana* (zgrada za sušenje voća) i *staja* (dvoetažna građevina za čuvanje stoke). S obzirom da se stanovništvo ovog kraja pretežno bavilo stočarstvom, a u potrazi za pašnjacima letnji deo godine provodilo u planini sa stokom, drugi deo domaćinstva predstavlja planinski stočarski stan. On je sačinjen od *kulače* - najprimitivnijeg staništa kupastog oblika od slame i paprati, zatim dve kolibe i "kućera"-pokretnog kreveta na saonicama koji se može prevlačiti kako bi čobani uvek bili u blizini stoke. Na taj način izabrane građevine prikazuju hronološki razvoj kulture stanovanja u zlatiborskoj oblasti.

Pored objekata u stalnoj muzejskoj postavci, deo starih zdanja prilagođen je novim uslovima života kako bi delatnost muzeja postala raznovrsnija. Tako se, pored pomenutih objekata, u Muzeju na otvorenom "Staro selo" nalaze i objekti čija je spoljašnjost ostala očuvana dok su im enterijeri i prvobitna namena promjenjeni prema različitim potrebama i muzejskim programima. Nekadašnja "pojata" preuređena je u *dvoranu* gde se održavaju razni muzejski programi (izložbe, promocije knjiga, prigodni koncerti, seminari, naučni skupovi...). Prodajni izložbeni prostor nalazi se u *prodavnici starih zanata i biljnoj apoteci* gde se mogu kupiti zanatski proizvodi pravljeni po staroj tehnologiji i starim, izvornim, oblicima kao i biljni proizvodi pravljeni po tradicionalnoj seoskoj recepturi. S obzirom da je deo kulturnog nasledja svakog naroda i ishrana, u muzejskoj *krčmi* se služe tradicionalna zlatiborska jela i pića. Za smeštaj učesnika seminara i muzejskih programa koriste se *zgrade (vajati)* koje su spolja auten-

tičnog izgleda dok su iznutra prilagodene savremenom načinu života.

Sastavni deo Muzeja čine i okolne obrađene površine na kojima se gaje stare vrste žitarica, povrća i voća.

Prezentacija nematerijalne kulture

S obzirom da zaštita i čuvanje materijalne kulture u ukupnoj muzejskoj postavci podrazumeva i oživaljanje duhovnog nasleđa, u Muzeju na otvorenom "Staro selo" se u okviru redovnih programskih aktivnosti vrši *rekonstrukcija običaja i revitalizacija starih zanata*. Nematerijalno kulturno nasleđe prezentuje se paralelno sa materijalnim delom i oslikava dominantne religijske, socijalne i ekonomske prilike.

Rekonstrukcije običaja

Rekonstrukcijom običaja tokom cele kalendarske godine, prikazuje se način na koji je stanovništvo ovog kraja obeležavalo velike verske i narodne praznike. Iz njih se može videti slojevitost narodnog verovanja, odnosno isprepletanost hrišćanskih i paganskih elemenata. Običaji, kao i višeslojni rituali koji ih prate, oslikavaju ukupnost narodnog življenja u vremenu i prostoru. U njima se može gledati presek istorijske sredine narodne svesti i kulture⁷.

Badnji dan (6. januar)

U okviru ciklusa božićnih praznika, u Muzeju na otvorenom "Staro selo" vrši se rekonstrukcija Badnjeg dana koji predstavlja najvažniji i po običajima najbogatiji dan božićnih praznika⁸.

Tokom rekonstrukcije običaja, pri čemu se vodi računa o doslednom sprovođenju svih obrednih radnji, najznačajniji badnjedanski rituali vezani za porodično sveto drvo (badnjak), obavljaju se u glavnoj kući muzejskog domaćinstva, a kroz struktura samog rituala prezentuje se i funkcija pojedinih muzejskih predmeta.

Uskrs (pokretni praznik)

Uskrs, iako jedan od najznačajnijih hrišćanskih praznika koji se svetkuje u čast Hristovog uskrsnuća, nije bogat ritualnim radnjama, bar ne u onoj meri koja bi odgovarala njegovom značaju. Najuočljivije obeležje ove svetkovine su običaji vezani za bojenje i šaranje jaja. Ona se u Muzeju na otvorenom "Staro selo" na Veliki četvrtak i Veliki petak oslikavaju tradicionalnom batik tehnikom, a u duhu tradicije na Uskrs daruju posetiocima.

⁷ Mile Nedeljković, *Godišnji običaji u Srbu*, Beograd, 1990. godine, str.8

⁸ Dušan Bandić, *Narodna religija Srbu u 100 pojnova*, Beograd 2004. godine, str.299

Vidovdan (28. jun)

Na praznik koji crkva u svoje kalendare uvodi tek od 1892. godine, na Vidovdan se u Muzeju na otvorenom "Staro selo" sprovodi običaj iznošenja stvari iz kuće. Iz stambenih objekata u postavci iznose se sve tekstilne stvari. Pokrivke i prekrivke (guberi, irami, čilimi i serdžade) stavljaju se na lenku (drvenu motku visine oko 2m) u okućnici, dok se odeća i ostale manje tekstilne stvari stavljaju na prozore objekata.

Spasovdan (pokretan praznik)

Spasovdan se praznuje na šesti četvrtak po Uskrsu i posvećen je svetom Spasu, sveču koji se ne pominje u zvaničnom crkvenom učenju. Na prolećni praznik stočara, u Muzeju na otvorenom "Staro selo" rekonstruišu se običaji vezani za životvornu moć vegetacije: na muzejske objekte i u karlice na mleko stavljaju se grane lešnikovog drveta. Apotropejska svojstva leske proistичu iz verovanja da je Isus blagoslovio ovo drvo.

Ivanjdan (7. jul)

U narodu se dan kada crkva slavi rođenje svetog Jovana Preteče i Krstitelja Gospodnjeg obeležava pravljenjem venaca od ivanskog cveća koje je, prema hrišćanskoj mitologiji, posvećeno svetom Jovanu letnjem ili Bogorodici. Stavljanjem na stambene i privredne objekte ukućani, stoka i usevi se, prema narodom verovanju, štite od raznih bolesti i atmosferskih neprilika.

Petrovdan (12. jul)

Rekonstrukcija narodnih običaja vezanih za praznik koji je posvećen vrhovnim apostolima Petru i Pavlu vezana je za petrovsko cveće, koje se u vidu venčića stavlja na stambene i privredne objekte i ima apotrepejsku funkciju.

Revitalizacija starih zanata

Revitalizacijom starih zanata prezentuje se gotovo zaboravljena tehnika izrade proizvoda od drveta, metala i gline. U kompletno opremljenim radionicama u Muzeju na otvorenom "Staro selo" prikazana su tri muška proizvodna zanata: kačarski, kovački i grnčarski⁹, a kroz postupak demonstriranja¹⁰ prezentuje se ukupna zanatska izrada tradicionalnih proizvoda.

Kačarski zanat

Kačari proizvode: kace i kačice raznih veličina, buce i bučice za vodu; džbanove i burad za rakiju; tabarke i kapke za kazane itd. Kačara je bilo svuda po Zlatiboru

⁹ Kačarski, kovački i grnčarski zanat spadaju u muške proizvodne zanate; Bosa Rosić, *Zlatiborski zanati i delatnosti na Zlatiboru u prošlosti i danas*, Užice, 1991. godine, str.234

¹⁰ Tokom letnje sezone u Muzeju na otvorenom "Staro selo" angažuju se zanatlje iz okolnih zlatiborskih sela koji posetiocima prezentuju tradicionalne postupke izrade predmeta od drveta, gvožđa i gline.

ru, jer je bogatstvo šumom omogućilo da se ovaj zanat razvije. Za izradu predmeta se najviše koristi borovina, smrekovina i bukovina. Ovaj zanat je bio razvijen još u srednjem veku, a proizvodi su bili prodavani po celoj Srbiji. Danas je način proizvodnje modifikovan, jer se u izradi koriste nove alatke, dok su drvene obručeve zamenili metalni. Kompletno opremljena kačarska radionica alatima iz prve polovine XX veka koji su pripadali kačaru Ješku Kovčiću iz Rožanstva, smeštena je u podrumu muzejskog objekta br.5 (vajat sa tremom).

Kovački zanat

Ove zanatlje su pravile prdmete od gvožđa: motike, sekire, noževe, meretke, verige, klepetuše itd. Kovački zanat je danas već pred izumiranjem, a u narodu su ostala prezimena koja su ove zanatlje imale (Kovačević, Kovanović)¹¹. U muzejskom objektu br.23 smeštena je kovačka radionica sa svim alatima koji su bili neophodni za izradu predmeta od metala: meh, nakanjan na panju, čekići, macole, klešta i turpije.

Grnčarski zanat

Proizvodi ovog zanata se prave od gnjile (gline) i kalcita od kojih se dobija elastična masa i od kojih se izrađuju: lonci, creplje, okruglice, peke itd. Grnčarska radionica sa ručnim grnčarskim kolom, tučkom za sitnjenje rude kalcita, kusturom, bočilom, šilom, šaraljkom i rubom (komadom platna), smeštena je u podrumskom prostoru muzejskog objekta br.11.

Spisak literature

1. Bandić, Dušan, *Narodna religija Srba u 100 pojnova*, Beograd 2004. godine
2. Bojović, Nevenka i Marković, M. Radovan, *Moravski zanati i zanimanja*, Ivanjica-Čačak, 1990. godine
3. *Zakon o kulturnim dobrima*, Beograd, 1994. godine.
4. Zippelius, Adelhart, *25 years of ICOM, a declaration about Open Air Museum-attempt at a balance (the actualized ICOM-Declaration)*, Association of European Air Museums, Report the Conference, Hungaria, 1984, pp. 86-113
5. Maroević, Ivo, *Muzejski predmet- izvor i nosilac informacija*, Zagreb, 1983. godine
6. Nedeljković, Mile, *Godišnji običaji u Srbia*, Beograd, 1990. godine,
7. Rosić, Bosa, *Zlatiborski zanati i delatnosti na Zlatiboru u prošlosti i danas*, Užice, 1991. godine
8. Tomić-Joković, Snežana, *Proizvodi abadžijskog zanata*, Sirogojno, 2008. godine
9. Findrik, Ranko, *Zlatiborska brvnara i Muzej narodnog graditeljstva "Staro selo" u Sirogojnu*, Beograd, 1987

¹¹ Nevenka Bojović i Radovan M. Marković, *Moravski zanati i zanimanja*, Ivanjica-Čačak, 1990. godine, str.105

Muzej na otvorenom „Kalenić“

*primer održivog modela zaštite i revitalizacije kulturnog i prirodnog nasleđa
(rezultati, problemi i iskustva)*

Marica Živanović, direktor Muzeja na otvorenom „Kalenić“

Abstrakt: U svetu, a pokazalo se i kod nas, seoska arhitektura i tradicija najbolje su očuvane u okviru etno-muzeja, etno-parkova, i u okviru specifičnih turističkih naselja koja su sutuirana u odabranim prirodnim prostorima. Odlike i prednosti koje pruža očuvana, zdrava prirodna sredina, dobre osobenosti seoskog života, tradicionalne vrednosti i de-latnosti i proizvodnja zdrave hrane privlače različite kategorije turista.

Koncept Muzeja na otvorenom pruža mogućnost održivog razvoja same teritorije na kojoj se nalazi. Razvoj kulturnog, seoskog, sportskog i drugih vidova turizma, kao i razvoj svesti ljudi o sopstvenom identitetu, višestruko mogu da utiču na dobrobit lokalne zajednice. Otvaranje novih radnih mesta, plasiranje sopstvenih proizvoda, edukacija stanovništva, povezivanje oblasti sa ostalim turističkim destinacijama, su neki od aspekata na koje razvoj ustanove može da utiče.

Baveći se uređenjem i prezentacijom zaštićenog područja manastira Kalenić (1407), Muzej na otvorenom „Kalenić“ doprinosi zaštiti prirodnog područja i kulturnog pejzaža u kome je smešten. Odgovarajuća planska dokumentacija, brižljiv odabir sadržaja, jasno određeni kapaciteti koji definišu kritičan broj turista, definisane nadležnosti, menadžment koji podrazumeva fleksibilnost i mogućnost prilagođavanja savremenim potrebama, moderni načini upravljanja, uključivanje privatnog sektora, povezanost sa relevantnim institucijama, neki su od preduslova za funkcionisanje ovakvog modela. Muzej na otvorenom „Kalenić“ daje primer dobre prakse kako potrebe zaštite istorijskog, kulturnog i duhovnog nasleđa u ruralnim sredinama, uz sadržaje koji omogućuju održivost ovakvih projekata, mogu biti zadovoljene kroz aktiviranje raspoloživih resursa samog kulturnog pejzaža.

U mnogim pejzažima prirodno i kulturno nasleđe su neraskidivo povezani. Veliki broj mesta ima kompleksne resurse i mnogostrukе vrednosti. Od ključnog je značaja prepoznavanje vrednosti kulturnih i prirodnih pejzaža i približavanje strategija njihovog očuvanja prilikom razvoja programa upravljanja. Jedan od takvih prostora je i zaštićeno područje manastira Kalenić (slika 1).

Manastir Kalenić se nalazi u centralnoj Srbiji u oblasti poznatoj kao Levač, i situiran je na živopisnim obroncima Gledičkih planina (922 m). Levač je deo Šumadije i jedan je od najpitomijih delova centralne Srbije (slika 2). Prirodni potencijal su brežuljkasti predeli između Juhora i Gledičkih planina, čisti izvori,

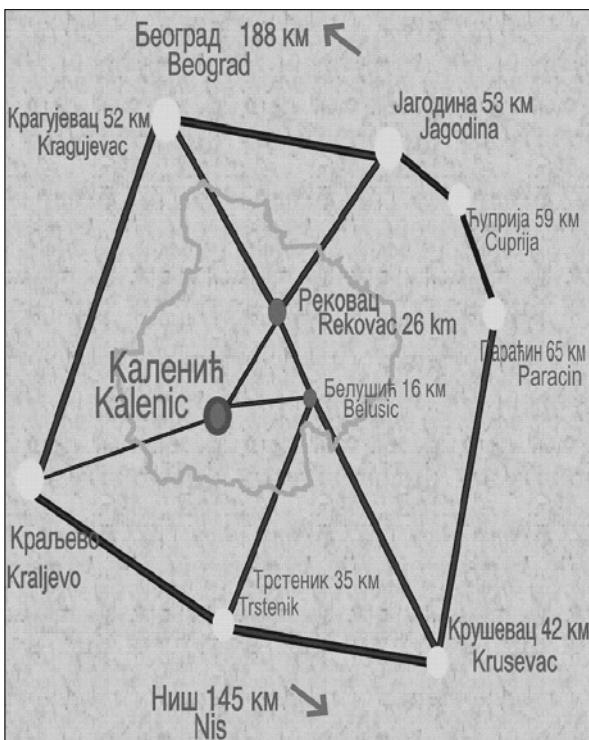
reke, klisure, lekovito bilje, divljač. Spomenici kulture iz različitih perioda bitno su obeležje levačkog kraja. Sedište ove privredno nerazvijene regije je Rekovac, varošica formirana duž regionalnog puta Kragujevac-Kruševac.

Manastir Kalenić (slika 3) je spomenik kulture naše srednjevekovne baštine po kome je Levač nadaleko poznat. Podignut je početkom XV veka (1407-1413) za vreme vladavine despota Stefana Lazarevića. Više puta je paljen, rušen i opustošen od strane Turaka, a isto tako više puta obnavljan.

Manastir predstavlja vrhunski domet moravske škole i jedan je od najlepših naših srednjevekovnih manastira. Zbog izuzetnih arhitektonskih, umetničkih i kulturno-

Slika 1. Zaštićeno područje manastira Kalenić

Slika 2. Položaj opštine Rekovac

Slika 3. Manastir Kalenić

istorijskih vrednosti je među prvima stekao svojstvo spomenika kulture u martu 1948. godine, a kasnije je proglašen za nepokretno kulturno dobro od izuzetnog značaja.

Crkva Vavedenja presvete Bogorodice je najraskošnija crkvena građevina moravskog stila. I po životopisnom, koloristički prefinjenom fresko-slikarstvu manastir Kalenić spada u red najlepših spomenika moravske arhitekture i umetnosti početka XV veka.

Stručna restauracija izvršena je 1928/1929. godine, a poslednja obnova je započeta 1992. godine, kada je zamisao Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture da se manastir Kalenić iz stanja zapuštenosti i zaboravljenosti doveđe u red velikih i uređenih manastira, uspešno sprovedena do 1997. godine.

Uređenjem objekta, porte i prilaza manastiru, Kalenić je započeo novu fazu svog trajanja i sada slavi 6. vekova svog postojanja. Obnovljen građevinski, on ponovo postaje kulturni i duhovni centar, ne samo levačkog i šumadijskog kraja, već i čitave Srbije i dobija ulogu koju je nekada imao, kada su ga posećivali pripadnici kraljevske porodice, članovi vlade, pesnici i naučnici.

Nakon opsežnih konzervatorskih radova Kalenić je postao jedan od najbrižljivije uređenih manastira u Srbiji, što je još više naglašavalo zapuštenost njegovog okruženja, sela i pristupa (neuređeni slobodni prostori, neregulisani vodotokovi, nedostatak kanalizacije, vodovoda i javnog osvetljenja). Na desnoj obali Kaleničke reke, uzvodno od manastira nalazi se prostor tradicionalnog okupljanja velikog broja posetilaca Sabora „Prođoh Levač, prođoh Šumadiju“ (slika 4), smotre narodnog stavaralaštva, koji se održava preko 30 godina. Na prostoru saborišta je takođe nedostajala neophodna infrastruktura, koja bi zadovoljila potrebe više hiljada posetilaca u toku manifestacije i potrebe ogromnog broja izletnika i kampera na ovom prostoru u toku sezone, koji bez ikakve kontrole devastiraju jedinstveni prirodni ambijent. Takođe, u okruženju manastira nisu postojali nikakvi servisi za tranzitne i stacionarne turiste, koji su dolaze u Kalenić zbog njegove lepote, duhovnosti i prelepog okruženja.

Analize potreba i evidentiranih problema, kao i želja Opštine Rekovac da adekvatno iskoristi svoje prirodne i kulturno-istorijske potencijale, oslanjajući se na ekološki čiste tehnologije, nezagađeno zemljište, vodu i vazduh, rezurtirale su da se naselje, srednjeverkovni manastir, saborište i još uvek očuvani prirodni prostor tretiraju kao jedinstvena prostorna celina tj. zaštićeno područje manastira Kalenić. Sledeći korak je bila izrada Plana detaljne regulacije (slika 5) od strane Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture koji daje rešenja i uslove za uređenje naselja, zaštitu područja nepokretnog kulturnog dobra manastira Kalenić, zaštitu prirodnog prostora i razvoj novih delatnosti-seoskog turizma, stacionarnog hotelskog turizma i narodne radinosti. Sagledavanje iskustava organizova-

nja sličnih prostora, potreba održivosti, zadovoljavanje potreba turista i uslovi koje je diktiralo samo prirodno okruženje su bili kriterijumi na osnovu kojih je izvršen odabir predviđenih sadržaja. Pored uređenog kampa, otvorene pozornice, saborišta i sadržaja u centru sela, došlo se na ideju da se jedan deo prostora iskoristi za prezentaciju narodne arhitekture. U svetu, a pokazalo se i kod nas, seoska arhitektura i tradicija najbolje su očuvane u okviru etno-muzeja, etno-parkova, i u okviru specifičnih turističkih naselja (slika 6), gde su odabrani objekti zadržali sve spoljne karakteristike, a opremljeni kao apartmani visoke turističke kategorije, situirani u odabranim prirodnim prostorima, veoma su interesantni za određenu kategoriju turista.

Neuspeli pokušaj prezentacije narodnog graditeljstva na Tari se od nebrige srušio, a u Šumaricama u Kragujevcu izgoreo, tako da je jedan od uspešnih primera u Starom selu u Sirogojnom uzet kao uzor.

Razmišljajući o modelu institucije koja bi se bavila implementacijom plana uređenja i zaštite područja manastira Kalenić, SO Rekovac je donela odluku o osnivanju Muzeja na otvorenom »Kalenić« (slika 7), čija je uloga u daljem razvoju Levča višestruka. Njegova svrha je da zaštiti i čuva okolinu manastira Kalenić, prirodne vrednosti, narodno graditeljstvo, tradicionalne zanate i delatnosti, osnovna obeležja narodne kulture kao i da ih prikaže posetiocima na najbolji način. Kulturni razvoj Levča, podmlađivanje i edukacija stanovništva, razvoj svesti ljudi o sopstvenom identitetu- bitni su aspekti na koje Muzej može da utiče, što nam otkriva čitav spektar mogućih socioloških i društvenih promena.

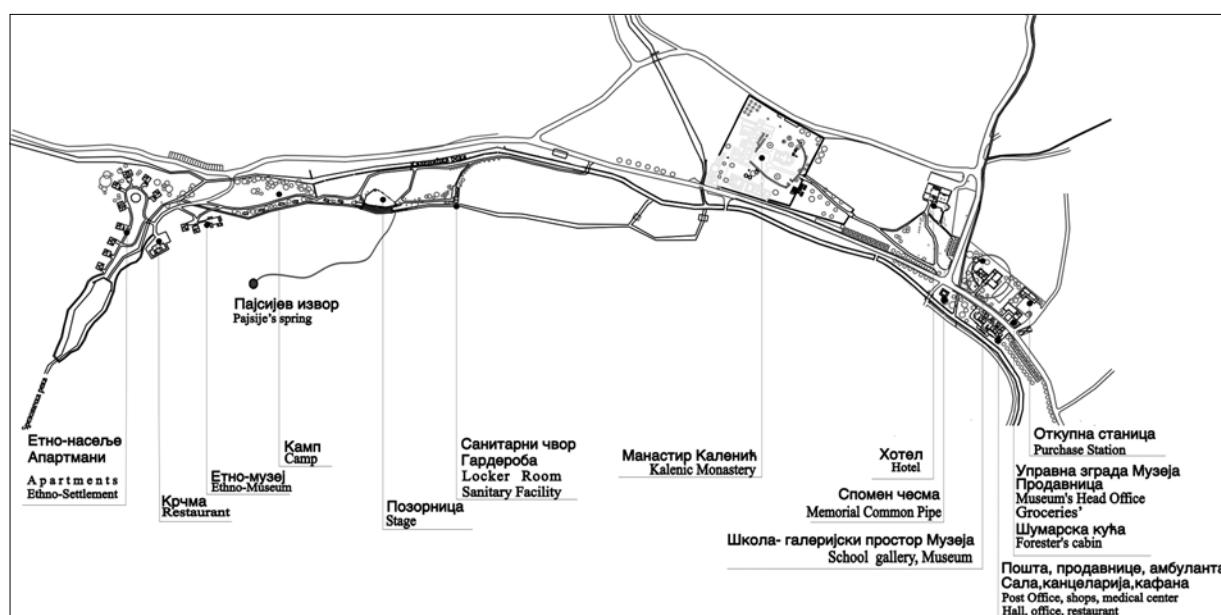
Nakon osnivanja Muzeja pristupilo se izradi potrebne projektne dokumentacije koja se odnosi na in-

Slika 4. Sabor narodnog stvaralaštva
"Prođoh Levač, prođoh Šumadiju"

Slika 6. Planirano etno-naselje

Slika 5. Plan detaljne regulacije zaštićenog područja "Manastir Kalenić"

Slika 7. Muzej na otvorenom Kalenić

frastrukturu i rešavanje imovinskih odnosa, kako bi se stvorili svi preduslovi za početak izgradnje vodovodne i kanalizacione mreže, postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i regulaciju vodotokova. Takođe je izrađena dokumentacija za rešavanje pristupne saobraćajnice i parking prostora.

Osnivanje Muzeja je samo prva faza jednog šireg koncepta razvoja Kalenića i njegove okoline, gde je zamišljeno da Muzej bude, po broju zaposlenih, institucija srednje veličine. Oslanjajući se na kulturno nasleđe kao razvojni resurs oblasti, Kalenić će moći da ponudi sadržaje interesantne različitoj publici: seoski turizam, prezentacija i prodaja domaćih proizvoda, izdavačka delatnost, prikazivanje tradicionalnih zanatskih postupaka u muzeju i izrada kopija muzejskih eksponata za potrebe izlaganja i dalju prodaju, kulturne manifestacije, likovne kolonije, izložbe, letnje i zimske škole, boravak dece u prirodi sa odgovarajućom nastavom i kursevima, jednodnevni izleti, stručni skupovi, seminari, predavanja, pripreme sportista, rekreativni sadržaji (trim staze, pešačke ture do drugih spomeničkih lokaliteta, vidikovci, prirodne atrakcije), lovni i ribolovni turizam itd (slika 8). Turizam je jedan od faktora koji definiše samoodrživost ovakvog projekta.

Slika 8. Radni sastanak u prirodi

Jasno je da je turizam, zato što transformiše teritoriju da bi zadovoljio potrebe modernog turiste, isto tako i zagađujući faktor. Zato je bilo potrebno naći ravnotežu između težnje za očuvanjem originalnosti teritorije, zaštite prirodne sredine, zadovoljenja potreba i ekonomije. Usvojenim planom je precizno definisan broj turista koji područje može da primi u jednom trenutku, a da pri tome ne ugrozi koncept zaštite i funkcionisanja ostalih sadržaja. Na osnovu ovih prepostavki je projektovana i potrebna infrastruktura. Predviđeni kapaciteti za stacionarne turiste predviđaju sledeće kategorije smeštaja: ekskluzivni apartmani u etno-selu, uređeni kamp, smeštaj u privatnim kućama u okviru seoskog turizma i hotel.

Muzej na otvorenom finansira Opština Rekovac, kao osnivač. Time su pokrivene plate zaposlenih i osnovni materijalni troškovi. Izradom projekata i konkursanjem za finansijska sredstva kod nadležnih ministarstava, donatorskih kuća i sličnih institucija, Muzej je uspeo da obezbedi većinu sredstava potrebnih za izvođenje predviđenih projekata. Dobrim menadžmentom, Muzej može i svoje osnovne delatnosti, kao što su program zaštite, kulturne manifestacije, izložbe i sl. da finansira iz sopstvenih prihoda. Širok je spektar delatnosti koje kroz različite vrste usluga (eduaktivne radionice, radionice zaštite, manastirski turizam, rekreacija u prirodi, aranžmani koji podrazumevaju upoznavanje sa narodnom arhitekturom, tradicionalnim zanatima, prirodnim atrakcijama i sl. mogu omogućiti da institucija ne bude na teretu opštinskog budžeta. Na taj način se može izbeći da rad i opstanak Muzeja zavisi od političke scene. Negativna iskustva nekih od sličnih institucija su pokazala da negovanje kulturne baštine i zaštita prirodnih resursa često veoma zavise od političkih faktora, što može biti veoma opasno, naročito u zemljama koje ne poseduju izrađene strategije razvoja i zaštite.

U praksi mogu se videti problemi koji nastaju kada se krene sa razvojem kulturnog i drugih vrsta turizma u okviru kulturnih pejzaža. U pokušajima da se razvoj ovakvih vidova turizma, zasnovanih na tradiciji, autentičnosti teritorije, prirodnim resursima i narodnoj arhitekturi prepusti privatnoj inicijativi, bez preciziranih nadležnosti i uslova zaštite, dolazimo do pogrešne interpretacije istorijskog, kulturnog i duhovnog nasledja. Šteta je još veća kada se sagledaju posledice upropasćavanja objekata, predmeta i prirodnog okruženja, koji nam, sa često prisutnim elementima kiča, ne mogu poslužiti na čast, a još manje kao reprezentativne destinacije kojima ćemo se predstaviti u svetu ponude kulturnog turizma. Sa druge strane imamo mogućnost da ovakvim prostorima upravljaju institucije osnovane od strane države, koje su po svojoj prirodi neprilagodljive uslovima tržišta i logično ne poseduju preduzetničku inicijativu.

Kompromis između ovih dijametalnih modela možda predstavlja jedno od rešenja. Opština ili druga nadležna institucija mora svakako biti inicijator prepoznavanja i zaštite ovakvih područja i naručilac planske dokumentacije koja se uklapa u prostorne planove, ako postoje. Ulaganjem u infrastrukturu, pripremanjem potrebne dokumentacije vezane za zaštitu, pripremanjem lokacija za definisanu gradnju ili uređenje, ostvaruju se preduslovi za modele zajedničkog ulaganja gde se privatni sektor uključuje u rad sa jasno definisanim uslovima i pravilima (na pr. hotel čija se izgradnja planira u Kaleniću imaće ugovorom definisane detalje koji podrazumevaju uslove po kojima se oprema enterijer, pa do toga po kojim kriterijumima se vrši odabir menija i muzike u restoranu). Model joint ventura je pogodan iz razloga što svi učesnici u procesu razvoja mogu da se bave

delatnostima iz svojih delokruga, a da pri tom svi imaju koristi. Još jedna od uloga Muzeja je i da može da koordinira inicijativama privatnog sektora i pomaže im u oblasti kreiranja, menadžmenta i marketinga proizvoda i ponuda, tako da se ne odstupa od osnovnog razvojnog plana, a pri tom održi fleksibilnost i mogućnost prilagođavanja potrebama tržišta. Zadatak Muzeja je da prati dešavanja i trendove, održava kontakte sa turističkim organizacijama i agencijama, promoviše destinaciju, sarađuje sa sličnim institucijama.

Muzej na otvorenom „Kalenić“ daje primer dobre prakse kako potrebe zaštite istorijskog, kulturnog i duhovnog nasleđa u ruralnim sredinama, uz sadržaje koji omogućuju održivost ovakvih projekata, mogu biti zadovoljene kroz aktiviranje raspoloživih resursa samog kulturnog pejzaža.

Scopaeologija – prošlost, sadašnjost i budućnost metli

Prof. dr Janoš Berenji, Institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad

Abstrakt: *Scopaeologia* je nauka o metlama ili metlologija. U radu je navedena najvažnija terminologija vezana za ovu oblast (tab. 1). Objasnjena je prepostavljena evolucija metle od korišćenja razgranatih delova biljaka do savremenih pljosnatih metala (sl. 1). Opisane su karakteristike metlarstva kao zanata. U poglavljju o sirovinama od kojih se izraduju metle posebna pažnja je posvećena tzv. metlastim biljkama (*planta scoparia*) od kojih se izraduju metle. Sirak metlaš (sl. 2) je najvažnija naša sirovina za izradu metala. Metle igraju značajnu ulogu u narodnom verovanju i tradiciji. Bez obzira na savremene trendove u proizvodnji i primeni različitih sredstava i sprava za čišćenje, tradicionalna metla izradjena od prirodnih sirovina je zadržala svoj značaj i svoju perspektivu.

Ključne reči: metla, metlar, metlarstvo, metlaste biljke, *planta scoparia*, *scopaeologia*, narodno verovanje

Terminologija

Reč *scopaeologia* je nastala od latinske reči *scopae* – metla i grčke reči *logos* – nauka o nečemu i označava *metlogiju* ili *nauku o metlama*.

U tab. 1. navedena je najvažnija terminologija vezana za *scopaeologiju* (Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, 1967).

Metlari se pored metala obično bave i izradom četaka tj. četkarstvom. Četkari i četkarstvo se neretko spo-

minju u negativnom tonu. Iako su srodni zanati, isto nije slučaj sa metlarima i metlarstvom.

Evolucija metle

U nedostatku arheoloških nalaza i zapisa moguća je samo teoretska rekonstrukcija najlogičnijeg puta evolucije metle od primitivnih naprava za metenje do današnjih savremenih metli (sl. 1).

Tab. 1. Terminologija vezana za *scopaeologia*

Tab. 1. Terminology related to *scopaeologia*

Termin / Term	Značenje / Meaning
<i>metla</i>	naprava za metenje, čišćenje. Genitiv od reči metla je metala
<i>metlica</i>	deminutiv od reči metla tj. mala metla
<i>metlar</i>	zanatlija koji izradjuje metle. Metlarev, odnosno metlarov posao je izrada i prodaja metli. Čistač ulica se isto ponekad naziva metlar, budući da mu je glavni alat metla.
<i>metlarica, metlarka</i>	ženska osoba metlar
<i>metlarstvo</i>	zanat kojim se metlar bavi
<i>metlarina</i>	zarada od pravljenja i prodaje metle
<i>četkarstvo</i>	izrada četaka
<i>metlara</i>	fabrika za izradu metala
<i>sirkarstvo</i>	proizvodnja sirkra (metlaša)
<i>metlaste biljke</i>	niljne vrste korišćene za izradu metli, od reči metlast tj. sličan metli, koji je kao metla
<i>planta scoparia</i>	metlaste biljke od latinskih reči planta - biljka i scopae metla

Sl. 1. Evolucija metli. (1) Pri prvim pokušajima metenja ljudi su se verovatno služili razgranatim, kitnjastim delovima biljaka. Hvatanjem u snop više takvih grana povećala se efikasnost čišćenja. Dalji korak u usavršavanju metle je najverovatnije bio vezivanje grana u snop čime je dobijena efikasnija i trajnija sprava za metenje. (2) Od dužeg materijala se vezivanjem može napraviti ujedno i telo i drška metle. (3) Razne sirovine, pogodne za izradu metle, nisu dovoljno dugačke i za dršku, te one se moraju kombinovati sa posebnom drškom izradjenim od odgovarajućeg materijala. Drška se nabija u sredinu pripremljenog snopa tj. tela metle ili se materijal pričvršćuje za vrh drške. Rezultat je okrugla metla, koja se može ojačati obavljanjem ili opletanjem. (4) Pljosnata metla nastaje šivenjem. Time metla dobija privlačniji izgled, čvrstoću, trajnost i veću "radnu" širinu za metenje.

Fig. 1. Evolution of the broom. (1) It is assumed that branchy, ornate plant parts have been used for the first attempt to sweep. Grabbing more such branches in a bundle provided more efficient cleaning. Sheaving could be the next step in the evolution of the broom resulting a more effective and more durable cleaning device. (2) From a sufficiently long raw material the body as well as the handle of a broom could be manufactured. (3) Different raw materials otherwise excellent for the body of the broom are not long enough for the handle, and consequently the only was to use them for manufacturing of a broom a separate stick was necessary. The stick could be placed into the middle of the bundle i.e. the body of the broom or the material used for the body of the broom is attached to the stick. The resulting round broom could be strengthened by wrapping around the body. (4) The flattened broom is the result of sewing. In that way the broom becomes more attractive, more strength and more durable combined with wider sweeping width.

Metlar

Za razliku od mnogih drugih zanata metlarski zanat se ne uči u školama. Izvesnog vida školovanja se sećaju samo stari ljudi, kada su osnovci u školi vežbali pletenje korpi i pravljenje četaka i metala.

Tradicionalni zimski kursevi iz korparstva i metlarskstva su bila dobra prilika za sticanje ovih veština u seoskim sredinama.

Pravljenje metle se može naučiti i samoukim vežbanjem, rastavljanjem kupljene metle.

Seljani koji u domaćoj radinosti prave metle obično su tu veštinu još u mладости naučili od starijih. Uobičajeno je da u novoosnovanim metlarskim radnjama i fabrikama metala obuku vrše iskusni metlari koji dolaze iz drugih sredina ili se budući metlari šalju na izučavanje zanata kod njih.

Literatura o načinu izrade metle je veoma oskudna (Broom-corn and brooms, 1903; Leidigh, 1912; Broom making on the farm, 1920; Sávoly, 1921; Misota, 1968; Bacsa i Misota, 1981).

U izradi i korišćenju metle prepoznatljivi su izvesne socijalne šeme. O nalaženju i korišćenju razgranatih delova biljaka za najjednostavniji vid metenja verovatno su se brinule žene kojima tradicionalno pripada zadatak održavanja čistoće uopšte, pa i metenja metlom. Vezivanje snopova a naročito ručno pravljenje metle sa drškom iziskuje jaču snagu te je verovatno zato postao muški posao. Ova podela rada na osnovu pola zadržala se do danas. Žene su umešnije u sortiranju i uopšte u pripremi materijala za izradu kao i u ručnom i mašinskom šivenju metle. Namotavanje metle skoro isključivo u vrše muškarci. Postoji niz primera da se hendikepirani ljudi, kao što su gluvonemi, bave metlarstvom.

Metlarstvo

Domaća radinost

Izrada metle u domaćoj radinosti se skoro isključivo oslanja na ručni rad. Količinu metala proizvedenih u

domaćoj radinosti za potrebe domaćinstva praktično je nemoguće proceniti ali je sigurno da je ova praksa prilično raširena kod nas.

Metlarske zanatske radionice

Po velikom broju metlarskih zanatskih radionica u nas naročito se ističu Selenča i Bački Petrovac u Vojvodini i Požeženo kod Požarevca (Metla očistila ribare, 1988; Metla nas je održala njozni hvala, 1986). Tipične metlarske zanatske radionice zapošljavaju desetina ljudi i godišnje proizvedu par stotina hiljada metli.

Industrijska proizvodnja metli

Slično ostalim granama, i u metlarstvu nalazimo velike fabrike metli sa svim karakteristikama industrijske proizvodnje. U pogledu tehnike i tehnologije proizvodnje nema suštinske razlike između metlarskih zanatskih radionica i industrije metala. Razlika je samo u broju zaposlenih i količini proizvedenih metala. U fabrikama radi nekoliko stotina radnika a proizvodi se nekoliko miliona metala godišnje.

Naši najveći pogoni za izradu metala su "Kooperrativa" Bački Petrovac, "Reform" Kanjiža, "Agrocoop" radna jedinica Titel i ZZ "Selenča" Selenča. Manju količinu metala, u okviru neke vrste sporedne delatnosti, proizvode još "Tisa" u Bečeju i "Lioner" Novi Sad.

Postojeći tehnički kapaciteti za proizvodnju metala u SRJ procenjuju se na oko 8 miliona metli godišnje. Sadašnja iskorišćenost kapaciteta je svega 60-70%.

Sirovine za metle

Metlaste biljke – *planta scoparia*

Reči *metlica* i *metlika* često ulaze u narodni a reči *scopa*, *scopae*, *scoparius* i *scopaea* u naučni naziv metlastih biljaka (Pallas Nagy Lexikona, 1897; Genaust, 1976; Kirby, 1977).

Sirak metlaš (*Sorghum bicolor* (L) Moench)

Sirak metlaš je naša najznačajnija metlasta biljka gajena zbog dugačkih, savijenih metlicama (Ball, 1910; Bacsa, 1985; Berenji, 1990a, 1990b, 1996; Berenji i Kišgeci, 1996; Berenji et al., 1987). Naše metle i metle u Mađarskoj se danas skoro u celosti izrađuju od sirka metlaša (Berenji, 1988; 2000). Ranije su bile poznate samo forme sirka metlaša sa visokim stablom a danas se za potrebe metlarstva skoro isključivo gaje sorte sirk metlaša niskog (patuljastog) rasta (Berenji, 1991b). Prilikom žetve sirkove metlice se odsecaju od stabla sa drškom dužine oko 15 cm (Berenji, 1991a). Suše se, vezuju u snopove i skladiste. Velika potreba za ručnom radnom snagom za žetvu je jedan od glavnih razloga zašto razvijene zemlje Zapada ne gaje sirak metlaš a uvoze značajne količine metlica i gotovih metli između ostalog i iz Srbije.

Prerada sirkovih metlica se sastoji od vršidbe i odsecanja drške čime se dobijaju peteljke nazvane sirkovlama (Sikora i Berenji, 2000). U sledećoj fazi se od sirkove slame prave razni tipovi metala.

Površine zasejane sirkom metlašem kod nas praktično se u celini nalaze u Vojvodini (sl. 2). Iako su agroklimatski uslovi za uspešno gajenje sirk metlaša povoljni skoro na celoj teritoriji Vojvodine, proizvodnja ove biljke se karakteriše izrazitom regionalnošću. Veći region gajenja sirk metlaša nalazi se u trouglu Kanjiža-Senta-Bačka Topola a manji u Južnoj Bačkoj (Selenča, Pivnice, Bački Petrovac).

Najvažniji cilj strategije daljeg razvoja našeg sirkarstva je zaustavljanje daljeg pomeranja proizvodnje sirk metlaša prema Istoku (u Rumuniju, Bugarsku, bivše zemlje Sovjetskog Saveza, utd.), stabilizovanje površina pod ovom industrijskom biljkom u Srbiji i postepeno povećanje površina zasejanih sirkom metlašem u nas. Time bi Srbija zadрžala i učvrstila svoju vodeću ulogu u proizvodnji sirk metlaša u Evropskim pa čak i u svetskim relacijama. Za proizvodnju planiranih 8 miliona metala do 2010. godine treba prizvesti oko 8.000 t sirkove slame godišnje što bi se moglo obezbediti sa oko 4-4.500 ha zasejanih sirkom metlašem. U odnosu na postojeće površine ovo bi značilo udvostručenje površina.

Metlica (*Kochia scoparia* (L) Schrad.)

Metlica je zeljasta, do 1 m visoka, obično po obliku izdanka čempresu slična jednogodišnja biljka (Slavnić, 1972). Široko je rasprostranjena po Vojvodini i užoj Srbiji, a nešto manje na Kosovu. Pri gajenju ne zahteva posebnu pažnju i često niče iz spontano osipanog semena u prethodnoj godini. Vezivanjem kraćih grana za dršku dobija se najjednostavnija metla. Međutim, drška metle korovnjače ili gradinarske metle je napravljena od same biljke. Korovača je veoma pogodna za metenje površina kao što su dvorišta, seoske ulice i razni poljoprivredni objekti.

Obična breza (*Betula pendula* Roth)

Obična breza je višegodišnje drveće ili žbunje. Grane mrke do bordo boje bez listova se suše u snopovima sve do upotrebe u metlarstvu. Brezova metla bez drške se pravi vezivanjem grana dužine 60-80 cm. Za izradu metle brezovače ponekad se koristi drvena drška specijalnog oblika. Metla sa drškom od same breze je dugačka preko 1 m i u okolini Novog Pazara se naziva guvnara.

Brezova metla se prevashodno koristi za čišćenje gradskih ulica, stočarskih objekata i sličnih mesta.

Vres (*Erica scoparia*)

U Irskoj i severnoj Evropi vres je bila najraširenija sirovina za metle pre korišćenja sirk metlaša. Kult veštice je zapravo najviše vezan za metlu od vresa koja se u katalozima označava "Erika" metlom.

Sl. 2. Sirak metlaš (*Sorghum bicolor* (L.) Moench); foto: L.Lazić

Košarasta vrba (*Salix viminalis* L.)

Košarasta vrba je obično žbun, čije su ovogodišnje grančica vrlo duga, uspravne, šibolike, uglavnom bez bočnih izbojaka, pogodne za pravljenje metle i za pletarstvo (Jovanović, 1972). Košarasta vrba često služi za vezivanje metle pravljene od drugih vrsta materijala, pri čemu se obično koriste trake dobijene uzdužnim rasecanjem grane na pola.

Vodopija (ženetrga, cigura) (*Cichorium intibus* L.)

Vodopija je višegodišnja biljka sa uspravnim, krutim, u gornjem delu razgranatim stablom visine 80-120 cm (Gajić, 1975). Cvetovi su glavice, svetloplave boje. Raste pored puteva, po zidinama, oranicama i livadama. Za metlarstvo se sakupljaju stabla posle precvetavanja od kojih se prave grube metle slabijeg kvaliteta. Snop grana se obično spaja metalnim prstenom, nakon čega se u sredinu snopa nabija drvena drška.

Žukva (brnistar) (*Spartium junceum* L.)

Kod nas se na primorju od žukve ponegde prave metle (Popović i Sterniša, 1971).

Metlica sitna (*Xeranthemum foetidum* Moench)

Od isčupanih celih biljaka prave se kraće metle za čišćenje kuća i dvorišta.

Runka (*Artemisia scoparia* W.K.)

U Homoljskom kraju se koristi za pravljenje metala.

Mehlenbergia macroura (Benth.)

Trgovački naziv korena ove biljke je "rice root" i široko se koristi u metlarstvu, najviše kao "punilo", tj. zamena kod sirkove slame u središnjem delu sirkove metle.

Borassus flabelliformis

Vlakna dobijena od ove biljke pogodne su za izradu metala i četaka.

Agave lecheguilla

Iz lisnih drški ove palme dobijaju se vlakna pogodna za metlarstvo i četkarstvo.

Plastika

Od plastične mase za izradu metli ranije je korišćeno PVC vlakno ali je polipropilen pogodniji, jer je otporniji na toplotu, manje se deformiše pri korišćenju i manje se haba. Za plastične metle klasičnog oblika se koriste talasasta vlakna debljine 0,5-0,8 mm, dužine 238-240 mm, šlicovana, tj. cepta na jednom kraju na 10-20 niti, da bi bolje sakupljao prašinu. Za sobne metle se upotrebljava plastično vlakno debljine 0,25-0,30 mm i dužine 120 mm, šlicovano na oba kraja. Najčešće boje plastičnih vlakana za metle su standardne, osnovne boje: žuto, crveno, plavo, zeleno i belo. Plastične metle su preplavile tržište sredinom 60-tih godina i bila je to prva ozbiljnija konkurenija sirkovoj metli (Neville, 1972). Ipak, plastika još uvek nije savršena imitacija sirkove slame, jer sirkove peteljke bolje metu pr-

šinu i nisu sklone statičkom nanelektrisanju. Prednost plastične metle je u tome što se lakše pere, suši i održava higijenski. Što se cene tiče sirkova metla je još uvek jeftinija, naročito zbog skupih derivata nafte od kojih se proizvodi plastična masa. Popularnosti sirkove metle doprinosi tradicija potrošača, ali i vraćanje prirodnim sirovinama. Nije nebitno što sirkova metla, sašivena kudeljinim vlaknom, osim eksera i žice ne sadrži ništa što nije razgradljivo u prirodi. To se ne može reći za plastičnu metlu.

Sirovine životinjskog porekla

Od dlaka, za metle najviše odgovara konjski ili govedi rep. Naši metlari konjski rep uvoze, a govedi se nabavlja iz domaćih klanica, prerađuje i ugrađuje u metle i četke. Dlaka je veoma pogodna za metenje finih tepiha i sličnih površina. Perje služi za izradu specijalnih metala.

Drške za metle

Drške za metle se najčešće izrađuju od drveta, ali se u poslednje vreme sve više šire metalne drške, naročito one obložene plastikom.

Klasifikacija metala

Metle se obično klasificuju po veličini, po materijalu od koje su izradjene, obliku kruške, tj. onog dela metle gde se telo metle spaja sa drškom (simpla, dupla, sa spiralom, sa tekstilom i spiralom) kao i broju prošiva (3x, 4x, 5x, 6x, 8x šivena metla).

Promet metala

Prvih godina posle Drugog svetskog rata Srbija nije imala značajnije kapacitete za preradu sirkova, pa smo bili izvoznici uglavnom sirkove slame a ne metli. Parallelno sa tim se izgrađuju kapaciteti za proizvodnju metla pa od 1970. godine počinje rast proizvodnje i izvoza finalnog proizvoda, tj. sirkovih metala a smanjuje se izvoz osnovne sirovine, tj. sirkove slame.

Devizni priliv u godinama ekspenzije je iznosio i preko 20 miliona eura.

U poslednje vreme se pojavilo više specijalizovanih privatnih firmi koje se bave prometom sirkove slame i gotovih metli.

Metle u narodnom verovanju i tradiciji

Metla u drevnim spisima

U Bibliji se metla i metenje spominju u različitom kontekstu. Pri metenju pepela sa žrtvenika (Br 4:13) i prashine u kući (Lk 15:8) metlom se čisti ovozemaljski svet. Često se metla i metenje koriste u prenosnom smislu,

za simbolično izražavanje Božje pretnje i besa da će "metlom zatornom" (Iz 14:23) biti netragom pometeni "grešnici, njihovo potomstvo (1 Kr 21:21), zajedno sa njihovom kućom (1 Kr 14:10, 16:3), zidinama i kulama" (Ez 26:4).

Na egipatskim crtežima sveštenici koriste metlu da bi oko pokajnika ritualno očistili sve, što se ne bi svile delo Bogu (Young, 1976).

Kod Rimljana sveštenici su brinuli o čistoći duha, dok su posebno zaslužni vernici, metači svetišta odlikovani dozvolom za metenje i održavanje verskih objekata (Brooms have a large part in U.S. history, 1975).

Metla u narodnom verovanju i tradiciji

Prema narodnim predanjima i verovanjima metla je u službi raznih demona. Kuga je drži pred sobom, a veštica je jaše. Nakon vejanja žita guvno se čistilo, a stožer kitio metlom, kojim klasom ili cvećem. Metlu koja je služila za čišćenje guvna niko ne bi uzeo u kuću "jer je to metla na kojoj u gluvo doba noći jašu veštice" (Srpski Etnografski Zbornik, 1958).

Istovremeno metla štiti od demona i zla (Čajkanović, 1985). U narodu, probodi se leće bajanjem, tako što baba bajalica uzme svoju crnokorastu britvicu, tri noža, tri sekire, tri vretena i tri metle, pa naizmenice njima ubada u grudi bolesnikove govoreći čarobne reči (Srpski Etnografski Zbornik, 1913). S neprijatnim zahodom su povezane prljave stvari, kao što je istrošena, prljava metla koja svojom odvratnošću može poslužiti kao zaštita. Zbog toga se kaže da "koga pritisnuje mora treba da stavi za vrata one sobe где ће spavati metlu naopako kad podje spavati" (Vuk Stefanović Karadžić, 1898) ili "kad lijega spavati, da stavi za vratima od kuće ili sobe metlu ili vratilo da ne uljeze" (Srpski Etnografski Zbornik, 1953). U Leskovcu i danas uzimaju metlicu i stave pod detinje uzglavlje da čuva dete od "nevajjalštine" (Srpski Etnografski Zbornik, 1958).

Verovanja o metli i metenju su neograničena i po broju i po sadržaju (Srpski Etnografski Zbornik, 1934). Sestra koja nema brata subotom ne treba da mete kuću trestinom; kad dete mete metlom doći će gosti; ne valja mesti posle sunca uveče i pre sunca ujutru; metla iza vrata ili naopako okrenuta je utuk za moru; metlu kojom je kuća na Veliki Petak pometena treba baciti preko potoka; ako se dete zamete metlom, neće rasti i u tom slučaju treba metlu tri puta pljunuti i zgaziti je; ko gori metlu, boleće ga zubi; devojke sa belom, crvenom i crnom metlom gone bolest; tri struka metli u bajanju za oči; ako metla dotakne muškog radaće mu se devojke.

U Homoljskom kraju se veruje da dok mlada devojka čisti kuću ili dvorište, mora paziti da ne preskoči nešto, jer koliko mrvica ostane iza metle, toliko će joj buduća svekrva imati krpelja. Ko čisti kuću ili dvotište mora paziti da ne začisti momka ili devojku, jer se

posle neće oženiti ili udati. Ako malo dete piški u krevet, pošalju ga u komšiluk, pa ga komšija bije metlom i ono prestane.

Metla je deo obredne prakse na Luca dan, uoči Svetе Lucije, 12. decembra, što se povezuje sa zabranom vrešnja ženskih poslova, pa i metenja tog dana. Pri početku posta kuća se ritualno čisti metlom. Metla se javlja i kao rekvizit kod Todora, koji vrši ophod šetajući od kuće do kuće noseći metlu i četku za čišćenje.

Simbolično značenje metle

U narodu se kaže da "nova metla dobro mete", tj. svaki novajlja na poslu trudi se da bude dobar, da dobro radi. "Pijan kao metla" je trešten pijan, jako pijan čovek. "Svako treba da mete pred svojom kućom", tj. da ne ubada nos u tuđe poslove.

Na delima Direra, Goje, holandskih slikara, engleskih grafičara Vilijema Hogara i Džemsa Blejka kao i kod Gustava Doreta metle su prikazane u funkciji magije. Najčešće su to veštice koje jašu metlu, obično onu od pruća.

Branko Čopić koristi reč metla figurativno : "Eh, da sam ja u ovom gradu logornik, čelična bi metla mela, a ne gvozdena". U šali metla se poklanja javnim ličnostima, političarima, da bi oni "očistili" državu od "nečistoće" svake vrste. U posleratnim časopisima i novinama česte su karikature iz doba petoletke, gde je , radi ismejavanja starog režima, kraljevska porodica posaćena na metle.

Metla je često simbol prodaje. Veći predmeti na prodaju, kao što su automobili ili poljoprivredne mašine, vidno se označavaju metlom, a manji predmeti se kamenom vezuju da vise sa uspravne metle.

Specijalno izrađene, dekorativne metle su ukras stanova ili automobila, jer mogu korisno poslužiti za čišćenje prašine ili snega.

Sneško je nezamisliv bez metle u ruci.

Perspektive metlarstva

Sirkova metla je pravi ekološki proizvod visoke upotrebljivosti i estetske vrednosti koja će imati sigurno tržište naročito u ekonomski najrazvijenim zemljama Zapadne Evrope koje sami ne proizvode sirak metlaš te su dugoročno upućene na uvoz sirkovih metli. To je garancija da će naše sirkove metle izrađene rukama iskusnih i posvećenih metlara od prirodnih sirovina ostati traženi ekološki proizvod na svetskom tržištu.

Za podmirivanje potreba tržišta (pre svega Zapadno-Evropskog), u periodu do 2010. godine trebalo bi prizvesti oko 8.000 t sirkove slame godišnje što bi se moglo obezbediti sa oko 4-4.500 ha zasejanih sirkom metlašem Ova količina bi bila dovoljna za 8 miliona metli od čega bi 1 milion bilo realizovano na domaćem, a 7 miliona na tržištu Zapadne-Evrope. Na taj

način bi se moglo obezbediti značajan devizni priliv za našu zemlju.

Literatura

- Bacsá, P.: A seprűcirok. In: Barabás Z. i Bányai L. (Eds.): A cirok és szudánifű. Magyarország kultúrflórája, Vol. IX, Budapest, 1985.
- Bacsá, P., Misota, I.: A seprűcirok-termesztés és -feldolgozás technológiája. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1981.
- Ball, C.R.: The history and distribution of sorghum. USDA Bureau of Plant Industry, Bull.175, 1910.
- Berenji, J.: Gajenje sirk-a metlaša u NR Mađarskoj. Bilten za hmelj, sirak i lekovito bilje, 40: 87-95, 1982.
- Berenji, J.: Seminari proizvodjača sirk-a 1980-1987. godine. Bilten za hmelj, sirak i lekovito bilje 20(56-57): 90-95, 1988.
- Berenji, J.: Broomcorn breeding objectives. 15th Conference of the EUCARPIA Maize and Sorghum Section, p. 396-414, Baden near Vienna, 1990a.
- Berenji, J.: Varijabilnost i medjuzavisnost svojstava u raznih genotipova sirk-a metlaša, Sorghum bicolor (L.) Moench. Bilten za hmelj, sirak i lekovito bilje 22(62-63): 7-68, 1990b.
- Berenji, J.: Time of broom corn harvesting. Sorghum Newsletter 32: 69-72, 1991a.
- Berenji, J.: Broomcorn stalk height analysis. Sorghum Newsletter 32: 73-75, 1991b.
- Berenji, J.: Dostignuća u oplemenjivanju sirk-a metlaša i sirk-a za zrno. Zbornik radova Instituta za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad, 25: 435-444, 1996.
- Berenji, J.: Genetic resources in broomcorn. Abstracts of the Maize and Sorghum EUCARPIA XVIIth International Conference on Maize and Sorghum Genetics and Breeding at the end of the 20th Century, p. 10, Belgrade, 2000.
- Berenji, J., Kišgeci, J.: Broomcorn-classical example of industrial use of sorghum. 1. European seminar on sorghum for energy and industry, p. 43-48, Toulouse, 1996.
- Berenji, J., Mijavec, A., Kišgeci, J.: Broomcorn (Sorghum bicolor (L.) Moench.) breeding in Yugoslavia. Proceedings of the 16th Conference of the EUCARPIA Maize and Sorghum Section, Nitra, 1987.
- Broom making on the farm. The Rural New-Yorker, July 24, 1920.
- Broom-corn and brooms. A treatise on raising broom-corn and making brooms on a small or large scale. Orange Judd Company, New York, 1903.
- Brooms have a large part in U.S. history. Broom and Broom Corn News, p.5,7, July 5, 1975.
- Čajkanović, V.: Rečnik srpskih narodnih verovanja o biljkama. Srpska književna zadruga i SANU, Beograd, 1985 (p. 304-5).

- Gajić,M.: Fam. Asteraceae Dun. In : Josifović M (Ed): Flora SR Srbije, 7 : 1-146, SANU, Beograd, 1975.
- Genaust, H.: Etymologisches Wörterbuch der botanischen Pflanzennamen. p. 334. Birkhauser Verlag, Basel und Stuttgart, 1976.
- Jovanović,B., Tucović, A.: Fam. Salicaceae Lindl. In : Josifović M (Ed): Flora SR Srbije, 3 : 405-457, SANU, Beograd, 1972.
- Kirby, R.H.: Brush-making fibres. Economic Botany, p. 243-252, 1977.
- Leidigh,A.H.: A sorghum primer for rural schools and farmers. Kansas State University Extension Department, Manhattan, Kansas, 1912.
- Metla nas je održala njozji hvala. Ilustrovana Politika, 1986.
- Metla očistila ribare. Dnevnik, str. 9, 9. jul 1988.
- Misota,I.: A seprűcirok termesztése és feldolgozása. Mezőgazdasági Kiadó, Budapest, 1968.
- Neville, P.J.: Broom millet survey. The broom millet industry in Queensland. Queensland Department of Primary Industries, 1972.
- Pallas Nagy Lexikona. Vol. XIV, p. 1057, Budapest, 1897.
- Popović,D. ; Sterniša, A.: Flora i vegetacija Hercegovskog područja sa posebnim osvrtom na parkovsko bilje. Herceg Novi, 1971.
- Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika. Matica Srpska i Matica Hrvatska, Novi Sad-Zagreb, 1967.
- Sávoly,S.: A seprőcirok termesztése es a czirokseprő készítése házilag. Franklin-társulat, Budapest, 1921.
- Sikora, V., Berenji, J.: Estimation of hybrid vigor in broomcorn. Abstracts of the Maize and Sorghum EU-CARPIA XVIIth International Conference on Maize and Sorghum Genetics and Breeding at the end of the 20th Century, p. 7, Belgrade, 2000.
- Slavnić, Z.: Fam. Chenopodiaceae. In : Josifović M (Ed): Flora SR Srbije, 3: 10-50, SANU, Beograd, 1972.
- Srpski Etnografski Zbornik, 19 (3): 217, Beograd, 1913.
- Srpski Etnografski Zbornik, 50 (1): 305, Beograd, 1934.
- Srpski Etnografski Zbornik, 66 (30): 231, Beograd, 1953.
- Srpski Etnografski Zbornik, 70 (31): 413, Beograd, 1958.
- Srpski Etnografski Zbornik, 73 (4): 19-20, Beograd, 1958.
- Vuk Stefanović Karadžić : Srpski rječnik. Beograd, 1898.
- Young, W.H.: Buy a broom besom. Treaty-Line Museum, Indiana, 1976.

Prof. dr Janoš Berenji

Institute of Field and Vegetable Crops, Novi Sad, Serbia

Scopaeology-past, present and future of brooms

Summary: *Scopaeologia* is the scientific discipline dealing with brooms. In this paper the most important terminology related to brooms is presented (Tab. 1). The assumed evolution of brooms is explained from using simple branches to contemporary flat brooms (Fig. 1). Broom manufacturing as a craft is described. The chapter dealing with raw materials for broom making discusses with particular details the broom making plants (*planta scoparia*) with special reference to broomcorn (Fig. 2). Brooms play a significant role in folk tradition. In spite of the abundance of contemporary cleansers and cleaning devices, the traditional old fashioned broom manufactured from natural raw materials has maintained its advantages and perspectives.

Key words: broom, broom manufacture, broom making plants, folk tradition, *planta scoparia*, *scopaeology*

ALHFAM, A Changing View of Agricultural Interpretation

Judith Sheridan, Secretary/Treasurer The Association
for Living History, Farm & Agricultural Museums

History, concept, original members

In the early 1970's, in anticipation of the United States Bicentennial, John T. Schlebecker, working at the Smithsonian Institution in Washington, DC began to envision a series of working farm museums across the United States that would represent typical regional differences. A group of educators, representatives from already existing museums with farm orientations and interested colleagues met to discuss this possibility. National government support for this idea never materialized but an association was created for these like-minded sites and the people that interpreted them. It was called The Association for Living Historical Farm and Agricultural Museums. It incorporated in Maryland in 1972 and began promoting its mission to educate visitors to member sites in the importance of agriculture to United States history. It held its first annual conference in 1972 at The Farmer's Museum in Cooperstown, New York. Since 1974 lectures that were presented have been published in printed form. There are now 30 years of Proceedings available. Every type of topic is included from philosophical to conceptual to lists of seeds available for historic gardens and farms.

Name Change, New Focus

In the early 1990's changing methods of interpreting collections and sites began to be discussed. Attendance at agricultural museums was declining as generations became more distant from the agricultural past of their grandparents and great grandparents. Following intense discussions among the board and members, the name of the association was changed to reflect an interpretive shift at many sites. The new name was The Association for Living History, Farm and Agricultural Museums. This name allowed the organization to retain its acronym of ALHFAM but did not please all of the members. The new emphasis was on interpretation and creating a more lively arena for visitors. Some

sites embraced first person interpretation that included setting a particular era for a site and having appropriately costumed interpreters take on the persona of an historic person. This required intensive research and worked best at a site with several buildings where interaction could take place between the interpreters and include the visitors. Other sites increased the activities that included the visitor to give them a hands-on experience with crafts or participation in daily farm activities. Static exhibits and collections were seen as old fashioned and irrelevant to the new museum visitor. In the decade since Living History became popular it has evolved at many sites and has spawned numerous variations. First person role playing was found to be a very intense experience that not all visitors could relate to. Many sites now use several interpretive styles to reach their audiences. Most small sites could not begin to adequately costume, train and maintain effective programs and chose other ways to communicate with their visitors.

Current Members

At present, ALHFAM has 900 members. These range from large institutions to individuals who work or volunteer at member sites. Their interests encompass agriculture, animal husbandry, military history, domestic arts and foodways. Most of the members are in the states on the east coast, the area of earliest settlement by Europeans and therefore having the largest concentration of historic sites.

Each year an annual meeting is held that registers about 200 people that come together to hear papers, visit local sites and learn from each other. The 2008 meeting was held in Ottawa, Canada sponsored by the Canada Agriculture Museum and Upper Canada Village. These two very different venues provided a contrast in how agricultural interpretation can take place. Part of the program was a plowing contest. More

than 30 registrants including teenagers participated and were awarded ribbons in several categories. Two English and three Europeans registered in 2008. In 2009, the annual meeting will be held in Winston-Salem, North Carolina at Old Salem Museums and Gardens. Old Salem is an historical Moravian community settled in 1766. The historic area also includes The Museum of Early Southern Decorative Arts, The Old Salem Toy Museum and The Children's Museum so you can see that the range of museums designed to appeal to the tourist goes far beyond agriculture. Members of AIMA are invited to attend the Annual Meeting. Please take a look at our website www.alhfam.org for information on all of our activities.

Future

New technologies are constantly impacting all museums. How could we live without e-mail communications, the worldwide web and cell phones? How will this impact the future of agriculture museums? Will our visitors view us online and not come to our sites? Will most of our communications that were previously printed be available only online? Will research be done at home via the computer instead of in a museum library? What will happen to our collections and facilities? Certainly the future will be very different than the present but we must continue to explore the history of agriculture and tell its many stories. Thank you.

Le Musée national de l'agriculture de Slobozia

- *Un grenier à blé dans la Maison du Pain* -

Răzvan Ciucă, directeur du Musée National de l'Agriculture

The National Museum of Agriculture

- *a pantry in the house of bread* -

Abstract: "In a former furniture shop there is a less usual museum, which is called The Museum of Agriculture. At first sight you are tempted to say, look, another ethnographic museum. The National Museum of Agriculture is something like that, but in the same time it is much more than that.

The museum experts working in this museum took their mission seriously in order to establish, in Slobozia, the rites of cultural urban life, to make the museum a place where you can always see something new.

Every artifact exhibited in the museum is understood as a part of a historical, economical, social, cultural, religious context which must be updated in forms where the didacticism, the figurative, the poetic and the symbolic blend in fertility. A big diversion of procedures and museum techniques is used to revive the object.

The initial neutral cold aseptic medium of the museum is animated through ingenious scene paintings which compete with the original places from where the objects were dislocated. The objective becomes the centre of some concentric circles of significance, suggested by different forms.

They appeal to all kinds of things which can break out suggestion, can complete the information, can enrich the expressive potential of the object. The documentary photography, the projection of documentary films..., epoch documents, are called to protect this process of semantic loading of the object. In the same time the object is allowed to breathe, to live its own aesthetic life. A section of the museum is called The House of Bread and here, again, the anthropological perspective meets that of the aesthetic... The beauty of the twisted dough, of holiday rolls, has the capacity to revive in the urban visitor the obscure meanings, today, for many forms of daily sacrality. The National Museum of Agriculture is not only a museum of archaic technology, but of industrial archeology in the same time... Răzvan Ciucă, the manager of The National Museum of Agriculture, and his collaborators had the idea of organizing in a less conventional space of this museum, exhibitions of contemporary art".

I have quoted this suggestive presentation of the National Museum of Agriculture due to the historian and critic, Ioana Vlasiu (*Art and Museum in Slobozia*, in "The Art, magazine of visual arts", Bucharest, March, 2001, page 28) and which suits very well with the personality of the museum which he created, starting "from zero and with few money", Răzvan Ciucă.

In the paper, the author, member of AIMA from 1981, evokes the experience acquired

in time through professional contacts with remarkable personalities of the rural museum world and also by visiting big agriculture museums in Europe with the occasion of the AIMIA congress. "beyond all doubt – says the author – The NMA is, in great measure, an fruitage of AIMA".

Hereinafter, the author makes a short sober presentation of The NMA: the date of setting up, the competence area, the organizing structure, the museum patrimony, the distinctions obtained during the time.

The paper of the author was written in 2 versions: English (see the leaflet of The NMA presentation) and French.

I. Évocations

En 1974, lors d'une réunion au niveau national des musées de Roumanie, l'idée m'est venue de proposer la création d'un Musée National de l'Agriculture à Slobozia, chef-lieu de Ialomița, une vaste région agricole de Roumanie.

En 1976 on a organisé à Slobozia une Session scientifique d'envergure nationale, dont le but était de réunir les plus méritants historiens, ethnologues, muséographes, artistes et spécialistes de l'agriculture roumains, afin que, par leur prestige et leur autorité, ceux-ci puissent soutenir la création à Slobozia d'un **Musée d'Histoire Agraire de la Roumanie**.

Je me rappelle avec émotion que pendant la durée de la Session, la Plaine du Bărăgan était devenue un véritable amphithéâtre des débats portant sur la campagne, les paysans et l'agriculture.

Sept ans plus tard on allait éditer à Slobozia un volume impressionnant: "*Ialomița – Documents d'histoire agraire de la Roumanie*" (790 pages, avec table des illustrations et résumés en français et en anglais). Ce volume – qui reprenait les travaux de la Session de 1976, fruit des nombreuses recherches dans le domaine de la civilisation agraire de la Roumanie, développait le Thème-Programme du Musée d'Histoire Agraire de la Roumanie et une ample présentation CIMA 6 – figurait comme tête de série pour la Collection "*Bibliotheca Romaniae Historiae Agriculturae*".

Ultérieurement, cette Session trouvera sa place parmi les Symposiums d'histoire et de Rétrologie Agraire de la Roumanie. La collection s'enrichira en 1977 du volume "*Dumitru N. Seceleanu. Documents inédits*".

En 1981, le professeur et ethnologue roumain Paul Petrescu me remit une invitation en blanc, émanant du Musée Hongrois de l'Agriculture de Budapest. Je l'ai remplie – à mon nom, bien sûr – et trompant de ce fait la vigilance du service roumain des passeports, je suis parti pour la Suède, à Stockholm et Julita Manor, afin de participer aux travaux du CIMA 6. Pour arriver en Suède j'ai pris le train, j'ai fait de l'auto-stop; je dormais dans les cales des navires ou dans les gares.

Arrivé à Stockholm, je possédais en tout et pour tout 10 \$ et des boîtes de conserves bulgares. J'ai "arrondi mes revenus", en vendant des produits d'artisanat roumains et des diapos.

À Stockholm, les organisateurs, des amis qui avaient quitté la Roumanie et un groupe de chiliens ont subvenu à mes besoins: hébergement, repas, frais de participation etc...

Au CIMA 6 j'ai fait la connaissance des grandes personnalités de l'AIMA: Jean Cuisenier (Paris, France), Wolfgang Jacobbeit (Berlin, Allemagne), Lorand Szabo (Budapest, Hongrie), Sune Zachrisson (Stockholm, Suède), Edward L. Hawes (Springfield, U.S.A.), Zdeněk Kuttelvášer (Prague, Tchécoslovaquie), Arnold Lüning (Schleswig, R.F.A.), Henryk Novacki (Szreniawa, Pologne), Elfyn Scourfield (Cardiff, Galles/ Royaume-Uni), Roberto Togni (Milan, Italie), François Sigaut (Paris, France), Josef Tlapák (Prague, Tchécoslovaquie), Jonas Berg (Stockholm, Suède), Marie-Christine Aubin (Paris, France), Klaus Schreiner (Alt-Schwerin, R.D.A.), Ivan Marinoff (Sofia, Bulgarie), Theo Gantner (Bâle, Suisse)... et que Dieu ait l'âme de tous ceux qui sont partis pour un monde meilleur!

C'est à Stockholm, en 1981, que je suis devenu membre de l'AIMA. En 2010, si Dieu me prête vie, je serai président de l'AIMA et le Congrès de Roumanie va débuter à Slobozia.

Pour moi et pour mes collaborateurs, l'AIMA a représenté beaucoup plus qu'un défi. On est parti de zéro, avec une infime somme d'argent. Et voici qu'aujourd'hui à Slobozia, on parle du Musée National de l'Agriculture. Stockholm, Nitra, Paris, Milan, Roznov, Prague, Budapest, Poznan, Szreniawa ont constitué autant de repères qui ont suscité nos ambitions et nous ont ouvert la voie des grandes performances. Il est indubitable que le M.N.A. est, en grande partie, un produit de l'AIMA.

Par nos programmes nous comptons pour la Roumanie et nous comptons pour l'Europe. Nous sommes, comme un grand prélat de l'orthodoxie le disait: "UN GRENIER À BLÉ DANS LA MAISON DU PAIN".

II. Musée national de l'agriculture, Slobozia

Fichier pour l'Association Internationale des Musées de l'Agriculture

FONDÉ par l' Arrêté Préfectoral no 176/1990, Département de Ialomița. Officiellement ouvert au public le 25 mars 1996. Directeur: Răzvan CIUCĂ (muséographe-ethnologue), Citoyen d'Honneur du Municip de Slobozia (2005), décoré du Mérite Culturel, grade d'officier (2004) et ayant reçu l'Insigne d'or "Global Quality Management", accordée par l'Editorial Office et Trade Leaders' Club (Genève, Suisse), le 26 mars 2007.

IMMEUBLE 3866 m². (surface développée); terrain afférant 8420 m².

AIRE DE COMPÉTENCE " Le Musée National de l'Agriculture a pour objet de son activité l'histoire de l'agriculture, l'anthropologie agraire et l'archéologie industrielle spécifique pour l'ensemble du pays".

FINANCÉ à partir du Budget du Conseil Départemental de Ialomița.

STRUCTURE ORGANISATIONNELLE: Le Musée comprend 3 compartiments:

1. Collections - Documentation - Relations publiques
2. Restauration - Conservation - Photos
3. Financier - Comptable - Administratif

SCHÉMA DU PERSONNEL 33 salariés: muséographes (spécialités: ethnologie, muséologie, mécanique agricole, horticulture, histoire, textiles, philosophie), restaurateurs, personnel administratif.

Patrimoine du musée

église en bois "Poiana"- monument d'histoire et d'architecture (1737), qui assure la totalité du service religieux pour la Paroisse "Buna Vestire" ("L'Annonciation")

Ferme modèle de Periți – monument d'histoire agraire, la plus grande ferme productrice de semences de légumes et de fleurs de l'Europe de l'Est, dans la première moitié du XX-e siècle.

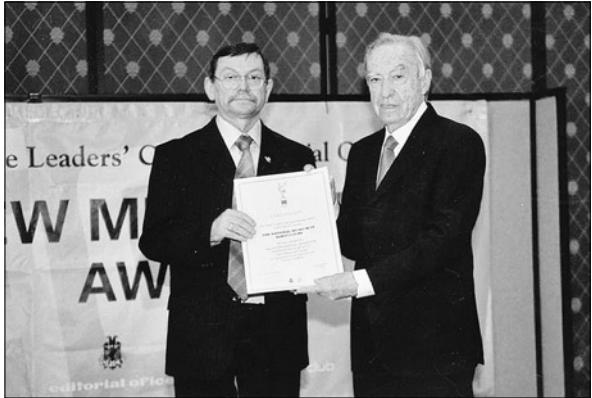
Implantations en plein air: a. au musée: magasin à blé (1869); fours traditionnels à pain; margelles de puits (1853, 1937); enseignes ?? funéraires (1877, 1889); b. in situ: *Moulin à meules pour le blé et le maïs "Korona"* (1910), Paloș, département de Brașov; *moulin à rouleaux compresseurs "GANZ"* (1894) et *moulin paysan à meules* (1912), Buceș, département de Hunedoara; installation complexe comprenant un *moulin à meules* (1935) et *moulin à foulon pour le finissage du drap*, actionné par moteur "DEUTZ" (1912), Dănicei, département de Vâlcea.

Collections représentatives (plus de 11.000 pièces): outils, machines agricoles et installations d'archéologie industrielle; moyens de transport, ethnographie; histoire et mémoires; art et religion.

Archives scientifiques et documentaires: plus de 70.000 pièces.

Fonds de la bibliothèque: plus de 11.000 textes.

Mise en valeur du musée

expositions temporaires. Participation à des foires nationales et internationales (expositions pavillonnaires et en plein air, démonstrations pratiques).

Dépôt ouvert aux visiteurs. Programmes spécifiques: "La Maison du Pain" et "Nous-Vous", qui attirent, chaque année, des dizaines de milliers de visiteurs. Parc du M.N.A., qui renferme plus de 50 espèces d'arbres, complète, le plus heureusement possible, cet ensemble culturel fort recherché par les touristes roumains et étrangers. **Magasin du musée:** objets d'art populaire et d'artisanat, publications de spécialité.

PUBLICATIONS: Le M.N.A. est l'éditeur de la Collection "Bibliotheca Romaniae Historiae Agriculturae" (séries "De l'Histoire des Exploitations Agricoles", "Ethnologie" et "Patrimoine").

LE M.N.A. offre aussi des informations sur: l'histoire de certaines entreprises célèbres d'outillage agricole, (telles que Lanz-Bulldog, McCormick, Fordson, HSCS, etc); la construction des fours à pain du Bărăgan; les recettes de cuisine; la médecine naturiste; les principes du management agricole; l'industrie textile artisanale; les moyens de transport traditionnels, etc.

DIALOGUE INTERNATIONAL: Le M.N.A. est affilié à des organismes internationaux relevant de l'UNESCO (l'Association Internationale des Musées de l'Agriculture – AIMA, dont M. Răzvan CIUCĂ est membre du Conseil de Direction depuis 2004, la Société Internationale d'Ethnologie et Folklore, l'Organisation Internationale des Arts Populaires).

DIPLÔMES, MÉDAILLES ET TROPHÉES. Des distinctions, accordées le long des années, mettent en relief la personnalité d'une institution culturelle et scientifique de grande envergure:

La médaille "MÉTIERS D'ART", décernée par la Société d'Encouragement des Métiers d'Art, pour l'organisation du pavillon de la Roumanie, lors de la manifestation Carrefour International des Métiers d'Art (France 1991).

Nomination au PRIX MUSÉE EUROPÉEN DE L'ANNÉE (EMYA – 1998);

Prix "Dimitrie Leonida" (2003) et Prix "Horia Bernea" (2004), accordés par le Ministère de la Culture et des Cultes, lors de la remise des Prix pour le Patrimoine Culturel National;

Prix "OSKAR", décerné par la revue Capital "pour l'évolution la plus stable de la décennie" (2003).

Trophée International TECHNOLOGIE ET QUALITÉ et Diplôme d'Accréditation, accordé par l'Editorial Office et le Trade Leaders' Club "en signe de reconnaissance de sa trajectoire ascendante" (Genève, Suisse, 26 mars 2007).

À ajouter: 15 diplômes d'excellence, 10 diplômes de mérite, 7 prix spéciaux, 3 trophées.

Muzeul național al agriculturii

O cămară în casa păinii

Rezumat: „Într-un fost magazin de mobilă funcționează un muzeu mai puțin obișnuit care se numește Muzeul Agriculturii. La prima vedere ești tentat să zici, iată încă un muzeu etnografic. Muzeul Agriculturii este și asta, dar în același timp e mult mai mult. Muzeografi de aici și-au luat foarte în serios misiunea de a institui în Slobozia ritualuri ale vieții culturale urbane, de a face din muzeu un loc unde ai mereu ceva nou de văzut. Fiindcare artefact expus în muzeu este înțeles ca parte a unui context istoric, economic, social, cultural, religios care trebuie reactualizat în forme în care didacticismul, metaforicul, poeticul, simbolicul se amestecă fertil. O mare diversiune de procedee și tehnici muzeologice este chemată să readucă la viață obiectul. Mediul inițial neutru, rece, aseptic, al muzeului se animă prin scenografi ingenioase care rivalizează cu locurile originare din care obiectele au fost dislocate. Obiectivul devine centrul unor cercuri concentrice de semnificații, sugerate pe cele mai diverse căi. Se apelează la tot ce poate declanșa sugestia, completa informația, îmbogăți potențialul expresiv al obiectului. Fotografia documentară, proiecțiile de filme documentare... documente de epocă sunt chemate să sprijine acest proces de încărcare semantică a obiectului. În același timp obiectul este lăsat totuși să respire, să-și trăiască propria viață estetică. O secție a muzeului se numește Casa Păinii și aici din nou perspectiva antropologică se întâlnește cu cea estetică... Frumusețea împletiturilor de cocă, a colacilor de sărbători, are capacitatea de a reînvia pentru vizitatorul citadin sensurile obscure astăzi pentru mulți ale sacralității cotidianului. Muzeul Agriculturii e nu numai un muzeu al tehnologiei arhaice, ci și de arheologie industrială.... Răzvan Ciucă, directorul Muzeului Național al Agriculturii, și colaboratorii săi, au avut ideea de a organiza în spațiul destul de puțin convențional al acestui muzeu, expoziții de artă contemporană”.

Am citat această sugestivă prezentare a Muzeului Național al Agriculturii datorată istoricului și criticului de artă Ioana Vlasiu (Artă și muzeologie la Slobozia, în “Arta, Revistă de arte Vizuale”, București, martie, 2001, p. 28) și care se potrivește foarte bine personalității muzeului pe care l-a creat, pornind “de la 0 și cu bani puțini”, Răzvan Ciucă.

În lucrare, autorul, membru al AIMA din 1981, evocă experiența dobândită în timp atât prin contactele profesionale cu personalități de marcă din muzeologia agrară internațională căt și prin vizitarea marilor muzee de agricultură din Europa cu ocazia Congresului AIMA. “Fără îndoială – spune autorul – M.N.A. este, în bună măsură, un rod al AIMA”.

Autorul continuă cu o scurtă și sobră prezentare a MNA : data înființării; aria de competență; structura organizatorică; patrimoniul muzeal; distincțiile obținute în timp.

Lucrarea autorului a fost redactată în două versiuni : limba engleză (vezi Pliantul de prezentare MNA) și limba franceză.

Le musée national de l'agriculture

Une dépense dans la maison du pain

Résumé: "Dans un ancien magasin de meuble fonctionne un musée peu habituel qui porte le nom de Musée de l'Agriculture. Premièrement on est tenté de dire, voilà encore un musée ethnographique. Le Musée de l'Agriculture en est un, mais il est avantage à la fois. Les muséographes ont pris au sérieux leur mission d'instituer en Slobozia des rituels de la vie culturelle urbaine, de rendre d'un musée un lieu où l'on ait toujours quelque chose de neuf à voir. Chaque objet exposé au musée doit être compris comme faisant partie d'un contexte historique, économique, social, culturel, religieux qui doit être réactualisé par des formes dans lesquelles le didactisme, le métaphorique, le poétique, le symbolique s'entremêlent fertilement. On fait appel à une grande diversion de procédés et techniques qui rendent la vie de l'objet. Le milieu initial neutre, froid, aseptique, du musée est animé par des scénographies ingénieuses qui sont en compétition avec les endroits originaux d'où proviennent les objets. L'objet devient le centre des cercles concentriques de significations, suggérées par les plus diverses manières. On fait appel à tout ce qui peut déclencher la suggestion, compléter l'information, enrichir le potentiel expressif de l'objet. La photographie documentaire, les projections de films documentaires... les documents d'époque sont invités à soutenir ce processus de chargement sémantique de l'objet. En même temps, on permet cependant à l'objet de respirer, de vivre sa propre vie esthétique. Une section du musée porte le nom de La Maison du Pain et l'approche anthropologique va de pair de nouveau avec celle esthétique. La beauté des tresses de pâtes, des gimblettes pour les fêtes, a la force de renier vifs pour le visiteur citadin les sens obscures pour beaucoup aujourd'hui encore de la sacralité du quotidien. Le Musée de l'Agriculture n'est pas seulement un musée de la technologie archaïque, mais aussi de l'archéologie industrielle... Răzvan Ciucă, le directeur du Musée National de l'Agriculture, et ses collaborateurs ont eu l'idée d'organiser dans l'espace si peu conventionnel de ce musée, des expositions d'art contemporaine". On vient de citer cet exposé suggestif du Musée National de l'Agriculture du à l'historien et critique d'art Ioana Vlasiu (Art et muséologie à Slobozia, dans "Arta, Revistă de arte vizuale", Bucarest, mars, 2001, p. 28) et qui va très bien de pair avec la personnalité du musée qu'elle a créé, démarquant "de rien et avec peu d'argent", Răzvan Ciucă.

Dans l'ouvrage, l'auteur, membre de AIMA à partir de 1981, évoque l'expérience acquise aussi bien par les relations professionnelles avec des personnalités de marque de la muséologie agraire internationale que par les visites aux musées de l'agriculture de l'Europe à l'occasion du Congrès AIMA. "Sans aucun doute – dit l'auteur – MNA est, en grande mesure, un fruit de AIMA".

A continuation, l'auteur fait un bref et sobre exposé de MNA: date de la fondation; aire de compétence; structure de l'organisation; patrimoine du musée; diplômes et distinctions obtenus.

L'ouvrage de l'auteur a été rédigé en deux versions: en anglais (voir le Pliant de présentation de MNA) et en français.

Le musee national de l'agriculture et l'école*

Viorica Croitoru - Capbun

"Le musée est la plus élevée et la plus simple des écoles à la fois. Pour celui qui devine le but de son existence, le musée devient l'école la plus vivante dont il peut tirer beaucoup de leçons inimaginables."
(Al. Tzigara-Samurcaş)**

The National Museum of Agriculture and the School

Abstract: To mark out the museum patrimony and the results of the scientific researches made outside the office and inside it, The National Museum of Agriculture team have oriented their work towards the people working in the museum pedagogy, officiating, in this way, an educational alternative for the school (preschool children, school children, high-school children, students). Dynamic, attractive and less expensive programmes and projects were made on age category. The programme „WE-YOU” (with the variant „WE-YOU” Caravan) and „THE HOUSE OF BREAD” are the most eloquent examples.

Periodically, we organized workshops and artistic creation camps for the students of The Art High Schools and The Art Universities.

The educational partnerships, made every year with the schools from our county and from other areas, are materialized through the workshops (bakery, the Easter eggs dying, the twining of corn straw etc.), exhibitions, lessons accompanied by audio-video exemplifications and shows of type.

Very attractive are the courses and the national competitions which consist in practical applications at the museum patrimony: „Perpetual Impulse”, a Physics and Chemistry contest; „The Sewing Machine”, a course of initiating in the art of mechanic sewing; „From the Plough to the Tractor”, a course organized for the classes of technology in the curriculum. This year we have opened an engraving workshop within the exhibition „Tool and Art”.

The dimension of the museum as „pedagogical instrument”, expressed in permanent progressive instruction, is reflected in the services of specialized consultancies, on various themes, which were offered to the pupils from lower-secondary schools and high-schools, students from different faculties from the country, teachers, for different studies and graduating papers, for some location monographs or school reviews.

The National Museum of Agriculture belongs to the category of museums which are considered „a bridge between what it can offer and what schools want to be offered”.

I. Quelques opinions relatives à la relation education-musée-école

Tendances actuelles. La pedagogie museale

Des organismes internationaux organisent au plus haut niveau des débats sur le thème de l'éducation et de la culture et ils font valoir que l'éducation traditionnelle doit être complétée par une autre forme d'éducation plus dynamique, formative, centrée du point de vue de la valeur.

La stratégie proposée par ICOM suggère que « l'approche éducationnelle complémentaire formel/non formel assure le plus haut degré de la valeur du système éducationnel. », et « les contextes créés par les différentes modalités de matérialisation de ce type d'éducation (scolaire et extrascolaire) offrent la possibilité des approches interdisciplinaires, intersectorielles et transdisciplinaires, l'exercice des compétences et des habiletés de vie dans une manière intégrée, de développement holistique de la personnalité ».

„Des nouvelles éducaions ne peuvent se réaliser systématiquement ni dans l'école, ni en dehors d'elle. Les musées peuvent devenir le lieu le plus ouvert pour telles acquisitions, surtout dans la direction de la formation des croyances et du comportement adéquat (pour l'éducation relative à l'environnement, l'éducation axiologique, l'éducation interculturelle).”¹

„L'aire patrimoniale” est définie comme „une source de la mémoire commune européenne et comme un instrument historique et artistique”² ce qui induit l'encouragement de la coopération entre les systèmes éducationnels.

Tous les musées du monde sont à la recherche des solutions muséographiques les plus appropriées aux préférences du public. „L'accomplissement de ce mouvement, ainsi que son amplitude, dépendent néanmoins, de trois facteurs au moins: *la force financière* du musée ou de l'organisme tutélaire, *l'expérience de la gestion de la direction* et *l'imagination créative* du personnel employé (permanent ou, de plus en plus, temporaire, pour la réalisation des projets).”³

* Nous utiliserons la titulature de Musée de l'Agriculture de Roumanie jusqu'à l'année 2003, lorsqu'il a été déclaré officiellement Le Musée National de l'Agriculture.

** Al. Tzigara-Samurcaş, 1872-1952, philosophe, historien de l'art, muséographe, auteur de publications dans le domaine de l'art, de l'ethnologie, de la muséologie

¹ Cfm. aux documents de l' UNESCO, dans Venera Cojocariu, Neculai Barabaş, Victor Mitocaru, Pedagogie museale, Centre de Préparation et Formation du Personnel des Institutions de Culture, Bucarest, 1998, p. 27.

² Cfm. à la Convention de Malte, dans Ioan Opriş, Museosophie, Oscar Print, Bucarest, 2006, p. 88.

³ Virgil řtefan Nitulescu, Museographie européenne: nouvelles tendances, dans „Revue des Musées”, nr. 3-4, 2003, p. 52.

Plusieurs musées encore constituent des départements éducationnels spécialisés, avec des programmes bien définis et l'on met en place des cadres de formation d'un personnel capable de gérer de tels programmes. Suite à l'évolution du système des sciences de l'éducation et de la reconsideration du musée comme institution culturelle éducative, dans le paysage du système des sciences de l'éducation, paraît une autre branche - la pédagogie muséale.

En dehors de l'éducation de l'habitude de visiter un musée, la pédagogie muséale se propose aussi de l'intégrer „dans un cadre éducationnel plus large, où les actions proposées ici doivent être étendues à celles des écoles, devenant en effet des „outils” spécialisés, que les écoles utilisent fréquemment”⁴.

Le procès de l'apprentissage réalisé dans et par le musée a aussi bien un caractère formel, qu'un autre non formel. Sous l'aspect non formel, le procès d'enseignement est libre, centré sur les intérêts des visiteurs, sans limitation de durée, en bénéficiant (lors des sollicitations des visiteurs) des interventions des spécialistes du musée, centré sur un problème particulier ou général, permettant l'approfondissement de certains aspects ou leur connaissance d'une manière holistique.

On recourt à des méthodes didactiques variées ; toutes ces modalités de développement de l'éducation dans le musée doivent se réaliser par la collaboration du muséographe avec le professeur ou l'instituteur.

Dans ce contexte, *l'enseignant de musée* doit être doué de certaines qualités telles l'empathie, la flexibilité, la capacité de travail en équipe, esprit ludique etc., mais aussi la connaissance de la pédagogie, la psychologie ; il doit connaître et appliquer des méthodes éducatives appropriées pour les différents groupes d'âge ; de connaître les méthodes d'interprétation du patrimoine ; avoir des connaissances dans des domaines non-spécifiques tels les relations publiques ou même la gestion du temps, pour être en mesure de tirer sur les actifs de façon créative et en direct sous la direction de l'éducation du public, dans un cadre agréable, non contraignant et encourageant. Pour répondre à toutes ces conditions, il est sage pour lui de participer à divers programmes de formation professionnelle, de poursuivre activement la réalisation des échanges d'expérience avec des collègues du pays et de l'étranger, de concevoir et de développer un système de relations bénéfiques à l'amélioration de son travail avec des spécialistes qui ne proviennent pas du musée (professeurs, acteurs, etc.). L'enseignant de musée doit devenir un pivot

⁴ Corina Stoian, L'âge de l'enfance – la période de maxime réceptivité pour la construction d'une relation musée - public, dans „Revue des musées”, Centre pour Formation, Education Permanente et Management dans le Domaine de la Culture, nr. 1-2/2000, p. 82.

d'un système éducatif articulé, ayant autant des composantes formelles, qu'informelles.⁵

Le Ministère de la Culture, par le Centre de Préparation Professionnelle en Culture, en collaboration avec le Réseau National des Musées de Roumanie, des associations culturelles et des partenaires de divers pays du monde, organisent des séminaires et des ateliers pratiques sur la spécialisation de personnel pour l'éducation muséale. Le personnel MNA participe à ces réunions afin de mettre en œuvre une stratégie éducationnelle appropriée.

II. Le musée national de l'agriculture et l'école

„Touchez les objets ! Montez dans les chariots et dans les tracteurs !” on annonce dès le début de l'exposition, en offrant au visiteur, spécialement aux enfants, la possibilité de vivre des sensations directes qui déclenchent des expériences uniques dans la mémoire affective.

Bien qu'il n'ait pas encore un département éducatif spécial, par le profil professionnel de l'équipe des muséographes et l'implication directe du manager, MNA a compris la nécessité de créer un programme de pédagogie muséale, offrant ainsi une alternative éducationnelle attractive, exprimée par les plus diverses formules : programmes dynamiques et clairement orientés vers les divers catégories de public de l'environnement éducatif (préscolaires, élèves, étudiants, personnes handicapées, enfants des rues), ateliers de travaux pratiques et de créativité suivis d'expositions d'œuvres, des compétitions et des camps de création, des spectacles artistiques au musée, des visions de films documentaires, des événements complexes où sont inclus les segments dédiés aux enfants, des visites organisées, des programmes spéciaux, de la pratique scolaire de spécialité, de la consultance de spécialité pour les élèves, les étudiants et les enseignants.

Le musée conservateur et émetteur de traditions populaires

Par les programmes „NOUS-VOUS” et „LA MAISON DU PAIN”, initiés par le musée depuis les premières années de sa fondation, on définit, dans la mission du musée, quelques objectifs à caractère constant : traditions populaires, technique, art.

1. „La Maison du Pain” est peut être la plus grande, la plus belle et la plus intéressante manifestation culturelle du musée. Selon quelques opinions, „elle pourrait être, par l'audace de la conception, par la portée et la complexité de son organisation, un événement unique dans le monde.” Ici sont représentés des séquences rituelles et cérémoniales liées à „la route du pain” – de-

puis celle de la Bible, à la „Multiplication des pains”, aux différents habitudes du cycle du calendrier et la présence du pain dans tous les événements de la vie humaine, „...un trajet expositionnel qui suit le sens de la destinée humaine, depuis la naissance jusqu'à l'enferrement, réussissant ainsi à matérialiser sous de multiples formes et symboles l'histoire vivante de la civilisation humaine, depuis ses origines jusqu'à présent, coagulée autour d'un noyau existentiel et - également - spirituel de la survie et la durée de l'homme dans le temps : „Notre pain pour notre être”.⁶

Dans les fours traditionnels ou les *festele* (fours mobiles sous la forme des cloches) de la cour du musée on cuite des pains, on les bénit et l'on en repartit aux participants, après le service religieux de l'église.

On y a fondé également une véritable école des apprentis boulanger. Chaque année, les enfants de la maternelle ou des écoles générales de Slobozia apprennent à modeler et à cuire le pain. ILS APPRENNENT À RESPECTER LE PAIN.

2. „Cycle pascal – Ethnologie de l'oeuf de Pâques” (fêtes du Triod) comprend une palette de diverses activités : „Les Măcinicii - Traditions populaires”, „L'oeuf de Pâques”, „Laissez les enfants venir à moi”, „Paques Fleuries – Samedi de Lazăr”, organisées en collaboration avec des écoles et des jardins d'enfants de Slobozia, Fetești, Călărași, Constanța, avec l'Inspecteur Ecolier Ialomița. On organise : des ateliers de travaux, des expositions, l'exécution de certaines habitudes populaires ; au cours des dernières années on a attiré beaucoup plus de parents dans ce programme, ceux-ci se sont impliqués directement, à des séquences spécifiques aux adultes ; association avec un impact particulier.

Toute une série d'habitudes de printemps exécutées par les enfants, que nous avons identifiées sur le terrain, ont été récupérée par la reconstitution et l'enregistrement sur pellicule, en collaboration avec la Télévision Roumaine, dans le film „Les coutumes de printemps - Traditions populaires”, un film qui a été un défi pour nos petits partenaires, qui ont repris et ont appris certaines de ces habitudes.

3. „Signes de printemps pour régénération, pluie et champ ensemencé. La Fête des Caloieni” est une manifestation complexe, organisée en collaboration avec Le Centre de Préservation et Valorisation de la Tradition et de la Création Populaire de Ialomița et L'Inspecteur Ecolier Ialomița.

Une installation ethnographique en plein air (dans le parc du musée) regroupe des objets qui font le décodage d'un complexe d'habitudes spécifiques au commencement du Nouvel An Agraire et de la Nouvelle Année

⁵ Alexandra Zbuc̄ea, L'enseignant sans manuel , dans „Revue des musées”, nr. 4, 2006, pp. 5-6.

⁶ Ion Zubașcu, Une histoire de la civilisation humaine racontée par les pains ceremoniels, dans „România liberă”, nr. 3133, 11 juin, 2000, p. 28.

Pastorale, signes de printemps pour régénération, pluie et champ ensemencé.

Dans ce contexte, on accomplit une série de pratiques et de coutumes, qui a abouti à *Caloiennii* (coutume agraire pour provoquer la pluie et qui, dans La Plaine du Bărăgan est pratiquée dans la troisième semaine après les Pâques).

„La Fête des Caloieni” réunit un très grand nombre d'enfants et d'adultes des départements Ialomița, Brăila, Călărași. A partir du musée, le convoi des Caloieni commence la procession dans les rues de la ville, avec des arrêts dans les zones d'extrême mouvement (dans le centre de la ville, devant les plus importants bâtiments, etc.), où l'on effectue des séquences spectaculaires (chaque groupe avec la variante de coutume de son village), et poursuit jusqu'à la rivière Ialomita, où l'on relâche les caloieni dans l'eau. Les enfants rentrent au musée, où la fête se poursuit avec des repas traditionnels préparés aux fours du musée, avec la gale des films documentaires, les spectacles folkloriques avec des enfants et ensembles d'adultes professionnels.

MNA a recherché et a enregistré l'habitude dans ses variantes les plus spectaculaires (Poiana, Ghimpați, Miloșești), réalisant un film vidéo - „*L'Histoire du Caloian*”, édition bilingue (roumaine anglaise) – en collaboration avec la Maison d'Édition « Vidéo » du Ministère de la Culture et des Cultes.

4. „Les Fêtes d'hiver chez les Roumains” constituent un cadre de large manifestation : ateliers pour confectionner les accessoires pour les coutumes d'hiver, expositions et programmes artistiques autour du Sapin de Noël, spectacles de cantiques de Noël (exemples : „*Sântandrei, debut d'hiver - traditions agraires*”, „*Fêtes d'hiver - exposition de dessins et de maquettes*”, „*Spectacle de cantiques de Noël* soutenu par les enfants et les jeunes de différents villages des départements Ialomița et Brăila (Jilavele, Giurgeni, Miloșești, Grivița etc.).

5. D'autres partenariats éducationnels tels : „*Voila, le printemps arrive !*”, „*La Journée de l'Enfant au musée*”, „*La Couronne du Blé*”, „*Les Joies de l'Automne*”, „*Apprenons de nos ancêtres*”, spectacles artistiques , expositions, visites thématiques organisées au musée (exemple „*Oiseaux de race*”, „*Encyclopédie de la nature*”, „*Lire la parole de Dieu par l'intermédiaire de l'enfant*”) constituent autant de cadres pour compléter les connaissances sur les habitudes et les traditions roumaines ou les éléments de la culture matérielle, la formations des compétences pratiques (confectionner des mărtișoare⁷ faits de matériaux traditionnels, des cartes postales, des créations décoratives dans diverses techniques, tresses rituels d'épice de blé, décosrations

d'automne, des sorcove⁸ pour Le Nouvel An etc.), pour le développement de l'esprit de compétition, de l'affection, de la sensibilité et de l'émotion esthétique.

L'année dernière, MNA a conclu au moins 13 protocoles de collaboration et des partenariats éducationnels.

Les résultats de ces collaborations se reflètent dans le grand nombre des préscolaires et élèves qui ont visité MNA dans des groupes organisés au cours de l'année dernière - 7.510 personnes, c'est-à-dire 29% du total des visiteurs.

Le Musée et l'éducation technique

Le concours national „*Impuls perpetuum*” (concours interdisciplinaire de physique et de chimie) trouvé à sa XVème édition, est une compétition d'échelle, très rigoureuse, dans le domaine des sciences exactes, organisée par l'Inspectorat Ecolier Ialomița en collaboration avec le Ministère de l'Education et la Recherche, pour les enfants du milieu rural. Seulement en 2007, le concours a rassemblé plus de 100 enfants, accompagnés par des dizaines de professeurs provenant de 36 départements du pays. Le concours comprend deux épreuves : une épreuve théorique menée dans les écoles de Slobozia et une épreuve pratique qui a lieu au musée. Les 40 élèves de la classe VI-ème, participants à l'épreuve pratique au musée, ont dû effectuer deux épreuves : une épreuve pratique de musée -l'étude physique d'une exposante et une épreuve expérimentale- l'étude des propriétés physiques d'un objet. Les spécialistes MNA ont conçu les sujets pour l'épreuve pratique, ils ont élaboré la documentation technique et ils ont préparé les objets pour le concours. Pour le meilleur ouvrage au travail pratique, Le Musée National de l'Agriculture a remis des prix. Les représentants du musée ont été récompensés avec *Le Diplôme de fidélité*.

Le cours „*Machine à coudre*”, organisé dans l'exposition interactive „*Machine à coudre*”, cours gratuit d'initiation dans l'art de la couture mécanique, est adressé aux élèves en cycle de l'enseignement secondaire. Les participants aux cours ont reçu des informations théoriques et ils ont mis au point des travaux pratiques achevés par d'ingénieux articles de ménage en textiles. A la fin on leur a remis „*Le Diplôme de finalisation du cours Machine à coudre*”.

L'organisation d'un pareil cours a été inspirée par les cours que la firme SINGER organisait au début du XX-ème siècle, dans le milieu rural, afin d'instruire les jeunes filles et de promouvoir sa machine.

C'est ici que, pendant toute l'exposition, on a organisé, en alternance, l'atelier „*Apprenons à coudre à la machine à coudre*” destiné aux enfants ayant des problèmes particuliers (handicapes physiques et mentaux) internés dans des centres de placement de Ialomița.

⁷ fil en rouge et blanc tressée, s'ajoute à des objets symboliques qui annoncent le printemps

⁸ objet rituel qui consiste un rameau avec des fleurs naturels ou artificiels

„De la charrue au tracteur” (07.05 - 15.06.2005) – cours théorique et pratique soutenu par les muséographes MNA, organisé en collaboration avec l’Inspectorat General Ecolier Ialomița, a eu lieu avec la participation des groupes d’élèves des écoles générales de la ville, pendant les classes d’éducation technologique dans les programmes scolaires. (60 participants)

Le Musée et l’art

„Un outil, quand il dépasse son utilité, devient objet d’art.” (Herbert Read)

„Le Musée de l’Agriculture de Slobozia a été «mis en page» par Răzvan Ciucă et ses collaborateurs de sorte qu’il se constitue non seulement dans un album en mémoire, mais aussi dans un album d’art.”

„Chaque objet exposé au musée doit être compris comme faisant partie d’un contexte historique, économique, social, culturel, religieux qui doit être réactualisé par des formes dans lesquelles le didactisme, le métaphorique, le poétique, le symbolique s’entremêlent fécondement. L’objet devient le centre des cercles concentriques de significations, suggérées par les plus diverses manières. On fait appel à tout ce qui peut déclencher la suggestion, compléter l’information, enrichir le potentiel expressif de l’objet. La photographie documentaire, les projections de films documentaires ou de diapositives, les documents d’époque sont invités à soutenir ce processus de chargement sémantique de l’objet. En même temps, on permet cependant à l’objet de respirer, de vivre sa propre vie esthétique”¹⁰ C’est le cadre qui a généré en temps des partenariats spéciaux.

Parallèlement au Projet „La Terre et l’art”, qui se déroulait avec des artistes plastiques consacrés, dont l’œuvre s’inspirait des espaces agrestés, le musée se transforme dans un atelier de travail et „l’espace d’inspiration” pour les élèves, existant à cet égard une étroite et permanente collaboration avec l’Union des Artistes Plasticiens, l’Académie des Arts de Bucarest et le Lycée d’Art de Slobozia. L’institution a tenté et a réussi à devenir un pont entre les générations, un point de rencontre avec les valeurs authentiques de la culture et la tradition roumaines.

„MAR vu par les enfants” - concours de littérature et d’art, un programme très généreux, mobilisateur, sous la forme d’un concours, a rassemblé au musée des centaines de participants, enfants de la maternelle et adolescents, qui ont exercé leur talent. Il en a résulté un recueil de textes et d’images qui composent une fascinante vision du musée. Les travaux ont été présentés à l’exposition „MAR vu par les enfants” (1998), et les

concurrents ont été récompensés par des prix spéciaux, remis par des jurys professionnels et des prix „Nous-vous” accordés par le musée. Pour le Lycée d’Art Slobozia, MAR a assuré l’accueil permanent. Dans l’enceinte du musée on a organisé des ateliers, suivis des expositions, ainsi que des expositions avec les travaux d’attestation à la fin des études de lycée.

Exemples: „*Exposition de peinture de la classe Xème du Lycée d’Art Slobozia*” (1999); „*MAR vu par les élèves du Lycée d’Art Slobozia*” (2001-2002) rassemble des œuvres de peinture qui „animent à proprement parler l’histoire agraire, scellant ses dimensions artistiques et historiques.”¹¹ „*Exposition atelier de textiles-tapisserie*” des diplômés, promotion 1999; „*ART 2002*”, exposition de peinture des diplômés, promotion 2002 ; Atelier organisé à l’exposition de peinture „*Dieu est dans les détails - Georgeta Năpăruș*”. (2004)

Un expériment très intéressant a été constitué par les ateliers des étudiants. Les étudiants de l’Université des Arts Bucarest ont organisé des „*Ateliers de travaux expérimentaux*” ayant le thème un projet compositionnel conçu comme une installation utopique, en utilisant comme modèle conceptuel *le Musée de l’Agriculture de Roumanie*. (1998)

La démarche consiste à être une des plus intéressantes, par son parcours déroulé en plusieurs étapes : la documentation et l’achèvement des études distinctes, selon les outils, les mécanismes, engrainages qui sont un inventaire programmatique dans le Musée; l’interprétation plastique de ces éléments, par la conception d’une composition indépendante ; la transfiguration de ces études et la conception d’une installation Utopique conçue comme un engrainage poétique, qui transcende les fonctions programmatiques des mécanismes ou des outils, par le mélange de ces données dans une expression syncrétique.¹²

„*Lire la Parole de Dieu par l’intermédiaire des enfants*” - 2006, exposition de travaux avec des thèmes religieux (images et textes) réalisés, dans les expériences de la créativité appliquée conçue par le prof. Dorel Zaica avec des enfants de Bucarest. L’exposition s’est constituée aussi dans un atelier pour l’expérience de la créativité appliquée pour les enfants de Slobozia et du département, ayant comme point de départ une série de 100 questions formulées par le professeur.

Programmes spéciaux

Programme festival, qui a eu lieu dans les camps d’élèves et les complexes touristiques de la station balnéoclimatique Amara, département Ialomița, comprenant

⁹ Cfm. a l’article MAR vu par les élèves du Lycée d’Art, dans „Stirea”, nr. 163, 2001.

¹⁰ Ioana Vlasiu, Art et museologie a Slobozia, , dans la revue „Arta”, mars 2001, p. 28.

¹¹ Cfm. a l’article MAR vu par les élèves du Lycée d’Art, dans „Stirea”, nr. 163, 2001.

¹² Cfm. a l’article *Atelier de travail experimental*, dans „Gazeta de Sud-Est”, nr. 125/10 juillet, 1998.

des projections de films documentaires, diapositives, stands de ventes d'art populaire et d'artisanat authentiques, des conférences sur le tourisme culturel dans les musées/ marketing pour MNA (1998 -1999) etc.

„Bon conseil”, programme de catéchisme, assistance sociale et d’alphabétisation déroulé par le Paroisse Bunavestire en partenariat avec la fondation non gouvernementale World Vision Roumanie et le Musée National de l’Agriculture, s’adresse aux enfants avec des problèmes sociales (orphelins, sans logements). Les enfants ont participé à des cours soutenus par des prêtres, des instituteurs, des professeurs et muséographes. (30 adolescents et des enfants de Slobozia, 2002-2003)

Le Musée National de l’Agriculture „à votre disposition”

La taille du musée d’ „outil pédagogique” dans la formation progressive programmée des jeunes se traduit aussi par les service de consultance spécialisée, sur différents thèmes, dont ont bénéficié : les élèves des écoles d’enseignement général, de lycées, du Séminaire Théologique, du Collège National „Mihai Viteazul” et du Collège des instituteurs de Slobozia, des étudiants de la Faculté de Sciences Humaines et la Faculté de Théologie de Târgoviște, la Faculté de Sociologie, la Faculté d’Histoire, la Faculté de Géographie et la Faculté de Lettres de Bucarest, l’Université „Ovidius” Constanța, la Faculté d’Histoire-Géographie Suceava, des enseignants, pour la réalisation de diverses études et des travaux de graduation, des monographies des localités rurales, la rédaction d’articles de presse sur les thèmes de la culture populaire, des documentaires pour divers concours (ex. des groupes d’élèves du Lycée „Mihai Viteazul” qui, suite à la documentation dans un musée

et aux recherches sur le terrain avec des spécialistes du musée, ont reçu des prix deux années consécutives au Concours National de Culture et Civilisation).

On mentionne également, la pratique de spécialité effectuée dans le musée par des étudiants de différentes facultés du pays, ainsi que les échanges d’expérience, dans le cadre MNA, des groupes de muséographes et de restaurateurs participants aux cours du Centre pour la Formation, l’Education Permanente et Gestion dans le Domaine de la Culture.

Au-delà de son propre espace, MNA s’implique dans le lancement des programmes culturels d’où ne manquent pas les écoliers (ex. le *Programme Bărăgan - Hainaut, La Belgique*, initié par Răzvan Ciucă, pendant lequel ont eu lieu des stages de formation scolaire entre l’Ecole normale de Slobozia et des écoles de La Belgique / 1992; la médiation de la participation des groupes d’enfants de la République Moldova au *Camp de sculpture de Năieni*, département Buzău). Des muséographes de MNA ont organisé des ateliers de tresses et de broderie populaires, de la peinture sur verre et des objets décoratifs dans le *Camp de création „Art et artisanats traditionnels roumains”*, Bucarest, 2002-2003. On a remis *Le Diplôme d’excellence* au Musée National de l’Agriculture et aux muséographes Viorica Croitoru - Capbun et Fănică Gherghe.

Le Musée National de l’Agriculture fait partie de la catégorie des musées qui sont considérés comme „un pont entre ce qu’il offre et ce que désirent les écoles”¹³

Le langage sec des chiffres, par une simple statistique, démontre cette qualité du Musée National de l’Agriculture.

¹³ Ioan Opris, *ov.cit.*, p. 81.

Statistiques 1996-2007

Catégorie de participants aux partenariats éducationnels	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	Total
Préscolaires	240	414	768	17	416	538	443	467	391	728	690	1292	6404
Elèves	1715	3237	4379	1299	1776	4092	4486	3165	2087	3210	2539	6	31992
Etudiants	33	9	264	30	101	798	357	613	825	37	0	0	3067
Total													41463
Consultance de spécialité													
Elèves				95		8	54	12	8	36	6		219
Etudiants				20	8	33	15	3	5	10	2	16	112
Adultes (cadres didactiques, muséographes, restaurateurs)					37	5	75	7	8		4		136
Total													467

Partenariats et consultance de spécialité sur 12 ans d’activité : 41930 participants

Muzeul Național al Agriculturii și Școala

Rezumat: Pentru a-și pune în valoare patrimoniul muzeal și rezultatele cercetărilor științifice de teren și de cabinet, echipa MNA și-a orientat exprimarea spre cadrele pedagogiei muzeale, oficiind astfel o alternativă educațională școlii (preșcolari - școlari/liceeni – studenți). Au fost gândite programe și proiecte dinamice, pe categorii de vârstă, atractive și puțin costisitoare. Programul „NOI-VOI” (cu varianta „Caravana NOI-VOI”), „CASA PÂINII” sunt cele mai elocvente exemple.

Periodic s-au desfășurat ateliere și chiar tabere de creație plastică cu participarea elevilor de la liceele sau universitățile de arte plastice. Parteneriatele educaționale încheiate în fiecare an cu unitățile de învățământ în județ, dar și din alte zone, se concretizează prin ateliere de lucru brutărie, încondeierea ouălor de Paști, împletirea spicelor de grâu și.a.), expoziții, lecții însoțite de exemplificări audio-video, spectacole de gen.

Foarte atractive sunt cursurile și concursurile naționale care constau în aplicații practice la patrimoniul muzeului: „Impuls perpetuum”, concurs interdisciplinar de fizică și chimie; „Mașina de cusut”, curs de inițiere în arta cusutului mecanic; „De la plug la tractor”, curs organizat în cadrul orelor de educație tehnologică din programa școlară. Anul acesta am deschis, în cadrul expoziției „Unealta și Arta”, un atelier de gravură.

Dimensiunea muzeului de „instrument pedagogic” exprimată în instruirea progresivă programată, se reflectă și în serviciile de consultanță specializată, pe diverse teme de care au beneficiat elevi de la școli generale și licee, studenți de la diverse facultăți din țară, cadre didactice, pentru diverse studii și lucrări de absolvire, pentru alcătuirea unor monografii de localități sau reviste școlare.

MNA face parte din categoria muzeelor care se consideră „un pod între ceea ce el oferă și ceea ce școlile doresc”.

The National Museum of Agriculture belongs to the category of museums which are considered „a bridge between what it can offer and what schools want to be offered”.

National Museum of Agriculture

Beyond its Own Space

Unconventional Expressions

Marina Ilie

Abstract: Beyond its own space, the National Museum of Agriculture has mainly pursued the capitalization of specific patrimony in exhibitions, artistic manifestations, practical demonstrations, in local, national and international events, where the public was expected to be numerous, of all ages and of different professional categories.

To give some examples, the museum has exhibited in an unconventional and challenging manner, **abroad**, in important European cultural centres, as Le Touquet ("Carrefour International des Métiers d'Art" – 1991), Vienna ("Christmas in Europe" – 1994), Bruxelles ("Une vie de pain" – 1994-1995), Vevey ("La vie, la mort, le pain" – 1996), Strasbourg ("La fete de Paques chez les roumains" – 2008).

In Romania, the museum has participated with daring projects to make the museum popular as well as its cultural-historical and patrimonial values, at its centre (the exhibitions in 2008 "Tool and Art" and "Threads and Time"), at national fairs which took place locally (The Agriculture Fair "Agroialom-Partner" – Slobozia; the fair "Femina Star" – Slobozia) or inside the country ("National Bread Fair" – Bucharest), at festivals and manifestations organized on the occasion of certain feasts (International Festival of Folklore "The Baragan Flower" – Ialomitza county; The festival „D'ale Bucureştilor - Bucharest; Celebration „Hunting in the Carpathians" – Braşov county etc.) as well as to other important international fairs (MODEXPO - Bucharest; TIBCO – Bucharest; EXPOAGROUTIL – Mamaia, Constantza county; INDAGRA - Bucharest).

In a fast going society in which time has a very special value, often seen as not enough, the National Museum of Agriculture makes one step beyond its own space to meet large categories of public in the street, in markets, as it considers the updating of the past by giving life to objects in contexts as original as possible. The achievement of this view was possible through carrying out the following strategic objectives: a) *capitalization of the specific patrimony* in a context which is favourable for a close relationship between the museum object and its original social, cultural or economic function; b) *the popularization of the museum, of its cultural, historical and patrimonial values* with the help of some dynamic, interactive manifestations, in unconventional spaces; c) identification of new partnerships and finding financial resources from institutions and people willing to contribute to the development of the National Museum of Agriculture patrimony.

I. Preliminaries

In 2007, the National Museum of Agriculture took part in a presentations and debates session, called „The Museum today – beyond its own space”, organized by The Professional Training Centre for Culture and the Ministry of Culture and Cults in Romania. The event represented a great opportunity to enhance the idea of ‘opening museums towards unconventional exhibition spaces and new ways of interacting with the public’. Otherwise, this idea has been sustained and applied by the National Museum of Agriculture since 1991, when the director of the institution, specialist in museography and ethnology Răzvan Ciucă, has started an ample programme for cultural dialogue, suggestively entitled WE – YOU. Since then, the programme was carried out annually and registered a spectacular evolution in which (un)conventional and unusual exhibitions are concerned, realized „with fantasy, the art of easy communication, satisfying the tastes of a large category of public, each time surprising its public with freshness and high class professionalism”¹.

Although it is only eighteen years old, the National Museum of Agriculture has succeeded in successfully responding the challenges it has to face in a society in social and economical evolution and permanently looking for values, engaging, through the objectives proposed and museum activities carried out, to reinvoke and adapt tradition to the new historical age realities and demands.

The National Museum of Agriculture has paid a special attention to a more and more emphatic tendency to change the museum institution from a conservatory one into an open institution “which offers access to a large category of public (sometimes free of charge) to its exhibitions and programmes, to its stored collections and to the documentaries in its thesaurus gathered along the years”², by respecting and bringing into light the traditional type of the museum, thus organizing in the museum several temporary exhibitions, workshops, manifestations on different occasions, such as religious or national holidays. Thus, the National Museum of Agriculture has implemented a policy to sensitize and attract the large public with dynamic, interactive, carried on in extra-museum spaces in which, classical expressions as well as those unconventional have allowed the capitalization of cultural patrimony by means of most daring museum discourses.

II. Retrospective look on (un)conventional exhibitions

Beyond its own space, the National Museum of Agriculture has mainly pursued the capitalization of specific patrimony in exhibitions, artistic manifestations, practical demonstrations, in local, national and international events, where the public was expected to be numerous, of all ages and of different professional categories.

To give some examples, since its first years, the museum made contacts with important European cultural centres, exhibiting spectacular patrimony objects (icons, époque photographies, clothing and adornments, elements from the „fit-up” of the customs over the year etc.): „Carrefour International des Métiers d’Art” - Le Touquet, France (1991)³; „Cultural week in Bavaria” - Beratzhausen, Germany (1991); „Christmas in Europe” - Vienna, Austria (1994); „Une vie de pain”, itinerary exhibition - Bruxelles, Belgium (1994-1995); „La vie, la mort, le pain” - Vevey, Switzerland (1996); „La fête de Pâques chez les roumains”, manifestation organized due to the initiative of Romanian euro-parliamentary Mrs. Maria Petre, after the project „La Fête des Fêtes – Les Pâques chez les roumains”, realized by the director of National Museum of Agriculture, Mr. Răzvan Ciucă - European Parliament (Galeria LOW 0), Strasbourg, France (2008).

The fests and manifestations organized on the occasion of certain feasts have always represented a good opportunity to capitalize the museum’s patrimony in a context favourable for the development of a cooperation relationship with other institutions, but also a good chance to engage the large public in actions meant to revive the community space and the conscience of a whole collectivity. In this respect, we give as example the presence of National Museum of Agriculture at: International Festival of Folklore „Floare de pe Bărăgan” - Ialomita county (editions in 1996, 1997); „Trofee de vânătoare” - Poiana Mărului, Brașov county 1997 (the manifestation’s programme has comprised hunting trophies’ exhibitions and photography and documentary materials, a boar hunting, a ball and a prize gala); The Festival D’ ale Bucureștilor - Bucharest (1998); Celebration ”Vânătoare în Carpați” - Poiana Mărului, Brașov county (2000); „Sărbătorile Municipiului Urziceni” - Urziceni, Ialomița county (2002); „Sărbătorile Municipiului Slobozia” - Slobozia, Ialomița county (2005).

Moreover, the National Museum of Agriculture has carried out daring projects to make the museum popular as well as its cultural-historical and patrimonial values, in numerous national and international fairs, the museum distinguishing through ‘the originality of the procedures used to promote the existent patrimony,

¹ The appreciation was made by Mr. Carol König, Deputy Director of The Professional Training Center in Culture, vice-president of National COMmission of Museums and Collections (Bucharest, 2 March 2007).

² MNA was awarded Medalia „MERIERS D’ART”, offered by Societe d’Encouregement des Metiers d’Art „for the organization of Romania pavilion”.

³ MNA was awarded Medalia „MERIERS D’ART”, offered by Societe d’Encouregement des Metiers d’Art „for the organization of Romania pavilion”.

but also for its development and protection', according to dr. Rusalin Ișfanoni⁴ opinion. So, on local plan, the National Museum of Agriculture has exhibited patrimony objects in spaces meant for some representations with commercial character, publicity for new products and services: Agriculture Fair „Agroialom-Partener"⁵ - Slobozia, Ialomitza county (1996; 1997, 1998, 2000, 2001, 2002 – participation with „Colinda grâului", exhibition with ritual and ordinary breads, wheat ear wicker, popular costumes and objects used in agricultural works and bread baking); Fair for Holy Cross Rapture - exhibitions „File din istoria unui târg" and „Rromii ochi în ochi", Tăndărei, Ialomitza county (1998); „Retromobil vine în orașul tău" - Slobozia, Ialomitza county (2002); The Fair „Femina Star"⁶ - Slobozia, Ialomitza county (2002, 2003, 2005, 2006, 2007, 2008) etc. Especially in this kind of places, buyers or ordinary passers-by became witnesses of some dynamic, interactive manifestations, which offered them the possibility to get into direct contact with the exhibits and to benefit from specialty explanations.

We would also like to mention that National Museum of Agriculture has taken part, annually, at „Târgul Național de Pâine" (National Bread Fair) (2001, 2002, 2003, 2005, 2007), ample event organized by „Mihai Eminescu" Cultural Centre in Bucharest, transforming the exhibition in a sensational experience: apart from the objects exhibited (instruments for bread making, ritual wickers of wheat ears specific for the harvest customs, objects from the museum patrimony and bread products made in villages in Ialomita or in the country), the specialists of the museum have brought in front of the Bucharest public agricultural machines in good conditions, fact which allowed real practical courses for agricultural works, realized through traditional procedures⁷. Moreover, ancient agricultural cus-

⁴ Expert in goods with ethnographic significance in the Ministry of Culture and Cults in Romania.

⁵ At the edition in 2002, MNA was awarded the Excellency Diploma for „the special way of presentation of products and services" in the exhibition „Colinda grâului" and for „the remarkable contribution to the manifestation quality and prestige".

⁶ At the edition in 2002, MNA was awarded Merit Diploma for „the excellent organization of the manifestation „Femeia-eterna poveste", retro exhibition, and Excellency Diploma for „the special way of presentation of own goods and services"; Excellency Diploma was awarded in 2006 edition, for „sustaining and increasing the importance and prestige of the exhibition, for the special quality of the exhibits as well as the presentation way".

⁷ At 2002 edition of the „Târgului Național de Pâine" (National Bread Fair), MNA was awarded Excellency Diploma, and the director Răzvan Ciucă and the museography specialist Viorica Croitoru-Cap bun were awarded each, the Onorific Title „Omul bun ca pâinea caldă" (A Man as good as warm bread), for „careful and thorough attention on the Romanian bread", and the Trophee „Tainicul suflet al pâinii", for „tireless la-

toms and ceremonials were valued with ethnographic installations organized carefully and devotedly. The pavilion exhibition „Povestea țestului" has been, each time, an unbelievable success in „Târgului Național de Pâine" (National Bread Fair), attracting public not only with the smell of bread baked in griddle, but, especially, with the practical demonstrations made in open air.

A special impact on the public was made by the museum objects exhibited in fairs organized with partners from abroad⁸. In this respect, we mention the industrial archaeology exhibition retro-show „Mașina de cusut" (Sewing machine), structured on attractive modules (Istoricul mașinii de cusut; Ateliere de croitorie, cizmărie, blănărie-pielărie; Cursul Singer-1937; Comerțul cu mașini de cusut; Școlile de economie casnică), which are impressive especially by the fact that it is presented in a fair which brings together over one hundred well-known companies in textile-garments field, offering an unforgettable documentary and interactive show for a public made by producers and traders⁹.

In another important international exhibition event (TIBCO 2006), the National Museum of Agriculture presented the exhibition „Din bucătăria de odinioară. Poveste neterminată" (From the ancient cooking. Unfinished story), which comprised over one hundred pieces, such as: cooking machines, culinary instruments (pots, frying pans, meat mincing machines, nuts machines, salt mills, pestles, coffee and pepper mills, etc.), diverse objects meant to remember the old atmosphere etc. In the same exhibition there were stalls which sold traditional pastry, hand/made culinary instruments and publications of the museum.

„Spectacolul mașinilor de epocă" (The Show of Epoque Cars), exhibition in movement, organized at Mamaia, when National Museum of Agriculture took part in the International Fair EXPOAGROUTIL, has impressed the public made up of visitors and exhibitors, with daily demonstrations of agricultural machines and equipment: tractors Lanz-Bulldog, Fordson and H.S.C.S.; thresher powered by locomobil M.A.V.; fire extinction pump at the threshing area; stationary engine Deutz etc. In the last day they also showed in the race a tractor Deutz-Fahr, latest generation of the

---

bour in preserving Romanian traditions and respect for our daily bread".

⁸ INDAGRA (2004); MODEXPO – Bucharest (2005); TIBCO - Bucharest (2006) – MNA was awarded Certificate of appreciation; EXPOAGROUTIL – Mamaia, Constantza county (2005, 2006, 2007, 2008) - MNA was awarded Premiul de excelență at all 4 editions, for „consistency in participation, high professional degree provided to the action and great management given to the company and the anifestations".

⁹ Made up of practical demonstrations with classical sewing machines, auxiliary tools (for tailoring, sewing, ironing, embroidery), garments, specific iconography, gramophone with retro music etc.

company M.A.P. – Performing Agricultural Machines S.R.L. Bucharest, the race being of special delight for the public, organized in open air in the pavilion for the companies which presented tractors, machines and equipment for agriculture mechanization. Maybe not at random, especially in this kind of manifestations, Mr. Razvan Ciucă's director conception seems of an admirable artistic expression, as it is put into practice in an awesome contrasting show, as the museum presented époque machines in spaces where modern man, caught with the technical innovations run, discovers or remembers things and techniques from old times.

Along the years, the National Museum of Agriculture has also made sensation in film industry as it supported some important Romanian cinema productions. For example, in 2006, the museum took part in making the move „Restul e tacere” (The rest is silence), directed by Nae Caranfil, with a series of patrimony objects (29 objects, epoch agricultural tools and equipment).

In 2008, the National Museum of Agriculture continues to exhibit in an unconventional manner not only beyond its own location but also inside the museum.

Starting from the premise that an object can become „the entrance towards a „cultural area” and even the very expressive index of this area's structure¹⁰, if chosen carefully and related with history and the mental constructions which invested it with significations, Mr. Răzvan Ciucă, in the exhibition Unealtă și Artă (Tool and Art), brings to light diverse objects to discover and characterize, in his own manner, the constituent elements of Romanian agriculture. The popular agricultural tools and plants are harmoniously interblended in unusual exhibition ensembles, meant to discover new senses and recreate symbols. This exhibition represents a meeting place, but also an interpreting one, in which the associations between man, tool and art give profound and complex meanings: „Pescar la câmp”, „Cain și Abel”, „Pâinea și Vinul”, „Rodul va da în vremea sa”, „Etnologia cumpătării”, „Mâinile lui Gheorghe”, „Frăție”, „Pâinea și Focul”, „Ritual agrar”, „Amurg la Fierăria lui Iocan”, „Orga Perieți”, „Drumul spre pâine” (1,2,3), „Mâinile lui Iosif”.

In the same manner we also organized the exhibition Fire și Timp (Threads and Time), meant to initiate the visiting public in the field of textile household industry, starting with the traditional techniques of textile art, passing through the household economy schools at the beginning of the 20th century and coming to the pre-industrial type processing period (see the tailor workshops, leather, fur, equipped with characteristic work tools, such as classical sewing machines Singer, Adler, Naumann,

Gritzner, considered “the queens of the ball”). In all this exhibitional discourse we highlighted the aesthetic dimension of the exhibits, associated in some of the most unconventional dialogues compared to the classical manner present in ethnography museums.

III. Strategic objectives of National Museum of Agriculture

The strategic objectives of National Museum of Agriculture can be synthesized as follows:

- Capitalization of the specific patrimony (especially the agrarian, household, culinary, textile and industrial archaeology inventory) in a context which is favourable for a close relationship between the museum object and its original social, cultural or economic function, or, on the contrary, one which gives new meanings, making the modern man more sensible to these objects;

- Make the museum popular, its cultural, historical and patrimonial values with the help of the following presentation means: a) dynamic, interactive manifestations, in unconventional spaces, which give public the opportunity to take direct contact with the patrimony object and to benefit from specialty explanations; b) practical demonstrations with époque agricultural machines and those of industrial archaeology; c) interactive retro-show exhibitions, organized on presentation modules of a representative inventory for a certain theme, with possibilities to attract the public in practical utility or entertainment activities; d) presentation/ sale stalls with popular and handmade objects, publications of National Museum of Agriculture (promotion materials, museum booklets, catalogues from the National Museum of Agriculture collection, postcards);

- Identify new partnerships and find financing sources, from institutions and people willing to contribute to the development of the National Museum of Agriculture patrimony (sponsors, donors, cultural managers, people who offer objects of value for the museum, collaborators in realizing cultural-scientific manifestations, as well as educational ones etc.).

IV. Final considerations

When the National Museum of Agriculture started its exhibition journey in unconventional spaces, exhibiting in a characteristic manner with great impact, it especially pursued a path to attract the category of public looking for new ways of spending free time, as well as new opportunities. In a fast going society in which time has a very special value, often seen as not enough, the National Museum of Agriculture makes one step beyond its own space to meet large categories of public in the street, in markets, as it considers the updating of

¹⁰ Anca Manolescu, Obiect practicat, obiect interpretat: André Scrima și Horia Bernea, în „Sacralizare și locuire”, IANUS 5-6/2001, București, p.220.

the past by giving life to **objects** in contexts as original as possible and tries to diminish, as much as possible, the „shocks” brought by present or future times¹¹.

During those 18 years of existence, the National Museum of Agriculture succeeded to acquire a consistent number of awards for its „(un)conventional expressions”, capitalizing at maximum the specific patrimony (tools, agricultural machines and installations of industrial archaeology; traditional transport means; culinary, household and textile inventory etc.) in exhibitions and practical demonstrations, in local, national and international fairs, „where a numerous public was estimated, of all ages and multiple profession-

al categories”¹². In the same time, the National Museum of Agriculture challenged people, in the country and abroad, to talk about the adventure of agricultural machines („a John Deere is a tractor, a Lanz Bulldog is an adventure”), about the revolution made by the sewing and cooking machines (PRIMUS and VESTA „polished with Amor”), about jobs and crafts „which die”, bout the long road of work to „our daily bread”...

The art of recreating the past is a blessing for the one who knows it. With its means a cultural institution such the museum will succeed in accomplishing its purpose as conscious as possible.

¹¹ Ioan Opris, op. cit., p. 19.

¹² From the programme of the Communications and debates Session with the theme „Muzeul astazi dincolo de propriul spatiu” (The museum today beyond its own space), Bucuresti, 27.02.2007.

Marina ILIE

Muzeul național al agriculturii dincolo de propriul spațiu – exprimări neconvenționale

Rezumat: Dincolo de propriul spațiu, Muzeul Național al Agriculturii a urmărit, cu precădere, valorificarea patrimoniului specific prin expoziții, manifestări artiștice, demonstrații practice, în cadrul unor evenimente locale, naționale și internaționale, acolo unde se estimează un public foarte numeros, de toate vîrstele și de multiple categorii profesionale. Pentru a exemplifica, MNA a expus în manieră neconvențională și provocatoare, **în străinătate**, în importante centre culturale europene, precum Le Touquet (“Carrefour International des Métiers d’Art” – 1991), Viena (“Crăciun în Europa” – 1994), Bruxelles (“Une vie de pain” – 1994-1995), Vevey (“La vie, la mort, le pain” – 1996), Strasbourg (“La fete de Paques chez les romains” – 2008). **În țară**, MNA a participat cu proiecte îndrăznețe de popularizare a muzeului și a valorilor cultural-istorice și patrimoniale, la sediu (expozițiile din 2008 *Unealtă și Artă și Fire și timp*), la târguri naționale desfășurate pe plan local (Târgul pentru agricultură „Agroialom-Partener” - Slobozia; „Retromobil vine în orașul tău” - Slobozia; Târgul „Femina Star” – Slobozia) sau în țară („Târgul Național de Păine” – București), la festivaluri și manifestări organizate cu ocazia anumitor sărbători (Festivalul internațional de Folclor „Floare de pe Bărăgan” – jud. Ialomița; Festivalul D’ale Bucureștilor - București; Sărbătoarea „Vănătoare în Carpați” – jud. Brașov etc.), precum și la importante târguri internaționale (MODEXPO – București; TIBCO – București; EXPOAGROUTIL – Mamaia; INDAGRA - București). Într-o societate alertă, în care timpul are o valoare deosebită, fiind percepțut de multe ori ca insuficient, Muzeul Național al Agriculturii ieșe din limitele propriului spațiu și vine în întâmpinarea publicului larg pe stradă, în piețe, la târguri, urmărind actualizarea trecutului prin însuflarea obiectelor în contexte căt mai originale. Realizarea acestului lucru a fost posibilă prin îndeplinirea următoarelor obiective strategice: a) valorificarea patrimoniului specific într-un context ce favorizează o apropiere căt mai mare a obiectului muzeal de funcția sa socială, culturală sau economică originară; b) popularizarea muzeului, a valorilor culturale, istorice și patrimoniale prin intermediul unor manifestări dinamice și interactive, în spații neconvenționale; c) identificarea de noi parteneriate și atragerea de surse de finanțare de la instituții și persoane dispuse să contribuie la dezvoltarea patrimoniului muzeal.

Mixmedia at The National Museum of Agriculture In 2008

Sebastian Oprîta

Abstract: Given that the objects from the collection of the museum, in their capacity of „witnesses” and „attendants” succeed to protect and embalm redoubtable precious genuine memories about people and their life, it is attempting to experiment some new types of expression and layout of the narrative material [in this case the exhibits with their personality generating stories] according to the contemporary tendencies, where different forms of media interact and influence mutually.

Achieving the filmic narration means to involve the photographic installation and illustration, picture and the script setting built-up three dimensional, computer programming, and digital techniques, representative technologies being the sensors of the contemporary medium.

The aim is to obtain a contrast, on the one hand, between the still of the exhibited objects and the dynamics of the mobile screen, on which the specific cinema images will succeed, and on the other hand, between the natural physical size of the exhibited objects, reduced, and their outsized size in bidimensional images with symbolical power [i. e. behind the sewing machine as a static exhibit, it can be screened the outsized shade of the same sewing machine while working, together with the afferent sound].

The objects are animated through the techniques of still, watching their controlled movement in space and time, as well as the creation of some non-conventional visual stories. The adjustment is made watching the presence of these stories about the exhibited objects with the help of more mobile screens, so that we have a complex visual observation from different angles or concurrently, from the point of view of entirety and detail.

Project's Objectives

What I propose with my project is using new types of media in presenting the exhibits at the National Museum of Agriculture. That is, more precisely, I will tell through images, based on the idea that the objects from the collection of the museum, in their capacity as “witnesses” and “attendants,” keep and protect strong, precious and authentic memories about the people and the people’s lives. On the other hand, while taking them separately, the objects have their own personality generating stories. All these stories can be reconfigured in anime or non-conventional short-length films. By using the objects exhibited at the museum, I want to experiment new types of expression and new ways of organizing the narrative material according to the lat-

est trends in the contemporary art field, with diverse kinds of media interacting and mutually influencing themselves. I will also use installations and photographic illustration, painting and 3D scenery, computerized programming and digital techniques and also representational technologies, as the sensors of the contemporary environment.

My attempt to mix old types of media with new types follows the current trend in terms of perception of the entertainment supersystem, which implies complex intertextual relations between the narrative manifestations, allowing them to flow through comics, television, film, digital media etc. Such migrations represent a logical consequence of the horizontal integration in the modern media.

Work techniques

I will create such scenes to start from the photographic archive of the museum, with the short-length I want to make to consist not in the mechanical filming of the existing world, of the outside world, but more in a creation process of a 3D world, based on my personal vision as a plastic artist.

Thus, based on this archive, the written proofs and the “the memory of the objects” I will analyse and decompose images to scrupulously rebuild them later on, so as to simulate thus a world to refer to the reality, by operating an expansion on it. I will try to establish connections between the documents and the creation, between the reality and the virtual. My working manner will somehow resemble the scene painting, as I will build pieces of furniture made of cardboard or painted stucco.

In realizing the project I will use such materials as the cardboard box, that is I will recycle it so as to use it in other purposes than it had initially been made for. Inside the box, I will build the 3D scenery and I will place the characters, which, due to a declared antithesis, remain bidimensional. The realization of the scenery and of the characters implies using of such diverse materials as: paper, cardboard, glue, scissorhands, polystyrene, textiles, pins and nails to fix things together. I intend to paint the characters as realistic as possible; I will add an artificial illumination system, as I believe it is very important to handle the various sources and types of artificial illumination, transparencies, shadows and reflections.

Such devices put together in the manner I explained above will represent an installation. At the same time, I will extend the idea of a box in the manner of the optical games from the old centuries. On the other hand, I will identify the cubicle scene in the manner of the Italian theatre, in the same time referring to the TV box.

I have selected the box not only by chance, but after an evaluation of its value through its content. My illusionism refers to a physical construction of a 3D world, with the help of such procedures derived from the contemporary art and not from the technical or information technology field. I consider I will remain mainly in the conceptual area of the obscure camera and the real time handling of the light, as opposite to the artificiality generated by the synthetic image, although it is true that the digital images of the film can be infinitely manipulated, with the computer facilitating the pre-

cision and being regarded as an useful instrument in managing the visual by controlling the images, rearranging and assembling them.

That's why, via the digital camera, I will filter such 3D images to put them in the bidimensional as cinematographic sequences.

In fact, while being evaluated separately, the frames will appear like photographic illustrations. Unlike my 3D constructions, subjectively filtered, the already known photographic illustrations, such as the gender scenes, the works of Margareta Cameron or the Italian fummetti-es appear as more artificial, even when they were directed using actors and décor objects. This artificiality consists mainly in the impression of veracity of the photography. Once I set up the parameters of luminosity, contrast and duration, I will mix the sequences on a computer with the help of specialized programmes, following that, depending on the images and sequence, to add the sound.

With regards to the scenes that start from the exhibits in the museum, I will operate a different approach. I consider that each object taken separately has its own personality consisting in its form, size, utility and age. In this case, the anime and the story will be realized frame by frame, with the objects to be followed as separate individuals, with different kinds of relations to be established between them, resembling those among people (attraction, rejection etc.).

Many of the contexts I will place the objects in might appear like impossible or absurd, as I intend to force these objects beyond their condition as exhibits. I want to realize a contrast between the static objects exhibited and the dynamic of the mobile screen, with the images to succeed as in cinematography; between the natural size of the object, reduced, and the objects exhibited and their oversize in bidimensional images with symbolic force (for instance, behind the sewing machine as a static exhibit there will be projected the oversized shadow of the same machine while functioning, and with surrounding sounds too).

In the anime I propose, the objects will be brought to life with the help of the stop-frame technique, as what I want to do is to move them in a controlled manner in space and time and create thus non-conventional visual stories. The montage will be realized following the presentation of the stories about the exhibited objects via several mobile screens, to allow a complex visual observation, from various perspectives and simultaneous both, that is a holistic and also a detail perspective.

Mix-media în expozițiile Muzeului național al agriculturii din 2008

Rezumat: Pornind de la premisa că obiectele din colecția muzeului, în calitatea lor de „martori” și „însoțitori”, reușesc să protejeze și să păstreze amintiri redutabile, prețioase și autentice despre oameni și viața lor, se încearcă experimentarea unor noi tipuri de expresie și de organizare a materialului narativ (în cazul dat, exponatele cu personalitatea lor generatoare de povestii) în conformitate cu tendințele contemporane, în care diversele forme de media interacționează și se influențează reciproc.

În realizarea narațiunii filmice, sunt implicate instalația și ilustrația fotografică, pictura și decorul scenografic construit tridimensional, programarea computerizată și tehniciile digitale, tehnologiile reprezentătionale constituind senzorii mediului contemporan.

Se urmărește realizarea unui contrast, pe de o parte, între statica obiectelor expuse și dinamica ecranului mobil, pe care se vor succeda imaginile specifice cinematografiei, iar pe de altă parte, între mărimea fizică naturală, redusă, a obiectelor expuse și mărimea supradimensionată a acestora în imagini bidimensionale cu forță simbolică (de exemplu, în spatele mașinii de cusut ca exponent static, poate fi proiectată umbra supradimensionată a aceleiași mașini de cusut aflată în funcțiune, cu tot cu sunetul aferent).

Obiectele sunt însuflate prin tehnica stop-cadrului, urmărindu-se deplasarea lor controlată în spațiu și timp, precum și crearea unor povestiri vizuale neconvenționale. Montajul se realizează urmărindu-se prezentarea acestor povestiri despre obiectele expuse prin intermediul mai multor ecrane mobile, acest lucru permitând o observație vizuală complexă, din diverse unghiuri sau concomitentă, din punct de vedere al întregului și detaliului.

The National Museum of Agriculture and the Church

Viorica Croitoru-Capbun, Andreea Panait

Abstract:

The paper contains two chapters:

1. The Wooden Church "Poiana" – short history and description.
2. Theological, social and artistic marks.

The first chapter makes an incursion in the history of the church – historical and architectural monument; existence (1737/1747?), abandonment of cult service (1890), the first restoration (1979), transfer to Slobozia, The National Museum of Agriculture and its re-introduction to cult (2000). It is mentioned the school in the church (the first attested in Ialomitza county in 1775).

There are presented, concisely, the main references concerning the dwelling architecture and the cultic and secular patrimony of the monument.

In the second chapter is mentioned the originality of the church within the complex of The National Museum of Agriculture: the differences in use from other units of cult from the open-air museums in Romania and in the world, its daily use, the programmes and projects promoted in the relation museum-church during the time, the contribution of the manager, Răzvan Ciucă, in his position of manager and clergyman.

1. The Wooden Church "Poiana" – short history and description

The villages with wooden churches are situated in the basic background of rural Romanian habitations of assembled type, characterized by permanence.

Therewith, the Romanian churches are part and parcel of the big families of wooden churches from Europe.

The Wooden Church "Poiana" (after the name of the village where it comes from) is an original genuine document of history and architecture, enrolled in the list of historical monuments.

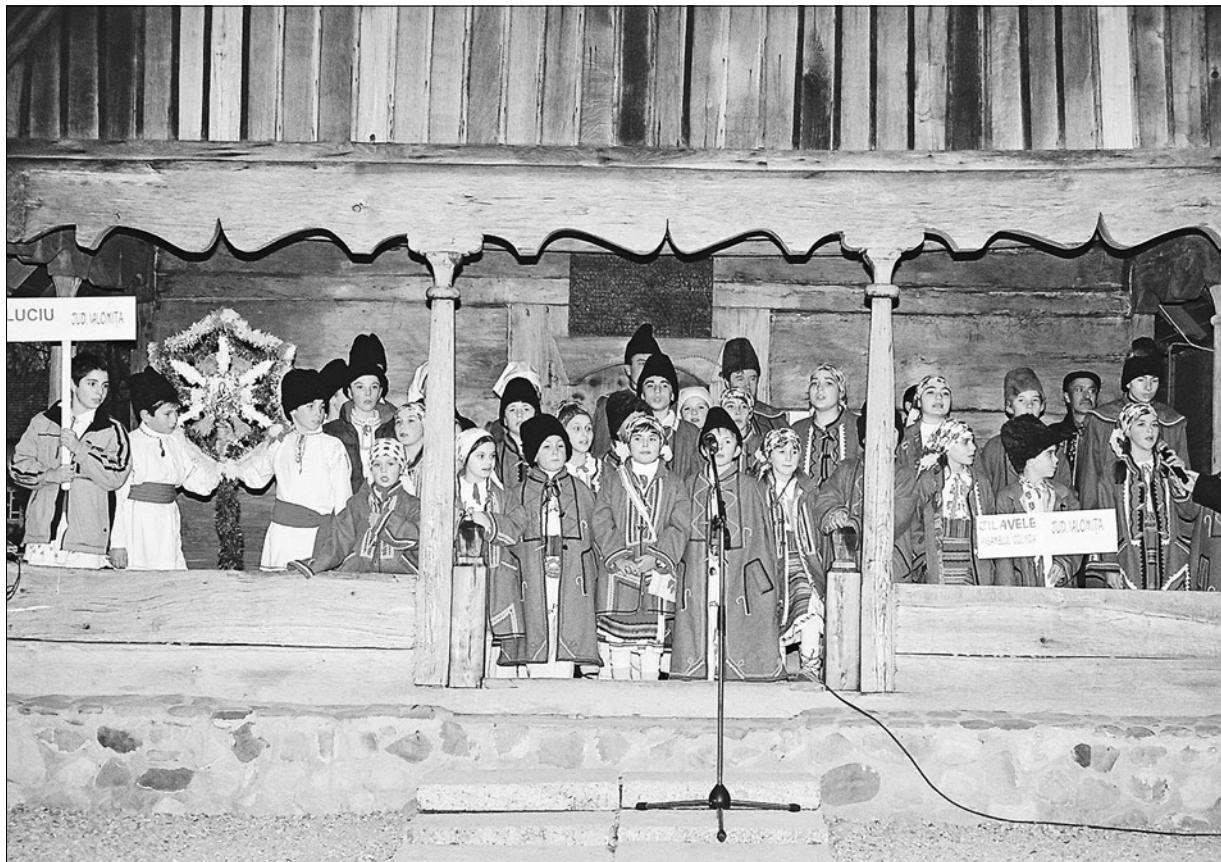
Attested in 1737 (1747 – see the ledger of the stone grave and the document in the altar) the church was built of oak girders (70 cm wide) carved with the battle axe and the hatchet. The shingle roof is unique for the whole building, excepting the tower – the spire (maybe a subsequent annex).

The church plan was conserved undamaged: elongated rectangular ship (16,10 ~ 6,30 m) continued with an altar with 4 sides disposed in a half-round configuration. The entrance is made through an open threshold, continued with the pronaos (the women's entrance

hall), the naos and the altar with a small window disposed in the church pivot. The vault of the naos and altar has a half-round shape, supported on arches and ribs and the ceiling is made of fir-boards. Initially, in the church there were stone cubes, but were replaced with fir-boards after many migrations. The stone cubes were conserved only for the soles.

The main decorative elements are the girdle in the "rope" ("Avram's bosom", "the Eternity") and The Holy Table in the altar, supported by 4 poles (four evangelists sculptured with feudal decorative elements). Other decorative elements were conserved at the beams, the threshold poles and the pews.

The vault was painted in 2001 by the famous painter Ion Nicodim. It represents an allegory to the theme of Housel. In the altar's side, it is added The Virgin with The Infant. We can notice the stylistic influences coming from the rural iconography and from the West. The old stock of icons dates from the 18th and the beginning of the 20th century. The icons at the rood screen and the funeral repasts are painted by another famous painter, Ion Grigorescu.

The church is decorated with old peasant carpets (from 1926, 1932 etc.), towels nd table cloths received as gifts.

The patrimony of the church contains holy chalices, records, copies, stars, butter lamps and censers (18-th and the 19th centuries, gold plated, silver plated or tinned), old books, for worship (18-th and the beginning of the 20th century), the lectern where the Saint Calinic from Cernica was in the church service, the candelabrum offered by the artist Ion Nicodim, in his last days of life.

Round the church there are other stone sculptured adornments: well hanks (1853, 1937), funeral signs etc.

In 1775 a school with two priests and a teacher was set up in the church. At the end of the 19th century the church was abandoned.

In 1979, the manager of the County Museum of Ialomitza at that time, Răzvan Ciucă, getting financial support, initiated the restoration of the church on another emplacement: Poiana de Sus.

In the year 2000, this impressive document of old Romanian architecture was carried to Slobozia, in the park around the National Museum of Agriculture due to the initiative of Răzvan Ciucă and the financial support of the Bishopric of Slobozia and Calarași (Bishop

P.S. Damaschin Coravu) and of the County Council of Ialomitza (Chairman Gheorghe Savu).

2. Theologic, social and artistic marks

On 17th December 2000 the church was consecrated with the dedication day “Saint Hierarch Nicolae” and “Bunavestire” and Răzvan Ciucă was ordained as ipodeacon.

A symbol of Eparchy was revived, a parish (Bunavestire) with almost 3000 families was set up, where the usual services for the myrrh churches (liturgies, even-songs, acathists etc.) over 160 weddings, 100 baptisms and 160 burials were made.

“In contradistinction to other wooden churches from the precinct of ethnographic museums of Romania (and from the world, we mention), which are exposed just like ethno-christian museums – wrote in 2002 the journalist and writer Ion Zubașcu, *A unique Christian initiative in Romania, the manager of a museum worships as an ipodeacon in the church of the institution. The historical monument in the yard of the museum has a priest and an active parish*, mentioned the writer in the daily newspaper “Romania Libera” (no. 3654, 1st April 2002) – the manager Răzvan Ciucă had an inspired idea... he took the church from its own history, giving it a present and, especially, a future... (R.C.)

worships in sacerdotal clothes on Sundays and every holiday... with much respect, a connection bridge over time, between the museum and the church".

Răzvan Ciucă's involvement in the history of Poiana Church, a real founder of our times, wasn't singular. His involvement was determining for the salvation, rehabilitation and rendering for worship of the wooden church from Didu Snagov (historical monument, 18th century) for the restoration of the church Maia-Catargi (historical monument, 19th century) and the foundation of the monastery Frătilești-Sudiți (on the place of the representative farm of Aurelian Pană, ex-minister of agriculture before the last war, where it still exists in a good condition of conservation, 2 cereal warehouses, unique in their kind in the world).

By unpublished correspondence with the church, the museum has initiated and organized in almost 7 years about 60 events, structured on programmes and projects consisting in interactive exhibitions, demonstrations and workshops ("The House of Bread", "The Caloian Dance Festival", "Signs for Rain and Crops", "The Daily Wonder", "The Lord is in Details", "Reading the Lord's Word through Children", "Bells and Tower-Clocks", an amazing exhibition made together with the famous company Grossmayer-Tirol: "The Ethnology of Easter egg", a number of workshops and exhibitions during the Easter time: "Under the Sunbeam", a festival of carols and winter traditions.

The events took place in co-operation with ethnologists, museum specialists, theologians, teachers, peasants,

agriculture specialists and attracted thousands of visitors. The parish fairs (holidays dedicated to the patrons of the church) accompanied by the divine service and followed by love feasts, arranged at our church on "Saint Nicholas Day" and "Bunavestire"), authentic sequences of social life, gather annually over 500 of worshippers, from the parish, the town and neighboring counties. They are always accompanied by concerts and exhibitions.

The NMA school has become well-known in time, due to the endeavour of conserving the rural traditions in the spirit of the delivery power of Jesus Christ's resurrection. As an example, we can mention the big number of testimonies from the media and, again, the big number of visitors (about 30,000 annually) remarkable for a museum complex in "a country town", a county capital town with about 55,000 inhabitants.

In its special case, the NMA knew how to keep lasting links with some of the big agriculture families from the past (Seceleanu, Pană, Cornățeanu, Popescu, Fuereea). From these families, the museum received important donations and their names were mentioned during the service in the church, at liturgy and also some of the events were dedicated to them, as a sign of gratitude for everything they did in the history of the country and the history of The Romanian Orthodox Church.

The contemporary person and today's world, being at the limit of spiritual loss, tend to retrieve the common root of the Cult and Culture at the dawn of humanity.

Viorica Croitoru-Capbun, Andreea Panait

Muzeul național al agriculturii și biserică

Rezumat: Lucrarea cuprinde două capitole:

- I. Biserică "Poiana" – scurtă istorie și descriere
- II. Repere teologice, sociale, artistice.

În primul capitol se face o incursiune în istoria bisericii – monument istoric și de arhitectură: datare (1737/1747?), abandonarea din serviciul cultic (1890), prima restaurare (1979), transferul la Slobozia, MNA și reintroducerea ei în cult (2000). Erste menționată și școala din biserică (prima atestată în jud. Ialomița, 1775).

Sunt prezentate succint principalele referințe privind arhitectura lăcașului și patrimoniul cultic și laic ale monumentului.

În cel de-al doilea capitol se menționează în ce constă ineditul bisericii în cadrul Complexului Muzeului Național al Agriculturii: diferențele față de folosirea altor unități de cult din muzeele în aer liber din România și din lume, funcționalitatea sa cotidiană, programele și proiectele promovate în relația MNA – Biserică de-a lungul timpului, contribuția directorului Răzvan Ciucă în calitatea sa de manager și cleric.

State Intervention in Hungarian Agriculture

Associate Prof. Dr. János Estók, Secretary of Science, Museum of Hungarian Agriculture, Budapest

Abstract: It appears that the question of whether the extent of direct state involvement affecting agriculture was sufficient, cannot be given a general answer.

As a summary it can be told that up to 1945 the state supported the agricultural sector directly and significantly only in times of war and during the Depression. Governments rarely offered non-refundable financial support for agriculture. State intervention from this respect was indeed minimal. However, from the late 19th century the Hungarian state began to play an increasing, though indirect, role in the development of agriculture.

In the past years there has been a debate in Central and Eastern Europe on whether the state should intervene in the course of economy, and if yes, in what sector and to what extent. There is also a debate concerning state ownership and state participation in economic life.

In the countries that were once part of the former Soviet Union's sphere of interest, there is still an anxiety of an over-powerful state.

I think it would be instructive to give an overview of the economic role played by the Hungarian state. My talk will especially concentrate on some aspects of state intervention in the agricultural sector.

In Hungary the modernisation of the economy and the development of a substantial middle class evolved during the 19th century. According to the general conclusion of expert literature on the subject, 19th-century Hungarian governments pursued a liberal economic policy. They regarded market mechanisms as the main regulator of economy, and that the basic task of the government was to guarantee the freedom of enterprise, competition and commerce. Nevertheless, state intervention was not untypical of the economic policy of the period. On the one hand there was state property, such as state-owned arable lands, forests, mines, industrial and public transport companies. State-owned fixed assets were also substantial. On the other hand we know that infrastructural enterprises were also financed by the state. Examples are railway con-

structions, river regulations, state-financed vocational training or the network of research institutes.

Economic historians, when discussing the period up to World War I, talk of the lack of state funding or the under-funding of the agricultural sector. These conclusions are often based on the undiscerning acceptance of the criticisms made by 19-20th century agrarian politicians in contemporary newspapers or in Parliament. Social groups with an interest in agricultural production found state support for their sector unsatisfactory throughout the period. Their concern was that the government favoured industrial or commercial interest groups.

Hungarian agrarians began to petition the government from 1879, their first organised appearance, to support agricultural production and sales from the state budget. They urged state help for farming associations, and the enactment of laws to impede the disintegration of landed property. They further expected a raise in the number of pupils attending state-financed farming schools and the construction of warehouses for wheat grain. They also wished to gain support for the development of cattle-raising, state incentives for dairy farming and the fight against contagious diseases. In order to improve vini- and viticulture they urged the government to establish a vineyard rangers' law and prohibit wine adulteration.

The next part of this talk will discuss, with no aim at completeness, those areas of state intervention which substantially affected agriculture.

A few words on river regulation

huge areas were transformed into arable land as a result of water regulation projects, which were partly supported by the state: between 1879 and 1918, due to river regulations, drainings and soil improvement works, about 9.5 cadastral yokes of land became suitable for farming. 24,000 kilometres of channel were dug in the river systems of the Danube and the Tisza. The swamps along the southern shore of Lake Balaton and the marshlands of the Sárrét, Rétköz and Nyírség regions were drained. The areas so reclaimed from water were converted into cropland, according to the market expectations of the period.

At the same time an unfavourable consequence of water regulation was the sinking of the level of groundwater, which caused the drying up of tideland forests. During summers of drought the soil was not sufficiently damp, and therefore the state supported the establishment of irrigation companies.

Next theme: Vine reconstruction

State support of vini- and viticulture gained momentum when the phylloxera epidemic, appearing in the mid-1870s, destroyed over half of the country's vineyards. A wide-ranging programme, based on a vine reconstruction law passed in 1896, was started to revive the destroyed vine plantations and spread up-to-date vine-dressing methods.

The taxes of vine growers affected by the epidemic were cancelled and ten years of tax exemption was granted in case of re-plantations. At the same time a National Phylloxera Research Station was organised and funded by the state. On the plantations of the Station phylloxera-resistant vines were planted that produced American vine propagating substance. Vine-dresser's schools were sponsored by the state and the publication of viticultural periodicals was also supported. Model vineyards were established at Keszthely and Kolozsvár. By the early 20th century, vini- and viticulture enjoyed a renewal, thanks to support from the state budget.

State support of forestry

In the 19th century the protection of forests became increasingly important, as railway constructions, river regulation projects and rapid urbanisation endangered the growing stock. The forestry law of 1879 established the basis of up-to-date forest management. The aim of the regulation was to hinder wasteful lumbering and to ensure the artificial renewal of forests and the plantations of new ones. Forestry administration was organised: forestry districts and state forestry inspectorates were formed. Rights of utilisation were unified. State-

owned forestry administrations were compelled to produce sylvicultural management plans, and the state-funded afforestation of quicksand areas also started.

The next forestry law, passed in 1898, laid down that the protection of highland forests was a public concern.

The state also took a role in the improvement of animal breeding

With the aim of spreading stabling and breed change, the state supported the purchase of pedigree stock, pasture improvement and stable building. Due to the introduction of stock registration it was possible to detect the hereditary traits of pedigree animals and keep track of their breeding data. Shows and awards also served the purpose of improving the quality of the breeding stock.

Horse breeding

Royal stud farms in Hungary were taken over by the state in 1869. Horse breeding on the national level mainly had military purposes and its expenses were covered by the state budget. Stud farms with mixed stocks were reorganised: the stud farm at Mezőhegyes bred Nonius, Gidran and Furioso breeds, while at Bábólna, Arab Thoroughbred and Shagya Arab breeds were raised. The state stud farm at Kisbér was the Hungarian breeding centre of English Thoroughbreds, while the Fogaras stud farm raised Lipizzaners.

The quality of general breeding stock was enhanced by the sires bred by the state farms as well as the establishment of covering stations.

Cattle

The government made attempts to regulate spontaneous cattle breeding. On the one hand the state supported the import of modern Western breeds like the Simmental and Holstein, while on the other hand the preservation of Hungarian breeds like the Grey or Red Spotted was also encouraged. In 1880 the country was divided into districts, according to breeding plans. In order to improve the quality of general breeding, villages were given pedigree bulls either at a preferential price or for free.

The state also had an important role in the development of dairy farming. The National Dairy Inspectorate, founded in 1883, controlled the work going on at state dairy processing plants. They also helped the up-to-date installment of privately owned dairy farms with plans and advice. They produced a model constitution for town and village dairy cooperatives. They held shows and competitions in order to promote quality dairy farming, including proper feeding, expert milking and milk processing.

The state stud farms as model farms

The state-owned stud farms (Bábolna, Mezőhegyes, Fogaras, Kisbér) were also involved in seed grain production as well as raising modern cattle, pig and sheep breeds.

Several forms of crop rotation were used according to the quality of the soil, for example 24 types at the Kisbér farm in the mid-1890s. Autumn corn was usually ploughed down three times, while in the case of spring corn, twice. During spring they endeavoured to loosen the soil instead of ploughing. In order to avoid the clustering of jobs, early, middle and late ripening corn types were sown. The production of field crops also had an industrial goal: for example at the Kisbér farm potatoes were produced for the starch industry, while at Mezőhegyes, sugar beet was planted, which was processed in the local sugar factory.

State stud farms were also models for intensive animal breeding and plant production, modern farm management as well as the cooperation between agricultural production and the processing industries. They also served with examples for social policies, schooling and public health.

Animal health protection

The veterinary school at Budapest, also supported by the state budget, gradually eliminated the shortage in veterinary surgeons. A network of rural veterinary in-

stitutions was formed. Adherence to veterinary regulations was controlled by state veterinary surgeons, who went on regular survey trips and held inspections.

The first great success of the state-controlled animal health service in Hungary was the eradication of the so-called Eastern cattle plague in the 19th century. Veterinary vaccination started in Hungary with inoculations against swine erysipelas and anthrax, with the cooperation of the National Bacteriological Institute.

State support of mechanisation

Prior to 1914 the state had not supported the mechanisation of agriculture with direct financial means, and did so only sporadically after 1914. The government subsidised machine purchasing projects only due to the pressures of war, in order to be able to supply the army and the hinterland with food. After World War I the programme aimed at the preferential purchase of tools and machinery for those affected by the land reform concentrated merely on guaranteeing the minimum of appliances needed for agricultural production. Only in the late 1920s did the state undertake financial burdens to motivate mechanisation, in order to promote intensive farming. An evidence of the importance and success of state involvement is that prior to 1945 almost 10 per cent of the tractor stock in Hungary was purchased as a result of these efforts.

Museums and the Transmission of Intangible Heritage

The case of working cattle

Dr. Cozette Griffin-Kremer

Associate Researcher/Centre d'histoire des techniques et de l'environnement/, Conservatoire national
des arts et métiers, Paris, France; AFMA/Fédération des musées d'agriculture
et du patrimoine rural/International Relations

Abstract: The overlap in duties, visions and perspectives of agricultural, open air, living history and rural life museums is considerable and advantageous. Many have engaged primarily with the interpretation of their collections for the public, while others have concentrated on the heritage of regional vernacular architecture or some specific aspect of rural life such as production of foods emblematic of a region and a powerful force in re-invention of its identity. This has often led to a growing awareness of common interests that link far-flung museums in Europe and beyond, as well as to considerable networking to promote new forms of identity that both underwrite and transcend the local.

This paper will explore a particular case of museums' roles within networks engaged in promoting a particular aspect of intangible heritage - the transmission and transformation of traditional skills in working with cattle. This activity is creating a new role for museums through which they can partake in a transmission that re-examines eminently local techniques and tools to apply them to a new form of "development" and in a new vision of agriculture as a steward of the landscape and an emerging force in the construction of economic opportunities on a pragmatic scale for areas or individuals engaged in "light-touch" agricultures.

Museums, often through an equally light-handed approach, can do much to further networks by offering what a museum usually does best – its hospitality – thus becoming a highly effective locus for furthering a living intangible heritage. Museums can thus gracefully position themselves at the center of the most topical debates in today's societies and demonstrate their own relevance as actors in the twenty-first century. The AFMA (Fédération des musées d'agriculture et du patrimoine rural) already plays an important role as enabler in this process and in the attendant networking.

The past meets the future

In the countries presently part of the European Union and on the threshold of entry, the use of working animals in economically motivating circumstances runs from the nearly non-existent to the omnipresent. Among the larger animals formerly used in daily work – agriculture, transport and industry – the fate and fame of the working horse has far outweighed the interest

in working cattle, with mules finding an intermediate space in both attention from the general public and engagement on the part of researchers. In France, the decline in use of working animals led the Ministry of Agriculture to stop publishing statistics on the question in the early 1970s, testimony to their *de facto* demise as an important factor in both rural and urban economies in the country.

Nonetheless, a minority of farmers continued using horses, mules and cattle – the last being our object of interest here – either in “real” work or as a part of their own personal, living-history “museum” of rural life, kept in form by regular exercise in local festivities (including, let us not forget, in funerals). In fact, France is in the unusual position among western European countries of having safeguarded a fairly impressive variety of cattle breeds that have not been overspecialized and are still morphologically quite suitable as working animals, along with a surprising number of experienced handlers 146 pairs of working oxen, probably representing two thirds of the existing number still active in France, are listed in the latest edition of the National Breeding Institute Inventory of Ox Teams, updated every two years, which also inventories the relevant support crafts and suppliers such as harness-makers.¹ Working cattle are likewise among the subjects covered in an informative series of films either directly devoted to ox-driving, skills and equipment, or in which working with cattle figures as part of the larger picture in farmers’ lives,² as minority practitioners, of course, and frankly marginalized.

Indeed, most farmers using cattle in their work or in festivities in France came to feel they were at times objects of folklore themselves and have only recently begun to realize that their choices and taste for contact with animals are suddenly being seen in a new light, partially in thanks to the imminence of the oil peak, but also as a result of the more general investment in research and development of light-weight farming equipment and the revitalized, higher-profile use of working horses in the maintenance of sensitive ecosystems.³

Image, image

“Horse prestige” has been hard to come by for mule- and oxdrovers, but it may well be on its way, thanks to emerging networking efforts that have a background in several countries in Europe and make for an interesting case study in France. Any network is in itself a particularly

¹ Avon 2006

² For example, the films by Le Trait on the 2004 International Meeting in Alzen (*Les boeufs au travail et les mules qui dansent*), on the work of the expert ox- and mule-driver Olivier Courthiade (*Envie le Petit!* Parts I and II), on the Third Annual Meeting of Oxdrovers at the Alsace Open Air Museum (*La rencontre des bouviers d’Alsace et d’ailleurs*, 2008) or scenes from René Duranton’s films on farmers still using oxen in work, most of them available through Sabots magazine distribution and sales.

³ Dugast 2007 on the transformed role of horse-logging in ecologically sensitive terrain in France and more broadly in Europe. Also see <http://percheron-international.blogspot.com> and the website of the FECTU Fédération Européenne du Cheval de Trait pour la promotion de son Utilisation <http://www.fectu.org>

slippery part of intangible activities and skills, and often – quite aptly – disappears when it is no longer needed. It might be thought of as a (hopefully) forward-moving polyhedron of diverse people and the binding force of their energies, one possible mission of which is in this case to effectively adapt traditional skills to present and future needs, accurately assess those needs, monitor the efficiency of the work invested, and decide upon the most fruitful of paths to take that will sustain the commitment and consensus of all the stakes-holders. There is no doubt that the network to promote working cattle is a dynamic undertaking, but effectively analysing its dynamics is quite another proposition.

Museums have played a distinctive role in the process from the very beginning and looking at their role in the developments provides an informative angle of approach. Small rural life museums and local associations have often promoted the regular appearance of working cattle, without being able to accommodate the animals or their handlers on a permanent basis. Larger open air museums, usually with well-developed agricultural sectors, have long been able to offer the public colourful, often festive events using working animals on a regular basis, and museums long interested in working horses have recently extended their enthusiasm to cattle.⁴ The Alsace Open Air Museum, with its considerable associated farming lands, has employed a master oxdriver, among other “animateurs” demonstrating traditional trades and skills, for years and has been able to continue doing so, in spite of distressing financial straits and deep surgical transformations.⁵

The Alsace Museum was the venue of the third annual oxdrovers’ meeting in May of 2008, a gathering that has had a European “tint” from its inception, since the invitation list and announcement of the meetings were international⁶ and the museum has long been a favourite of German and Swiss visitors. Most of its staff is bilingual and the handsome site with its remarkable collection of vernacular architecture is within easy reach for a day visit from both neighbors.

The very first “edition” of the meeting was announced in the pertinent French publications of the AFMA (Fédération des musées d’agriculture et du patrimoine rural) and the SEZ (Société d’Ethnozootechnie),⁷ and attracted the president of the major European working horse feder-

⁴ To give three examples from Great Britain and Germany, consult the websites of the Weald & Downland Open Air Museum, the Rheinisches Freilichtmuseum Kommern and the Westfälisches Freilichtmuseum Detmold.

⁵ Cf. Simon 2007. “Ecomusée d’Alsace. Le fleuron européen menacé”

⁶ In *Heavy Horse World* in Britain, *Starke Pferde* in Germany and Sabots in France, as well as the communication network established by the author.

⁷ See websites of the AFMA and the SEZ

ation based in Luxemburg (TECTU),⁸ and the leading French trainer of coach-drivers,⁹ as well as archaeologists and archaeozoologists from the universities of Basel and Franche-Comté who have worked extensively on the early remains of cattle draft in Europe.¹⁰ Subsequent meetings have attracted the same archaeologists with their students, the German representative of the IGZ (Interessengemeinschaft Zugpferde) and *Starke Pferde*, British representatives from the TAWS (World Association for Transport Animal Welfare and Study), a representative of Belgian museums engaged in experimental reconstructions of harness from Antiquity and Late Antiquity,¹¹ and a 12-member delegation from the German oxdrivers' working group,¹² including a staff member from the Berlin Dahlem Open Air Museum.¹³ Attendance from France has been no less enthusiastic. An important contingent of farmers from near and far have come for the invaluable training sessions and they were joined in 2008 by a 15-person delegation to Alsace from the Loire-Atlantique and Bas-Morbihan representing an association deeply engaged in valorization of agricultural collections and working animals.¹⁴ All the meetings were and will be "covered" in magazine reports.¹⁵

We can pick out several "actors" in this list of diverse origins to highlight the work of museums as dynamizing factors in what we may soon be able to term a "movement": the museum staff members that came to attend (one of whom is involved in research), the researchers, the associations and learned society engaged from the beginning and, first and foremost, the farmers, as well as the master oxdriver they came to learn from. This will provide an expressive, if not exhaustive, picture of the dynamics involved.

Beginnings

Some of the groundwork for this networking was laid in the late 1990s in the course of two meetings that brought together many of the stakeholders and produced two volumes co-edited by the Société d'Ethnozootechnie and the AFMA.¹⁶ The former is a learned society renowned for its openness to a highly diverse membership

⁸ See the FECTU website

⁹ Jean-Louis Cannelle, see CERRTA

¹⁰ See the seminal collection of articles on the subject of early cattle draft in its broader context in Petréquin et al 2006

¹¹ Open Air Museum of Treignes, attached to the Free University of Brussels, see Université Libre de Bruxelles website

¹² Arbeitsgruppe Rinderanspannung website to contact the coordinator, Jörg Bremond

¹³ Freilichtmuseum Domäne Dahlem website

¹⁴ The CICPR Centre International de la culture paysanne et rurale, see website

¹⁵ Covered extensively in issues of the AFMA *Agrimuse* magazine, the SEZ Letters and journal *Ethnozootechnie*, and *Sabots* magazine

¹⁶ Sigaut, Duplan et Bochet 1997; Dalin 1999;

and publication of articles mainly concerning domestic animals of any kind (although hunting and fishing have not been ignored over the years in their journal *Ethnozootechnie*). The AFMA, familiar to many members of the AIMA and founded in the early 1980s as the "Association française des musées d'agriculture" has since expanded its concept and consciousness, well expressed in the combination of the old logo with the more recent title of "Fédération des musées d'agriculture et du patrimoine rural" (Federation of agricultural and rural heritage museums). These two volumes, entitled *Les bœufs au travail*, were followed more recently by a third colloquium and publication organized by the SEZ and the HASRI (L'Homme et l'Animal, Société de Recherche interdisciplinaire), *Les Bovins: de la domestication à l'élevage* (Cattle: from domestication to stock-breeding),¹⁷ in which several members of the AFMA participated and many attended. The collaboration of the three groups has become a classic procedure and continues, representing the sort of fruitful combination of strengths that each recognizes and expanding considerably the possibilities for effective networking.

Following upon the first two meetings, the author and other members have steadily pursued the international contacts of the AFMA and she was invited in 2004 to the TAWS (World Association for Transport Animal Welfare and Study) meeting in England, co-organized by a leading FAO expert on world-wide networking for animal transport and work.¹⁸ This was followed in the same year by the first, small-scale international meeting co-organized by the author and the expert animal handler Olivier Courthiade¹⁹ in the Ariège region in the southwest of France. This meeting included the FAO expert, French specialists in the history of agriculture, the bread-production cycle, specialists in the safeguard and promotion of rare breeds from both Germany and France, a Belgian researcher involved in experimental reconstructions within a research museum, the animal-handling director of a major German open air museum and the director of the major independent open air museum in the south of England. In the French contingent, five participants were members of the SEZ or the AFMA or both and the venue of the meeting was the local open air museum in the village of Alzen, where the extensive Courthiade Collection of traditional ox yokes and harness is kept. The motto of the Alzen Museum is "traditions for tomorrow" and the staff and township personnel amply

¹⁷ Denis et Fanica 2006

¹⁸ Starkey 1998

¹⁹ Olivier Courthiade, responsible for the safeguard of the Merens horse breed, international judge and representative of the French Haras Nationaux, has recently founded a center for training both mule- and oxdrivers and their animals: Olivier Courthiade, Ferme de Meras, Nescus, 09240 La Bastide de Serou, France.

proved their efficiency at handling a small but international attendance.

This meeting set the tone and defined the major partners in all the meetings that have followed, with researchers and museum personnel supporting the in-house or by invitation demonstrations of expert ox-drivers. Such activities with cattle (not counting the more extensive use of working horses) figure in the research and interpretation activities of museums such as the Rhineland Open Air Museum in Kommern, the Westphalia Open Air Museum in Detmold, and the Weald & Downland Open Air Museum near Chichester (West Sussex), whose staff are members of the working groups in the broader network. The Weald & Downland has recently finished production of a first series of films detailing work with traditional equipment and working animals meant for both the general public and other museums.²⁰

Research and Networking

There has been much cross-over from this network, SEZ and AFMA members, with institutional research efforts, as can readily be seen in other projects involving experimental reconstitution, such as the major colloquium "Labours en sillons" in 2006, preceded by a collaborative exhibit of plough and tillage-implement types at the Castle Museum of Châteaubriant in the Loire-Atlantique region. This exhibit was inspired by the collection and research work of a member Association of the AFMA, the CICPR (Centre international de culture paysanne et rurale). Again, this emphasizes the mutually stimulating relationships between museums and associations, as well as the researchers who come to be engaged with both – a subject that the AFMA representatives to the 2008 AIMA Conference, François Sigaut and René Bourrigaud, will have the opportunity to explain in detail.

The Châteaubriant colloquium, in which horses, cattle and the Poitou donkey were all utilized in reconstructions and demonstrations, was followed by publication of the proceedings, *Nous Labourons* containing a CD of historical documents preparatory to the meeting and a DVD carefully explaining the experimental ploughing reconstructions.²¹ The general process of cross-fertilization on a European level is evident in the long summary devoted to this publication in the pages of the German heavy horse magazine, *Starke Pferde*, which is the standard-bearer of both draft horse and working cattle meetings and contacts.²² The article was written by a German veterinarian, member of the SEZ, President of the IGZ, executive of the FECTU and attendee at the oxdrivers' meeting at the Alsace Open Air Museum in 2007.

²⁰ Weald & Downland films announced in HHW

²¹ Bourrigaud et Sigaut 2007

²² Scharnhölz 2008

This is but a sketch of the relations woven that have enabled effective transmission of intangible heritage and encouraged further research within the museum collection and archives context. The Swiss and French archaeozoologists have engaged the Alsace museum oxdriver in experimental research reconstructions of the earliest European animal draft in the fourth millennium BCE involving cattle yoked to pull a travois.²³ The Belgian experimental researcher has trained under the French expert animal-handler in the Ariège and attends the Alsace meetings. Two of the German cattle-handlers have now trained under the eye of the Alsatian expert. In preparation for a doctoral dissertation, the former head of the Slovenian Ethnographic Museum, engaged in several of these colloquia and meetings, is now delving into her institution's archives and touring the country to interview people who used working oxen²⁴ and hopes to follow this with an exhibition in the museum on the subject.

Perhaps the most "invisible" and yet important aspect of the meetings in the Alsace Open Air Museum has been the collective work undertaken by the farmers using cattle in their work, most of whom have small-holdings widely dispersed in France and Germany and several of whom participate in the emerging market for direct distribution between food producers and consumers. They emphasize the capital import of these regular meetings to reach a critical mass of experience and exchange which enables them to undertake an economically viable use of working cattle. All of them acknowledge the incomparable expertise of the museum's oxdriver, Philippe Kuhlmann, and the confidence in their work that he communicates both to the farmers during meetings and to the long series of young volunteers that have passed under his watchful eye over the years at the museum.²⁵

Not enough emphasis can be placed on how important the very large Alsace Open Air Museum and the very small Alzen Museum in Ariège have been in building up consciousness of shared aims and a critical mass of informed participants in this networking process. There is a second point, important for both places and others like them, but most especially "visible" in the Alsace venue – the grassroots elaboration of new identities in work. People's work – be they farmers, historians, film-makers or museum personnel – is a vital part of their identity and their self-esteem. In these meetings, the quest for new understandings of regional particularities, in the most exemplary sense, have met with a deep interest on the part of visitors from far afield on the European scene and be-

²³ Petréquin et al 2006 and 2007

²⁴ Smerdel in Bourrigaud et Sigaut 2007, in Denis et Fanica 2006

²⁵ Particularly Dugast 2008 for photos and report; Le Trait 2008 for film coverage

yond, brought together in working with cattle. This process is one of many that can lend real meaning to the EU motto of “unity in diversity”. The great and small museums of Europe are an ideal locus for this highly participative and empowering work on identity.

Trans-Atlantic ties and European perspectives

This densification of networking, colloquia and other research or transmission events has not gone unheeded beyond the borders of the EU, needless to say, both among oxdrivers and members of the ALHFAM in North America, several of whom are in contact with the AFMA's International Relations section. One came to the AFMA stand during the 2008 French Salon International de l'Agriculture in Paris to meet with both AFMA and SEZ members and the Ariège expert animal-handler Olivier Courthiade. Oxen are widely used in their historical “home” in the U.S. New England states and in the neighboring areas of Canada, often in demonstrations and small-scale agriculture, but most especially in the booming events field associated with draft contests throughout the area and beyond. However, working with oxen as a long heritage binding Europe with the historical development of its North American settlements has taken a new turn involving both research and museum interpretation. In the autumn of 2008, there is to be an international conference on “Oxen in the Old and New Worlds” in a venue long dedicated to the collections and interpretation of agricultural history – Colonial Williamsburg.²⁶

On the European front, the FECTU (the working horse federation) has a comprehensive vision and strategies that includes other working animals as well and effectively represents the sector to various levels of government. The major horseman and coach-driving trainer has lent considerable assistance to the cattle folk in matters of how to obtain official certification for training courses and other technical details.²⁷ Among museum professionals, a member of the ALHFAM group at the Highland Folk Museum in Scotland (and prize-winning ploughman)²⁸ hopes to add working oxen to the institution's stables in future. The independent Weald & Downland Open Air Museum in southern England began working with a pair of oxen some years ago, in addition to its renowned strength in the heavy horse field. The director of the Rhineland Open Air Museum has recently proposed to the German oxdrivers' working group to let the museum host their meetings, perhaps as a centralizing and enabling force, as often as the group finds opportune. This has recently been made more concrete by the

announcement of a large meeting there of oxdrivers with their teams as part of the official museum program.²⁹ Of course, the Alsace Open Air Museum hopes to continue with its yearly oxdrivers' meetings, perhaps enlarging them to host an international colloquium.

Needless to say, the newer members of the EU often bring to it a wealth of underestimated and endangered intangible knowledge in matters of working animals, witness the recent uproar surrounding the banning of working animals on the roads in Rumania which threatens to undermine the livelihood of the country's many smallholders. There is room for much encouragement and emulation in this area, if the issue is engaged with energetically and with tact.

Museums of all kinds concerned with rural and agricultural heritage have a major role to play as hosts to meetings, experimental reconstitutions and demonstration sites for innovative agricultural implements and animal harness. They can couple such roles with their own objectives of historical interpretation and the valorization of their own collections and of local skills-holders. They can also provide support for the transmission of these intangible heritage skills to the people who are now looking to working animals as a viable and pragmatic alternative or complement to motorization of certain agricultural, forest management and transport activities and they can further the research and recognition that best underwrites the value and image of innovative, small-scale solutions to increasingly complex and differentiated energy needs.

The AFMA and its network of friends stand ready to provide all information possible on the situation in France for any partners among museum groups interested in such an undertaking within the European Union and beyond. This is an opportunity to both explore the resonance of intangible heritage across borders and to promote the transformations in skills that make it coherent and convincing to speak of “traditions for tomorrow.”

Bibliography

- Bourrigaud, René et François Sigaut, dir. 2007. *Nous Labourons. Actes du colloque Techniques de travail de la terre, hier et aujourd’hui, ici et là-bas*. Nantes : Editions du Centre d'histoire du travail.
- Dalin, Germain (dir.). 1999. *Les boeufs au travail*. Actes du Colloque du Festival Animalier International de Rambouillet, Septembre 1998. Rambouillet, FAIR/Bergerie Nationale.
- Denis, Bernard, et Olivier Fanica (dir.). 2006. *Les Bovins: de la domestication à l'élevage*. Ethnozootechnie N° 79. Société d'Ethnozootechnie.

²⁶ ‘Oxen in the Old and New Worlds’ 2008

²⁷ Jean-Louis Cannelle of the CERRTA

²⁸ Bob Powell, see Highland Folk Museum website

²⁹ As of the writing of this article, the 20-21 of June, 2009, see Rheinisches Freilichtmuseum Kommern for further information.

- Dugast, Jean-Léo. 2007. *Débardage au cheval. Les seigneurs de la forêt.* (Horse-logging. The lords of the forest.) in *Sabots, Traditions & Animaux du Terroir*, Special Issue N° 1.
- Dugast, Jean-Léo. 2008. "Passation de savoir" ("Passing on know-how") in *Sabots*, N° 25, July/August 2008, 28-31.
- Duranton, René. Undated. *Femme Paysanne*. DVD. Société Bourbonnaise Production, 40 rue des Grosliers, 03000 Moulins, France.
- Duranton, René. Undated. *Toi ! L'Auvergnat... dernier paysan*. DVD. Société Bourbonnaise Production, 40 rue des Grosliers, 03000 Moulins, France.
- Le Trait (Lima, Vasco and Avon, Laurent. 2006. *Traction Animale, Inventaire des attelages*. Paris, Institut de l'Elevage.
- Le Trait (Lima, Vasco and Lorène Cancel). 2005. DVD. *Les bœufs au travail et les mules qui dansent*. The 2004 International Meeting in Alzen, Ariège, France. Saint Raymond, Brassacou, 09100 Pamiers, France, or through *Sabots* magazine.
- Le Trait (Lima, Vasco and Lorène Cancel). 2007. DVD. *Envoie le Petit, Parts I and II*. Le Trait, Saint Raymond, Brassacou, 09100 Pamiers, France, or through *Sabots* magazine.
- Le Trait (Lima, Vasco and Lorène Cancel). 2008. DVD. *La rencontre des bouviers d'Alsace et d'ailleurs à l'Ecomusée d'Alsace, May, 2008*. Le Trait, Saint Raymond, Brassacou, 09100 Pamiers, France, or through *Sabots* magazine.
- Pétrequin, Pierre, Rose-Marie Arbogast, Anne-Marie Pétrequin, Samuel van Willigen, Maxence Bailly (dir.). 2006. *Premiers chariots, premiers araires. La diffusion de la traction animale en Europe pendant les IVe et IIIe millénaires avant notre ère*. Paris: CNRS Editions.
- Pétrequin, Pierre, Anne-Marie Pétrequin, Bruno Thery. 2007. DVD. *Un travois pour les dieux*. Production CRAVA/CERIMES, 46 minutes, version française, CERIMES, 6 avenue Pasteur, 92170 Vanves, France.
- Sabots* magazine. Editor-in-chief François Durand, Assistant Editor Daniel Simon. 63, rue des Rosiers, 14000 Caen, France. <http://www.sabots-magazine.com>
- Scharnhölz, Reinhard. 2008. "Wir pflügen/Nous labourons" in *Starke Pferde*, Sommer 2008, 68-75.
- Sigaut, François, Jean-Maurice Duplan et Nicole Bochet (dir.) 1997. *Les bœufs au travail*. Société d'Ethnozootechnie.
- Simon, Daniel. 2007. "Ecomusée d'Alsace. Le fleuron européen menacé" (Alsace Open Air Museum, a European jewel under threat) in *Sabots*, N° 19, July/August 2007, 18-22.
- Simon, Daniel. 2007. "Philippe Kuhlmann, eleveur et bouvier" (Philippe Kuhlmann, cattle-breeder and oxdriver) in *Sabots*, N° 19, July/August 2007, 18-22.
- Starkey, Paul. *Réseau pour le Développement* (English title: *Networking for Development*). Trowbridge, Wiltshire: The Cromwell Press for the International Forum for Rural Transport and Development, 1998.
- Website References (as of June 2008)**
- AFMA Fédération des musées d'agriculture et du patrimoine rural: <http://www.afma.asso.fr>
- ALHFAM The Association for Living History, Farm and Agricultural Museums: <http://www.alhfam.org/index.php>
- Arbeitsgruppe Rinderanspannung: <http://www.zuggrinder.de/Deutsch/impressum.html> to contact the coordinator, Jörg Bremond
- CERRTA Centre européen de Ressources et de Recherches en Traction Animale: <http://www.chevaux-detract.eu/chevaux/races/comtois/equidia.htm> or Jean-Louis Cannelle, CERRTA, Villers-sous-Chalamont, 25270 Doubs, France
- CICPR Centre international de la culture paysanne et rural website: <http://palissy.humana.univ-nantes.fr/labos/CICPR/cicpr/cicpr1.htm>
- Ecomusée d'Alsace: <http://www.ecomusee-alsace.fr>
- Ecomusée d'Alzen: <http://ecomusee.alzen.free.fr> "traditions pour demain"
- TECTU Fédération Européenne du Cheval de Trait pour la promotion de son Utilisation <http://www.fectu.org> to contact the President, Pit Schlechter.
- Freilichtmuseum Domäne Dahlem: <http://www.domaene-dahlem.de/>
- HASRI L'Homme et l'Animal, Société de Recherche interdisciplinaire: <http://www.mnhn.fr/assoc/hasri/sitefr2/hasri.html>
- Heavy Horse World: <http://www.britnett-carver.co.uk/heavyhorseworld/>
- Highland Folk Museum, Kingussie, Scotland: <http://highlandfolk.museum>
- IGZ Interessengemeinschaft Zugpferde: <http://www.ig-zugpferde.de>
- Oxen in the Old and New Worlds, International Conference at Colonial Williamsburg, October 30-November 1st, 2008: <http://www.colonialwilliamsburg.org/conted/Images/OxenWebPDF.pdf>
- Rheinisches Freilichtmuseum Kommern: <http://www.kommern.lvr.de>
- SEZ Société d'Ethnozootechnie: <http://www.ethnozootechnie.asso.educagri.fr>
- Starke Pferde: <http://www.starke-pferde.de/>
- TAWS (World Association for Transport Animal Welfare and Study): <http://www.taws.org>
- Université Libre de Bruxelles, Ecomusée du Viroin Musée de la région du Viroin - Treignes <http://www.ulb.ac.be/docs/campus/treignes.html>
- Weald & Downland Open Air Museum: <http://www.wealddown.co.uk>

Developing Exceptional Collections for the Future

Michelle Dondo-Tardiff,

Director General, Canada Agriculture Museum & CSTMC Collection and Conservation Services

The Canada Agriculture Museum is one of the three museums in the Canada Science and Technology Museum Corporation. The Corporation's mandate is to establish, develop and maintain a collection of national scientific and technological objects that are representative, significant and recognized. To meet this goal, the Corporation has developed a *Collection Development Strategy* that is widely recognized.

The principle objectives of the collection development strategy are: to address the future scope and direction of collection and research; to identify and prioritize issues, ideas, subject areas or themes requiring research and development attention; and to provide access to the collection. The strategy outlines an intellectual framework, arising from the legal mandate, upon which collection development and research activities will be based and resources allocated.

Guiding principles

Collection Development

- The primary purpose of the collection is to help people understand the transformation of Canadian life resulting from science and technology. Therefore, collection activities will focus on the relationships between people and science and technology. The principal criterion for evaluating an object is the stories that the object tells, and therefore, its ability to foster understanding and engagement.
- A focused collection is achieved by identifying and acquiring those objects and supporting documentation which best reflect the framework. Deaccessions occur with objects that are not consistent with the Collection Development Strategy.
- Collection development decisions are consistent with established professional standards and ethics.

Research

- Curatorial research is fundamental to the development and management of the collection and public programming, as well as physical and intellectual access.

Conservation

- The Corporation is committed to providing long-term preservation for all objects it acquires.
- Conservation and restoration resource requirements will be assessed in the decision to acquire an object.

CSTMC's Collection Development Strategy

Modeled on the Collection Development Strategy of the Ford Museum, Dearborn, the CSTMC CDS was initiated in 1989 after a study managed by Touche Ross and was revised 2005. The 1989 report was the origin of the thematic structure that guides the intellectual framework of the Corporation, i.e. *The Transformation of Canada* and its sub-themes:

- Canadian Context
- Finding New Ways
- How "things" work
- People, Science and Technology

Step 1: Historical Assessments

The products of historical research are *Historical Assessments*, which identify and analyze important concepts, ideas, objects and issues key to the historic development of scientific and technological endeavour. HA are peer reviewed and Approved by Committee.

The historical assessment identifies and analyses the important concepts, ideas and issues in the evolution of a subject area and places them in the *Transformation of Canada* theme and sub-themes. Latitude is exercised in identifying and developing the important historical concepts reflecting the theme.

Step 2:Collection Assessments

Following the completion of a *Historical Assessment*, a *Collection Assessment* is prepared. Collection Assessments are comprised of three sections: the ideal collection, a profile of the existing collection, and collection needs, which will be obtained by comparing the ideal collection to the existing collection profile. This process identifies artifacts, or classes of artifacts to be acquired and artifacts to be deaccessioned.

The collection assessment is comprised of three elements.

An **ideal collection** identifies, from the historical assessment and associated documentation, categories of objects and supporting media that effectively represent the historical concepts, ideas, and issues in a subject area. The ideal collection is defined according to subject area, sub-area, and/or time period. A preferred strategy for developing an ideal collection for a curatorial area is identified and substantiated *a priori* by the curator and may be one or more of the following types.

- A *representative collection*, i.e. one which includes examples of significant developments in science and technology is, in most cases, the preferred form of an ideal collection for a curatorial area. For specific topics and/or time periods, the curator recommends the development of an iconographic or study collection. It illustrates innovations, developments and evolution within a broadly defined area.
- An *iconographic collection* includes one or more artifacts and supporting media to represent a broad thematic area where, for some reason, it is inappropriate or difficult to build a representative collection.
- A *study collection* is an in-depth collection developed to represent an important aspect of science and technology in Canada. It illustrates innovations, developments and evolution within a narrowly defined area.

A **collection profile** will document the context and scope of the existing artifact collection and supporting documentation. Artifacts in an area of the collection are described sufficiently to determine whether they are consistent with artifacts needs as identified in the ideal collection.

As part of the collection profile, collection needs are identified by comparing the ideal collection to the collection profile for each subject area. This identifies artifacts or classes of artifacts to be acquired and artifacts to be deaccessioned, if not consistent with historical concepts or collection objectives.

Committee Process

Two committees play an important role in the implementation of the strategy:

- The **Acquisition Committee**'s purpose is to bring appropriate staff together in a regular forum, to recommend acquisitions and deaccessioning of artifacts.
- The **Collection Development Committee**'s purpose is to plan, schedule (subject to work planning priorities and approval for funding) and approve historical assessments and collection assessment documents.

The Collection Development Strategy therefore includes vital functions, which permit the Corporation to make informed decisions on collection content.

CAGM and CDS

The Canada Agriculture Museum has developed its own plan that is integrated to the Corporation's CDS. This plan is included in the Corporation's five-year Corporate Plan which is prepared for and presented to the Canadian Government.

In conclusion, The Canada Science and Technology Museum Corporation of which the Canada Agriculture Museum is one of three museums have developed a Collection Development Strategy to:

- guide the selection of the most significant artefacts
- provide the information to ensure the collection has representative artefacts from the most significant sources and from across the country
- provide the tools to help make decisions on deaccessioning and ultimately
- ensure a well conceived, well rounded and well documented collection

Subject	Historical Assessment	Collection Assessment
Agriculture Western Canada	Agriculture in Western Canada 1870-1955 (includes Manufacturing) D.G. Wetherell March 1995	Binders-Reapers, 2001 Ploughs, 2002 Maple Sap Technology, 2003 Animal power, 2004 Mowers, 2005 Threshing Machines, 2006 Milking Equipment, 2008 Bee Technology 2008-2009 Fencing Equipment 2009-2010 Gas engines 2012-2013
Science in Agriculture	Science in Canadian Agriculture: Chemistry and Genetics on the Farm since World War II Bryan Dewalt March 1995	TBD
Aboriginal Agriculture to European Settlement	2008-2009	2010-2011
Canadian Orchard and Vineyard	2009-2011	2011-2012
Agriculture: Eastern and Central Canada to First World War	2011-2013	TBD
Agriculture: Prairies 1950 Onwards	TBD	TBD
Textiles	Production et activités textiles au Québec de 1827-1940 Sophie-Laurence Lamontagne, Fernand Harvey January 1996 Textiles industriels, 1870 - Robert Tremblay December 2007	2010-2011

Uloga institucije pozaimanja u životu seljaka

Miloš Matić, Etnografski muzej u Beogradu

Abstrakt: Institutijom „pozaimanja“ je običajnopravnim putem definisana razmena materijalnih i socijalno-ekonomskih dobara u selima u okolini Valjeva. Razmena se odvija u okviru kompleksnih ceremonijalnih situacija (svadba, krštenje, krsna slava itd.), ali se razmena rada odvija po potrebi. Institutiju pozaimanja karakteriše obaveznost davanja i uzvraćanja darova kao i obaveznost primanja darova, polaganje prava na dar, načelo ekvivalencije vrednosti, naslednost prava i obaveza vezanih za razmenu, odsustvo razvijenog sistema sankcija. Razmena se odvija između domaćinskih grupa, a ne između pojedinaca.

Osnovna ekonomska funkcija institucije pozaimanja jeste održavanje teško uspostavljenog seljačkog balansa proizvodnje i potrošnje. Razmena dobara u okviru ceremonijala je strukturirana tako da se može tretirati kao specifična forma kreditiranja. Razmena rada domaćinstvu omogućuje da sve poljoprivredne poslove obavi na vreme i kvalitetno, odnosno omogućuje joj da ravnomerno rasporedi radni napor. Na taj način razmena rada ujedno omogućuje održavanje relativno malih domaćinskih grupa u uslovima koji zahtevaju ulaganje velikog radnog napora. Uloga institucije pozaimanja u socijalnoj organizaciji lokalnog seljaštva stoji u vezi sa dugotrajnim održavanjem socijalnih veza, čime u velikoj meri doprinosi integraciji lokalnih seoskih zajednica.

Ključne reči: „pozaimanje“, razmena dobara, razmena rada, seljačka ekonomija.

Uvod

Institucija pozaimanja, u selima u okolini Valjeva, bila je predmet naših terenskih istraživanja tokom 1995. i 1996. godine. Terenski rad je sproveden u nekoliko etapa i ukupno je istraženo 18 sela. Izbor sela donekle je bio određen objektivnim okolnostima, ali smatramo da je izbor i broj ispitanika (oko 60 ispitanika) dovoljan da pruži kvalitetnu etnografsku građu. Tokom 2000. godine, ipak, sprovedeno je kratkotrajno kontrolno terensko istraživanje, kako bi bila obavljena provera ranije prikupljenih podataka i kako bi bio pri-premljen etnografski materijal za dodatnu analizu institucije pozaimanja.

Rezultate istraživanja već smo publikovali u jednom ranijem radu: *Pozaimanje – institucija razmene dobara u selima u okolini Valjeva*.¹ Tom prilikom prezentova-

na je etnografska građa, klasifikovana prema situacijama u kojima se obavlja razmena dobara, prezentovane su običajno-pravne norme, stavovi ispitanika i obavljena je podela objekata razmene na materijalna i socijalno-ekonomska dobra.

Institucijom pozaimanja je običajnopravnim putem definisana razmena dobara u selima u okolini Valjeva. Razmena materijalnih i socijalno-ekonomskih dobara se odvija u okviru određenih kompleksnih situacija (svadba, krštenje, krsna slava itd), dok se razmena rada odvija po potrebi, nezavisno, a ne u okviru situacija. Institutiju pozaimanja karakteriše obaveznost darivanja i uzvraćanja darova kao i *obaveznost primanja darova*, polaganje prava na dar, načelo ekvivalencije vrednosti, *naslednost* prava i obaveza vezanih za razmenu, odsustvo razvijenog sistema sankcija. Razmena se u suštini odvija između grupa, a ne između pojedinaca. Učesnici u razmeni su domaćinske grupe. Svaka od njih formira svoj krug domaćinskih grupa sa kojima se razmenjuje, s

¹ Matić, Miloš, Pozaimanje – institucija razmene dobara u selima u okolini Valjeva, *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. 64, Beograd 2000.

tim što u okviru ukupnog kruga jedne domaćinske grupe možemo da razlikujemo potkrugove čiji je „prečnik“ definisan vrstom situacije u kojoj se odvija razmena.

Analiza institucije pozaimanja u našem prethodnom radu ograničena je na razmatranje strukture procesa razmene, ali nije obavljeno smeštanje institucije u socio-kulturni kontekst u kome inače egzistira. Upravo je analiza pozaimanja s obzirom na kontekst u kome egzistira predmet ovog rada. Težnja nam je da na neki način upotpunimo razmatranje tradicionalnog načina regulisanja razmene dobara u jednoj geografskoj oblasti. Ovom prilikom smo se opredelili za socijalno-ekonomski i kulturni kontekst u užem smislu, odnosno za socijalno-ekonomsku kategoriju u kojoj se razmena odvija, a to je seljačko društvo Srbije, odnosno jedan njegov prostorni segment smešten u okolini Valjeva. Etnička pripadnost ispitanika, to jest učesnika u razmeni, ovom prilikom je potisnuta u drugi plan. Razlog takvom opredeljenju je sasvim jasan – učesnici u razmeni pripadaju istoj etničkoj zajednici, svi su Srbi, a tamo gde ima pripadnika drugih etničkih grupa, kao što su Romi u selu Tolić kod Mionice, nema institucionalizovane razmene među pripadnicima različitih etničkih grupa, odnosno ona je zanemarljivo malog obima i sporadična je.²

Stanovništvo u selima u okolini Valjeva se s pravom može okarakterisati kao moderno seljaštvo – u socijalnom, ekonomskom, kulturnom i istorijskom smislu – a ne samo na osnovu činjenice da živi u selu. Struktura socijalne organizacije i ekonomije jasno govori da se radi o seljaštvu koje je, svakako, modifikovano u odnosu na klasično srednjovekovno srpsko seljaštvo, i koje danas stoji u mnogo intenzivnijoj interakciji sa globalnim društvom.

Želeli bismo ovom prilikom da napomenemo – što u prethodnom radu posvećenom pozaimanju nismo učinili – da smo se za termin *pozaimanje* opredelili delimično proizvoljno. Taj termin smo najčešće sretali u početku terenskog istraživanja, u selima Paune, Beloševac i drugim, i zato smo ga usvojili kao naziv za instituciju razmene dobara u istraženoj oblasti. U nekim selima se koriste drugi termini, poput *zaduživanje*, *uzaimanje* i sporadično *uzov* (uključujući i termine koji se izvode iz njih). Tim terminima se označava ista institucija i pošto se radi o formalnoj terminološkoj razlici mi ćemo koristiti samo termin pozaimanje i odgovarajuće termene izvedene iz njega (pozajmičar, pozaimamo se i slično). O raširenosti termina pozaimanje svedoči i Milan Jeftić. On navodi da se taj termin koristi u Jadru,³ oblasti koja se nalazi zapadno od oblasti koju smo mi istraživali. Milenko S. Filipović, pak, usvaja termine *zvanica i uzov*, razmatrajući razmenu dobara u Takovu. On

u svom radu, međutim, naglasak stavlja na razmenu gostoprimstava i u skladu stim na termin zvanica.⁴ U selima u okolini Valjeva termin uzov se retko koristi, većini ispitanika je čak bio nepoznat, a termin zvanica se takođe koristi, ali prevashodno za označavanje učesnika u nekoj gozbi.

Institucija pozaimanja i ekonomija seljaštva

Iako se o instituciji pozaimanja prevashodno može razmišljati kao o socijalnoj instituciji, ona je zapravo veoma dobro inkorporirana u seljačku ekonomiju, i u njoj ima relativno značajnu ulogu. Prosta razmena dobara u seljaštvu u prošlosti nije osobito razvijena, prevashodno zbog toga što je svaka domaćinska grupa proizvodila sve što joj je neophodno, a danas zato što se problem nedostataka, ali i viškova, rešava na tržištu. Kompleksni sistemi razmene javljaju se kako u primitivnim društvima,⁵ tako možda još češće u razvijenim, takozvanim civilizovanim društvima, među koja spadaju i seljačka društva. I u jednim i u drugim društvima kompleksni sistemi razmene imaju značajnu i socijalnu i ekonomsku funkciju.

Ekonomiju seljaštva uopšte, pa samim tim i sva-ke pojedinačne seljačke domaćinske grupe,⁶ karakteriše pojam *relativne autarkije*, odnosno samodovoljnosti. Svaka domaćinska grupa proizvodi pre svega da bi zadovoljila svoje osnovne potrebe. Ona ne samo što sama proizvodi hranu, već i obuću, odeću, poljoprivredni alat, pokućstvo, pa čak i staništa i druge zgrade itd. Proizvodenja i potrošnja ostaju u samoj domaćinskoj grupi. Jedna domaćinska grupa, međutim, nije totalni ekonomski sistem i stoga autarkičnost seljaštva nikada nije apsolutna. Jedna seljačka domaćinska grupa nikada nije u stanju da sama stvorи upravo sve proizvode koji su joj neophodni. Ona, na primer, nije u stanju da sama proizvede so, šećer, ili poljoprivredni alat od metala. Zbog toga ona uvek mora da učestvuje na lokalnom tržištu, na kome putem robne razmene ili pomoću novca dobija ono što ne može sama da stvari.⁷ Povrh toga domaćinska grupa uvek proizvodi i određene viškove kako bi udovoljila socijalnim zahtevima. Seljak, najpre, mora da plati rentu koju mu nameće globalno društvo. Stoga on mora da

⁴ Filipović, Milenko S., *Zvanica ili uzov, ustanova uzajamnog gošćenja, Čovek među ljudima*, SKZ, Beograd 1991.

⁵ Mos, Marsel, Ogled o daru, *Sociologija i antropologija*, knj. 2, Prosveta, Beograd 1982; Malinovski, Bronislav, Argonauti zapadnog Pacifika, BIGZ, Beograd 1979.

⁶ Iako je u većini slučajeva moguće koristiti termin *domaćinstvo*, smatramo prikladnijim termin *domaćinska grupa* zbog njegove obuhvatnosti i česte primene u teorijama o seljaštvu. Ovom prilikom opredeljujemo se za drugi termin i zbog toga što njime jasno ukazujemo upravo na seljačko domaćinstvo.

⁷ Mendras, Henri, *Seljačka društva*, Globus, Zagreb 1986, s. 62 - 69.

² *Ibid.*, s. 187 (napomena 9).

³ Jeftić, Milan, Slava, *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. 27, Beograd 1964, s. 422.

proizvodi više da bi stvorio fond za rentu.⁸ Jedan od najbitnijih socijalnih zahteva jeste i proizvodnja za ceremonijalni fond. Svaka seljačka domaćinska grupa, naime, u većoj ili manjoj meri učestvuje u određenim socijalnim odnosima, koji nikada nisu u potpunosti utilitarni i uvek su okruženi simboličkom konstrukcijom koja služi da ih objasni i da upravlja njima. Socijalni odnosi su okruženi ceremonijalom, a ceremonijal mora biti plaćen radom, robom ili novcem. Stoga seljak mora da radi više nego što mu je neophodno da zadovolji osnovne egzistencijalne potrebe, odnosno mora da radi da bi stvorio manji ili veći ceremonijalni fond.⁹ Institucijom pozaimanja definisana je razmena dobara koja se realizuje u određenim situacijama, kao što su svadba, babilne i krštenje, sahrana i podušja, slava i preslava i druge,¹⁰ a te situacije, osim kad je u pitanju razmena rada, imaju upravo ceremonijalni karakter. To znači da seljaci u okolini Valjeva moraju da proizvode određene viškove kojima učestvuju u razmeni, ali i viškove koji im omogućuju da realizuju situacije u kojima se odvija razmena dobara, odnosno moraju da proizvode viškove za ceremonijalni fond. Nekoliko je aktivnosti kojima oni prebegavaju da bi proizveli viškove. Jedna od njih je intenzivno gajenje šljiva i drugog voća. Od šljiva se peče rakija, čiji se jedan deo čuva da bi bio potrošen u nekoj situaciji, dok se drugi deo prodaje na lokalnom tržištu, a deo dobijenog novca se ulaže u ceremonijalni fond. Drugo voće se direktno iznosi na lokalno tržište. Seljaci u okolini Valjeva se intenzivno bave i povrtarstvom, a pojedine domaćinske grupe se bave intenzivnim stočarstvom. U oba slučaja se višak proizvoda pretvara u novac, a deo novca se deponuje u ceremonijalni fond.¹¹

Kad jedna domaćinska grupa organizuje određenu situaciju, onu u okviru koje se ostvaruje razmena dobara, osim u slučaju razmene poljoprivrednog rada, pred nju se postavlja jedan veoma značajan zahtev – da u relativno kratkom periodu (jedan do sedam dana) potroši relativno velike količine materijalnih dobara, pre svega hrane, ali i novca u poslednje dve do tri decenije. Organizacija takvih situacija je u normalnim okolnostima očekivana u dužem periodu i domaćinska grupa mora uvek da ima spremljen ceremonijalni fond, za kojim će posegnuti u trenutku kad organizuje situaciju. Ceremonijalni fond može biti u vidu zaliha hrane, novca i drugih materijalnih dobara, ali u našem konkretnom slučaju jedan, značajan, deo ceremonijalnog fonda ima specifični vid.

Situacije u kojima se realizuje razmena dobara, naime, kao svoj bitan segment imaju više ili manje obil-

nu gozbu, kao sastavni deo ukazanog gostoprimstva. Za obilnu gozbu je neophodno potrošiti velike količine hrane, koja zapravo jeste osnovni proizvod seljaka. Zbog toga svaka organizacija neke situacije preti da naruši teško uspostavljeni seljački balans proizvodnje i potrošnje domaćinske grupe.¹² S druge strane, zbog prirodno-tehničkog procesa poljoprivredne proizvodnje, ali i zbog specifičnog pristupa seljaka poljoprivrednom radu,¹³ domaćinska grupa nije u stanju da u kratkom vremenskom periodu proizvede velike količine hrane. Ona živi i u neprekidnoj neizvesnosti u tom smislu što zna da će organizovati neku situaciju, ali retko kad tačno zna u kom će se trenutku to desiti. Jedna domaćinska grupa može, na primer, da očekuje organizaciju svadbe u periodu nakon što neki član domaćinstva stasa za ženidbu ili udaju (u istraženoj oblasti to je obično nakon navršene 17. ili 18. godine života), ali se trenutak održavanja svadbe precizno utvrđuje samo nekoliko meseci ranije, što je nedovoljno da domaćinska grupa spremi obiman ceremonijalni fond ukoliko bi se oslonila isključivo na sopstvenu proizvodnju. U nekim drugim situacijama, kao što je sahrana, neizvesnost je možda još veća. Domaćinska grupa zbog toga pribegava neprestanoj proizvodnji malih viškova, koje tokom dužeg perioda raspoređuje u vidu priloga u hrani kod određenih domaćinskih grupa, sa kojima stoji u odnosu razmene, odnosno kod određenih domaćinskih grupa koje se nalaze u njenom krugu razmene. Kao prilog u hrani krajem XX stoleća najčešće se javlja prase, zatim jagnje, torta, vino i rakija, a ranije je prilog u hrani bilo i pile ili kokoška, pa i neka druga kuvana hrana.

Precizno strukturiran mehanizam razmene dobara, koji osigurava dugo trajanje odnosa razmene između dve domaćinske grupe – simultano delujući sa običajno-pravnim normama da se mora vratiti ista vrsta dobra i u istoj vrednosti, i u istoj situaciji¹⁴ – primorava domaćinsku grupu da prilog u hrani dâ onda kad neka druga domaćinska grupa organizuje situaciju, bez obzira da li se radi o vraćanju ranije dobijenog priloga (uzdarju) ili o pozajmljivanju (darivanju) priloga koji će joj u budućnosti biti vraćen. Mehanizam razmene domaćinskoj grupi osigurava dobijanje velikih količina hrane u trenutku kad je to njoj najpotrebije. Ona, zapravo, deo svojih viškova pretvara u važan segment ceremonijalnog fonda. Njoj odista nije teško da proizvodi i drugim domaćinskim grupama povremenno daje priloge u hrani, ali je, samim tim, osigurala sebi dovoljno hrane kad ona bude organizovala situa-

⁸ Wolf, Eric R., *Peasants*, Prentice-Hall, New Jersey 1966, s. 9 - 11.

⁹ *Ibid.*, s. 7 - 8.

¹⁰ Matić, M., op. cit., s. 176 - 184.

¹¹ Tokom devedesetih godina XX stoleća, u vreme kada dinar nije imao veliku vrednost, seljaci su domaću valutu pretvarali u stranu valutu, najčešće u nemačke marke, čime su sebi obezbeđivali sigurnost.

¹² Wolf, E. R., op. cit., s. 13 - 17; Kerblay, Basile, Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979, s. 150 - 154.

¹³ Chayanov, Alexander V., *The Theory of Peasant Economy*, Homewood, Irwin 1966, s. 5 - 7.

¹⁴ O strukturi mehanizma razmene dobara videti: Matić, M., op. cit., s. 192 - 197.

ciju. Pošto je gozba sastavni deo gostoprimestva, domaćinska grupa koja organizuje situaciju je sebi ujedno osigurala ispunjavanje važne socijalne uloge.

Ako bismo se, i pored veoma izraženih kritika,¹⁵ osvrnuli na terminologiju savremene ekonomije, razmotrenu razmenu priloga u hrani mogli bismo da nazovemo *kreditiranjem*. Pošto domaćinska grupa kao učesnik u nekoj situaciji vraća ili pozajmljuje prilog iste vrednosti kao što je i onaj koji je dobila, ili će ga dobiti kad bude organizovala istovetnu situaciju, reč je o beskamatnom kreditiranju. Uostalom, kreditiranje nije strano ljudskim društvima, često se u raznim oblicima javlja i kod primitivnih naroda¹⁶ i u seljačkim društvima.¹⁷ U selama koja su bila obuhvaćena istraživanjem, seljaci i sami smatraju da razmena priloga u hrani predstavlja oblik kreditiranja. Oni su svesni toga da ne mogu u kratkom periodu proizvesti velike količine hrane, i da im prilozi u hrani znatno pomažu pri organizaciji situacije.

Potrošnja velike količine hrane (i drugih materijalnih dobara), rekli smo, ugrožava uspostavljeni balans između proizvodnje i potrošnje. Pošto je proizvodnja u velikoj meri definisana prirodnim uslovima i resursima koje jedna domaćinska grupa poseduje, ona jedino može znatnije da utiče na potrošnju.¹⁸ Ona to upravo i čini kroz instituciju pozaimanja, to jest razmenom priloga u hrani, odnosno tako što manje količine hrane povremeno daje drugim domaćinskim grupama. Na taj način razmena priloga u hrani dobija funkciju *suptilnog regulatora potrošnje* i značajno doprinosi *održavanju* raniјe uspostavljenog balansa proizvodnje i potrošnje.

Da razmena priloga u hrani upravo ima funkciju održavanja balansa proizvodnje i potrošnje potvrđuje i činjenica da jedna domaćinska grupa ne razmenjuje priloge sa svim domaćinskim grupama iz svog kruga, odnosno potkruga koji odgovara određenoj situaciji. Jedna domaćinska grupa razmenjuje priloge samo sa onoliko drugih domaćinskih grupa koliko joj je upravo neophodno da organizuje situaciju. Tako, na primer, ako jedna domaćinska grupa u svom krugu pozajmičara formiranom za krštenje ima 40 do 50 drugih domaćinskih grupa, ona će priloge u hrani razmenjivati samo sa 10 do 15 domaćinskih grupa. Količina hrane koju dobije od njih sasvim joj je dovoljna za organizovanje gozbe za oko 100 ljudi. Ako bi razmenjivala priloge sa većim brojem drugih domaćinskih grupa, ona bi neprestano morala da proizvodi više, kako bi povremeno davala te priloge. Povećanu proizvodnju domaćinska grupa možda i može da obezbedi, ali mehanizam razmene osigurava da ona sve priloge, koje je već dala ili će ih dati u budućnosti, dobije u jednom trenutku, pa će se u situaciji pojavitvi višak hrane koja je nepo-

trebna. To znači da je i trud koji je domaćinska grupa uložila u proizvodnju suvišne hrane beskoristan, što je u suprotnosti sa jednim od osnovnih načela seljačke ekonomije – svaki trud uložen u proizvodnju onoga što nije neophodno beskoristan je i besmislen.¹⁹ Ako bi, pak, domaćinska grupa razmenjivala manji broj priloga nego što joj je potrebno, ona bi u trenutku kada organizuje neku situaciju moralna da potroši više hrane nego što je u mogućnosti da proizvede, čime je ugrožena njena egzistencija.

I u jednom i u drugom slučaju, kad razmenjuje više ili manje nego što joj je potrebno, domaćinska grupa marušava uspostavljeni balans proizvodnje i potrošnje. Zbog toga, da bi balans bio održan, razmenjuje se upravo onoliko priloga koliko je neophodno. Razmena priloga u hrani imala je naročito važnu ulogu u održavanju balansa u ranijem periodu, prevashodno do Drugog svetskog rata, kada je stepen autarkičnosti domaćinskih grupa bio mnogo viši, a uspostavljeni seljački balans bilo teže održati. Mi danas, međutim, ne smemo da zanemarimo činjenicu da se za organizaciju situacija troše i velike količine novca.

Klasično seljaštvo, generalno, ne pridaje veliki značaj novcu,²⁰ a seljčka ekonomija nije usmerena ka sticanju profita i u njoj se novac ne tretira na isti način kao u ekonomiji globalnog društva. Seljak u principu ne proizvodi za tržište, već za sebe, a kad bi počeo da proizvodi za tržište i radi sticanja profita on više ne bi bio seljak i postao bi industrijski proizvođač hrane. Seljak za tržište proizvodi samo onoliko koliko mu je neophodno da proda kako bi za dobijeni novac platio rentu, odnosno danas porezu, i kako bi kupio ono što sam nije u stanju da proizvede.²¹ Seljak, generalno, novac doživjava kao nužno zlo i poseduje ga samo onoliko koliko mu je neophodno. On ga ne troši, seljak nije potrošač.²²

S druge strane, određene promene u globalnom društvu koje su uticale i na seljaštvo, a to su pre svega proces industrijalizacije i modernizacija života, dovele su do toga da tradicionalni odnos seljaka prema novcu bude delimično narušen. Seljak danas više ne proizvodi upravo sve što mu je neophodno, već mnogo veći broj proizvoda, nego ranije, nabavlja na tržištu. On danas, na primer, svu odeću i obuću, poljoprivredni alat, pokućstvo, pa čak delimično i hranu, nabavlja na lokalnom tržištu. Zbog toga seljak ima sve veće potrebe za novcem pa proizvodi više poljoprivrednih proizvoda koje iznosi na lokalno tržište. Povećanje poljoprivredne proizvodnje uslovljeno je i rastom potreba globalnog društva za hranom, pa je seljak i zbog toga prisutniji na tržištu. Ponekad se pojedini seljaci specijalizuju isključivo za trgo-

¹⁵ Chayanov, A. V., op. cit., s. 5 - 7.

¹⁶ Mos, M., op. cit., s. 91 - 103.

¹⁷ Wolf, E. R., op. cit., s. 37 - 40.

¹⁸ Ibid., s. 16 - 17.

¹⁹ Kerblay, B. op. cit., s. 153.

²⁰ Mendras, H., op. cit., s. 69.

²¹ Ibid., s. 64 - 65, 69; Wolf, E. R., op. cit., s. 9 - 10.

²² Mendras, H., op. cit., s. 69 - 71.

vinu poljoprivrednim proizvodima.²³ Upravo akumulacija kapitala stvorenog prodajom proizvoda za potrebe globalnog društva dovodi do bogaćenja pojedinih seljaka, ali i do porasta novčane mase u seljaštvu uopšte.

Pred seljakom koji ima više novca nego ranije stoje dve jasne mogućnosti: da novac uloži u razvoj proizvodnje ili da izvrši njegov transfer iz ekonomске sfere u sociokulturnu sferu. Dve grupe faktora utiču na njegovu odluku. Prva grupa faktora potiče iz samog seljaštva i u nju spadaju struktura srodstva i srodnici odnosi, organizacija porodice, organizacija procesa poljoprivredne proizvodnje, vlasnički odnosi i specifičan oblik neizvesnosti u kojoj seljak neprestano živi. Seljačka neivesnost korene ima pre svega u velikoj zavisnosti od prirodnih uslova, koje seljak ne može racionalno da kontroliše, ali i u nepredvidivosti uticaja globalnog društva. Druga grupa faktora upravo potiče iz globalnog društva i obuhvata niz pozitivopravnih propisa koji su seljaka sputavali da kapital ulaže u proizvodnju.²⁴ Onemogućen da u globalnom društvu ostvareni kapital ulaže dalje u proizvodnju, i tako preraste u industrijskog poljoprivrednika, seljak se opredeljuje za transfer kapitala u sociokulturnu sferu. Dovoljna količina novca u sociokulturnoj sferi, ali i težnja za socijalnom emfazom u zajednici,²⁵ doveli su do toga da se u organizaciju situacija u kojima se ostvaruje razmena dobara ulažu velike količine novca, čime je *proporcionalno smanjena* uloga priloga u hrani. Ulaganje dodatnog novca domaćinskoj grupi koja organizuje situaciju omogućava da na učestvovanje pozove veći broj onih koji sa njom ne stoje u odnosu razmene dobara, koji će u situaciji učestvovati *ad hoc*, i sa kojima ona neće uopšte ni zasnovati odnos razmene. Učešće takvih domaćinskih grupa i porodica, naročito iz gradova, omogućuje organizatoru da se u lokalnoj zajednici predstavi kao domaćinska grupa sa velikim brojem društvenih veza.

Iznećemo primer koji nam se čini najupečatljivijim. Života Janković iz sela Tolić kod Mionice je na svadbi koju je organizovao povodom sinovljeve ženidbe imao oko 900 gostiju (zvanica). Naveo je da je samo za kuhanje supe za svadbeni rucak zaklana jedna krava i da je pivo i vino točeno iz cisterne. Jasno je da je za orga-

nizaciju te svadbe upotrebljen ogroman ceremonijalni fond, koji nije stečen samo na tradicionalan način, odnosno upotrebljen je dodatni novac koji je stečen organizovanom proizvodnjom poljoprivrednih proizvoda (Janković poseduje farmu za proizvodnju jaja). Sama činjenica da je velika količina novca iskorisćena za ceremonijalni fond, odnosno za organizaciju svadbe, govori da ovaj domaćin novac još uvek tretira kao seljak (a ne kao kapitalistički preduzetnik), i to seljak koji izrazito teži ka socijalnoj emfazi, o čemu svedoči veoma veliki broj učesnika u svadbenom veselju.

Ulaganje velike količine novca u organizaciju situacije, međutim, nikako ne znači narušavanje uspostavljenog balansa proizvodnje i potrošnje. Domaćinska grupa je zapravo i proizvodnju za tržište ukomponovala u taj balans. Proizvodnja za tržište za nju predstavlja samo još jedan zahtev koji se pred nju postavlja, koji je pre socijalni nego ekonomski, i ona će na taj zahtev odgovoriti shodno resursima za proizvodnju koje poseduje. Ona neće sve svoje resurse uložiti u proizvodnju za tržište jer ona nije kapitalističko preduzeće, već domaćinstvo sa raznovrsnim potrebama.²⁶ Domaćinska grupa, zapravo, može svesno da izvrši preraspodelu svojih potreba i da započne proizvodnju za tržište upravo da bi povećala sopstveni ceremonijalni fond.

Domaćinske grupe u selima obuhvaćenim istraživanjem još uvek se prevashodno bave proizvodnjom za sopstvene potrebe (u suprotnom mi i ne bismo mogli da ih smatramo seljačkim). Na to ukazuje upravo razmena poljoprivrednog rada koja je još uvek relativno intenzivna. Odnos razmene rada zasniva se prevashodno sa domaćinskim grupama koje su u neposrednom susedstvu i po pravilu je dugotrajan. U trenutku kada je neophodno obaviti neki važan i neodložan poljoprivredni ili drugi rad, jedna domaćinska grupa „pozajmljuje“ radnike, odnosno njihov rad, drugoj domaćinskoj grupi sa kojom stoji u odnosu razmene rada. Ona je, pak, dužna da prvoj domaćinskoj grupi „vrati“ dobijeni rad, pridržavajući se načela ekvivalencije. Broj radnika koje razmenjuje jedna domaćinska grupa prevashodno je definisan obimom posla koji treba obaviti. Pod uticajem globalnog društva, međutim, koje je seljaštvu nametnulo savremenu tehnologiju obrade zemlje i savremene mašine, došlo je do redukcije razmene prevashodno na one poslove koji se ne mogu obavljati pomoću modernih sredstava za rad.²⁷

Razmena poljoprivrednog rada, eksplicitno, obezbedjuje domaćinskim grupama radnike koji su joj dovoljni da, zbog prirode procesa poljoprivredne proizvodnje, važne poslove obavi potpuno i na vreme. U slučaju da domaćinska grupa ne obavi svoje poslove kako treba, ugrožena je njena materijalna egzistencija. Ona ostaje bez hrane, ali i bez proizvoda koji će uče-

²³ O tom fenomenu, u selima u okolini Beograda, videti rad: Kovačević, Ivan, Socijalno-emfatička funkcija monumentalnih grobnica, *Etnološke sveske*, knj. VI, Beograd 1985, s. 82 - 84.

²⁴ O faktorima koji su onemogućili seljaka da razvija proizvodnju Kovačević raspravlja u radu o socijalno-emfatičkoj funkciji monumentalnih grobnica, koje su gradili seljaci iz okoline Beograda: *Ibid.*, s. 84 - 85; O nekoliko bitnih faktora koji su takođe sputavali seljake da ulažu u proizvodnju videti i rad: Barić, Lorraine, Traditional Groups and New Economic Opportunities in Rural Yugoslavia, u: Firth, Raymond, editor, *Themes in Economic Anthropology*, Tavistock Publications, London 1967.

²⁵ Kovačević, I., op. cit., s. 84 - 85; Bratić D. - Malešević M., Kuća kao statusni simbol, *Etnološke sveske*, knj. IV, Beograd 1982, s. 144 - 152.

²⁶ Wolf, E. R., op. cit., s. 2.

²⁷ Matić, M., op. cit., s. 183 - 184.

stvovati, bilo direktno, bilo u vidu novca dobijenog njihovom prodajom, u fondu za obnovu, fondu za rentu i u ceremonijalnom fondu. Domaćinska grupa, zapravo, neće moći da zadovolji sopstvene potrebe i neće moći da ispunji socijalne zahteve koji se pred nju postavljaju, pa stoga neće moći da uspostavi, ili da održi ranije uspostavljen balans proizvodnje i potrošnje.

U selima u okolini Valjeva gotovo sve domaćinske grupe imaju posede zemlje koji za potpunu i pravovremenu obradu zahtevaju od domaćinske grupe više radne snage nego što ona sama može da obezbedi. U toj oblasti domaćinske grupe imaju prosečno četiri do sedam članova, uključujući i one radno nesposobne, to jest malu decu i veoma stare članove. Prosečna veličina imanja je oko tri hektara. S druge strane, jedan od tradicionalnih seljačkih načina obezbeđivanja dodatne radne snage, angažovanje najamnih radnika,²⁸ nije razvijen, najverovatnije zbog specifičnih demografskih prilika, odnosno zbog nedostatka slobodnih radnika, koji bi bili stalni najamnici, tokom dužeg perioda,²⁹ čak i do nekoliko stopeća unazad. Zbog toga domaćinska grupa obezbeđuje dodatnu radnu snagu razmnom radniku. Pri tom, razmena radnika sa bliskim susedima ili srodnicima nije slučajna. Razmenom upravo sa njima, sa kojima inače domaćinska grupa neprekidno stoji u socijalno-ekonomskoj interakciji, obezbeđuje joj upravo onu radnu snagu koja će svakako poslove obaviti kako treba i na vreme.

Za razumevanje razmene rada bitna je činjenica da domaćinska grupa razmenjuje radnike sa onoliko drugih domaćinskih grupa koje će joj obezbediti tačno onoliko radnika koliko joj je potrebno. Ako bi domaćinska grupa od druge domaćinske grupe uzela manje radnika, poslovi ne bi bili završeni na vreme ili nebi bili obavljeni dovoljno kvalitetno. Ako bi, pak, uzela više radnika, njeni poslovi bi svakako bili završeni na vreme, ali bi onda ona, shodno mehanizmu razmene rada – koji naimeće strogi reciprocitet, odnosno podrazumeva izrazitu ekvivalenciju razmenjenih dobara – morala i da vrati više radnika. To bi od njenih radnika iziskivalo ulaganje većeg radnog napora i oduzele bi joj radnike u situaciji kad su joj potrebni za obavljanje drugih poslova.

Razmena rada domaćinskoj grupi, dakle, obezbeđuje potreban broj kvalitetnih radnika. Dovoljan broj radnika, s jedne strane, i kvalitet njihovog rada, s druge strane, domaćinskoj grupi omogućuju da ostvari upravo onaj obim proizvodnje koji joj je neophodan da zadovolji sopstvene potrebe i da odgovori na socijalne zahteve i zahteve koje pred nju postavlja globalno društvo. *Razmena rada*, zapravo, domaćinskoj grupi u ovom slučaju omogućuje održavanje balansa proizvodnje i potrošnje.

²⁸ Mendras, H., op. cit., s. 66.

²⁹ Vlajinac, Milan Z., *Moba i pozajmica*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1929, s. 407, 411, idd.

Razmena rada ima važanu ulogu i u održavanju određenog tipa domaćinske grupe. Tamo gde postoji oskudica hrane, naime, teško je održati velike domaćinske grupe. Njih treba očekivati tamo gde postoji dovoljno hrane, ali i tamo gde poljoprivreda zahteva stalno prisustvo velikog broja radnika. Važnu ulogu ima i kulturni kontekst u kome egzistira domaćinska grupa. Može se desiti da uslovi poljoprivrede zahtevaju stalno prisustvo velikog broja radnika, ali da se ipak održavaju male domaćinske grupe.³⁰ Takav je slučaj upravo u selima oko Valjeva. Tu se razmena rada, odnosno radnika, javlja kao kulturni fenomen koji jednoj maloj domaćinskoj grupi (četiri do sedam članova prosečno) neprestano obezbeđuje potreban broj radnika da bi obavila svoje poljoprivredne poslove. Razmena rad na taj način dobija funkciju održavanja domaćinskih grupa sa relativno malim brojem članova.

Kao što smo već napomenuli za razmenu priloga u hrani, isto možemo reći i za razmenu materijalnih dobara uopšte. Domaćinska grupa, kao učesnik u situacijama, povremeno daje darove, a kad ona organizuje situaciju, sve darove koje je ranije dala, ali i koje će u budućnosti dati, ona dobija odjednom, kreditirajući sebe na taj način i ne narušavajući balans proizvodnje i potrošnje. Domaćinska grupa je – na primer u slučaju svadbe mладом bračnom paru, odnosno u slučaju babina ili krštenja svom detetu – obezbedila materijalna dobra neophodna za normalan život, ne ugrožavajući ekonomsku stabilnost.

Razmena dobara unutar samog seljaštva naročito je važna kad se ostvaruje u okviru svadbe i kad se razmenjuju materijalna dobra relativno velike vrednosti. Svadba je ceremonijal kojim se obeležava ulazak u brak, trajnu zajednicu koja, po pravilu, dobijanjem dece prerasta u porodicu. Iako novi bračni par neće u veoma dugom periodu, ili neće uopšte, zasnovati sopstvenu inokosnu domaćinsku grupu, on ipak ima potrebe za određenim materijalnim dobrima, odnosno objektima materijalne kulture koji će joj obezbediti normalan život, pa čak i izvestan stepen samostalnosti u okviru roditeljske domaćinske grupe. Zbog velikog vrednovanja života unutar domaćinske grupe, sa jedne strane, kao i zbog poznавanja materijalne situacije organizatora svadbe sa druge strane, seljaci su u mogućnosti da novom bračnom paru kao svadbenni dar daju upravo ono što mu je potrebno za normalan život. Čak i kad podje od sopstvenih potreba – a u slučajevima kad dar predstavlja pozajmicu domaćinska grupa može da daruje ono što je njoj potrebno, jer će dar iste vrednosti i iste vrste u budućnosti biti njoj vraćan – domaćinska grupa ne može da napravi veliku grešku, s obzirom na postojanje visokog stepena istovetnosti potreba domaćinskih grupa. Polazeći od načela ekvivalencije darova, domaćinska grupa čak može da projektuje sopstve-

³⁰ Wolf, E. R., op. cit., s. 65, 71.

ne potrebe u darove koje pozajmljuje, to jest u slučaju kada ona daje dar koji će joj u budućnosti, kada ona bude bila organizator iste situacije, biti uzvraćen. Domaćinska grupa, jednostavno rečeno, mada zvuči malo paradoksalno, kao dar *daje* ono što je njoj samoj potrebno. Ali ona zna da će isti dar dobiti u budućnosti, i to upravo u trenutku kada joj je najpotrebniji.³¹

Takav način razmišljanja može, pod uticajem globalnog društva, vremenom da postane disfunkcionalan. Globalno društvo utiče na povećanje raznovrsnosti potreba u seljaštvu, i nudi mnogo širu lepezu objekata materijalne kulture koji mogu u seljaštvu da dobiju funkciju dara. Do sredine XX stoljeća raznovrsnost darova je bila veoma mala, to su bili proizvodi domaće radinosti, a njihova materijalna vrednost nije bila velika. Krajem XX stoljeća kao dar se daje preko 100 različitih objekata materijalne kulture, koji uglavnom potiču iz globalnog društva.³² Globalno društvo je, međutim, samo ponudilo rešenje – novac. Novac, uglavnom ostvaren na lokalnom tržištu, u seljaštvu vremenom postaje univerzalno materijalno dobro koje se razmenjuje. Domaćinska grupa sada sve češće daruje novac jer time, s jedne strane, omogućuje domaćinskoj grupi koja je primila dar da tim novcem sebi kupi ono što sama smatra neophodnim, dok, s druge strane, domaćinska grupa koja je novac dala u budućnosti dobija istu količinu novca i može sama da odluči na koji će način zadovoljiti sopstvene potrebe. Dobijeni novac, pritom, i ne mora biti direktno pretvoren u materijalna dobra već se njime može raspolagati na bilo koji način. Domaćinska grupa može, na primer, dobijeni novac da prenese u neki od neophodnih fondova (fond za rentu ili fond za obnovu) ili da ga iskoristi za održanje sopstvene egzistencije. U svakom slučaju, sve dok možemo domaćinsku grupu smatrati seljačkom, ona će dobijeni novac direktno ulagati u održavanje balansa proizvodnje i potrošnje.

Uspostavljeni balans proizvodnje i potrošnje mogao bi, naizgled, biti ugrožen organizacijom slave ili preslave, kad domaćinska grupa ne razmenjuje niti priloge u hrani niti vredna materijalna dobra.³³ Organizacija slave i preslave je, za razliku od drugih situacija, periodična i sasvim izvesna, tako da domaćinska grupa ne samo što može unapred da spremi odgovarajući ceremonijalni fond, već su to situacije koje ne iziskuju velike materijalne izdatke. Za slavu i preslavu se po pravilu ne razmenjuje veliki broj gostoprivreda, pa domaćinska grupa nije primorana da troši velike količine hrane, odnosno one količine hrane koje nije u stanju sama da proizvede u relativno kratkom vremenu.

³¹ Matić, M., op. cit., s. 176 - 179. O odnosu razmene i dara konkretno u svadbenom ritualu videti i rad: Kovačević, Ivan, *Odnos razmene i dara u svaremnom svadbenom ritualu, Etnoantropološki problemi*, knj. 2, Beograd 1987.

³² Matić, M., op. cit., s. 185.

³³ Ibid., s. 181 - 182.

Institucija pozaimanja i socijalna organizacija seljaštva

Kad govorimo o autarkičnosti domaćinske grupe, možemo da raspravljamo o stepenu te autarkičnosti, ali nikada ne možemo tvrditi da je domaćinska grupa apsolutno autarkična.³⁴ Ona je, ma kolika bila, uvek suviše mala da bi mogla apsolutno sve da obezbeđuje sama sebi. Stepen autarkije domaćinske grupe nije ni uvek isti u svim sferama njenog života. Stepen autarkije najčešće je viši u ekonomskoj sferi, a niži u sociokulturnoj, odnosno domaćinska grupa lakše i u većoj meri sledi princip samoopskrbe u oblasti proizvodnje i potrošnje, dok je u socijalnoj oblasti znatno teže zadovoljiti potrebe domaćinske grupe u okviru nje same. Stepen socijalne autarkije je po pravilu toliko nizak da većina autora koji se bave fenomenom seljaštva uopšte ne raspravlja o tome. Zbog niskog stepena socijalne autarkičnosti jedna domaćinska grupa u većoj meri stupa u razne oblike socijalnih odnosa sa drugim domaćinskim grupama. Stepen sociokultурне autarkičnosti domaćinskih grupa poglavito je smanjen jakim uticajem globalnog društva u proteklih nekoliko decenija.

Nekoliko je bitnih činilaca koji utiču na to da jedna domaćinska grupa ostvaruje i održava veze sa drugim domaćinskim grupama, pre svega iz istog sela, ali i iz susednih sela. Najpre, svaka domaćinska grupa izložena je delovanju negativnih spoljašnjih činilaca. Oni mogu biti prirodni, mogu dolaziti iz samog seljaštva ili, pak, iz globalnog društva. Poljoprivredna proizvodnja u velikoj meri zavisi od prirodnih uslova, koje seljaštvo, a i svaka domaćinska grupa posebno, nije u stanju da racionalno kontroliše. Od činilaca koji dolaze iz samog seljaštva treba istaći težnje za individualizacijom, socijalni pritisak da se pridržava tradicionalnog ponašanja, demografski pritisak na obradivu zemlju, što prouzrokuje pojavu rivalstva. Globalno društvo vrši pritisak na seljaštvo pre svega nametanjem rente, ali i drugih obaveza, kao što su kolektivni radovi, vojna obaveza, itd. Globalno društvo često vrši i politički pritisak na seljaštvo.³⁵

Spoljašnji faktori, međutim, deluju selektivno, odnosno uvek na jedne domaćinske grupe više, a na druge manje. Zbog toga domaćinske grupe objektivno dolaze u međusobno neravnopravan položaj. One koje su se usled slabijeg negativnog delovanja spoljašnjih činilaca našle u povoljnijem položaju, mogu da teže održavanju takvog stanja i da ostave one domaćinske grupe koje su se našle u nepovoljnem položaju da propadnu. S druge strane, nijedna domaćinska grupa nije u stanju da potpuno, a najčešće uopšte, kontroliše delovanje spoljašnjih negativnih činilaca, pa se može desiti da one domaćinske grupe koje su bile u povoljnem položaju veoma brzo dođu u nepovoljan položaj. Takve

³⁴ Mendras, H., op. cit., s. 61 - 83.

³⁵ Wolf, E. R. op. cit., s. 77.

preokrete najčešće izaziva delovanje prirodnih činilaca. Zbog ovakve neizvesnosti domaćinske grupe rado zasnivaju odnose saradnje sa drugim domaćinskim grupama kako bi postigle ravnotežu u delovanju negativnih spoljašnjih činilaca i ravnomernu raspodelu resursa među domaćinskim grupama.³⁶

Jedan od bitnih činilaca koji utiču na domaćinsku grupu da održava socijalne veze sa drugim domaćinskim grupama jeste, u patrilokalnim društvima poput našeg seljaštva, neprestana potreba za ženama. Domaćinska grupa je uvek dovoljno mala da bi svojim članovima mogla sama da obezbeđuje bračne partnere, a ne smemo zanemariti ni delovanje izuzetno važnog kulturnog činioca – načelo egzogamije domaćinske grupe. Iako je jasno da srodstvo nema u seljaštvu onu važnost kao u primitivnim društvima, moramo imati na umu da je najveći broj domaćinskih grupa sačinjen upravo od srodnika. Kad uzmemu u obzir činjenicu da su domaćinske grupe u selima u okolini Valjeva relativno male³⁷ i da su to nuklearne ili proširene porodice, uviđamo da bi uzimanje žene u okviru same domaćinske grupe bilo otvoreno i grubo kršenje tabua incesta. Zbog toga domaćinska grupa za svoje članove, koji su spremni za brak, traži bračnog partnera ili u okviru istog sela ili u susednim selima. Da bi mogla nekom svom članu da obezbedi bračnog partnera sistemom vrednosti označenog kao poželjnog, domaćinska grupa mora da održava neprestane veze sa drugim domaćinskim grupama, bilo zbog informacija bilo zbog stupanja u vezu sa onom domaćinskom grupom koja ima poželjnog partnera.³⁸

I sâmo socijalno okruženje, pridržavajući se načela međusobnog poznavanja, domaćinsku grupu primora da održava socijalne veze sa drugim domaćinskim grupama. U jednom selu, koje se može okarakterisati kao društvo međusobnog poznavanja, veoma je razvijena socijalna kontrola.³⁹ Ljudi se međusobno poznaju kako bi mogli, tako da kažemo, da vode računa jedni o drugima. Pojam socijalne kontrole u seljaštvu nema isključivo negativan prizvuk. Socijalna kontrola je neophodna i zbog međusobnog pomaganja, zbog saradnje uopšte. Jer, saradnja se ne može uspostaviti sa onima koji se ne poznaju, ili se delimično poznaju. Zbog velike osetljivosti uspostavljenog balansa proizvodnje i potrošnje, u bilo koji oblik saradnje se stupa isključivo sa onima koji se dobro poznaju, a „dobro poznavati“ nekoga znači neprestano održavati veze sa njim.

Zbog odsustva apsolutne autarkije i zbog delovanja navedenih faktora, jedna domaćinska grupa zasniva i

potom održava više ili manje intenzivne odnose sa većinom domaćinskih grupa iz istog sela, i sa određenim brojem domaćinskih grupa iz susednih sela, odnosno sa porodicama iz gradova. Institucija pozaimanja u selima u okolini Valjeva predstavlja svojevrstan kulturni odgovor na potrebu održavanja društvenih veza.

Veliki deo razmene regulisane institucijom pozaimanja jeste razmena socijalno-ekonomskih dobara, pre svega gostoprimestva. Razmena rada ima prevashodno ekonomski značaj, ali to ne isključuje i društveni značaj. Pružanje gostoprimestva obezbeđuje uspostavljanje relativno prisnog odnosa između dve domaćinske grupe. Jednom uspostavljena veza, međutim, ne mora nužno postati trajan odnos. Dve domaćinske grupe mogu da dođu u međusobnu vezu i mimo neke od situacija u kojima se ostvaruje razmena dobara, a koje organizuje jedna od njih. Dve domaćinske grupe mogu da dođu u međusobnu vezu i u situaciji koju organizuje neka treća domaćinska grupa.⁴⁰ Veza može biti ostvarena i preko pojedinih članova domaćinskih grupa na lokalnom tržištu ili, u novije vreme, na radnom mestu. I uopšte, sociokulturalna organizacija seljaštva pruža veliki broj mogućnosti za ostvarivanje veza među domaćinskim grupama, a u poslednjih nekoliko decenija i globalno društvo seljaštva nameće veći broj situacija u kojima se može ostvariti veza. Situacije obuhvaćene institucijom pozaimanja zapravo su samo neke iz čitavog niza onih u kojima dolazi do uspostavljanja socijalnih veza. Iako to ispitanici u sprovedenom istraživanju ističu kao osnovnu socijalnu ulogu pozaimanja, *uspostavljanje veza samo je sporedna funkcija te institucije*.

Partneri za razmenu dobara stiču se prevashodno po osnovu srodstva (krvnog, duhovnog ili tazbinskog) i susedstva, a tek potom na osnovu prijateljstva.⁴¹ Pošto je prijateljstvo najmanje značajan osnov, jer se na osnovu prijateljstva zasniva odnos razmene sa izuzetno malim brojem partnera, postaje jasno zašto je uspostavljanje veze sporedna funkcija razmene dobara. Jedna domaćinska grupa obavlja razmenu pre svega sa onim domaćinskim grupama, srodičkim i susedskim, sa kojima ne mora prethodno posebno da uspostavlja vezu. Struktura procesa razmene dobara, pri čemu ovom prilikom naglasak treba staviti na razmenu gostoprimestava, upravo obezbeđuje da već postojeća veza između dve domaćinske grupe bude neprestano održavana, odnosno da preraste u razvijenu i stabilnu socijalnu interakciju. Dve domaćinske grupe, zbog obaveznosti vraćanja, odnosno davanja, pozajmljivanja, i to u istovetnoj situaciji, kao i zbog naslednosti prava i obaveza, imaju obaveze jedna prema drugoj koje bi u idealnom slučaju trebalo da budu trajne. Proces razmene je strukturiran tako da se razmena dobara odvija u dva niza, niz primanja i niz davanja, koji se nastavljaju na sve prethodne i sve buduće situa-

³⁶ *Ibid.*, s. 78 - 80.

³⁷ Najveća registrovana domaćinska grupa imala je devet članova.

³⁸ Mendras, H., op. cit., s. 115; Thomas, William I. and Znaniecki, Florian, A Polish Peasant Family, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979, s. 23 - 29.

³⁹ Mendras, H., op. cit., s. 112.

⁴⁰ Matić, M., *op. cit.*, s. 188 - 189.

⁴¹ *Ibid.*, s. 187 - 188.

cije iste vrste.⁴² Samim tim, interakcija između dve domaćinske grupe koja postoji u jednoj situaciji, prenosi se u sve prošle i u sve buduće situacije. Razmena dobara, dakle, ima osnovnu funkciju *relativno trajnog održavanja uspostavljenih odnosa* između domaćinskih grupa. Ta funkcija razmene dobara stoji u korelaciji sa opštim funkcijama dara da ukazuje na jedinstvo društvene grupe i da ukazuje na značaj društvenih veza.⁴³ Trajnost socijalnih odnosa koju obezbeđuje institucija pozaimanja svakako predstavlja odgovor na potrebu zajednice (sela) za što čvršćom integracijom, pa stoga možemo reći da institucija pozaimanja ima i *integrativnu funkciju*.

Osnovna socijalna funkcija institucije pozaimanja stoji u direktnoj korelaciji sa procesom socijalne kontrole u seljaštvu. Potpuno međusobno poznавање svih članova jednog sela, kao i simplificirana diferenciranost uloga, omogućuju veoma doslednu socijalnu kontrolu. Upravo veoma precizna diferencijacija malog broja društvenih uloga unutar jedne seoske zajednice, čini ponašanje pojedinaca potpuno predvidljivim, a zbog međusobnog poznавања ono je pod neprekidnom prisotnjom ostalih članova zajednice. Svako devijantno ponašanje biva odmah uočeno i sankcionisano.⁴⁴ Da bi prizmotra ponašanja stanovnika jednog sela bila potpuna, presudno je upravo *potpuno* međusobno poznавање svih stanovnika jednog sela. Institucija pozaimanja trajnim održavanjem socijalnih odnosa među domaćinskim grupama, tvoreći čvrsto isprepletenu mrežu nizova razmene, obezbeđuje neprekidno međusobno poznавање stanovnika sela i na taj način olakšava sprovođenje socijalne kontrole. S druge strane, sveprisutna socijalna kontrola uzrok je odsustva razvijenog sistema sankcija protiv onih koji ne ispunjavaju obaveze definisane institucijom pozaimanja. Neispunjavanje obaveza smatra se socijalno devijantnim ponašanjem, koje prouzrokuje delimičnu ekskomunikaciju devijanata. Tada oni nisu u stanju da održavaju trajne veze sa drugim domaćinskim grupama, i tako nisu u stanju da regulišu sve one potrebe koje se jedino mogu zadovoljiti interakcijom sa drugim domaćinskim grupama.

Institucija pozaimanja ne obezbeđuje samo trajno održavanje veza između domaćinskih grupa unutar jednog sela, već po istom principu obezbeđuje i održavanje veza između domaćinskih grupa koje pripadaju različitim selima, prevashodno susednim. Upućenost na pripadnike susednih sela nameće već sam tip sela. U istraženoj oblasti sela su razbijenog tipa i nije retkost da dve susedne domaćinske grupe formalno pripadaju različitim selima. One, pak, stupaju u međusobni odnos razmene dobara na osnovu susedstva, a pripadanje različitim selima je manje bitno. Veze između dve domaćinske grupe koje

nisu iz istog sela zapravo predstavljaju indirektne veze jednog sela sa drugim selom. Održavanje takvih veza je neophodno, pošto jedno selo, bilo kao skup domaćinskih grupa bilo kao celina, može imati i ekonomske i socijalne potrebe koje može da zadovolji jedino razmenom (i uopšte interakcijom) sa drugim selima. Zadovoljavanje specifičnih ekonomskih potreba danas se uglavnom rešava na lokalnom tržištu, pa zadovoljavanje socijalnih potreba dominira. Trajno održavanje veza sa pripadnicima drugih sela, na primer, omogućuje intenzivnu i efikasnu distribuciju informacija i iskustava.⁴⁵

U svim prigodnim situacijama (svadba, babine i krštenje, slava, pogreb i podušja itd.) dominira razmena gostoprimgstva među pripadnicima istog sela. Učesnici u situaciji koji su iz susednih sela ili pripadaju globalnom društvu u tim situacijama su u drugom planu. U slučaju slave i preslave, međutim, kad zbog istovetnosti sveca zaštitnika odsustvuju srodnici po muškoj liniji i (najčešće) susedi, razmena gostoprimgstva je intenzivnija sa pripadnicima drugih sela, bilo da je reč o tazbinskim i duhovnim srodnicima ili o prijateljima. S obzirom na to da seljaci iz sela u okolini Valjeva još uvek – i pored veličine sela i visokog stepena razrođenosti pojedinih domaćinskih grupa – bračnog partnera traže pre svega u nekom drugom, a ne u sopstvenom selu, tazbinski srodnici nisu iz istog sela, što znatno doprinosi održavanju međuseoskih veza uopšte.

Osim održavanja trajnih veza sa susednim selima, za domaćinske grupe je u poslednje vreme važno i da održavaju trajne veze sa globalnim društvom. Uspostavljanju i održavanju veza sa globalnim društvom znatno je doprineo intenzivan ruralni egzodus,⁴⁶ pre svega u Valjevo, ali i u druge gradove: Beograd, Užice, Šabac, Loznica itd. Seljaci, s jedne strane, održavaju razmenu dobara sa pojedinim pripadnicima globalnog društva po osnovu srodstva, doživljavajući ih još uvek kao „svoje“. S druge strane, seljaci održavaju, i sve češće zasnivaju, odnos razmene sa porodicama iz gradova po osnovu prijateljstva. Na taj način pojedine domaćinske grupe, one koje imaju najviše partnera za razmenu u globalnom društvu, primaju na sebe značajnu i u seljaštву veoma visoko vrednovanu ulogu posrednika u međusobnim uticajima seljačkog i globalnog društva.⁴⁷ S obzirom na to da seljaštvo posmatra globalno društvo kao nešto više vredno, pa čak i idealno,⁴⁸ neprekidno održavanje partnerstva sa pri-

⁴⁵ Razmena informacija i iskustava često je veoma važna pri uvođenju inovacija u ekonomski i društveni život seljaka. *Ibid.*, s. 229 - 250.

⁴⁶ *Ibid.*, s. 189-214; Franklin, Harvey, *The Worker Peasant in Europe*, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979, s. 98 - 102.

⁴⁷ O posredovanju između globalnog i seljačkog društva i o uglednicima: Mendras, H., *op. cit.*, s.137 - 155.

⁴⁸ Redfield, Robert, *Peasant Society and Culture*, The University of Chicago press, Chicago & London, 1969, s. 38; Redfield,

⁴² *Ibid.*, s. 194 - 195, shema 6.

⁴³ Zambrzycka-Kunachowicz, Anna, *Kulturna funkcija dara, Etnoantropološki problemi*, knj. 2, Beograd 1987, s. 20 - 21.

⁴⁴ Mendras, H., *op. cit.*, s. 112 - 113.

padnicima globalnog društva obezbeđuje jednoj domaćinskoj grupi viši status u selu. Zbog toga što institucija pozaimanja osigurava trajnost partnerstva, možemo reći da ona ima, doduše posrednu, funkciju kanala vertikalne pokretljivosti unutar seljačkog društva, a pre svega unutar lokalne seoske zajednice.

One domaćinske grupe koje održavaju ili tek zasnivaju veliki broj partnerstava razmene sa porodicama iz gradova rizikuju da budu odbačene iz sopstvene seoske zajednice. Njeni partneri iz istog ili susednog sela mogu prestati da je smatraju „svojom“ (sebi bliskom) i da gotovo sve, osim najbližih srodnika i suseda, prestanu da održavaju razmenu dobara sa njom. Među seljacima, u principu, još uvek postoji izražena tendencija da razmenu održavaju sa drugim seljacima, a ne sa pripadnicima globalnog društva. Ovi potonji domaćinskoj grupi ne mogu razmenom obezbediti ono što mogu seljaci. Pripadnici globalnog društva mogu razmenom da obezbede seljacima vredna materijalna dobra, i ništa više. Ali mehanizam razmene domaćinskoj grupi nameće vraćanje materijalnog dobra iste vrednosti, a vrednost nekada može biti tolika da ugrožava postignut balans proizvodnje i potrošnje. Dobijeno materijalno dobro, iako velike materijalne vrednosti, za samog seljaka može takođe imati zanemarljivu vrednost, pre svega upotrebnu, pa seljak dolazi u situaciju da, opet zbog specifičnosti procesa razmene, mora pripadniku globalnog društva, kao nadoknadu za nešto bezvredno, da daruje nešto što je za seljaka vredno. Zbog svega toga seljak, koliko zbog sopstvene emancipacije u okviru seljačkog društva teži da ima partnere za razmenu koji pripadaju globalnom društvu, još više teži da partnerstvo razmene dobara održava sa seljacima. Struktura procesa razmene dobara je takva da primorava seljaka da kontroliše razmenu sa pripadnicima globalnog društva, i da je svede na onu meru koja neće ugroziti uspostavljen balans proizvodnje i potrošnje. Mehanizam razmene, samim tim, deluje kao faktor koji ograničava razmenu dobara između seljaka i pripadnika globalnog društva, odnosno neseljaka uopšte, i, ujedno, kao faktor koji redukuje uticaj globalnog društva na seljačko društvo.

Potrebno je, ipak, istaći da institucija pozaimanja nije jedina koja osigurava održavanje relativno trajnih odnosa među seljacima. Srodstvo, susedstvo, a ponekad i prijateljstvo jesu osnov po kome seljaci zasnivaju razne koalicije,⁴⁹ a ne samo odnos razmene dobara. Te koalicije takođe mogu imati funkcije koje ima institucija pozaimanja.

Robert and Singer, Milton B., City and Countryside: The Cultural Interdependence, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979, s. 337 – 362.

⁴⁹ Više o seljačkim koalicijama videti u: Wolf, E. R., op. cit., s. 81 - 95.

Literatura

1. Barić, Lorraine, Traditional Groups and New Economic Opportunities in Rural Yugoslavia, u: Firth, Raymond, *Themes in Economic Anthropology*, Tavistock Publications, London 1967.
2. Bratić, D. – Malešević, M., Kuća kao statusni simbol, *Etnološke sveske*, knj. IV, Beograd 1982.
3. Vlajinac, Milan Z., *Moba i pozajmica*, Srpska kraljevska akademija, Beograd 1929.
4. Wolf, Eric R., *Peasants*, Prentice - Hall, New Jersey 1966.
5. Zambrzycka-Kunachowicz, Anna, Kulturna funkcija dara, *Etnoantropološki problemi*, knj. 2, Beograd 1987.
6. Jeftić, Milan, Slava, *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. 27, Beograd 1964.
7. Kerblay, Basile, Chayanov and the Theory of Peasantry as a Specific Type of Economy, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979.
8. Kovačević, Ivan, Socijalno-emfatička funkcija monumentalnih grobnica, *Etnološke sveske*, knj. VI, Beograd 1985.
9. Kovačević, Ivan, Odnos razmene i dara u savremenom svadbenom ritualu, *Etnoantropološki problemi*, knj. 2, Beograd 1987.
10. Malinovski, Bronislav, *Argonauti zapadnog Pacifika*, BIGZ, Beograd 1979.
11. Matić, Miloš, Pozaimanje – institucija razmene dobara u selima u okolini Valjeva, *Glasnik Etnografskog muzeja*, knj. 64, Beograd 2000.
12. Mendras, Henri, *Seljačka društva*, Globus, Zagreb 1986.
13. Mos, Marsel, Ogled o daru, *Sociologija i antropologija*, knj. 2, Prosveta, Beograd 1982.
14. Redfield, Robert and Singer, Milton B., City and Countryside: The Cultural Interdependence, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979.
15. Redfield, Robert, *Peasant Society and Culture*, The University of Chicago press, Chicago & London 1969.
16. Thomas, William I. and Znaniecki, Florian, A Polish Peasant Family, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979.
17. Filipović, Milenko S., Zvanica ili uzov, ustanova uzajamnog gošćenja, Čovek među ljudima, SKZ, Beograd 1991.
18. Franklin, Harvey, The Worker Peasant in Europe, u: Shanin, Teodor, editor, *Peasants and Peasant Societies*, Penguin Books, London 1979.
19. Chayanov, Alexander V., *The Theory of Peasant Economy*, Homewood, Irwin 1966.

Uloga institucije pozaimanja u životu seljaka

Rezime: Institucijom pozaimanja je običajnopravnim putem definisana razmena materijalnih i socijalno-ekonomskih dobara u selima u okolini Valjeva. Razmena se odvija u okviru kompleksnih ceremonijalnih situacija (svadba, krštenje, krsna slava itd.), ali se razmena rada odvija po potrebi, nezavisno. Instituciju pozaimanja karakteriše obaveznost darivanja i uzvraćanja darova kao i obaveznost primanja darova, polaganje prava na dar, načelo ekvivalencije vrednosti, naslednost prava i obaveza vezanih za razmenu, odsustvo razvijenog sistema sankcija. Razmena se odvija između grupa, a ne između pojedincaca. Učesnici u razmeni su seljačke domaćinske grupe. Svaka od njih formira svoj krug drugih domaćinskih grupa sa kojima stoji u odnosu razmene, a „prečnik“ kruga određen je pre svega vrstom ceremonijalne situacije i bogatstvom domaćinske grupe.

Socijalno-ekonomski kontekst u kome institucija pozaimanja egzistira jeste seljaštvo, odnosno jedan njegov prostorni segment smešten u okolini Valjeva. Ona u seljaštvu ima veoma važnu ulogu i čvrsto je inkorporirana u seljačku ekonomiju i socijalnu organizaciju.

Osnovna ekonomska funkcija institucije pozaimanja jeste održavanje teško uspostavljenog seljačkog balansa proizvodnje i potrošnje. Razmena dobara u okviru ceremonijala je strukturirana tako da se može tretirati kao specifična forma kreditiranja. Jedna domaćinska grupa povremeno drugim domaćinskim grupama daruje izvesna materijalna dobra, a kad ona sama organizuje neki ceremonijal, u jednom trenutku na dar dobija obimna materijalna dobra, uključujući i hranu neophodnu za pripremu gozbe koja je ne-izbežan deo ceremonijala. Jedna domaćinska grupa, dakle, tokom dužeg vremena provodi male viškove koje u vidu dara daje drugima, a pošto joj u ključnom trenutku sve biva „vraćeno“ ona nije primorana da troši sopstvene zalihe i tako ugrozi sopstvenu egzistenciju. Osim toga, razmena rada (radnika) joj omogućuje da sve poljoprivredne poslove obavi na vreme i kvalitetno, odnosno omogućuje joj da ravnomerno rasporedi radni napor. Na taj način razmena rada ujedno omogućuje održavanje relativno malih domaćinskih grupa u uslovima koji zahtevaju ulaganje velikog radnog napora.

Uloga institucije pozaimanja u socijalnoj organizaciji lokalnog seljaštva stoji u vezi sa dugotrajnim održavanjem socijalnih veza, čime u velikoj meri doprinosi integraciji lokalnih seoskih zajednica. Proces razmene dobara je strukturiran tako da od jedne domaćinske grupe zahteva neprekidnu interakciju sa drugim domaćinskim grupama. Razmena između dve domaćinske grupe, u idealnom slučaju, traje neprekidno i prenosi se sa generacije na generaciju. S druge strane, svaka domaćinska grupa ima svoju mikromrežu domaćinskih grupa sa kojima stoji u odnosu razmene, tako da se može reći da je čitava istražena oblast pokrivena jednom nevidljivom mrežom nizova razmene dobara. Svaka domaćinska grupa je, međutim, takvom mrežom čvrsto vezana za druge seljačke domaćinske grupe, pa institucija pozaimanja deluje i kao faktor koji redukuje uticaj globalnog društva na lokalno seljaštvo.

Kolekcija zaprežnih plugova u Poljoprivrednom muzeju u Kulpinu

dipl.ing. Filip Forkapić, kustos

Abstrakt: Institutijom „pozaimanja“ je običajnopravnim putem definisana razmena materijalnih i socijalno-ekonomskih dobara u selima u okolini Valjeva. Razmena se odvija u okviru kompleksnih ceremonijalnih situacija (svadba, krštenje, krsna slava itd.), ali se razmena rada odvija po potrebi. Institutiju pozaimanja karakteriše obaveznost davanja i uzvraćanja darova kao i obaveznost primanja darova, polaganje prava na dar, načelo ekvivalencije vrednosti, naslednost prava i obaveza vezanih za razmenu, odsustvo razvijenog sistema sankcija. Razmena se odvija između domaćinskih grupa, a ne između pojedinaca.

Osnovna ekomska funkcija institucije pozaimanja jeste održavanje teško uspostavljenog seljačkog balansa proizvodnje i potrošnje. Razmena dobara u okviru ceremonijala je strukturirana tako da se može tretirati kao specifična forma kreditiranja. Razmena rada domaćinstvu omogućuje da sve poljoprivredne poslove obavi na vreme i kvalitetno, odnosno omogućuje joj da ravnomerno rasporedi radni napor. Na taj način razmena rada ujedno omogućuje održavanje relativno malih domaćinskih grupa u uslovima koji zahtevaju ulaganje velikog radnog npora. Uloga institucije pozaimanja u socijalnoj organizaciji lokalnog seljaštva stoji u vezi sa dugotrajnim održavanjem socijalnih veza, čime u velikoj meri doprinosi integraciji lokalnih seoskih zajednica.

Ključne reči: „pozaimanje“, razmena dobara, razmena rada, seljačka ekonomija.

Prema konstruktivnim karakteristikama, kvalitetu i načinu rada, razlikujemo tri vrste oračih sprava: *ralo*, *plužicu ili vrganj* i *plug*¹.

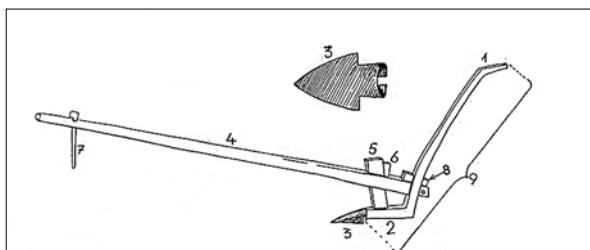
Ralo

Prvo konstruktivno složenje oruđe za oranje je ralo. Nastalo je od ručnih alatki koje je čovek koristio za obradu zemljišta – glačanih kamena, motika od kame na, zašiljenih kostiju, rogova, prirodno savijenih grana i motika paralica. Na prostoru Vojvodine pominje se do XVIII veka kada ga zamjenjuje plug. Nije utvrđeno tačno kada ga je plug potisnuo iz upotrebe, ali je činjenica da su obe ove orače sprave istovremeno korišćene dug vremenski period.

Njegovim radom se zemljište razriva, izdiže i bočno odbacuje, ali bez prevrtanja plastice, što predstavlja

osnovnu razliku između rala i pluga. Brazde formirane ralom, naročito kod jednostavnijih konstrukcija, nisu uvek prave i čistog dna, nego su krivudave i prekrivene, sa manje ili više zemlje.

Bitne karakteristike rala su simetričnost oraće sprave kao i lemeš; ne poseduje kolečke; oje je dugačko i dopire do jarma; ima jednu ručicu i ne poseduje dasku.

Sl. 1. Ralo;

1. ručica, 2. plaz, 3. lemeš, 4. oje, 5. kozlac, 6. klin kozlačnjak, 7. zavoranj ili kurdelj, 8. zagužnjak, 9. ručica i plaz načinjeni od istog komada drveta - ralica

¹ Branimir Bratanić: *Oraće sprave u Hrvata, oblici, nazivlje, raširenje*. Zagreb, 1939, 5

Plužica (vrganj)

Plužica ili vrganj predstavlja prelazni oblik između rala i pluga.

Od pluga se razlikuje jednostavnijom konstrukcijom, ne poseduje kolečke i u većini slučajeva crtalo; a za razliku od rala poseduje dasku i dve ručice za upravljanje.

Osnovna karakteristika plužice je nesimetričnost cele oraće sprave; jedna daska za odgrtanje i prevrtanje zemljišta; nesimetričan lemeš, tj. oštar samo na jednoj strani i to na onoj na kojoj se nalazi daska – nadesno; dve posebne ručice za upravljanje i dugačko oje.

Plug

Plug predstavlja "oruđe za osnovnu obradu zemljišta; prethodnik savremenog pluga bio je drveni, kod nas poznat kao ralica. Radni deo pluga je plužno telo sa sastavnim delovima: raonik, plužna daska, plaz i kozlac..."².

Osnovna karakteristika pluga je njegova nesimetričnost: postoji jedna daska za odgrtanje i prevrtanje zemljišta; nesimetričan raonik koji je oštar samo na strani na kojoj se nalazi daska - nadesno; crtalo; dve posebne ručice i kolečke na koje se oslanja prednji kraj gredjela.

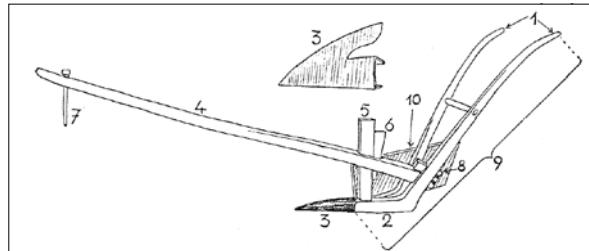
Za razliku od rala i plužica, plug je najsavršenije oraće oruđe. Od njih se razlikuje kako po svojim konstruktivnim karakteristikama, tako i po kvalitetu i načinu rada.

Plugovi su u početku bili drveni i predstavljali su osnovu svih kasnijih zaprežnih plugova – drveno-metalnih i metalnih.

Drveni plug predstavlja najstariji tip oruđa za oranje sačuvan u muzejima Vojvodine. Oni su bili osnovno oraće oruđe u Vojvodini, koji su zahtevali uprezanje većeg broja konja ili volova³.

Opisujući terezijanske kolonizacije u Banatu, Ernst Šimša piše⁴:

"Na prvom mestu među alatkama bila su oruđa za zemljoradnju. Među njima, pre svega, plugovi. Pošto je zemlja u Banatu veoma teška i naročito u početku je mogla da bude orana samo sa po šest volova ili konja, morala su uvek da oru po tri domaćinstva zajedno, koja su zajednički posedovali po jedan plug sa raonikom i jedan plug bez gvožđa, kao rezervu. Tada se radilo sa teškim, ovde uobičajenim plugovima. Godine

Sl. 2. Plužica (vrganj)

1. rukica, 2. plaz, 3. lemeš (raonik), 4. oje, 5. kozlac, 6. klin
kozlačnjak, 7. zavoranj, 8. zagužnjak, 9. ralica, 10. daska

1769. naređeno je da se svakom domaćinstvu obezbedi sopstveni plug, pošto je udruženi rad domaćinstva često bio sprečavan bolešću, razmiricama, što je onemoćujućavalo pravovremenu obradu zemlje".

Po svojim karakteristikama drveni plug je mnogo podesniji za oranje ravničarskih površina, zbog čega je potisnuto iz upotrebe ralo i sve do sredine XIX veka je bio široko zastupljen. Obrada zemljišta drvenim plugom predstavljala je težak i iscrpljujući posao, za koji je bila neophodna upotreba većeg broja volova ili konja za vuču. Na ovim prostorima zemljište je bilo teško, te su se plugovi lako lomili, zbog čega su domaćinstva imala i po nekoliko plugova.

"Prema podacima popisa iz 1828. godine, sa dva vola se orala zemlja dobrog kvaliteta, a slabija zemlja sa četvoro ili sa šestoro goveda. Kmetovi su se u mađarskoj služili raznim vrstama plugova, još u drugoj četvrtini XIX veka svega tri posto plugova bili su polu gvozdeni, kod kojih su samo crtalo i upravljač bili metalni. Zbog toga se ni dubokim oranjem nije prodiralo u zemlju 6 do 8 cm. Slična je bila situacija i u torontalskoj županiji gde su gvozdene plugove poljoprivrednici vrlo sporo prihvatali. U ambaru vlastelinstva u Ečki najnoviji nemački plugovi bili su više izložbeni predmeti i, kako je to opisao obrazovani inženjer Vedreš, "samo sredstva koja služe za uveseljavanje duhova koji vole da istražuju", jer među kmetovima "čak ni stotinu ume da namesti plug ili bar da na njemu gvožđe ljudski postavi"⁵.

Na terenskom istraživanju zabeležen je podatak o načinu rada drvenim plugom: "Stari ljudi su pričali da su nekada u oranje išla tri čoveka. Jedan je vodio volove, drugi je gonio, a treći je plužio, a na ledima su nosili torbu punu drvenih klinova, zaglavaka i oračica od pruća za slučaj da plug negde popusti"⁶.

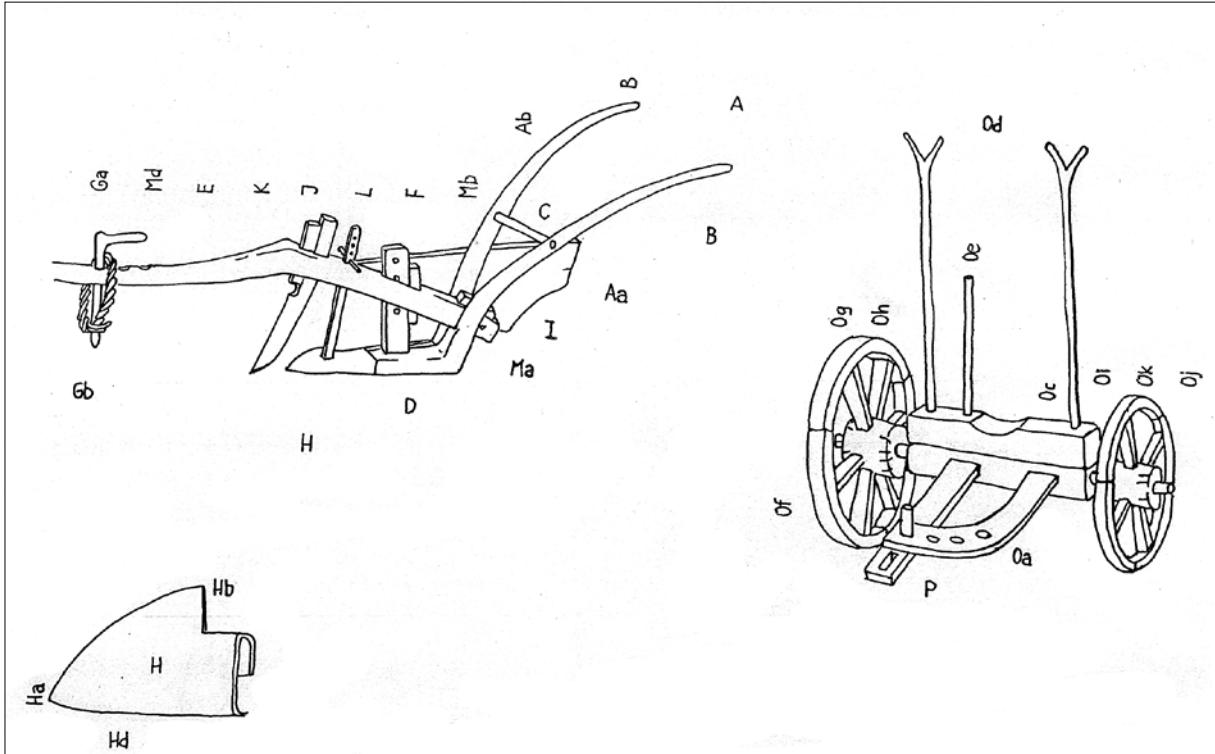
² Mala enciklopedija Prosveta, Beograd, 1986.

³ U knjizi *Istorija banatske vojne granice 1764-1873* autora Srećka Milekera, u poglavljiju "Nacionalnoekonomske prilike oko 1818" nailazimo na podatak o broju drvenih plugova do kojeg je došao nadvojvoda Ludvig tokom obilaženja tih krajeva. On je 1808. godine popisao 5.447 plugova, 1817. godine u 20.497 kuća 12.168 plugova. Plugovi su bili teški i mahom drveni.

⁴ Ernst Schimscha, Technik und Methoden der Theresianischen Besiedlung des Banats, Baden bei Wien 1949, 184.

⁵ Hegediš Antal: *Agrarni odnosi u Torontalskoj županiji u Banatu, 1779-1848*, Novi Sad, 1987.

⁶ Arhiv Etnološkog odeljenja Muzeja Vojvodine. Podatke prikupio Rajko Nikolić 1951. godine od kazivača Save Berića, rođenog 1881. godine u Somboru i Nove Milića iz Stapara, rođenog 1868. godine.

Sl. 3. Drveni plug sa sastavnim delovima – plug, kolečke i raonik

Plug: A - ručka, B - ručka, Aa - leva ručica, Ab - desna ručica, C - spojница, D - plaz, E - gredelj, F - kozlac, E - gredelj, F - kozlac, Ga - kurdelj, Gb - gužva oračica, H - raonik, I - daska, J - crtalo, K - zaglavnik, L - cimer, Ma - zaglavak, Mb - zaglavak, Md - rupa
Kolečke: O - kolečke, Oa - mačka, Ob - ruda, Oc - jastuk, Od - koza, ram, Of - desni točak, Og - naplatak, Oh - špica, Oi - glava, Ok - čivija, R - levi točak

Raonik: H - raonik, Ha - vrh, Hb - uvo, pero, Hc - navlaka, Hd - branik

Drvene plugove izrađivale su zanatlije, kovači i kolari, a dešavalo se da su drvene delove pluga pravili sami zemljoradnici, vešt u obradi drveta.

Drveni plugovi su vremenom usavršavani, dodavanjem i menjanjem oblika pojedinih delova kako bi se povećala njihova funkcionalnost. Usled načina izrade i promena koje su nastajale, ovi plugovi se razlikuju po konstrukciji i obliku⁷.

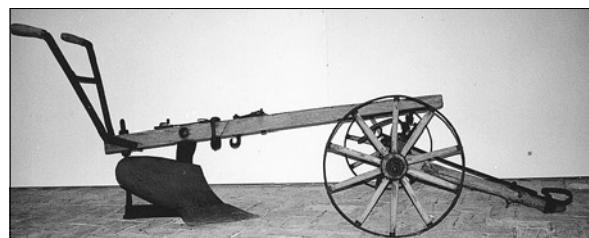
Osnovna karakteristika drvenog pluga je što mu je čitava konstrukcija drvena kao i sami konstruktivni elementi – daska, gredelj, ručice, plaz, kozlac, kozačnjak, kurelj, gužva oračica i zagužnjak. Metalni su samo raonik, cimer, crtalo kao i okovi na gredelju, plazu i dasci.

Usled razvoja industrije - metalurgije, drveni delovi pluga se postepeno zamjenjuju metalnim, čime nastaje drveno-metalni ili polumetalni plug. Pored toga, na

ispšezavanje drvenih plugova uticala je i tadašnja agrarna politika države koja je težila za unapređenjem i razvojem zemljoradnje.

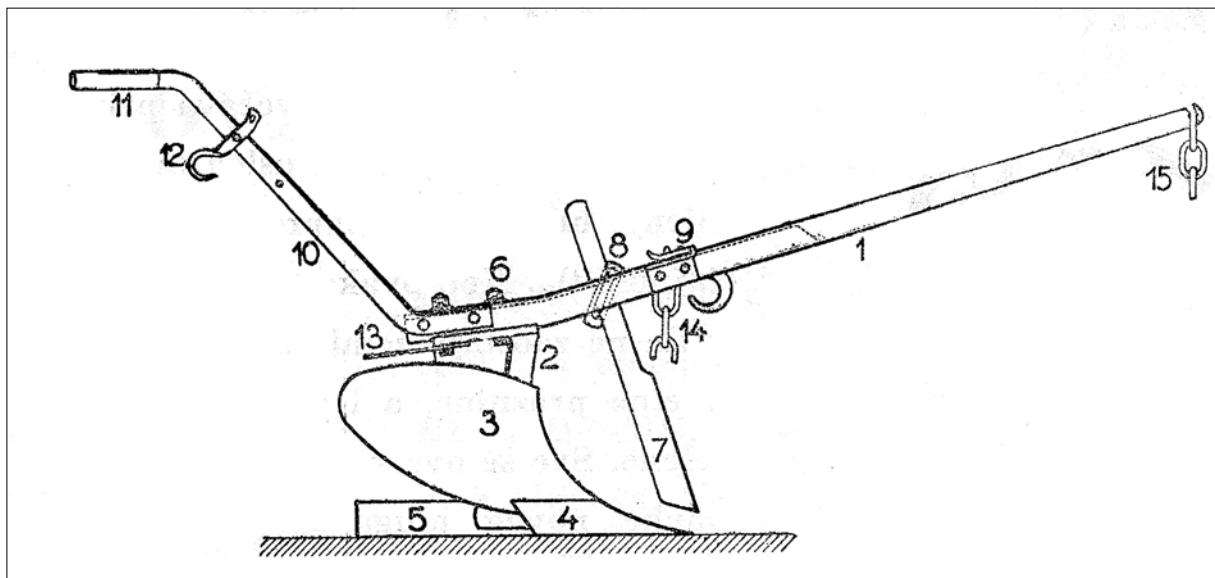
Za njega je karakteristično da su samo gredelj i ručice od drveta, dok su svi ostali konstruktivni elementi metalni.

U Vojvodini se pojavio u prvoj polovini XIX veka, da bi pred sam kraj postao dominantan. Sve do Prvog svetskog rata bio je isključivo oraće oruđe kada ga zamjenjuje metalni plug, kao rezultat, u prvom redu, nemачke reparacije Kraljevine Jugoslavije. U istom periodu pojavljuju se i tzv. kovački plugovi koji imaju drveni gredelj i gvozdenu glavu ili kozlac, sastavljen od plaza, raonika i daske. Gvozdenu glavu pravili su seoski kovači ili su ih zemljoradnici kupovali kao gotov fabrički

Sl. 4. Drveno-metalni plug, proizvođač "F. Knefely", Kula

⁷ Prema Branimiru Brataniću, posmatrajući oblik i način na koji su spojeni osnovni delovi, drvene plugove u Vojvodini možemo svrstati u četiri osnovna tipa i to prvenstveno prema obliku gredelja: plugovi sa pravim gredeljom, plugovi sa kolenasto i lučno povijenim gredeljom na gore, plugovi sa pravim gredeljom do kolenastog prevoja i plugovi sa lučnim gredeljom. Rad "Oraće sprave centralnog dijela Balkanskog polootoka". *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901 - 1951*, Beograd 1953.

Sl. 5. Plug

1. gredelj, 2. gvozdena glava – kozlaci, 3. daska, 4. raonik, 5. plaz, 6. vijci za pričvršćenje gvozdene glave, 7. crtalo, 8. grivna, 9. prečka za lance – vučenje i upravljanje pluga, 10. ručice, 11. držalje ručica, 12. kuka za otik, 13. držalje za otik, 14. vučni lanac, 15. prednji lanac za upravljanje pluga

proizvod, a zatim bi ih kovači samo postavili na drveni gredelj koji su izrađivali kolari⁸.

U narednih desetak godina dolazi do postepene zamene metalnim, mada se u siromašnijim krajevima zadržao sve do Drugog svetskog rata. Zbog toga se ovaj period u Vojvodini (tridesete godine XX veka) može smatrati "zlatnim periodom" metalnih plugova⁹. Oni su ostali u upotrebi sve dok zemljoradnici nisu počeli kupovati traktore i zamenjivati ih traktorskim plugovima.

Metalni (fabrički) zaprežni plugovi sastoje se iz pluga i kolečki jer naziv *plug* u širem smislu označava plug zajedno sa kolečkama¹⁰.

Plug

Konstruktivni elemenat pluga koji ore zemljište naziva se *plužno telo*. Ono se sastoji iz crtala (7), gvozdene glave ili kozlaca (2), daske (3), raonika (4) i plaza (5). Plug ima onoliko plužnih tela koliko ore brazda.

Gredelj pluga (1) služi za pričvršćivanje plužnog tela i drugih konstruktivnih elemenata. Njegov zadatak je da prenese vučnu silu na plužno telo, čime omogućuje rad ovog tela. Na prednjem delu gredelja nalazi se kuka za prednji lanac, a na sredini prečka (9) sa ku-

kama za vučne lance. Ispod nje je kuka za kačenje potenzice pluga (26) koja se koristi u slučaju samovođenja pluga.

Na zadnjem delu gredelja nalaze se ručice (10). Pomoću njih vrši se upravljanje plugom, njegovo pridržavanje pri nailasku na prepreke (korenje...), kao i pri vađenju pluga iz brazde, odnosno pri postavljanju u brazdu. Ručice pluga završavaju se držajima (11) koji su, radi ugodnijeg držanja, obloženi drvetom. Kod nekih zaprežnih plugova postoji mogućnost podešavanja položaja ručica prema visini orača. Na levoj ručici jednobrazdnih plugova nalazi se "skija" na koju se plug oslanja prilikom okretanja na uvratinama. Na desnoj ručici je kuka za otik (12).

Kolečke

Prednji deo gredelja pluga oslanja se na kolečke koje imaju dvostruki zadatak¹¹: da ponište pritisak gredelja na upregnutu stoku i da olakšaju samostalno kretanje pluga. Pored toga, one obezbeđuju veću stabilnost pluga u radu, pričvršćivanje vučnih lanaca i podešavanje širine i dubine rada pluga.

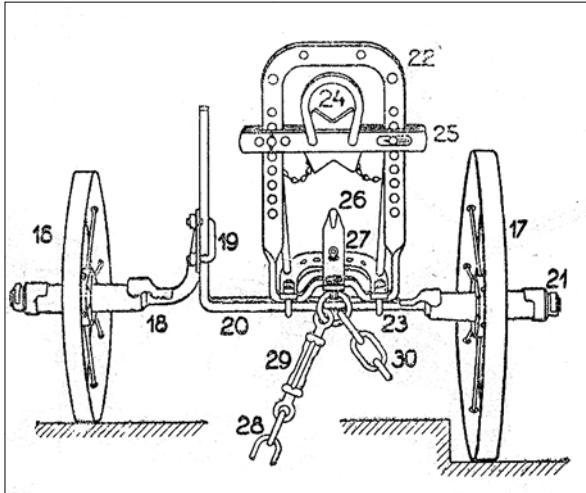
Točkovi kolečki (16 i 17) nisu jednakog prečnika: levi točak, tzv. "ledinaš" (16), manji je od desnog, tzv. "brazdaš" (17). Levi točak kreće se po neuzoranom delu parcele – ledini, a desni po uzoranom delu parcele – brazdi, te su po tome i dobili naziv. Podizanjem ili spuštanjem kolenaste osovine (18) levi točak se podiže ili spušta, čime se postiže visinska razlika izme-

⁸ Potvrdu rečenog nalazimo u radu "Etnološka istraživanja u okolini Sombora" Sofije Dimitrijević. Istraživanja je izvodila od 1948. do 1955. godine, i to u selima oko Sombora, pre svega u Staparu, kao i na somborskim i staparskim salašima.

⁹ Sava Čorić, Veselin Lazić, Samuel Snjida: "Gvozdeni plugovi u Vojvodini između dva svetska rata", 4. Izložba iz istorije poljoprivrede. Novi Sad, 1982, 25-34

¹⁰ Branimir Bratanović, nav. delo, 90.

¹¹ I. Gešev, K. Pavlov, J. Kovačev: *Potpuni priručnik iz poljoprivrednih mašina*. Beograd, 1947, 30

Sl. 6. Kolečke

16. levi točak, tzv. "ledinaš", 17. desni točak, tzv. "brazdaš", 18. kolenasta osovina, 19. grivna za spajanje kolenaste osovine sa glavnom osovinom, 20. glavna osovina, 21. glava točka, tzv. "čupica", 22. vertikalna lira, 23. grivna, 24. sedlo za gredelj, 25. nosač gredelja, 26. poteznica pluga, 27. horizontalna lira, 28. levi vučni lanac, 29. dvostruki vijak ili tzv. "holandski" vijak, 30. desni vučni lanac

đu točkova kolečki, što ujedno predstavlja dubinu rada pluga.

Sastavni deo kolečki čine vučni lanci (28 i 30), pomoću kojih se gredelj pričekaju za kolečke. Oni su jednim krajem – preko alke, vezani za horizontalnu liru (27), a drugim za dve kuke na prečki gredelja (9). Na levom vučnom lancu (28) nalazi se dvostruki vijak (29), pomoću kojeg se vrši tačnije podešavanje pluga po širini radnog zahvata, kao i ravnomerno zatezanje oba vučna lana.

Na kolečkama pluga nalaze se dva rama ili tzv. lire – vertikalna (22) i horizontalna (27). Vertikalna lira (22) ima od pet do sedam otvora, u koje se, pomoću dva klinova, pričvršćuje sedlo (24). Samo sedlo drži gredelj pluga u horizontalnom položaju, čime ga podupire. Horizontalna lira (27) pričvršćena je pomoću grivni (23) i zavrtnjeva za glavnu osovinsku kolečku (20). Na njenom prednjem delu nalazi se od pet do sedam otvora u koje se postavlja sabljica i učvršćuje za poteznicu prilikom regulisanja širine rada pluga.

Upravo velika prekretnica u razvoju plugova nastaje sredinom XIX veka kada se u Engleskoj i Americi javljaju prvi fabrički metalni plugovi od kojih su vrlo brzo nastali savremeniji plugovi sa mašinskom vučom. Osnivaju se brojne fabrike i zanatske radionice, kao na primer, "Ransomes, Sims & Head" 1785. god, "Gebr. Eberhardt KG" 1854. god, "Rud. Sack KG" 1863. god, "Polich i Varga" 1910. god. ili "OLT" 1912. god.

Kada sagledavamo razvoj zaprežnih plugova, počevši od drvenih do metalnih, možemo zaključiti da u njihovoj konstrukciji nema nekih velikih izmena. Posto-

je određene izmene u formi delova, pre svega plužnih dasaka, koje su nastale kao rezultat boljeg prilagođavanja uslovima obrade zemljišta, što je dovelo do stvaranja plugova koji, s obzirom na to da je obrada zemljišta predstavljala težak i iscrpljujući posao, omogućavaju lakši i bolji, tj. efikasniji rad. Uvođenjem polumetalnih, a kasnije metalnih plugova, znatno je olakšan rad. Po red tog, agrarna politika države uticala je na svest zemljoradnika, kao i na podsticanje bržeg uvođenja fabričkih plugova.

Podela zaprežnih plugova

Osnovna podela zaprežnih plugova izvršena je prema broju plužnih tela¹². Na osnovu te podele, razlikujemo:

1. **jednobrazdni** ili tzv. **jednokorpusni plug**, sa jednim plužnim telom;
2. **višebrazdni** ili tzv. **višekorpusni plug**, sa dva plužna tela ili više njih.

Jednobrazdni plug

Bez obzira na proizvođača, svi jednobrazdni plugovi su prema građi i sastavnim delovima identični: imaju gredelj, kozlac, plužno telo i dve ručice. Koriste se za dublje oranje.

Najrasprostranjeniji plugovi iz ove grupe su tzv. univerzalni plugovi, koji imaju tako konstruktivno izveden gredelj da se umesto plužne daske može postaviti neki drugi radni organ, na primer zagrtačka daska, kultivatorske motičice... Zbog toga se na delu gredelja – od prečke sa kukama za vučne lance do mesta gde se pričvršćuju ručice – nalazi nekoliko otvora u koje se postavljaju navedeni radni organi.

U zavisnosti od građe gredelja razlikujemo sledeće tipove jednobrazdnih plugova: plug sa prostim gredeljom, plug sa dvostrukim gredeljom u obliku rama, američki plug ili tzv. sulka.

Višebrazdni plug

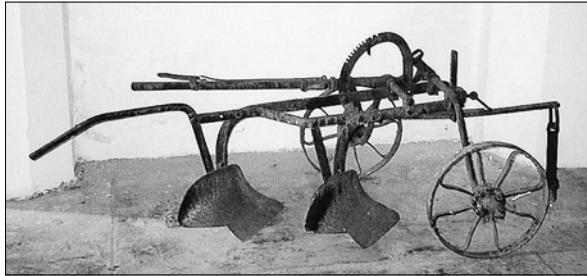
Višebrazdni plug ima gredelj u obliku rama, po čemu je i dobio naziv "ramni plug". Ovaj plug koristi se za pliće oranje (ugarenje), kao i za rad na lakšim tipovima zemljišta. Srazmerno je lakši od jednobrazdnog pluga.

Višebrazdni plug sastoji se iz dva ili više od dva plužna tela, od kojih svako ore samostalno na jednaku dubinu i širinu. Ovi plugovi imaju samo jednu ručicu i, ukoliko je plug pravilno podešen, kreće se bez pridržavanja. Pri radu su vrlo stabilni i lako se njima upravlja.

Zaprežne plugove možemo podeliti i prema načinu njihovog upravljanja i regulisanja, tj. prema načinu oslanjanja gredelja na prednji deo pluga. Na osnovu te podele, razlikujemo sledeće tipove plugova¹³:

¹² Isto, 32

¹³ Raimond Fantoni: *Poljoprivredni strojevi*. Zagreb, 1954, 50-54

Sl. 7. Dvobrazni zaprežni plug "Gebr. Eberhardt" BZE 6 R

Nepoduprti plugovi. Gredelj ovih plugova nije poduprt (oslonjen) na prednjem delu te su po tome i dobili naziv. Na njegovom prednjem delu nalazi se regulator dubine i širine rada pluga. Nalaze primenu na šljunkovitom i kamenitom zemljištu.

Plugovi sa jednim točkom ili voćarsko-vinogradarski plugovi. Na prednjem delu gredelja nalazi se točak i regulator. Ovaj tip pluga se, pre svega, primenjuje u voćnjacima i vinogradima, jer omogućuje obrađivanje zemljišta oko čokota loze ili stabla voćke bez opasnosti od njihovog oštećenja, kao i rad na brdsko-planinskim terenima.

Plugovi sa "vlačicom" ili štulom. Ovi plugovi predstavljaju stariju verziju pluga sa jednim točkom. Na prednjem delu gredelja nalazi se "vlačica" ili štula.

Plugovi sa kolečkama. Ovaj tip pluga rasprostranjени je od svih drugih tipova iz ove grupe.

Pored ove dve grupe zaprežnih plugova, postoje i specijalni plugovi koji se od prethodnih razlikuju ne samo po svom konstruktivnom rešenju nego i po nameni. U grupu specijalnih plugova spadaju¹⁴:

Plugovi obrtači. U okviru ovih plugova razlikujemo tri tipa: plugovi sa jednim plužni telom ili više njih – koji se, zbog svog konstruktivnog rešenja, prevenstveno primenjuju u brdsko-planinskim krajevima; brabantski plugovi – koji se izvode u dve konstruktivne varijante (jednobrazdni i dvobrazdni plugovi); dvojni ili balansni plugovi – koji se veoma retko upotrebljavaju kao zaprežni plugovi budući da su to, pre svega, parni i elektroplugovi.

Plugovi podrivači. Namjenjeni su za izvođenje podrivanja zemljišta koje se radi na dubini preko 50 cm.

Diskosni plugovi. Od ostalih plugova iz ove grupe razlikuju se po radnom organu disku, po kojem su i dobili naziv.

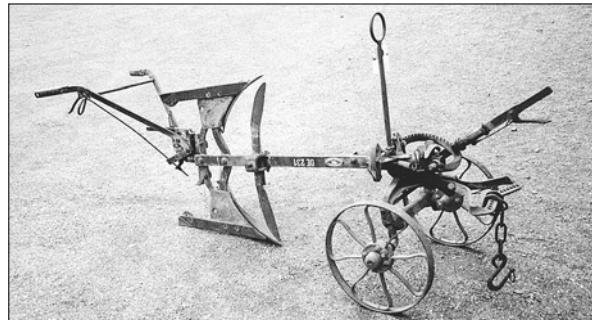
Označavanje zaprežnih plugova

Svaki zaprežni plug ima označku koja može biti urezana, izlivena ili napisana, a nalazi se sa unutrašnje strane gvozdene glave – kozlaca.

Oznaka pluga sastoji se iz slovnih i brojčanih simbola. Slovnim simbolima označava se tip pluga, vrsta ze-

Sl. 8. Voćarsko-vinogradarski plug "Dalmatinac", "Proleter", Leskovac

Sl. 9. Brabantski jednobrazdni plug "Gebr. Eberhardt" DE 231

Sl. 10. Amblem fabrike "Polich i Varga" izliven na kozlacu

mljišta za koju je plug bio namenjen, kao i neka njegova specifičnost (način rada ili izvedeno konstruktivno rešenje). Brojčanim simbolom izražava se dubina rada pluga, predstavljena u jedinici col (1 col = 2,5 cm).

Sastavni deo oznake bio je i amblem fabrike, kao na primer: divlji vepar – "Gebr. Eberhardt", džak – "Rud. Sack", slon – "Proleter", dva ukrštena čekića – "Polich i Varga", ukršten čekić i klešta – "F. Knefely" ili bik – "Olt".

Regulisanje rada zaprežnih plugova

Kod zaprežnih plugova veoma je važno pravilno regulisati dubinu i širinu rada jer od toga zavisi kvalitet rada. Ako to nije ispoštovano, dolazi do lomova na

¹⁴ I. Gešev, K. Pavlov, J. Kovačev, nav. delo, 34

konstruktivnim elementima pluga i čestog zamaranja zaprege i orača.

Regulisanje se vrši različito, u zavisnosti od toga da li je reč o drvenom, drveno-metalnom ili metalnom plugu.

Drveni plug

Regulisanje dubine i širine rada vršilo se na nekoliko načina: dubina se regulisala kurdeljom, postavljanjem u jedan od otvora na gredelju; klinom kozlačnjakom čime se gredelj podizao ili spuštao i cimerom pomoću koga se raonik podizao ili spuštao; širina se regulisala preko kolečki i to pomoću rude i mačke postavljanjem kurdelja u jedan od otvora na njima.

Drveno-metalni plug

Regulisanje dubine i širine rada vršilo se na nekoliko načina: dubina se regulisala preko kolečki, a pomoću dva zavrtinja sa navojem i vertikalne šipke sa navojem, koja je postavljena iza plužnog tela; ili pomoću otvora na prednjem delu gredelja; širina se, takođe, regulisala preko kolečki, ali pomoću šipke sa navojem ili levog vučnog lanca, odnosno dvostrukog vijka.

Uz plug se, kao dodatni alat, obavezno isporučivao ključ za podešavanje.

Metalni plug

Regulisanje dubine i širine rada vršilo se na različite načine, u zavisnosti od toga da li je reč o jednobrazdnom ili višebrazdnom plugu.

a) Jednobrazdni plug

Regulisanje dubine rada vršilo se na nekoliko načina: promenom dužine vučnih lanaca; promenom visine sedla kolečki; položajem levog točka, tzv. "ledinasa"; a kod nekih izvedenih konstrukcija plugova pomoću klinova koji su se postavljali između gredelja i plužnog tela.

Regulisanje širine rada se, takođe, vršilo na nekoliko načina: promenom dužine levog vučnog lanca, pomoću dvostrukog vijka; pomeranjem sedla kolečki; premeštanjem sabljice na horizontalnoj liri kolečki ili pomeranjem vertikalne lire kolečki.

Uz plug se obavezno isporučivao ključ za podešavanje rada.

b) Višebrazdni plug

Regulisanje dubine rada vršilo se pomoću diferencijalnog uređaja koji se sastoji iz ručice i nazubljenog lučnog segmenta čime se podiže ili spušta kolenasta osnova točkova.

Regulisanje širine rada vršilo se pomoću poteznice i horizontalno nazubljene letve sa ručicom.

"Fina" regulacija se, u zavisnosti od proizvođača pluga, vršila ili navojnim vretenom ("Rud. Sack") ili pomoću ključa ("Gebr. Eberhardt" i "Rud. Bächer").

Proizvođači zaprežnih plugova

Zaprežne plugove proizvodile su brojne fabrike i zanatske radionice širom Evrope (Nemačka, Engleska, Austrija, Ugarska, Češka, Jugoslavija...) i SAD. Krajem XVIII veka, tačnije 1785. godine, u Engleskoj je osnovana fabrika "Ransomes, Sims & Head", da bi tokom XIX i početkom XX veka bilo osnovano većina fabrika poljoprivrednih mašina. Proizvođači plugova bili su: u Nemačkoj – "Ackergerätefabrik Höhenheim", "Gebr. Eberhardt KG", "Rud. Sack KG", "H. F. Eckert", "A. Ventzki", "Monachia", "J. C. Hedemann", "Schütz & Bethke", "Rud. Wermke A.G", "Ph. Mayfarth & Co", "Adolph Pieper", "Ed. Schwartz & Sohn", "Gross & Co", "Carl Beermann", "Mar Walk", "Hermann Laass & Co", "Fr. Dehne", "P. J. Engels", "Sprengel & Hartmann", "Gebr. Knecht", "Bayerische Pflugfabrik", "H. Niemeyer Söhne"...; u Engleskoj – "J. & F. Howart", "Clayton & Shuttleworth"...; u Austrijskoj, Austriji – "Hofherr & Schrantz"...; u Ugarskoj – "Schlick-Féle", "Kühne E.", "Debrecinska fabrika poljoprivrednih mašina", "Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth", "Magyar Királyi Vasut", István Vidacs..., fabrika Rajnharda i Đule Hajpa u Crvenki, fabrike Wingler Ferencza i Wilhelma Ecksteina u Velikom Bečkereku (sada Zrenjanin); u Češkoj – "Rudolf Bächer", "K. & R. Ježek", "Karel Vacek", "Jan Červinka", "Agroferra d.d", "R. Morávek", "Černovsky i komp", "František Červinká i Čihák", "Ant. Reissenzahn"...; u SAD – "John Deere", "Oliver Chilled Plow Works", "Starbuck & Sons"...

Kraljevina SHS, a potom Kraljevina Jugoslavija je, proizvodila zaprežne plugove. Posebno se ističe mesto Kula u Bačkoj koje je imalo dugu i bogatu tradiciju zanatstva, sa preko osamdeset različitih zanata. U njoj je bila zanatska škola, osnovano je udruženje zanatlja koji je u svom sastavu, između dva svetska rata, brojalo preko tristotine članova, sa formiranim zanatskim esnafom. Od početnih kovačkih radionica razvijale su se manufakture, a od njih su nastale male fabrike¹⁵. Postojalo je nekoliko manufaktura – fabrika za proizvodnju plugova, kao na primer, "Polich i Varga" ili "F. Knefely".

U prvoj polovini XX veka osnovane su fabrike u Leskovcu ("Proleter") i Osijeku ("OLT"), koje su u svojim proizvodnim programima imale i proizvodnju zaprežnih plugova.

U Jugoslaviji su se, neposredno posle oslobođenja, zaprežni plugovi počeli proizvoditi i u novoosnovanim fabrikama: "Metalna" Štip, "Lipos" Tuzla, "Tvorница poljoprivrednih strojeva – TPS" Bosanska Kostajnica ili "Lesce" Bled.

"Polich i Varga" – Kula

Fabrika plugova "Polich i Varga" je u registru Zanatljijskog udruženja Kule bila zavedena 1910. godine kao

¹⁵ V. Ačanski: "Kulski plug", *Zemljoradnja u Vojvodini*, Novi Sad, 2006, 431.

Sl. 11. Reklama fabrike "Polich i Varga", knjiga užgajivača hmelja "Kompass", Subotica, 1927. god.

Mašinsko-bravarska manufaktura. Nju su osnovali Simon Polich, sitni plemić, koji se bavio komercijalom i Karl Varga, po zanimanju kovač i bravari.

Fabrika je zapošljavala 30 radnika i imala je dobru tehničku bazu tako da je mogla kupcima da ponudi mnogo više nego obične kovačke radionice. U svojim odeljenjima imala je dve velike kovačke vatre, mehanički čekić za kovanje, prese za krivljenje daske pluga, makiže za sečenje debelih limova, strug, aparate za električno varenje sa trafoom, stubne bušilice. Pored svog osnovnog proizvodnog programa, radila je i uslužne potpravke, kao na primer, otkivanje, bušenje i dr.

Simon Polich i Karl Varga su uspešno vodili fabriku i svoje proizvode su reklamirali na sajmovima u Novom Sadu, Beogradu i Zagrebu kao i na znamenitoj Kulskoj zanatlijsko-trgovačkoj i poljoprivrednoj izložbi. Održana je od 30. V do 8. VI 1931. god. i na njoj su izložili svoje najnovije proizvode koji su izazvali veliku pažnju i interesovanje publike kao i budućih kupaca.

Karl Varga je za svog naslednika pripremao privrednikovog pitomca Vlastimira Pavlovića, koga je učio da vodi fabriku. Za vreme Drugog svetskog rata je sprovezen na prinudni rad, a posle oslobođenja se vratio i ponovo je preuzeo vodenje fabrike. Sticajem novih istorijskih okolnosti i tadašnje državne politike, oprema fabrike je preseljena 1946. godine u fabriku "Lemind", Leskovac. Sa opremom je otišlo i nekoliko majstora sa ciljem da se u njoj proizvodnja pokrene. Nažalost, to se nije desilo i majstori su se ubrzo vratili u Kulu, a mašine su završile na otpadu¹⁶.

Nekadašnja zgrada fabrike, sa radionicama i magacinom postoje i danas. Više puta su menjali vlasnika i namenu, da bi danas u njoj bilo sedište zadruge "Kuljanka".

Da su plugovi ove fabrike bili nadaleko poznati i cjenjeni kod zemljoradnika, svedoči tekst koji je objavljen u njenom prospektnom materijalu¹⁷:

"Sa poslatim plugom za ugarenje strnjike u svakom pogledu sam veoma zadovoljan, jer toliko savršen po-

Sl. 12. Štand fabrike "Polich i Varga" na Kulskoj zanatlijskoj izložbi, 1931. god.

sao vrši, da đubre, travuljinu, kukuružnje džombe potpuno pod zemlju sarani i za njime ostaje tako čisto oranje, da izgleda kao čista baštenska zemlja. U pogledu potrebne zaprežne snage uverio sam se, da ni malo nije teži od drugih plugova.

Zato Vam se i ovom prilikom zahvaljujem na stručno zgotovljenom plugu, a svakome poznaniku, koji hoće lep i dobar posao preporuči ču, da od Vas plug nabavi.

Sa osobitim poštovanjem"

Jovan Tot, zemljoposednik

Zaštitni znak plugova ove fabrike su dva ukrštena čekića.

Od zaprežnih plugova fabrika je tržištu nudila jednobrazdne i dvobrazdne zaprežne drveno-metalne plugove. Plugovi se predstavljali kopiju pluga "Gebrüder Eberhardt" iz Ulma. Zato je i "kulski plug" bio poznat i van granica zemlje.

"Proleter" (danas "Lemind") – Leskovac

Fabrika je osnovana 1936. godine i specijalizovala se za proizvodnju zaprežnih oruđa za osnovnu i dopunsku obradu zemljišta (plugova, drljača...)¹⁸. Posle Drugog svetskog rata nastavila je proizvodnju zaprežnih oruđa, da bi od 1952. godine prešla na proizvodnju traktorskih priključnih oruđa za osnovnu (plugove za sve vrste oranja – od ljuštenja strništa do rigolovanja) i dopunsku obradu zemljišta (kultivatore, tanjirače i drljače).

Od 1959. godine registrovana je pod imenom "Proleter", zadržavajući u svom programu proizvodnju traktorskih priključnih oruđa za obradu zemljišta. U daljem razvoju ona se usmerava na usavršavanje i razvoj traktorskih plugova.

Zaštitni znak plugova ove fabrike je slon.

Od zaprežnih plugova "Proleter" je tržištu nudio jednobrazdne i dvobrazdne raone plugove, jednobraz-

¹⁶ Isto, 432

¹⁷ Prospektni materijal fabrike "Polich i Varga", Kula

¹⁸ Grupa autora: "Poljoprivredni traktori i mašine", Institut za spoljnu trgovinu, br. 6. Beograd, 1968, 81. Poglavlje: "Ekonomski i tehnički razvoj mašinogradnje u Jugoslaviji"

Sl. 13. Amblem fabrike "Proleter"

dne obrtače sa kolečkama i potpornim točkom i jednobrazdne voćarsko-vinogradarske plugove.

"OLT" – Osijek

Fabrika "OLT" d.d. (Osječka ljevaonica željeza i tvornica strojeva) osnovana je 1912. godine sa radionicom za izradu i popravku poljoprivrednih mašina, pogonom za sivi liv i tokarenje, kao i sa posebnim odeljenjem za brušenje mlinskih valjaka¹⁹. Tržištu je 1926. godine ponudila prve plugove i sejalice za kukuruz vlastite konstrukcije i proizvodnje. Fabrika se ubrzano razvijala, tako da je već 1939. godine u njoj bilo zaposleno 713 radnika i službenika, sa dvanaest inženjera u razvojnog sektoru. U ovom periodu proizvodila je poljoprivredne mašine, kao i sanitarnu robu, radiatore, trgovački liv...

Posle Drugog svetskog rata fabrika je obnovljena. Proizvodnja je stalno rasla, tako da je 1955. godine pro-

izvedeno oko šest hiljada tona robe. Već se 1964. godine obim proizvodnje povećao za oko 2,5 puta, obuhvatajući poljoprivredne mašine (za osnovnu i dopunsku obradu zemljišta i setvu) i rezervne delove.

Kada su u pitanju mašine za obradu zemljišta, "OLT" glavnu pažnju usmerava na razvoj raonih i diskosnih plugova kao priključaka traktorima IMT.

Zaštitni znak plugova ove fabrike je bik.

Glavni zastupnik fabrike "OLT" za jugoslovensko tržište bio je KNÈZY PETAR, čije je sedište bilo u Novom Sadu, u ulici Braće Ribnikara br. 11.

"Gebrüder Eberhardt KG"

("Gebr. Eberhardt KG") – Ulm

Braća Eberhard (Gebrüder Eberhardt) – Wilhelm (1824–1887), po zanimanju kovač, i Albert (1832–1886), po zanimanju kolar, osnovali su 1854. godine fabriku plugova i poljoprivrednih mašina "Gebr. Eberhardt KG" u Ulmu²⁰. Ona je postala najznačajniji proizvođač mašina za obradu zemljišta. O kvalitetu njenih plugova govore nagrade i priznanja koje je osvajala na mnogobrojnim izložbama i sajmovima održavanim širom Evrope. Tako je, na primer, za jedan patentni trobrazdni plug 1872. godine osvojila zlatnu medalju na međunarodnoj izložbi industrijskih dostignuća u Moskvi.

Fabrika je iz godine u godinu povećavala obim proizvodnje, tako da je na jubilej pedeset godina od osnivanja proizvela preko sedamsto hiljada.

Još pre Drugog svetskog rata svoje proizvode izvoziла je širom sveta: u Aziju, Južnu Ameriku – Argentinu i Brazil, Evropu – jugoistočnu i istočnu, Rusiju, Englesku, Belgiju, Francusku.

Vodeću poziciju na svetskom tržištu ova fabrika mogla je da održi sve do početka šezdesetih godina prošloga veka, kada je njen položaj počeo postepeno da slabiti, da bi 1980. godine zapala u stecaj, a potom u likvidaciju. Između šezdesetih i osamdesetih godina proširila je program proizvodnje i svetskom tržištu ponudila niz noviteta, a sve u cilju održavanja svoje pozicije i svoga imena. U prilog tome govori podatak da je 1965. godine tržištu ponudila male samoutovarne prikolice, 1972. godine hidraulički plug obrtač, a 1978. plug sa rešetkastom plužnom daskom.

Pripajanjem Bidel (Bidell) grupi ponovo je postala jedan od velikih evropskih proizvođača mašina za obradu zemljišta.

Zastupnik fabrike u Vojvodini bila je firma "Eler-Blatman" ("Öehler-Blattmann"), vlasnika A. Majera (A. Meiera) iz Novog Sada, koja se nalazila u ulici Sremska br. 11.

Zaštitni znak plugova ove fabrike je divlji vepar.

Od zaprežnih plugova fabrika je tržištu nudila jednobrazdne, dvobrazdne i trobrazdne raone plugove,

Osječka Ljevaonica
Osijek

Najveća tvornica poljoprivrednih strojeva u Jugoslaviji

Jamči za ispravan rad
svih svojih proizvoda koji nose znak BIK.

Proizvodi:

jedno i dvobrazdne plugove, sijačice za pšenicu i kukuruz, livačne i njivske brane, vinske preše i muljače, krunjače, vjetrenjače, sječkare, mlinove za ručni i stočni pogon i t. d.

Za cijene i prospkete obratite se našim mnogobrojnim prodavaocima u svim većim mjestima ili na glavnog zastupnika

KNÈZY PETAR
NOVI SAD

Vladike Gedeona ul. 3.
Telefon 24-49

Sl. 14. Reklama fabrike "OLT", časopis "Poljoprivredni glasnik", Novi Sad, 1937. god.

¹⁹ Isto, 80.

²⁰ G. Bauer: *Faszination Landtechnik (100 Jahre Landtechnik Firmen und Fabrikate im Wandel I)*. Stuttgart, 2002, 92-93

dvobrazdne i trobrazdne raone plugove sa sedištem za kočijaša, jednobrazdne obrtače sa potpornim točkom i sa kolečkama, voćarsko-vinogradarske plugove, nepoduprte plugove, podrivače, plugove za vađenje krompira, zagrtiče, brabantske – jednobrazdne, dvobrazdne i trobrazdne plugove.

"Rudolf Sack" ("Rud. Sack KG") – Plagwitz-Leipzig

Preduzetnik Rudolf Sack (1824–1900) u seoskoj kovačnici u Lebenu kod Licena počeo je 1854. godine da izrađuje plugove i sejalice²¹. Početkom maja 1863. godine, po preporuci lajpciškog advokata i preduzetnika dr Karla Hajnea, osnovao je fabriku poljoprivrednih mašina u Plagvicu. Ona se nalazila u iznajmljenim prostorijama u ulici Alte, a u njoj je bilo zaposleno petoro radnika.

Četiri godine kasnije Rudolf Zak je u ulici Karla Hajnea br. 95, na današnjoj parceli, podigao fabričke zgrade, kao i stambenu kuću, koja je 1875. godine adaptirana i kasnije korišćena kao kancelarija. Zbog rasta proizvodnje, stalno je povećavan broj zaposlenih: sa šezdeset, koliko je iznosio 1868. godine, 1881. godine porastao je na šesto pedeset. O kakvom porastu proizvodnje se radi govori podatak da je već 1878. godine iz fabrike izašao sto hiljaditi plug, a da je 1912. godine proizvodni kapacitet iznosio hiljadu plugova dnevno. Paralelno je tekla i modernizacija pogona, tako da je 1884. godine podignuta mehanička kovačnica, a 1890. godine livnica čelika sa Simenovim pećima i gasnim generatorom.

U fabrici "Rud. Sack" 1891. godine došlo je do promene u organizacionoj formi, čime je ona postala komanditno društvo – "Rud. Sack KG". Upravu fabrike činili su osnivač i vlasnik – Rudolf Sack, njegov sin Paul Sack, Fritz Sack i Paul Wichmann, suprug kćerke Helene Sack. Rudolf Sack se 1898. godine povukao iz uprave, da bi posle njegove smrti (1900. godine) upravljanje fabrikom preuzeo sin Paul.

Zbog stalnog povećanja obima proizvodnje, fabrika se neprestano širila na nove parcele, na kojima je locirala svoje novootvorene pogone: u ulici Vajsensfelzer br. 67 je, na primer, 1897. godine podigla pogon parnih plugova i sejalica.

Na jubilej pedeset godina od osnivanja (1913) fabrika se prostirala na 75.000 m², u okviru kojih su bila tri železnička koloseka, a zapošljavala je dve hiljade radnika.

Velika svetska ekonomska kriza, koja se javila krajem dvadesetih godina prošlog veka, nije zaobišla ni ovu fabriku: 1930. godine moralno je biti otpušteno 1.150 radnika, da bi dve godine kasnije bilo zaposleno svega šezdeset pet radnika i trideset jedan šegrt. Prebrodili teškoće, na prelazu 1937. i 1938. godine kupila je Fabriku mašina za obradu drveta "Leonhard".

²¹ Die Chronik des Hauses Rud.Sack Leipzig 1863-1938. Leipzig, 1938

Sl. 15. Reklama fabrike "Gebrüder Eberhardt", časopis "Poljoprivredni glasnik", Novi Sad, 1926. god.

Tokom Drugog svetskog rata u njoj su radili prisilno mobilisani radnici, kojih je posle 1942. godine bilo 1.570 iz deset država.

Aprila 1945. godine fabrika je, zbog američke okupacije, bila stavljena van pogona, da bi u maju iste godine proizvodnja ponovo pokrenuta, i to sa 189 radnika i trideset pet službenika. Sovjetska vojna administracija je 30. oktobra 1945. godine zaplenila njenu celokupnu imovinu. Vlada pokrajine Saksonije je prvog jula 1946. godine donela rešenje o preuzimanju vlasništva nad fabrikom, da bi od prvog jula 1948. godine prešla u narodno vlasništvo, dobivši ime "VEB lajpciške ma-

Sl. 16. Reklama fabrike "Rud. Sack", časopis "Poljoprivredni glasnik", Novi Sad, 1937. god.

šine za obradu zemljišta” (“VEB Leipziger Bodenbearbeitungsgeräte BBG”). Ovom nazivu je 16. septembra 1983. godine dodato ime Karl Maks, tako da se od tog datuma ona počela zvati “VEB BBG Karl Max”.

Vremenom je došlo do njene transformacije i promene u organizacionoj formi, da bi je na kraju – četvrtog decembra 1998. godine – kupila fabrika “Amazone” (“Amazonen-Werke GmbH & Co. KG”); tada je u njoj bilo zaposleno devedeset radnika.

Ova fabrika učestvovala je na mnogobrojnim izložbama i sajmovima, na kojima je osvajala visoka i brojna priznanja; na primer: velika nagrada u Parizu 1900. godine.

“Rud. Sack KG” je u Jugoslaviji svoje plugove prodavala preko generalnog zastupnika – firme “Jugo-Agrar Lebherr i komp.” d.d., čije je sedište bilo u Novom Sadu u Železničkoj ulici br. 96.

Zaštitni znak plugova ove fabrike je džak, koji je fabrika počela stavlјati od 1886. godine.

Od zaprežnih plugova fabrike je tržištu nudila jednobrazdne i višebrazdne raone plugove, plugove za ugarenje, jednobrazdne voćarsko-vinogradarske plugove, jednobrazdne plugove za livade i krčevine, nepoduprte plugove, jednobrazdne obrtače, jednobrazdne i dvobrazdne brabantske i balansne plugove.

“Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth” (H-S-C-S) – Beč, Kišpešt-Budimpešta

Natanijel Klejton (1811–1890) i njegov rođak Džozef Šatlvert (1809–1893) osnovali su 1842. godine u Lincolnu u Engleskoj fabriku poljoprivrednih mašina “Klejton i Šatlvert” (“Clayton & Shuttleworth”)²². U ovoj fabrići proizvođeni su i parni lokomobili i motori sa unutrašnjim sagorevanjem na tečna goriva i gas. Slika o uspešnosti fabrike može da se stekne ako se, na primer, navede da je od 1857. do 1910. godine u njoj bilo proizvedeno oko 85.290 lokomobila i vršalica. U ovom periodu otvarane su filijale širom Evrope – u Budimpešti, Lembergu, Pragu, Bukureštu, Krajovi..., kao i prodajna mesta – u Temišvaru.... O kakvoj veličini fabrike se radi govori podatak da je 1910. godine u njoj bilo zaposleno 4.200 radnika, što je za to vreme bilo veoma impozantno.

Matijas Hofher (1829–1909) osnovao je 1857. godine u Beču fabriku poljoprivrednih mašina čiji je proizvodni program bio veoma sličan programu fabrike “Klejton i Šatlvert”. U početku je u svom proizvodnom programu imala parne lokomobile i vršalice engleskog proizvođača “Raston i Proktor” (“Ruston & Proctor”), ali je ubrzo sama počela i da ih proizvodi. Otvarala je filijale širom Evrope: u Budimpešti, Lembergu, Aradu, Braili, Bukureštu, Harkovu, Odesi, Pančevu... Matijasu se 1881. godine, kao partner, pridružio Johan

Šranc, sa kojim je 1898. godine osnovao fabriku “Hofher i Šranc” (“Hofherr & Schrantz”). Ona je tržištu nudila široku paletu poljoprivrednih mašina koje su se po kvalitetu mogle porediti sa mašinama “Klejtona i Šatlverta”.

Ove dve konkurenentske fabrike su se 1911. godine udružile u jednu fabriku – “Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth” (skraćeno HSCS), koja je postala jedna od najznačajnijih fabrika poljoprivrednih mašina Austrougarske monarhije i zemalja koje su se graničile na jugoistoku. Njene proizvode karakterisali su visok kvalitet, pouzdanost i dugovečnost.

Posle Prvog svetskog rata fabrika je podeljena na austrijsku i mađarsku kompaniju, koje su bile samostalne i nezavisne jedna od druge. Raspad Monarhije prouzrokovao je gubitak najvećeg dela tržišta.

Austrijski deo fabrike, u nekim prospektima i kataologima često nazivan “Austro-Hofherr”, prodat je 1938. godine fabrici “Heinrich Lanz” u Manhajmu i tada dobija ime “Hofherr i Šranc” (skraćeno HS). Bombardovanjem u toku Drugog svetskog rata značajno su uništена fabrička postrojenja, da bi 1945. godine ona, kao “nemačko vlasništvo”, dospela u posed Sovjetskog Saveza kao jedna od USIA firmi (skraćeno “Upravljanje sovjetskim posedom u Austriji”).

Mađarski deo fabrike nacionalizovala je 1948. godine Rakošijeva vlada, obrazovana posle Drugog svetskog rata. Naziv ovog dela promenjen je u Fabrika traktora “Crvena zvezda” (“Vörös Csillag Traktorgyár”). Traktore je prestala da proizvodi 1956. godine. Sa nemačkom fabrikom “Trauzel-Werk AG” ujedinila se 1969. godine. Sadašnji naziv – “Böhler-Uddeholm AG” – dobila je 1970. godine kada ju je kupila fabrika “Böhler-Werke AG”.

Sl. 17. Fotografija zgrade u Novom Sadu

Sl. 18. Amblem fabrike, detalj na pročelju fasade zgrade

²² G. Bauer, nav. delo, 60-61

Fabrika "Hofher-Šranc-Klejton-Šatlvert" imala je svoja stovarišta i pogone u Novom Sadu, Beogradu i Zagrebu. U Novom Sadu su se nalazili na uglu Kisačke i Temerinske ulice. U toj zgradi se sve do nedavno nalazila prodavnica AD "Tehnometal", RJ "Jugoagrar".

Fabrika "Motins", ranije "27. Mart", u Novom Sadu osnovana je posle oslobođenja spajanjem livnica Mihajla Polića, "Vojvođanske livnice", metalског preduzeća Karla Bobeka i "Hofher-Šranc-Klejton-Šatlvert".

Od zaprežnih plugova fabrika je tržištu nudila jednobrazdne, dvobrazdne i trobrazdne raone plugove i podrivače.

"Rudolf Bächer" ("Rud. Bächer") – Roudnice nad Labem

Fabrika "Rudolf Bächer" osnovana je devedesetih godina XIX veka i spezijalizovala se za proizvodnju plugova²³.

Po kvalitetu, uspešno je konkurisala nemačkim plugovima. Fabrika je 1925. godine zaposljavala preko hiljadu radnika, a 90% svoje proizvodnje izvozila je u Rusiju, Tursku i Južnu Ameriku.

Fabrika "Rudolf Bächer" je, zajedno sa fabrikom "Fr. Melichar", poznatoj po proizvodnji zaprežnih sejalica, centralno skladište za Jugoslaviju imala u Novom Sadu, na Malom Limanu, u Suvoborskoj ulici br. 22.

Ištvan Vidač (István Vidacs)

Kovač Ištvan Vidač (1802–1883) usavršavao je u Beču izradu poljoprivrednih mašina²⁴. Po povratku iz Beča, nastanio se u Rumuniji, u mestu Komloşul-Mare (Comloşul-Mare) gde je počeo da, po porudžbini, izrađuje "hoenhajmske" i "Zigmajerove" plugove. Preokret u njegovom radu nastao je 1851. godine kada je zakupio livnicu "Šik" ("Schick"). Iz godine u godinu povećavao je obim proizvodnje: 1850. god. proizveo je šest stotina plugova, da bi deset godina kasnije proizveo tri hiljade.

On je proizvodio različite tipove plugova: plugove sa kratkim i dugim ručicama u pet veličina, Hauvard-Vidač (Howard-Vidacs) plug u jednoj veličini, kao i dvo-brazdne plugove.

Zaključak

Postoje tri vrste oračih sprava: ralo, plužica ili vrganj i plug. Plug je najsavršenije oraće oruđe. Naziv plug u širem smislu označava plug zajedno sa kolečkama.

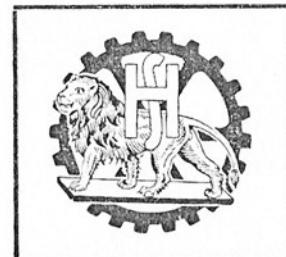
U početku su plugovi bili drveni. Vremenom su ih, usled razvoja industrije (metalurgije), potisnuli drveno-metalni ili polumetalni plugovi. Tada se pojavljuju i tzv. kovački plugovi.

²³ J. Šimunek: "Industrija poljoprivrednih strojeva u Čehoslovačkoj Republici", Poljoprivredni glasnik, Novi Sad, 1925.

²⁴ Iván Balassa: *Az eke és szántás története Magyarországon*. Budapest, 1973, 3.

JUGOSLAVENSKO HOFHERR - SCHRANTZ - CLAYTON - SHUTTLEWORTH A. D.

ZAGREB   BEOGRAD   NOVI SAD
Zvonimirova 4   Karadjordjeva 65   Temerinska 1-3

Ima stalno na stovarištu
sve vrste poljoprivrednih
strojeva, sprava i delova
za iste, kao:

SEJAČICE, PLUGOVE, KRUNJAČE, SEČHALICE,
PREKRUPAČE, SELEKTORE, MLINOVE, MOTORE,
TRAKTORE, VRŠALICE itd.

Sl. 19. Reklama fabrike "Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth", časopis "Poljoprivredni glasnik", Novi Sad, 1940. god.

Sl. 20. Reklama fabrike "Rudolf Bächer", časopis "Poljoprivredni glasnik", Novi Sad, 1930. god.

U Vojvodini su se drveno-metalni plugovi pojavili u prvoj polovini XIX veka, da bi pred sam kraj ovog veka postali dominantni. Sve do Prvog svetskog rata bili su isključivo oraće oruđe kada ih zamjenjuju metalni plugovi. U narednih desetak godina dolazi do postepenog uvođenja metalnih plugova, zbog čega se ovaj period u Vojvodini može smatrati "zlatnim periodom" metalnih plugova. Oni su ostali u upotrebi sve dok zemljoradnici nisu počeli kupovati traktore i zamjenjivati ih traktorskim plugovima.

Zaprežne plugove proizvodile su brojne fabrike i zanatske radionice širom Evrope (Nemačka, Engleska, Austrougarska - Austrija, Mađarska, Češka, Jugoslavija...) i SAD. Već u XVIII veku, tačnije 1785. godine, u Engleskoj je osnovana fabrika "Ransomes, Sims & Head", da bi u XIX veku i početkom XX veka bila osnovana većina fabrika: u Nemačkoj – "Gebr. Eberhardt KG", "Rud. Sack KG", "H. F. Eckert", "Venzki"...; Engleskoj – "J. & F. Howart", "Clayton & Shuttleworth"...; Austrougarskoj, Austriji – "Hofherr & Schrantz"...; Ugarskoj – "Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth", "Kühne E.", "István Vidacs"..., fabrika Rajnharda i Đule Hajpa u Crvenki, fabrike Wingler Ferencza i Wilhelma Ecksteina u Velikom Bečkereku (sada Zrenjanin); Češkoj – "Rudolf Bächer", "Karel Vacek", "Jan Červinka"...; u SAD – "John Deere", "Oliver Chilled Plow Works", "Starbuck & Sons"...

Kraljevina SHS, a potom Kraljevina Jugoslavija je proizvodila zaprežne plugove. Posebno se ističe mesto

Kula u Bačkoj koje je imalo dugu i bogatu tradiciju zanatstva, sa preko osamdeset različitih zanata. U njoj je bila zanatlijska škola, osnovano je udruženje zanatlija koje je u svom sastavu, između dva svetska rata, brojalo preko tristotine članova, sa formiranim zanatskim esnafom. Od početnih kovačkih radionica razvijale su se manufakture, a od njih su nastale male fabrike. Postojalo je nekoliko manufaktura – fabrika za proizvodnju plugova, kao na primer, "Polich i Varga" ili "F. Knefely".

U prvoj polovini prošloga veka osnovane su fabrike u Leskovcu ("Proleter") i Osijeku ("OLT"), koje su u svojim proizvodnim programima imale i proizvodnju zaprežnih plugova.

U Jugoslaviji su se, neposredno posle oslobođenja, zaprežni plugovi počeli proizvoditi i u novoosnovanim fabrikama: "Metalna" Štip, "Lipos" Tuzla, "Tvorница poljoprivrednih strojeva – TPS" Bosanska Kostajnica ili "Lesce" Bled.

KATALOG

Kolekciju zaprežnih plugova čini 37 predmeta. U njoj se nalaze drveno-metalni i metalni zaprežni plugovi; specijalni plugovi – jednobrazdni drveno-metalni plug za zaoravanje džombi, osmobrazdni metalni plug za plitko prolećno oranje i jednobrazdni metalni voćarsko-vinogradarski plug; kolečka, raonici zaprežnog i traktorskog pluga, kao i oprema za orača – opanci za oranje, tzv. bačkori.

Zastupljeni su plugovi renomiranih proizvođača, iz inostranstva – Nemačke ("Gebrüder Eberhardt", Ulm; "Rudolf Sack", Lajpzig) i Češke ("Rudolf Bächer", Rudnjice nad Labem) kao i domaći (Kula - "Polich i Varga" i "F. Knefely"; "Proleter", Leskovac).

Prikaz kataloške obrade kolekcije zaprežnih plugova u Poljoprivrednom muzeju

Drveno-metalni plug

Jednobrazdni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" (inv. br. 12)

Opis: Drveni gredelj je sa dve drvene ručice i na prednjem delu se oslanja na oplen kolečke. Kolečke imaju osovinu od gvožđa i drvenu rudu. Točkovi su drveni (žbice i glavčina) i sa metalnim obručima. Daska je cilindrično-produžena, raonik je evropskog tipa. Podešavanje dubine i širine rada se vrši na sledeći na-

Drveno-metalni plugovi (jednobrazdni)	7 predmeta
"Gebrüder Eberhardt"	3 predmeta
"Polich i Varga"	1 predmet
"F. Knefely"	3 predmeta
Metalni plugovi	17 predmeta
a) jednobrazdni	7 predmeta
"Gebrüder Eberhardt"	4 predmeta
"Rud. Sack"	1 predmet
"Rudolf Bächer"	2 predmeta
b) dvobrazdni	10 predmeta
"Gebrüder Eberhardt"	3 predmeta
"Rud. Sack"	4 predmeta
"Rudolf Bächer"	3 predmeta
Specijalni plugovi	3 predmeta
- Jednobrazdni drveno-metalni plug za zaoravanje džombi	Zanatska izrada – kovačnica Johan Werlea, Buljkes (sada Maglić)
- Osmobrazdni metalni plug za plitko prolećno oranje	Zanatska izrada – kovačka Filipovo (sada Bački Gračac)
- Jednobrazdni metalni voćarsko-vinogradarski plug "Dalmatinac"	Industrijska izrada "Proleter", Leskovac

čin: dubina pomoću dva zavrtnja na kolečkama i vertikalnom šipkom sa navojem koja se nalazi iza plužnog tela ili pomoću dva otvora na prednjem delu gredelja; širina pomoću šipke sa navojem. Na plugu se nalazi ključ za podešavanje. Plug nije kompletan jer nedostaje crtalo.

Dimenzije: dužina 200 cm, širina 60 cm, visina 70 cm. Proizведен je između dva svetska rata. Poklon: Samuel Kukučka, Bački Petrovac, 1982. godine

Metalni plug

a) *Jednobrazni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" (inv. br. 163)*

Opis: Gvozdeni gredelj sa dve gvozdene ručice ali bez drvenih rukohvata. Kolečke su odvojene od pluga. Daska je cilindrična, raonik je evropskog tipa. Iza plužnog tela se nalazi plaz sa petom. Podešavanje dubine i širine rada se vrši preko kolečki. Daska je oštećena i to na mestu spoja daske sa raonikom. Na plugu ne postoje tragovi osnovne boje. Plug nije kompletan jer nedostaju: prednji lanci za upravljanje pluga, crtalo, drveni rukohvati na ručicama kao i ključ za podešavanje.

Dimenzije: dužina 210 cm, širina 80 cm, visina 80 cm. Proizведен je između dva svetska rata. Otkup: Jovan Dimitrijević, Novi Sad, 2000. godine. Cena: 130 dinara

b) *Dvobrazni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" (inv. br. 2)*

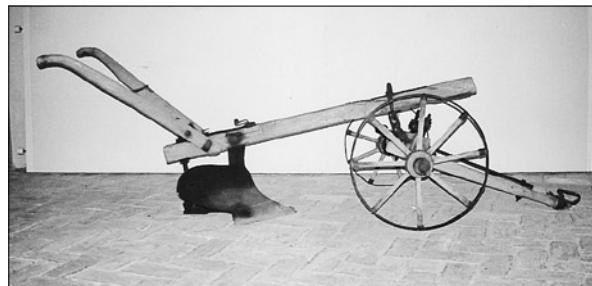
Opis: Gvozdeni takozvani ramni gredelj je sa jednom gvozdenom ručicom i drvenim rukohvatom. Tablica sa zaštitnim znakom fabrike – "divlji vepar" se nalazi na delu rama između dva plužna tela. Kolečke su kompaktne sa plugom. Daske su cilindrične, raonici su evropskog tipa. Razmak između plužnih tela iznosi 36 cm. Oznaka na glavčini točka Ver-k 140. Regulisanje dubine i širine rada se vrši pomoću dve drvene ručice. Plug je kompletan.

Dimenzije: dužina 200 cm, širina 80 cm, visina 70 cm. Proizведен je između dva svetska rata. Poklon: Slavka Maria, Bački Petrovac, 1982. godine

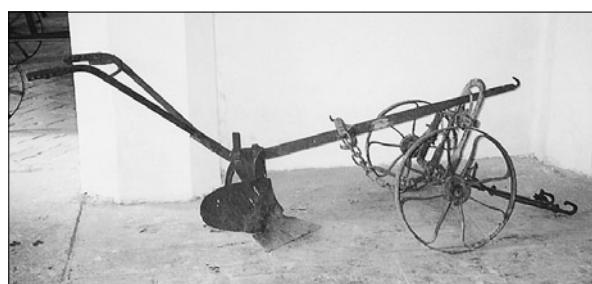
Specijalni plug

Opis: Jednobrazni plug, kovačke izrade, za zaoravanje džombi. Nema raonika, na donjem delu daske se nalazi oštrica. Gredelj je drven, ručice metalne sa drvenim rukohvatom. Kolečke drvene, točkovi sa metalnim šinama, glavčina i žbice drvene, osovina metalna. Podešavanje po dubini sa dva zavrtnja, a po širini sa polugom. Nedostaju lanci.

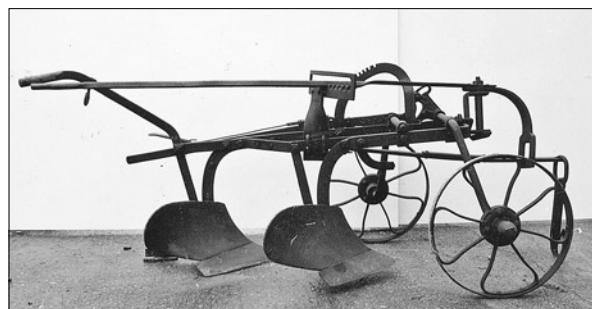
Dimenzije: dužina 210 cm, visina 80 cm. Napravljen je 1910. godine u kovačnici Johana Werlea, Buljkes (sada Maglić). Otkup: Pavel Ivičiak, Bački Petrovac, 1982. godine

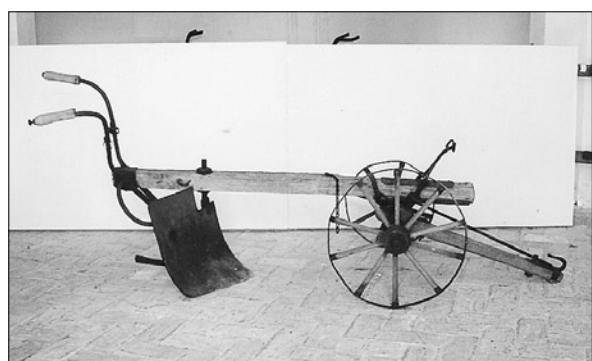
Sl. 21. Jednobrazni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" RB

Sl. 22. Jednobrazni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" ESB 5 R

Sl. 23. Dvobrazni zaprežni plug "Gebrüder Eberhardt" BZE 6 R

Sl. 24. Jednobrazni plug za zaoravanje džombi (inv. br. 18)

Literatura

1. Balassa, I: *Az eke és szántás története Magyarországon*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
2. Bauer, G: *Faszination Landtechnik (100 Jahre Landtechnik Firmen und Fabrikate im Wandel I)*. Union Agrar, Stuttgart, 2002.
3. Bratanić, B: "Oraće sprave u Hrvata, oblici, nazivlje, raširenje", *Publikacija etnološkog seminara sveučilišta u Zagrebu*, I. Zagreb, 1939.
4. Bratanić, B: "Oraće sprave centralnog dijela Balkanskog poluotoka", *Zbornik Etnografskog muzeja u Beogradu 1901 - 1951*. Beograd, 1953.
5. Čakan, Ivan: "Drveni plugovi", III izložba iz istorije poljoprivrede. Vojvođansko društvo za poljoprivrednu tehniku, Novi Sad, 1981.
6. Čorić, S, Lazić, V, Snjida, S: "Gvozdeni plugovi u Vojvodini između dva svetska rata", IV izložba iz istorije poljoprivrede. Vojvođansko društvo za poljoprivrednu tehniku, Novi Sad, 1982.
7. *Poljoprivredni glasnik*. Novi Sad, 1920-1941.
8. *Die Chronik des Hauses Rud. Sack Leipzig 1863-1938*. Leipzig, 1938.
9. Димитријевић, Софија: "Етнолошка истраживања у околини Сомбора", *Рад војвођанских музеја*, бр. 18-19. Нови Сад, 1969-1970.
10. *Мала енциклопедија Просвете*. Београд, 1986.
11. Fantoni, R: *Poljoprivredni strojevi*. Poljoprivredni nakladni zavod, Zagreb, 1954.
12. Гешев, И, Павлов, К, Ковачев, Ј: *Потпуни приручник из пољопривредних машина*. Удружење студената пољопривреде Шумарског факултета, Београд, 1947.
13. Grupa autora: "Poljoprivredni traktori i mašine", *Institut za spoljnu trgovinu*, br. 6. Beograd, 1968.
14. Хегедиши, Антал, Аграрни односи у торонталској жупанији у Банату, 1779-1848. Нови Сад, 1987.
15. Herrmann, K: "Pioniere des Landmaschinenbaus", *Beiträge zur Landeskunde*, 5. Stuttgart, 1992.
16. Јаракула, Б: *Читанка о обрађивању земље и о алатима за обрађивање*. Нови Сад, 1936.
17. Lazić, V: *Zemljoradnja u Vojvodini*. Kulturno-istorijsko društvo "ПЧЕСА", Novi Sad, 2006.
18. Mileker, S: *Istoria banatske vojne granice 1764-1873*. Pančevo, 1926.
19. Šimunek, J: "Industrija poljoprivrednih strojeva u Čehoslovačkoj Republici", *Poljoprivredni glasnik*, br. 5-6. Novi Sad, 1925.
20. Вујовић, Ђ: *Пољопривредне машине и оруђа*. Завод за издавање уџбеника Народне Републике Србије, Београд, 1961.

Izvori

1. Prospektni materijal fabrike "Gebr. Eberhardt" – Ulm
2. Prospektni materijal fabrike "Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth"
3. Prospektni materijal fabrike "Polich i Varga" – Kula
4. Prospektni materijal fabrike "Proleter" – Leskovac
5. Prospektni materijal fabrike "Rud. Sack" – Leipzig

Filip Forkapić

Wooden Metal and Metal Harnessed Plows

Summary: There are three kinds of plowing tools: plough, carrier of the ploughshare and plow. Plow is the most perfect plowing tool. The name plow in the wider sense marks the plow together with its carrier.

In the beginning the plows were made of wood. As the time passed and together with the development of the industry (metallurgy) they were pushed aside by wooden-metal or semi-metal plows. Then appeared so called blacksmith's plows.

In Vojvodina the wooden-metal plows appeared in the first part of the nineteenth century and they became dominant by the end of the same century. Until The First World War they were the only plowing tools when they were replaced by metal plows. In the next ten years metal plows were gradually introduced and because of that this period can be called „Golden Age of Metal Plows“ in Vojvodina. They were used until farmers started buying tractors and replacing them by tractor plows.

Harnessed plows were produced by many factories and handcraft workshops all over Europe (Germany, England, Austro-Hungary – Austria, Hungary, The Czech Republic,

Slovakia, Kingdom of SHS...) and the USA. Even in the eighteenth century, or more precisely, the factory „Ransomes, Sims&Head was founded in England in 1785. Most of the factories were founded in the nineteenth and the beginning of the twentieth century in Germany: „Ackergerätefabrik Hohenheim“, „Gebr. Eberhardt KG“, „Rud. Sack KG“, „H.F.Eckert“, „Venzki“... in England: „J.& F. Howart“, „Clayton & Shuttleworth“ ... Hungary: „Hofherr-Schrantz-Clayton-Shuttleworth“, „Kühne E.“... the Czech Republic: „Rudolf Bächer“, „Karel Vacek“, „Jan Červinka“... in the USA “John Deere”, “Oliver Chilled Plow Works”, “Starbuck & Sons”...

The town of Kula in Bačka had a very long tradition in producing harnessed plows (handcraft workshop “Polich i Varga” or “F.Knefely”). In the first beginning of the previous century the factories of agricultural tools were founded in Leskovac (“Proleter”) and in Osijek (“OLT”). Just before the liberation the harnessed plows started being produced in newly founded factories “Metalna” Štip, “Lipos” Tuzla, “The Factory of Agricultural Tools – TPS” Bosanska Kostajnica, “Lesce” Bled.

Kako su kopani seoski bunari u Vojvodini

Ivan Čakan, muzejski savetnik, Muzej Vojvodine

Uvod

Najkarakterističniji i najrasprostranjeniji način snabdevanja vodom u Vojvodini, bio je do nedavno korišćenje vode iz kopanih bunara. Kopani bunari su bili osnovni vid snabdevanja vodom. Nalazili su se u dvořištima kuća, na ulicama, putevima i na seoskim pašnjacima, gde su korišćeni za napajanje seoskih stada konja, krava, ovaca itd. U Vojvodini su gotovo sve kuće, pa i one najsiromašnije, imale svoje bunare. U narodu se kaže da su prilikom gradnje kuće prvo napravi nužnik na placu, pa bunar, pa se tek posle počinje sa zidanjem kuće. Međutim, pojavom bušenih cevnih bunara (Nortonov bunar) i arterijskih bunara, kao i uvođenjem vodovoda, kopani bunari polako nestaju i počinju da gube svoju funkciju. Sve je češći slučaj pretvaranja ovih bunara u septičke jame. Sve do nedavno, ladnoću bunara koristili su leti seljaci i za rashladivanje i čuvanje namirnica u kući i na pašnjacima. Namirnice su spuštane u bunar na kanapu na 50 cm iznad vode i tu su bile zaštićene i od muva i od toplove. Namirnice su u bunarima mogле da se održe više dana.

Kopanje bunara

Bunare su kopale "bunardžije", najčešće zidari, a u mestima gde se nije morallo ići jako u dubinu, bunare su kopali sami seljaci. Prilikom određivanja mesta gde će se kopati bunari, vodi se računa da bunar bude što dalje od nužnika, staje i đubrišta. Takođe pored bunara ne sme da se sadi drveće jer ono svojim korenovim sistemom može da ošteći bunar i stvori kanale preko kojih se zagađuje voda. Pre kopanja bunara majstor-bunardžija se dogovori, pogodi sa gazdom "nakoliko cigla u krugu će se kopati bunar". Najčešće su kopani bunari na 10 do 15 cigala. Prečnik takvih bunara je oko 1,5 metara. Kopani su i širi bunari, ali to je zavisilo od potrebe, želje i imovnih mogućnosti domaćina kojem je kopan bunar. Kafa se odredi mesto i vličina bunara, na zemlji se šestarom od hrastovog drveta nacrta krug. Ako bunardžija nema šestar, onda on pomoću štapića zabodenog u zemlju, za

koji je zavezan kanap na čijem kraju je drugi štapić, optira krug na zemlji. Bunar kopaju najmanje tri čoveka. Bunardžija kopa u bunaru, a dvojica pomčnika izvlače zemlju iz bunara napolje. Zemlja se kopa ašovom i lopatom sa skraćenim drškama zbog užanog prostora. Ako se prilikom kopanja nađe na krečnjak, onda se on razbija krampom. Veće kamenje se opkopava i vadi cello, a velike kamene ploče se razbijaju čuskijama. Na vodu se može naići i pri samoj površini zemljišta, na 3 do 4 metra ili na većim dubinama, na 10, 20 i više metara, što sve zavisi od karakteristike zemljišta. Zemlja se vadi na čekrk u velikom sudu, kablu-kabo, šavolj, zapremine oko 80 litara. Sud je u obliku bureta i napravljen je od drevih duga, okovan gvozdenim obručima i ima gvozdene drške za koje se vezuje kanap, pajvan. Za kopanje bunara koristi se specijalan kanap od čiste kudelje debljine 6 do 7 cm, jer se izvlači težak teret. Vađenje zemlje iz bunara je veoma odgovoran posao jer se mora paziti da se sud kojim se vadi zemlja ne otkači, ne izvrne ili ne ispusti, što bi znacilo sigurnu smrt za bunardžiju u bunaru. Kada se prilikom kopanja dođe do vode, kopa se još toliko koliko se želi da bunar bude dubok, odnosno koliko se želi da bude nivo vode. Najbolja voda za piće je voda iz bunara čiji je nivo vode 2-2,5 metara, jer voda u takvim bunarima stalno struji, cirkuliše. Kod dubljih bunara, čiji nivo vode oko 4 metra, voda se ustoji. Takvi veliki bunari korišćeni su više za snabdevanje parnjača prilikom vršidbe i na železinici za snabdevanje lokomotiva. Kada se dođe do vode prvo se u bunar spušta takozvani santrać. Santrać je drveni prsten koji ima prečnik bunara. Pravi se od jelovih dasaka na taj način što se daske iseku da kada se spoje, zakuju, formiraju prsten prečnika bunara. Santarć ima debljinu oko 5 cm. Kada se u bunar spusti santrać, na njega se nazidaju cigle u krugu u visini 2, 2,5 metra. Posle zidanja počinje kopanje bunara kroz vodu. Zemlja se zajedno sa vodom vadi iz sredine bunara i ispod santraća. Cigle svojom težinom potiskuju santrać i spuštaju se u dubinu. Kada se iskopa željena dubina bunara, kopanje je završeno. Nakon toga u bunar se od dve grede, koje se zaglave između cigala, napravi skela i nastavi se zidanje do vrha. Bu-

nari moraju biti ozidani u delu koji se nalazi ispod vode. Gornji deo bunara nije uvek ozidan ciglama ili kamenom što zavisi od sastava i kvaliteta zemljišta. Ima bunara koji su ozidani samo ispod vode i pri vrhu, da ne bi došlo do obrušavanja. Sredina takvih bunara je prazna, bez cigala. Cigle u bunaru ne vezuju se malterom već se između njih nabija zemlja. Između cigala koje su u vodi nabija se šumska mahovina jer ona ne truli, a sprečava cirkulaciju peska u bunar. Od kopanja bunara kroz čvrst materijal i pesak, razlikuje se kopanje bunara kroz živi pesak. Ako bunardžija nađe na živi pesak mora da napravi dva santraća koja sa spoljne strane spoji daskama dužine 2, 2,5 ili 3 metra, u zavisnosti od debljine sloja živog peska. Bunardžija ustvari napravi dugačko bure bez otvora i dna. Takav santrać-bure, spusti se u bunar i ozida sa unutrašnje strane celom visinom. Nakon toga nastavi se sa vađenjem živog peska i vode. Kod ovakvih bunara santrać-bure uvek ostaje između živog peska i cigala. Dalji postupak je isti kao kod bunara koji se kopaju kroz tvrdnu podlogu.

Čišćenje bunara

Pored kopanja bunara bunardžije su obavljače posao i čišćenja bunara. Voda u bunarima stalno cirkuliše i nosi talog koji smanjuje nivo vode. Na peskovitom terenu bunari su češće čišćeni jer pesak lako prodire između cigala u bunar. Pored prirodnog zatrpanjivanja bunara dešavala su se i zagadivanja. U bunare su mogli da upadnu i razne životinje (mačke, kokoške). Takvi zagađeni bunari obavezno su čišćeni i prani. Prilikom čišćenja iz bunara se prvo izvuče voda pa se posle vadi talog i pesak. Bunar se čisti do santraća. Kada bunardžija palcem na nozi napipa santrać, čišćenje bunara je završeno. Kada bunari koji su više puta čišćeni, a to je najčešći slučaj kod starih bunara stvori se takozvani podrum. Podrum stvara voda koja uvek teče s jednog kraja unošći u bunar pesak, koji se s vremena na vreme vadi iz bunara. Na taj način se vremenom stvara šupljina, podrum iza cigala, koji može biti različite veličine. U neke i čovek može da se uvuče. Prilikom obnove bunara podrumi se pune crnom zemljom ili ilovačom koja se nabija drvenim maljevima. Dešava se da se zbog spuštanja zemljišta podrum stvori i iznad površine vode, na sredini ili bliže vrhu bunara. Jedan od kvarova bunara je i takozvano kidanje bunara. To se dešava kada se santrać u bunaru na krivi na jednu stranu. Cigle se u takvom bunaru okrenu. Popravka pokidanog bunara sastoji se u skidanju cigala do potrebne visine, poravnavanju santraća i vraćanju cigala na svoje mesto.

Za kopanje bunara dubine 10 metara, potrebno je raditi 3 puna dana. Bunardžije su kopale, čistile i popravljale bunare u starim odelima, kratkim pantalonama i bosi, mada je u bunaru izuzetno hladno.

Sek bunara

Zbog sigurnosti bunari su obavezno ogradieni, ili su zaštićeni na neki drugi način. Mnogi bunari su i pokriveni da živila i druge životinje slučajno ne upadaju u njih. Ograda bunara zove se osek, sek. Pravi se od više materijala u zavisnosti od geografskih uslova. Na pašnjacima može da bude od pletera, u šumskim oblastima koriste se izdubljena debla, šupljji hrast, ili samo tanja debla poređana četvorostранo jedno na drugo. Za osek se koriste i drvo, kamen, zida se od cigala, a može da bude i od betona. Osek ima ili četvrtast ili okrugao oblik. Na mnogim pašnjacima bili su bunari bez oseka sa širokom ogradiom od debla. Takvi bunari bili su pokriveni daskama sa otvorima na sredini kroz koji je moglo da se proturi vedro. Ograda je podizana oko bunara i mogla je da ide u visinu od 2 metra, s tim što su debla bila zakrivljana vodoravno na većim razmacima da bi čovek mogao da se provuče i da stane na bunar iz kojeg će vaditi vodu.

Tipovi kopanih bunara

Voda se iz zemlje izvlači na više načina, a najrasprostranjeniji bunari u Vojvodini su bunari na īeram, bunari na vreteno i bunari na čekrk.

Bunari na īeram koriste se na mestima gde voda nije dubako ispod površine zemlje jer īeram ima ograničen hod. Bunar na īeram sastoji se od soje, īerma na kojem je teret-pretega a jedna strana i šiba o koju je okačeno vedro sa druge strane. Oko samog bunara je sek. Soja je u suštini stalak visok i do 5 metara. Na gornjem delu ima raklje, a donjim je ukopana u zemlju. Najčešće se pravi od celih stabala bagrema, može da bude od hrasta, duda itd. Ako se donji deo (panj) soje vatrom na gori onda drvo sporije truli. U rakljama soje nalazi se poprečno drvo, vratilo, oko kojeg se deram klacka. Deram je takođe najčešće od bagremovog drveta. Na sredini je prišvršćen za soju. Sa jedne strane ima teg obično od kamena, na drugoj strani mu je zakaćena šiba. Šiba je dugačka motka koja se brzo gura i vadi iz bunara. Na kraju šibe je kuka o koju je okačeno limeno ili drveno vedro. Po kućama su bila manja, a na pašnjacima veća jer su čobani pojili stada i u toku dana su morali da izvade više hiljada vode, što je zavisilo od veličine stada konja, krava, ovaca i svinja.

Bunari na vreteno, vito, ima umesto īerma na sredini postavljeno okruglo deblo-vreteno, koje se okreće pomoću ručice ili pomoću točka. Vađenje vode vretenom je spor, pa je ono postavljano na plitkim bunarima i ako nije moral da se vadi veća količina vode. Vredo je kod ovih bunara ili na kanapu ili na lancu.

Bunari na čekrk imaju na sredini okačen točak sa žljebom. Na točku je lanac na kojem su dva vedra. Prilikom vađenja vode jedno vedro se puni vodom, a drugo se podiže. Čekrk je korišćen i kod drugih bunara.

U krajevima Vojvodine gde je voda na većoj dubini (Deliblatska peščara, Titelski breg), problem kopanja bu-

nara je daleko komplikovaniji. Poznati su bunari u Vladimirovcu iz kojih se voda izvlačila stočnom snagom. Na primer, zna se da je Vladimirovac kao selo osnovan tek pošto su izvršene probe i iskopani prvi bunari. Graničarski inženjeri iskopali su bunare u Vladimirovcu 1807. godine, 1808. iskopano je još šest bunara. Godina osnivanja

ovog mesta smatra se 1808. Ovi kao i kasnije iskopani bunari bili su opštinski i postojao je poseban sistem njihovog održavanja u kojem su učestvovali i sami meštani. Ti bunari bili su duboki oko 60 metara. Tada je voda izvlačena velikim drvenim posudama pomoću vretena sa dobošem, koje se okretalo konjskom snagom.

Vedro, kabao na bunaru, Deronje, Bačka,
foto: V. Milutinović, 1968.

Seoski bunar na točak, Irig, Srem, fot. R. Nikolić, 1954

Bunar na đeram, Sonta, Bačka, 1988.

Bunar na vito, Crvena Crkva, Banat, 1962.

Hleb i obredni kolač kog Srba

Jelena Ristić, istoričar umetnosti, Srpski muzej hrleba, Pećinci

Uloga koju je hleb imao u opstanku ljudskih zajednica uticala je na njihov odnos prema svakodnevnom hlebu i učinila ga neophodnim elementom u svim značajnim običajnim i religioznim manifestacijama. Hleb - "životodržatelj" je čovekova telesna i duhovna hrana, on je vidljiva manifestacija duha koji umire i vaskrsava. Hleb u sebi sjedinjuje ljudskost i božanstvenost. Hleb je simbol sjedinjenosti jer sadrži u sebi mnogo zrna žita i kada se razlomi i podeli predstavlja zajednički i jedinstveni život.

U bogatoj srpskoj običajnoj praksi hleb je imao važno mesto. Posebno je veliki broj hlebova mešen u zimskom ciklusu praznika u kome su najznačajnije место zauzimali božićni praznici. Božić se slavi kao dan Hristovog rođenja 25. decembra po starom, odnosno 7. januara po novom kalendaru i u narodu se smatra jednim od najvećih i najznačajnijih praznika. Božićni, odnosno novogodišnji praznici predstavljali su početak nove godine zbog čega su praćeni mnogobrojnim obrednim radnjama koje su imale za cilj da obezbede sreću i napredak porodice, dobru letinu i zdravlje stoke. Ovi obredi, koji su predstavljali ostatke starih slovenskih agrarno - magijskih običaja izvođenih u cilju obezbeđivanja obilja useva u nastupajućoj godini, bili su u tesnoj vezi sa kultom prirode i vegetacije.

Za božićne praznike pripreman je veliki broj obrednih hlebova među kojima posebno mesto zauzima česnica. Naziv česnica ili čestnica potiče od reči "čest", "deo", "sreća", jer se lomi na delove i svakom ukućaninu se daje po deo. Po narodnom verovanju česnica predstavlja Božju povojsnicu koja se mesi kao uspomena na rođenje mladog boga, kada su ga darivali pastiri. Običaji koji su povezani sa česnicom pokazuju da ona u suštini predstavlja useve. To potvrđuje i verovanje da od ovog obrednog hleba zavisi rod useva, razmnožavanje stoke, zdravlje ukućana, napredak u poslovima i opšte blagostanje cele kuće. Česnicu je domaćica mesila obično na Badnji dan ujutro od pšenice iz poslednjeg požnjevenog klasja ili žetvenog venca jer se verovalo da u njoj obitava duh žita zbog čega joj se pripisivala posebna magično - plodotvorna snaga. Radi čistote žita u česnicu se stavljao metalni novac. Verovalo se da on donosi sreću i to ne samo onom ko ga je našao

u svom parčetu već i kući, zbog čega ga je domaćin ot-kupljivao i stavljao za kućnu ikonu. Metalni novac je, kao i ostali metali, imao magijski karakter i apotropej-sku moć koju je trebalo da prenese na ukućane, stoku, useve, kao i na sve poslove od kojih zavisi život kuć-ne zajednice. Pored novca u česnicu se stavljalala slama, pasulj, bosiljak, komadići drveta otkinuti sa kućnog praga, kućne ograde, svinjca, štale, jarma, baćve, plu-ga, koji su se simbolično namenjivali ukućanima, sto-ci, oruđima. Česnicu se ritualno lomila o ručku prvog dana Božića. Česnicu je lomio domaćin sa domaćicom na dva dela ili su je lomili svi ukućani zajedno, kidaju-ći svako za sebe po parče. Na taj način magična snaga česnice prenosila se dalje na njive i useve, životinje, a svaki ukućanin prema onome što je našao u svom par-četu znao je u kojim će poslovima te godine imati naj-više uspeha.

Pored česnice za božićne praznike mešen je božićni kolač ili "veliki kolač" kao i veći broj figuralnih božićnih hlebova "zakona" ili "zakončića". Veliki božićni kolač je, kao što mu samo ime kaže, većih dimenzija i kružnog oblika, ukrašen po površini reljefnim figuralnim delovima testa. Obavezni ukras velikog božićnog kolača su dve reljefne trake testa, postavljene po sredini kolača u vidu krsta, a na ivicama zatvorene krugom. Na sredinu kolača uvek se postavlja krug uvijenog testa s nareckanim ivicama koji se zove "ruža". Ruža je veoma složen simbol. Još u grčko - rimskoj tradiciji smatrana je simbolom vaskrsnuća, pobede i ljubavi a u hrišćanskoj simboličkoj tradiciji smatrana je rajskim cvetom. Bela ruža je simbol čistote a crvena milosrđa. "Ruži" sa kolača pripisivana je naročita uloga i moć. U nekim porodicama odmah posle sečenja kolača jeli su je svi ukućani a u drugim je "ruža" stavljana za kućnu ikonu gde je ostajala preko godine kao čuvarkuća. U sredinu ruže poboden je bosiljak ili tri vlati pšenice povezani crvenim koncem. Crvena boja označavala je radost i sreću u kući a kao simbol života i krvi imala je važno mesto u kultovima za unapređenje plodnosti i održavanje vrste. Crvena boja na kolaču imala je takođe i apotropejsko dejstvo. Bosiljku, koji je kao kulturna biljka imao izuzetnu ulogu u srpskoj narodnoj religiji, pripisivana je takođe velika zaštitna i plodotvor-

na moć. Veliki božićni hleb ukrašavan je poskurnikom na čijem se donjem delu, koji je pravougaonog, četvrtastog ili kružnog oblika, nalazi urezan krst i slova IS HS NI KA (skraćenica od "Isus Hristos Nika" što znači "Isus Hristos pobednik"). U veliki kolač bili su pobodenii orasi koji su simbolizovali obilje, radost i plodnost. Veliki kolač ukrašavan je različitim figurama od testa koje su simbolično predstavljale sve vrste domaćih životinja, privrednih proizvoda i alata, koji su, verovalo se, magijsko - imitativnim putem doprinisili poboljšanju roda useva, razmnožavanju i zdravlju stoke i živine, kao i opštem blagostanju kuće. Od ovih plastičnih figuralnih simbolarazvili su se posebni hlebovi koji su pojedinačno simbolizovali sve vrste domaćih životinja, pojedinačne poljoprivredne alatke, useve, kuću. Tako je došlodo stvaranja većeg broja obrednih hlebova čija je namena određivala i njihov oblik. U obilju figuralnih hlebova najčešće se sreću "vinograd" i "bačva" koji su namenjeni vinogradu i vinu; "njiva", okrugla i izbrzdana pogača, namenjena je zemlji i usevima; kolač "volovi" namenjen je volovima a "krmača sa prasićima" svinjama. Živini je namenjivana "kvočka s pilićima". Određen broj hlebova je namenjivan članovima domaćinstva kao i osobama koje su u vreme božićnih praznika posećivale kuću. Tako je za orača mešen kolač "šaka" a za domaćice kolač "naćve". Ženskoj deci namenjivani su kolači "vitice", "pletenice", "gućice" ili "golubice".

Među figuralnim hlebovima najznačajnije mesto je imao kolač "zdravlje", ili "zdravlje i veselje" koji su ukućani obredno jeli o Badnjoj večeri ili prvog dana Božića o ručku. Uloga i značaj kolača "zdravlje" vidi se iz rituala koji je primenjivan pri njegovom stavljanju u peć. Kolač "zdravlje" najčešće je u obliku vekne ili pogače. Pre nego što se ovaj kolač stavi u peć, njegova gornja površina je zasevana nožem onoliko puta koliko je članova bilo u kući. Za svakog od ukućana po starešinstvu je zasecan jedan zarez pri čemu se izgovaralo ime onog kome je zarez namenjen. Svi ukućani morali su jesti od ovog kolača da bi bili zdravi.

Kolač "badnjača" najčešće je u obliku dvostrukе ili trostrukе pletenice ili u vidu polumeseca ili pogače. U jedan kraj ovog kolača, koji se jeo na Badnje veče, zaboden je orah.

Pored kolača namenjivanih ukućanima pravljeni su i hlebovi "sunce" i "mesec" koji su simbolizovali astralna tela. Verovalo se da sunce i mesec utiču na vremenske prilike, od kojih je najviše zavisila letina i usevi, zbog čega im je pripisivana natprirodna moć i mističan uticaj na tok ljudskog života.

Celokupna obredna praksa oko božićnih kolača "zakona", koji simbolično predstavljaju useve, stoku, kuću, imanje, ukućane, zdravlje, trebalo je da svojom magijskom snagom utiče na rod useva, razmnožavanje stoke i živine, kao i da obezbedi opšte blagostanje i napredak

cele kućne zajednice. Prema narodnom verovanju jednjem obrednih kolača od strane ukućana, njihovim davanjem stoci i živini ili njihovim zakopavanjem u prvu brazdu (kada je trebalo obezbediti plodnost useva) prenosilo se plodotvorno i magijsko dejstvo naljuđe, životinje i njive.

U ciklusu proletnjo - letnjih praznika, običajna praksa je bila u tesnoj vezi sa kultom prirode, u kojima su glavnu ulogu imali agrarno - magijski obredi. Kraj zimskih mrazeva i početak prolećnih običaja označava praznik 40 mučenika ili Mladenci. Ovaj praznik slavi se 9. marta po starom, odnosno 22. marta po novom kalendaru u čast četrdeset Mučenika Sevastijskih. Za ovaj praznik mesi se vrsta obrednog peciva - kolača koje jedu ukućani, odnose se na dar mладencima, daju se deci i nose se na groblje. Najčešće se mesi četrdeset kolačića "mladenčića" različitog oblika, koji se premažu medom. Ponekad su mladenčići u obliku ljudskih figura, premazani medom, i tada se nazivaju "lutke" ili "lučići". U novije vreme mladenčići su najčešće kolači kružnog oblika u vidu pogačica. Kolači "mladenčići" koji su simbol blagoslova i plodnosti, nose se na Mladence novim bračnim parovima i daruju im se uz manje poklone.

U ciklusu proletnijih praznika centralno mesto ima Uskrs, najveći hrišćanski praznik. Uskrs, praznik Hristovog vaskrsenja, "praznik nad praznicima", ne samo da se smatra najvećim praznikom u godini već je, možda, i najstariji praznik jer se pominje još od drugog veka. Vaskrs je pokretni praznik i datum njegovog praznovanja može se pomerati u razdoblju od pet sedmica. Najranije može pasti 22. marta po starom, odnosno 4. aprila po novom kalendaru a najkasnije 25. aprila po starom, odnosno 8. maja po novom kalendaru. U proslavljanju Usksra preovlađuju crkveni elementi mada su u narodnoj tradiciji sadržani i drugi elementi u kontinuitetu sačuvani iz znatno starijih religijskih epoha. Ova obredna praksa vezana je za kult prirode i njen ponovno prolećno obnavljanje to jest ponovno rađanje života u prirodi, zbog čega su njeni glavni elementi bilje, zelenilo, voda, vatra, bojena ili nebojena jaja kao simbol života. Običaj bojenja jaja za uskršnje praznike veoma je star i poznat je i drugim hrišćanskim narodima u Evropi, i u svetu, kako kod pravoslavnih tako i kod katolika. Jaje ima veoma veliki značaj u religiji, mitologiji i magiji ne samo kod Srba već i kod mnogih naroda sveta. Bojena uskršnja jaja su simbol uskršnjih praznika i njima se pripisuje posebna magijska moć. Ona su simbol plodnosti, simbol zdravlja i imaju apotropejsku ulogu. Pored bojenja jaja za Uskrs je mešen određen broj obrednih hlebova. Veliki uskršnji kolač je okruglog uplenetog oblika sa jajetom u sredini. Jaje može biti nebojeno ili obojeno crvenom bojom. Veliki uskršnji kolač zajednički jedu svi ukućani o Usksru.

Pored velikog uskršnjeg kolača mesi se i nekoliko manjih kolača, kružnog oblika koji na gornjoj površini imaju učinuto belo jaje. Ovi hlebovi zovu se "jajčenici" i dele se ukućanima, nose rodbini a nose se i na groblje.

Uskršnji hlebovi su simbolizovali plodnost na što ukazuje jaje koje je na njih utiskivano ali su takođe predstavljeni i žrtvu jer su namenjivani i kultu mrtvih.

U ciklusu prolećnih praznika posebno mesto pripada Đurđevdanu, koji pada u vreme najvećeg bujanja prirode na prekretnici prolećnog i letnjeg perioda. Sveti Đorđe je nepokretan praznik i proslavlja se uvek 23. aprila po starom, odnosno 6. maja po novom kalendaru. Kult svetog Đorđa, ranohrišćanskog velikomučenika, veoma je rasprostranjen u hrišćanskom svetu kako kod pravoslavnih tako i kod katolika. U hrišćanskoj ikonografiji sveti Đorđe je predstavljen kao vojnik na konju koji kopljem probada aždaju, simbol zla.

U narodu se smatra da praznikom Đurđevdanom prestaje zimska a nastaje letnja polovina godine. Zbog toga je običajna praksa za Đurđevdan vezana za stoku, za život biljaka, i uopšte za prirodu, i imala je za cilj da zaštiti stoku, useve, da obezbedi dobre vremenske uslove, dobro zdravlje stoci i živini ali i da zaštiti ljude od nevolja i da doprinese njihovom dobrom zdravlju, opštem napretku domaćinstva i čitave zajednice. Ujutro uoči Đurđevdana domaćica je mesila okrugao "kolač" (pogaču) sa otvorom na sredini, koji je domaćin stavljao na vedro za mužu ovaca. Kolač se okiti vrbovim grančicama, belim i crvenim cvećem koje se uveže crvenim koncem i kroz njega se obavi prva muža ovaca. Posle muže domaćin sa pastirom razlomi kolač i svako pojede svoje parče. U nekim krajevima preko kolača se stavlja "brdo", "soveljka", češalj i prsten pa se kroz te otvore pomuze najbolja ovca.

Iako u obrednoj praksi vezanoj za Đurđevdan prevlađuju prehrišćanski magijsko - religiozni elementi u nekim đurđevdanskim običajima ostvarena je i simbioza sa hrišćanskim crkvom. To se posebno ogleda u nošenju litija u polje ili na groblje, kao i održavanju stočnih zavetina, u kojima je sveštenstvo imalo glavnu ulogu. Ovde spada i kućna krsna slava jer je Sv. Đorđe kod Srba često uziman kao patron.

Krsna slava je specifičan narodni običaj proslavljanja domaćeg sveca zaštitnika i jedna od glavnih odličja srpskog pravoslavlja. Pre primanja hrišćanstva Srbi su bili mnogobožaci narod i svaki dom je imao i svoje domaće božanstvo. U susretu sa hrišćanstvom Srbi su se najteže odricali tih domaćih božanstava. Prvi srpski arhiepiskop sveti Sava zamenio je domaća božanstva velikim svetiteljima hrišćanske crkve, koji su od tada postali zaštitnici domova. Tako je nastala krsna slava. Pošto su Srbi bili narod koji se bavio zemljoradnjom i stočarstvom birani su svetitelji koji se praznuju u jesen, zimu i proleće, kada ima manje radova u nji-

vi. Pojedine porodice birale su dan kada će se krstiti i svetitelja koji se toga dana slavi uzimale za svoju krsnu slavu. Slavljenje krsne slave je običaj koji se kod Srba do danas očuvao. Slava je slavljenja u ratu i izgnanstvu, u tamnici i bolnici, u žalosti i radosti, u bedi i siromaštvo kao i u bogatstvu i izobilju. Porodica proslavlja svog domaćeg sveca zaštitnika uz specijalne obrede praćene gozbom i veseljem koji treba da utiču na plodnost polja i zdravlje ukućana. Na jedan dan uoči slave domaćica je mesila slavski kolač od čistog pšeničnog brašna sa osvećenom vodicom. Slavski kolač se bogato ukrašava plastičnim figurama od testa (grožđe, klasje, ptičice) i poskurnikom (slovo, pečat). U sredinu slavskog kolača ponekad se stavlja struk bosiljka povezan crvenim koncem radi zdravlja ukućana. Slavski kolač se priprema kao žrtva Bogu, svetitelju i umrlim precima. Najznačajniji i najsvečaniji momenat u proslavljanju krsnog imena je sečenje unakrst, lomljenje slavskog kolača i napijanje u slavu. Slavski kolač seče i lomi domaćinsa sveštenikom, najstarijim sinom ili gostom posle čega ga unakrsno prelivaju vinom i napijaju u čast i slavu krsnog imena. U nekim krajevima pored slavskog kolača mesi se kolač "večernica", kolač "baba" i "leturgija". Večernica se mesi na isti način kao i slavski kolač ali se manje ukrašava. Seče se uoči slave. Baba je mali hleb okruglog oblika sa udubljenjem na sredini u koje se stavlja so. Kolač baba čuva se do završetka slave a onda se daje stoci. Leturgija je hlebčić ukrašen samo jednim utisnutim slovom koji se prilikom osvećenja slavskog kolača dariva crkvi.

Pored hlebova koji su mešeni za godišnje cikluse praznika gotovo da nema običaja porodičnog ciklusa (rođenje, sklapanje braka i smrt) za koje se ne mese obredni hlebovi sa preciznom kulturnom namenom. Rođenje, sklapanje braka i smrt su najznačajniji događaji u životu pojedinca i njegove porodice zbog čega su veoma ranodobili snažno socijalno obeležje. U običajima kojima su obeležavani ovi događaji obredni hlebovi su imali ulogu da obezbede porodičnu sreću i blagostanje, a analogno svom mestu u godišnjim običajima.

Novorođenom detetu su susetke i rodake u vreme tzv. "malih babina" (do 40 dana od porođaja) donosile presan hleb povoju (kravaj) koji se ritualno lomio nad novorođenčetom i kolektivno jeo. Donošenje kravaja predstavlja simbolički čin prihvatanja deteta i uvođenja deteta u širi krug zajednice. Za prve detete ve korake majka mu je mesila "postupaonicu", okrugao kolač, koji je, priredivši malu svečanost, lomila iznad dečije glave.

Stupanjem u brak čovek potvrđuje svoju zrelost i spremnost da ispuni funkciju koju su mu nametnuli priroda i društvo, zbog čega je svadbeni ceremonijal ispunjen radnjama koje imaju za cilj obezbeđivanje plodnosti i svakog dobra. Nekoliko dana pre svadbe mešen je veći broj svadbenih hlebova. Svatovska po-

gača mesi se od najboljeg brašna, ukrašava ukrasima od presnog testa a ponekad se premaže žumancetom. Svatovsku pogaču mesi svekrrva i daje svatovima koji idu po mladu. Sabornik je hleb od kiselog testa koji se mesi kako kod mladoženjine tako i kod mladine kuće. Sabornik se ukrašava cvećem, grančicom i ptičicama koje doleću na grančicu ako je svadba momačka a odleću sa grane ako je svadba devojačka, što simbolizuje odlazak mlade od kuće i dolazak mladoženjinoj kući.

Smrt, neminovni prirodni završetak životnog ciklusa, u tradiciji srpskog i u shvatanjima mnogih drugih naroda, je prelazak iz jednog u drugi oblik postojanja, prelazak iz ovozemaljskog privremenog života u nebeski večni život. U srpskoj narodnoj tradiciji kult mrtvih zauzima značajno mesto zbog čega je briga o pokojnicima smatrana jednom od najprečih dužnosti njihovih potomaka. U tu svrhu, u tačno utvrđenim intervalima, priređivali su parastose (podušja), zadušnice i pomene. Prvo podušje organizovano je nakon sahrane za neposredne učesnike pogreba. Narednim podušjima obeležavaju se prva subota, četrdeset dana, šest meseci i godina dana od smrti. Od svih molitava za umrle, koje crkva propisuje posle opela, najvažniji je četrdesetodnevni pomem ili parastos jer, u četrdeseti dan posle smrti, duša čovekova izlazi pred Božiji sud. Četiri puta godišnje crkva je propisala zadušnice, posebne dane koji su posvećeni molitvi za umrle. To su zadušnice zimske - u subotu pred Mesne poklade, letnje - u subotu pred Duhove, miholjske - usubotu pred Miholđan i jesenje ili mitrovske zadušnice - u subotu pred Mitrovdan. Zadušnice su kolektivni praznik mrtvih kada ih ukućani pominju bilo u domu, bilo u crkvi ili na groblju. Zadušnice su sećanje ne samo na nedavno umrle rođake iz porodice već i na davno preminule pretke, sve dokle sežu sećanja živih u porodici. One se uvek održavaju u subotu pre podne jer je subota zadušni dan kada se mrtvima drže podušja. Toga dana deli se hrana i piće za dušu pokojnika.

Za Zadušnice žene pripremaju kultne hlebove "poskuriće" ili "zadušnice". Poskurice su mali hlebovi na kojima je utisnut hrišćanski simbol krst sa slovima IS HS NI KA (Isus Hristos pobeđuje). One se dele prisutnima i valja ih pojesti jer se daju "za pokoj duše mrtvih i za zdravlje živih". U nekim krajevima poskurice se nazivaju i "deleženice" jer se dele za dušu pokojnika. Pored poskurica mese se i hlebovi u obliku krsta "krstaci" ili "krsnici".

U običajnoj praksi srpskog naroda gotovo da nema običaja u kojima se ne mese rasličite vrste hlebova sa preciznom kulturnom namenom. Iako su mnogi obredni hlebovi tokom vekova dobili hrišćanski sadržaj do danas je ostao izvestan broj kulturnih hlebova koji svojom suštinom i oblikom predstavljaju kontinuitet predhrišćanskih tradicija. Tokom vremena, obredni hlebovi doživljavali su mnoge transformacije i bili izloženi različitim uticajima, tako da se danas sreću znatne razlike u bogatstvu oblika, naziva, motiva i namena.

Literatura:

1. Š. Kulišić, Iz stare srpske religije, Beograd 1970.
2. X. K. Kuper, Ilustrovana enciklopedija tradicionalnih simbola, Beograd 1983.
3. J. Ghevalier, A. Gheerbrant, Rječnik simbola, Zagreb 1983.
4. T. Zec, Obredni hleb u Srbiji, Beograd 1990.
5. G. Radovanović, Kultni hlebovi Banje
6. B. Janković, Magija srpskih obreda, Novi Sad 1993.
7. Ranković, Verski običaji, Valjevo 1995.
8. S. Antić, Šaralice za obredne hlebove, Zaječar 1995.
9. M. Bosić, Godišnji običaji Srba u Vojvodini, Novi Sad 1996.
10. Veliki trebnik, Prizren 1993.
11. Veliki pravoslavni bogoslovski enciklopedijski rečnik 1, Novi Sad 2000.

Osobnosti ktoré pozdvihli úroveň roľníckych krajanov na Dolnej zemi

Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra

Abstract: Významnú úlohu u krajanov na Dolnej zemi (Maďarsku, Srbsku, Rumunsku) pri rozvoji roľníctva zohrali v čase feudalizmu a tesne po ňom Slováci – intelektuáli, ktorí medzi nimi pôsobili ako učitelia a farári. Viacerí z nich sa už ako potomkovia Slovákov zo starej vlasti narodili v dolnozemskom prostredí. Popri svojom prvoradom povolaní, ako učení ľudia, pomáhali dolnozemskému pospolitému ľudu naučiť sa modernejším a výkonnejším metódam obhospodarovania pôdy, rozvoja ovocinárstva, štepárstva, včelárstva, vinohradníctva a na ne nadväzujúcich remesiel. Ich hlavným cieľom bolo, aby ich roľníckí krajania, dlhšiu dobu vzdialení od pôvodných krajov svojich predkov nielen prežili, ale si zachovali národnú identitu a kultúrne dedičstvo. Každý z uvedených osobností sa zaslúžil o vzdelávanie a zavádzanie pokrokových metód hospodárenia, ktoré našli odozvu aj mimo vtedajšieho Uhorska. Medzi týchto priekopníkov agrárneho pokroku v Uhorsku patrili najmä: **Samuel Tešedík**, ml. - agrárny reformátor, **Ján Šalalmún Petian** – zakladateľ vedeckej faunistiky a ornitológie v Uhorsku, **Ján Haan** – populátor prírodných vied, ktorý aj zaviedol pestovanie lucerny, tabaku a chovu priadky morušovej v Békešskej oblasti, **Samuel Mokry** – šľachtiteľ obilníň, **Albert Martiš** – šľachtiteľ viačerých plodín, ktorý zaviedol pestovanie chmeľu, **Ján Matiasz – Matis a Albert Stark** – priekopníci šľachtenia viniča v Uhorsku.

Mnohí slovenskí učitelia a farári zohrávali medzi svojimi krajanmi významnú úlohu v hospodárskom, národnokultúrnom, školskom, osvetovom a literárnom živote slovenskej komunity na Dolnej zemi. V rozhovoroch o juhoslovanských Slovákoch (1948), z pera literáta Andreja Mráza, rodáka z Báčského Petrovca a jeho štúdiách sa o tomto fenoméne možno dočítať okrem iného aj toto: „Učitelia a knazi zo Slovenska boli odchovaní životnými a kultúrnymi hodnotami nášho národa, tieto hodnoty pestovali a udržiaval i medzi ľudom, kde našli svoje pôsobisko. Celé desiatky významných evanjelických dejateľov, narodených a vychovaných na Slovensku, účinkovali na Dolnej zemi, včleňujúc toto odtrhnuté spoločenstvo do kultúrnej sféry celoslovenskej, mnohými prostriedkami upevňujúc na Dolnej zemi povedomie, že i tieto časti národa tvoria jednotu s časťou národa doma... Do ktorých slovenských krajov na Dolnej zemi najsystematickejšie cez desaťročia prichádzali učení ľudia zo starej vlasti, tie kraje zo-

stali národne najzachovanejšie a najaktívnejšie... Nebyť tých desiatok vzdelaneckých rodín od konca 18. storočia do prvej svetovej vojny medzi vojvodinskými Slovákm, pravdepodobne by totiž len bledá pamiatka na slovenských predkov bola zostala“.

Niektorí jednotlivci dosiahli vedeckú úroveň, ďalší dvíhali úroveň svojich spoluobyvatelov svojim novátorstvom, z pravidla v pôdohospodárstve, odvetvie ktoré tvorilo základ existencie slovenského dolnozemského ľudu. I keď si všetci zasluhujú obdiv a úctu za vykonanú a objavnú prácu, spomeniem aspoň tých najznámejších, ktorí v prvých desaťročiach osídľovania, teda v časoch feudalizmu a tesne po ňom pomáhali tu najsiemu poddanému roľníckemu ľudu prežiť a zároveň udržiavať národnú identitu. Ide o výber pôvodom slovenských osobností, ktoré svojim vedeckým a novátorským dielom v oblasti prírodných a pôdohospodárskych vied pomáhali dolnozemským Slovákom pozdvihnuť ich duchovnú a hmotnú úroveň.

Medzi najvýznamnejších Slovákov pôsobiacich na maďarskej Dolnej zemi patria **Tešedíkovi**. Samuel **Tešedík** starší, rodák z Púchova (1710), začal svoju dráhu farára v Peštianskej stolici, v Ďurku a Alberti a od roku 1749 až do svojej smrti (1749) v Békešskej Čabe, kde skonsolidoval národnostné a náboženské pomerky. Je autorom písmenných mrvných zásad a všeobecnych pokynov verejného poriadku pre občanov Čaby. Zaslúžil sa o postavenie nového evanjelického kostola, ktorý sa stal najväčším v celom Uhorsku. Autor kázne *Posväcení chrámu Božího duchovního cirkve Čabanské* (1746), ktorá je doteraz najstaršou slovenský písanou tlačenou pamiatkou čabianskych Slovákov. V šlapajach otca pokračoval jeho syn **Samuel Tešedík**, ktorý sa narodil roku 1742 počas otcovho pôsobenia v *Alberti* (dnes Albertirša). Po štúdiách v Bratislave, Debrecíne odišiel roku 1763 na štúdium teológie na nemecké univerzity v Erlangene, Drážďanoch, Halle a v Berlíne, kde pri štúdiu teológie sa venoval najmä štúdiu prírodných vied. Riadnym knázom sa stal roku 1768 v *Sarvaši*. Okrem svojho knázského poslania vychovával, navštěvoval Slovákov a šíril osvetu. Jeho celoživotným cieľom bolo spojiť školu a výchovu s potrebnimi života. Veľkú pozornosť venoval pestovaniu nových druhov rastlín a výkonnejších plodín. Sám pestoval plodiny, vysádzal stromy, stepil, dovážal nové druhy rastlín, skúmal a sledoval ako sa ujmú. Ideál novej školy postupne realizoval v ním založenom *Praktickom hospodárskom inštitúte* roku 1780, z ktorého vznikla komplexná pedagogická inštitúcia, ktorej cieľom bolo pozdvihnuť okrem roľníctva, domáce remeslo, prostredie domu a dvora, oblastné a štátne hospodárstvo, výchovu poľnohospodárov, remeselníkov, manufaktúristov, obchodníkov a úradníkov. Bola to prvá škola tohto druhu v Európe. Tešedíkove učenie a osveta mali zásluhu na tom, že sa tu ľudia naučili zúrodňovať slané neúrodné pôdy, lepšie obrábať zem, rozširovali pestovanie plodín o kukuricu, lucernu a iné plodiny. Na Dolnej zemi sa jeho zásluhou začali objavovať stromy, a to najmä ovocné. Pribudli na dvoroch, záhradách, samotách, pri cestách, kanáloch a rieках. Dodnes sa medzi nimi vyníma aj agát, ktorý dal S.Tešedík doviest z Ameriky a jeho úžitok je všestranný, zmenil ekológiu celej Dolnej zeme. Aj teraz tomuto stromu venujú v Maďarsku mimoriadnu pozornosť. Keď sa prichádza na Dolnú zem v okolí Kečkemetu, kde začína piesčitá a na niektorých miestach aj neúrodná zem, vidno niekoľko škôlok, kde aj teraz pestujú sadenice agátu na zalesnenie. Tešedík, nazývaný agrárny reformátor Uhorska, sa podujal roľníkovi podať pomocnú ruku. Pomáhal mu zdolávať prechodné ťažkosti pri prekonávaní neistoty a predsudkov. Tejto veci zasväcuje aj svoje životné diele „*Sedliak v Uhorsku*“ (1784). Zaobral sa aj melioráciami, odporúčal trojpoľný osevný postup a používanie ochranných lesných pásov. Ďaleko predstihol dobu

v zúrodenovaní slaných pôd a pričinil sa o udomácnenie lucerny v Uhorsku. Samuel Tešedík napísal približne 150 prác, väčšinou po nemecky. V rodnej reči napsal „*Knižečka k čítaní a k prvným začátkum vzdelávaní školských dítek*“ (1780), „*Dvanásť paragrafov o školstve*“ (1791), „*Pokyny pre dekanov, čiže školské pripomienky, editor reči J. A. Komenského prednesenej v 1650 v Šarospataku*“. Tešedíkove reformné snahy nezanikli ani po roku 1806, keď po dvadsaťpäťročnom pôsobení po kríze jeho ústav definitívne zanikol. Potom sa sám stal hlavným poradcom grófa Juraja Festetiča, ktorý roku 1798 založil v Keszthely *Georgicon* – prvú vysokú poľnohospodársku školu na svete. Tešedík bol nielen jej spoluvetorom, ale aj organizátorom. Georgicon bol známy aj medzi štúrovčami. Jeden z týchto štúrovcov, Benjamín Červenák, chcel zakladať podobné ústavy aj na Slovensku. Samuel Tešedík, ktorý pretváral dobu a život roľníka, zomrel v Sarvaši roku 1820, kde ešte ako 78 ročný vykonával knázské povinnosti.

Ďalším významným slovenským rodom, ktorý zasiahol do národného života aj medzi dolnozemskými Slovákmami boli **Petianovci** z novohradskej Ábelovej a Polichna. Najvýznamnejší z tohto rozšíreného rodu je Ján Šalamún **Petian – Petényi** (1799- Ábelová). Zo začiatku bol farárom, neskôr sa rozhodol pre vedu. Je zakladateľom vedeckej faunistiky a ornitológie v Uhorsku. Po štúdiu na slovenských stredných školách, teológiu vyštudoval v Bratislave a vo Viedni. Po teologických štúdiách ho zvolili za farára v Cinkote (dnes časť Budapešti), kde medzi slovenskými osadníkmi pôsobil sedem rokov. Roku 1833 sa definitívne rozhodol pre vedu, keď sa so svojimi veriacimi rozlúčil kázňou, ktorá vyšla v Pešti s názvom: „*Kázeň Laučivá, kterou sa od cirkvi ew. a. w. cinkotské ... dne 19. kwietna 1833 odebral sedmiletý kazatel Ján Salamaun Petényi*“. Keď sa stal roku 1834 kustódom zoologického oddelenia Maďarského národného múzea v Pešti, pod vplyvom tlaku a módy začal aj on používať pomádarčenú podobu mena. Prvý v Uhorsku propagoval ochranu prírody, bol členom korešpondentom Uhorskej akadémie vied, členom vedeckej spoločnosti vo Viedni, Altenburgu, Görlitzi a v Mainzi. Udržiaval styk s Jánom Kollárom, prispel do jeho „*Národných zpievaniiek*“ zápismi viacerých textov. V štúdiách ho podporovala rodina Kubíniovcov z Vidinej, ktorá ochraňovala aj jeho rozsiahle rukopisy prác, ale tie sa pri požiari v Lučenci zničili, ostali len fragmenty. Ján Šalamún Petian bol autorom viacerých článkov v odborných časopisoch a mnohé živočíchy sú pomenované jeho menom. Zomrel ako slobodný roku 1855 v Pešti vo veku 56 rokov, keď sa jeho hrob nenašiel, slovenskí priatelia mu dali postaviť pomník vo forme mramorového ihlanu v cintoríne na Kerepešskej ulici v Budapešti.

Rodák z novohradskej Ábelovej Ján **Haan** (1779), farár, veršovník, básnik a propagátor prírodných vied

študoval na stredných školách na Slovensku, filozófiu a teológiu v Bratislave, roku 1805 vo Wittenbergu. Začínať ako vychovávateľ v rodine J. Sakala v Peštianskej župe. Roku 1809 ho zvolili za farára v Šamšone (Sámszonháza). Od roku 1818 plných 37 rokov pôsobil ako békéščabiansky farár, kde zomrel roku 1855. Popri cirkevných povinnostiach sa vlastným príkladom usiloval o výchovu slovenského čabianskeho ľudu k modernejšiemu hospodáreniu. Bol populátorom prírodných vied a poľnohospodárstva. V miestnych podmienkach sa podujal na rozšírenie pestovania lucerny, tabaku a chovu priadky morušovej. Bol veršovníkom a autorom viacerých oslavných básni. Napísal dielko „O užitočnom sadení dohánu“ (Sarvaš 1845). Jeho manželkou bola Judita Mária Petianová – Peténiová (1793–1862), pochádzajúca z jeho rodného kraja.

Farár, básnik a historik Jaroslav Ludovít Haan, syn Jána Haana sa narodil roku 1818 v Šamšone. Mesiac po narodení prešiel s rodičmi do Békešskej Čaby, kde sa jeho otec stal farárom, už vtedy najväčšieho slovenského evanjelického zboru v Uhorsku. Študoval doma, Poľnom Berinčoku a od roku 1839 na prešovskom evanjelickom kolégium. Teológiu vyštudoval v Jene a v Berlíne. Počas štúdia v Prešove bol jeden z najaktívnejších členov Slovenskej spoločnosti, jej tajomníkom a najproduktívnejším básnikom. Za farára bol vysvätený v Békešskej Čabe, dva roky bol kaplánom a učiteľom, v rokoch 1849–1855 farárom v Nadlaku, kde spoločne s Danielom Zajacom roku 1853 napísali a vydali „Dějepis starého a nového Nadlaku“. Ešte predtým sa roku 1845 uviedol dodnes vzácnu knihu, ktorej obsah je založený na pôvodných výskumoch. Zachytil v nej prvopociatok osídlenia Čaby Slovákmi, s uvedením mien prvých rodín a ich pôvodných bydlísk na Slovensku. Vyšla v maďarčine a slovenčine s názvom „Pamätnosti Békeš-Čabanské“. Bol členom Matice slovenskej a prostredníctvom kompromisov sa usiloval o zblíženie slovenského a maďarského ľudu, medzi ktorými na Dolnej zemi pôsobil. V dobových triednopoliitických podmienkach sa však svojim kompromisníctvom pričinil, že maďarčina postupne vytlačila v Békešskej Čabe slovenčinu z evanjelických škôl a bohoslužieb. Jeho bohatá doložené štúdie a dokumenty urobili základné sondy do dejín života slovenských prisťahovalcov na Dolnej zemi. Ako prvý historik Békešskej župy bol i zakladateľom Archeologickej a kultúrnohistorickej spoločnosti Békešskej župy a dlhodobý redaktor jej ročenky. Roku 1881 bol vyznamenaný rytierskym krížom Radu Františka Jozefa.

Farár, ovocinár a botanik Pavol Rell (1823) pochádzal z novohradského vrchárskeho kraja. Narodil sa v Hornom Tisovníku a zomrel v Ábelovej (1891). Pochádzal z remeselnickej rodiny a jeho matka pochádzala tiež z rodu Petianovcov. Aj on ako vtedy všetci evanjelickí farári najprv študoval na stredných školách

doma a teológiu v Bratislave a potom v Nemecku (Jena, Göttingen). Počas štúdia v Göttingene navštievoval aj prednášky profesora botaniky F.G. Bartlinga. Po skončení štúdia v Nemecku bol najprv vychovávateľom a keď ho roku 1848 vysvätili za farára, nastúpil za kaplána v Tomášovciach a v Kalinove. Roku 1850 prešiel za farára do Békešskej Čaby a potom roku 1852 ho zvolili za farára v Ábelovej. Na Dolnej zemi a v Ábelovej vykonával praktickú botanickú činnosť. Články praktického charakteru uverejňoval v Lichardovom Obzore. Predmetom jeho záujmu bolo aj ovocinárstvo, keď napríklad na stálu ovocinárskej výstavu roku 1882, usporiadanej Uhorským hospodárskym spolkom poslal dve odrody hrušiek a sedem odrôd jabĺk. Neskôr sa zúčastnil aj ďalších výstav. V najsevernejšie možnej hraniči pestovania viniča hroznorodého v Ábelovej s úspechom pestoval ešte pred výskytom fyloxery niektoré kultivary viniča hroznorodého.

Poľnohospodárstvu a ovocinárstvu na Dolnej zemi sa zasvätil aj pedagóg, osvetový a kultúrny pracovník Ján Pravdolub (Pravoslav) Bella (1836). Rodák z Lipovského Mikuláša pochádzal z kožušníckej rodiny a vyučil sa za remenára. Zo začiatku si zarábal na živobytie vandrovkou, v rámci ktorej prešiel takmer celé Uhorsko. Najviac pôsobil v Pešti, na Slovensku učil v Kostolnom a od roku 1864 v Békešskej Čabe, kde sa popri učiteľstvu venoval včelárstvu a štepárstvu. Vieďol k tomu nielen žiakov, ale i ich rodičov a ostatných čabianskych Slovákov. O svojich včelárskych a ovocinárskych skúsenostiach publikoval v Obzore, napríklad o presádzaní a štupeňovании ovocných stromov a problémoch včelárstva. V Békešskej Čabe vydával učebnice pre slovenské evanjelické školy. Od roku 1883 redigoval slovenskú verziu Dolnozemských listov a roku 1896 bol penzionovaný. Nakrátko sa vrátil domov do Lipova, ale na jar roku 1897 sa opäť do Čaby vrátil a tak sa ešte intenzívnejšie mohol venovať včelárstvu a štepárstvu. Cestoval, radil a prednášal Slovákom na okolí svojho staronového bydliska. O ľudových zvykoch Slovákov v Békešskej Čabe publikoval aj v Slovenských pohľadoch. Medzi čabianskymi Slovákmami pôsobil 38 rokov. Zomrel roku 1924 v Bratislave.

Zo slovenských osvetenských vzdelancov pôsobiacich na Dolnej zemi treba spomenúť Juraja Ribaja (1754) rodáka z Bánoviec na Bebravou (Horné Ozorovce). Tento farár, knihovník, bibliograf, jazykovedec, folklórista, spisovateľ a publicista, rovnako ako ostatní evanjelickí vzdelanci v tom čase ukončil teologické štúdia v Nemecku (1782), predtým študoval aj v Šoproni. Po učitelskej a knižskej dráhe doma ďalej pôsobil ako farár medzi Slovákmami v Cinkote (dnes časť Budapešti), a ako knihovník a korektor v Pešti. Na návrh superintendenta Martina Hamaliara od roku 1799 sa stal farárom v Torži (dnes Savino Selo) v cirkevnom zbere nemeckých kolonistov v Srbsku, kde aj roku 1812 zo-

mrel. Vydával aj praktické knižky pre potreby dolnozemských Slovákov, okrem iných v roku 1797 „*Píručník knížka o polním hospodárstve*“.

Rodák z turčianskej Bystríčky Ján Vilim (1800) po absolvovaní stredných evanjelických škôl doma, nastúpil za učiteľa v Carei, v Satumarskej stolici v Rumunske. Potom prešiel do Békešskej stolice, kde 17 rokov učil v *Poľnom Berinčku* a roku 1842 začal učiť v Békešskej Čabe, kde sa venoval pomológii. Okrem žiakov s novinkami záhradkárstva a ovocinárstva rád oboznamoval aj dospelých. Založil aj šlachtiteľskú škôlku. Publikoval a vydával knihy z prírodopisu a ovocinárstva. Už roku 1829 vydal „*Kratičkú história prirozenosti*“ a roku 1869 mu v Budapešti vyšla knižočka „*Ovocinárstvo, alebo stromové záhradníctvo*“ (Pešť 1869), kde radí svojim rodákom, kde a ako majú pestovať ovocie. Nachádza sa tam aj tátó pasáž: „*A preto kdo chceš mať milovanú záhradu poslužníže ešte túto moju radu: Stromy sad, štep, čisti, klesni kde potreba, žeby si ovocím vždy opatrił seba. Tiež i tvojich blížnych, tak pocítíš radosť, lebo si potomstvu i s tým učinil radost*“. Ján Vilim tridsať rokov zabezpečoval celému okoliu štepence. Békešská hospodárska spoločnosť mu viackrát ako najznámejsiu ovocinárovi – pomológovi, udelila dary a čestné uznania. Zomrel v Békešskej Čabe roku 1871.

Z dolnozemských rodákov – Slovákov si zaslúži pozornosť aj Vilimov kolega, učiteľ v Békešskej Čabe Karol Straka, ktorý sa narodil v Slovákm osídlenom Apoštágu (1803), v Peštianskej stolici. Pochádzal z učiteľskej rodiny a bol tiež aj veršovníkom. Študoval v *Poľnom Berinčku* (Mezőberény) a filozofický kurz absolvoval v Bratislave. Od roku 1825 pôsobil v Čabe, kde ako učiteľ medzi tunajšími Slovákm rozvíjal ľudovýchovnú činnosť. Ako pomológ vynikal v štupeňi a šlachtení ovocných stromov, za čo bol vyznamenaný záslužným krížom. Prispieval aj do Fejérpatakyho Pozorníka. V Békešskej Čabe pôsobil až do konca života (1863). V jeho šlapajách pokračoval aj jeho syn Ernest, ktorý začína ako učiteľ po boku svojho otca. Po štúdiach v Sarvaši a Prešove získal inžiniersky diplom na Technickej univerzite vo Viedni. Potom sa stal mestským inžinierom. Počas svojej tridsaťročnej činnosti v urbanizačnom rozvoji mesta, povznesol Békešskú Čabu na významné dolnozemské stredisko. Tam sa ešte šlachtením a pestovaním ovocných stromov zaoberali a v tomto umení učili aj žiakov, Slováci Benjamin Daniel Semian a Daniel Novák.

Legendárny učiteľ, rodák z Domonu (Domony pri Asóde) Štefan Koreň (1805), publicista a učiteľ. Pochádzal zo slovenskej roľníckej rodiny a študoval v Banskej Štiavnicki, kde v ňom vzbudil profesor Silnický záujem o botaniku. V rokoch 1825 – 1928 študoval v Bratislave teológiu a navyše aj hudobnú akadémiu. Roku 1825 bol vychovávateľom syna grófa Mikuláša Ostroluckého. Po krátkom pôsobení v Banskej Bys-

trici odišiel roku 1833 za profesora gymnázia v Asóde, kde zotrval 33 rokov. Okrem iných známych osobností tam učil aj Alexandra Petroviča – Petöfihu a jeho brata. Odborne sa zaoberal hlavne *botanikou*. Ako botanik opísal flóru Sarvaša, najmä rastliny zdomácnené S. Tešedíkom. Z Asódu prešiel roku 1856 za učiteľa do Sarvaša, kde okrem iných predmetov vyučoval aj botaniku. Prispieval do Obzoru, Živeny a iných časopisov. Zomrel v Sarvaši roku 1893. Jeho syn Pavel (1845) vyštudoval teológiu v Bratislave a bol aj náboženským spisovateľom.

Rodák z Báčky, Samuel Mokrý (1832 Báčsky Moňoštor), pochádzal z rodiny vodohospodára a bol zatočený vnučky Samuela Tešedíka. Jeho otec Samuel bol štátnym úradníkom pri Fraštiškovom kanále a otcov brat Ondrej, vodohospodárskym inžinierom. Po štúdiu na Gymnáziu v Novom Vrbase pokračoval v štúdiu teológie na Evanjelickom lýceu v Bratislave a nakoniec v Nemecku. Navyše vyštudoval aj Poľnohospodársku školu v Keszthely. Po teologickom štúdiu odišiel do Orošházy, kde bol pomocníkom u farára Štefana Mikolaja, ktorý predtým pôsobil ako farár po boku Samuela Tešedíka, kde sa s ním spolu podieľal na jeho reformách. Samuel Mokrý v roku 1857 sa stal po ukončení všetkých štúdií neskôr učiteľom a neskôr nakrátko aj riaditeľom nižšieho bákešabianského gymnázia. Na samote Gerendaš, pri Békešskej Čabe roku 1864 začal hospodáriť a o rok neskôr sa zaoberať šlachtiteľstvom obilním. Po desaťročnom výbere vyšľachtil úrodnú pšenicu pre suché oblasti, ktorá dostala pomenovanie Mokrého pšenica, za ktorú bol roku 1876 v Segedíne odmenený. Jej pestovanie sa medzi dolnozemskými Slovákm veľmi rozšírilo. Propagoval uplatňovanie modernej agrotechniky, odvodňovania a budovania zavlažovacích kanálov. Organizoval výstavy, ukážky práce s novými strojmi a súťaže v orbe. Roku 1873 navrhol v Békešskej Čabe založiť poľnohospodársku školu (1896); v závete zanechal aj základinu na zriadenie univerzity v tomto stredisku Slovákov. Od roku 1867 bol aj tajomníkom Hospodárskeho spolku Békešskej župy a v rokoch 1864 – 89 redaktorom spolkového časopisu. V rokoch 1857-1874 z pšenice, ovsa a jačmeňa získal niekoľko križencov s väčšou hmotnosťou klasov a zŕn a tým aj zvýšenie ich úrod až o štvornásobok. Bol zakladateľom tzv. Novej školy rastlín, výsledkom ktorej boli vyšľachtené nové výkonné osivá. Zameriaval sa aj na choroby pšenice a raže a ochranu proti nim. Je autorom publikácií a článkov o svojich šlachtiteľských a poľnohospodárskych skúsenostach. V roku 1871 mu v Ďule (Gyula) vyšla kniha „*Rozhovory o pestovaní pšenice a vady, ktoré sa pri nej vyskytuju*“ a v roku 1875 kniha o šlachtení pšenice. Samuel Mokrý sa na Dolnej zemi zaobral šlachtiteľskými prácam 21 rokov. Zomrel v Budapešti roku 1909.

Vo vojvodinskej časti Dolnej zeme zanechal priekopnícke stopy po sebe pedagóg, redaktor, básnik Mi-

chal **Godra** (1801), rodák z Bohuníc pri Pukanci, ktorý po štúdiách doma a v Šoproni pokračoval v štúdiu teológie vo Viedni (1825-1827). Keď nezískal kniazskú stanicu, upriamil sa na pedagogickú činnosť. Stal sa súkromným učiteľom a vychovávateľom na Dolnej zemi. V *Kulpíne* s P.J. Šafárikom a ďalšími založili Slovenskú spoločnosť čitateľskú. Vo *Vrbasi* bol dlhorocným riaditeľom nižšieho slovensko-nemeckého evanjelického gymnázia. Od 30-tych rokov 19. storočia sa zúčastňoval na tvorbe slovenského národného kultúrneho života. V 60-tych rokov 19. storočia udržiaval úzke styky s matičným hnutím a jeho predstaviteľmi. Publikoval nielen články o živote Slovákov na Dolnej zemi, ale aj zaujímavosti z botaniky, ktoré sa amatérsky venoval, najmä šľachteniu *georgiň* a tiež aj matematike (trisekcii uhla), o čom roku 1871 predložil prácu Oxfordskej univerzite. Od roku 1868 zostal na odpočinku v Báčkom Petrovci, kde roku 1874 zomrel.

Revúcky rodák Václav Štefan **Homola** (1820) študoval v Banskej Štiavnici a na Lýceu v Levoči. V roku 1843 bol vysvätený za farára a takmer priamo zo štúrovej dielne sa dostał za kaplána na Dolnú zem. V roku 1844 bol kaplánom v Níredháze a od roku 1845 do začiatku revolúcie v Báčkom Petrovci a tiež Slovákm obývanej Bajši. Rozvíjal národnobuditelskú prácu a štúrovský program ako organizátor a zakladateľ nedeľných škôl, podporného a hospodárskeho spolku. Keď prišiel v roku 1845 do Petrovca za Stehlovho kaplána, hneď založil Nedelenú školu, spolok miernosti a gazdovský spolok. Týmto trojjediným prepojením položil základy hospodárskeho, kultúrneho a osvetového života v Petrovci a na jeho okolí. V tejto ľudovej univerzite prebiehali prednášky o poľnohospodárstve, obchode a remeslách, ktoré zoznamovali tunajší slovenský poddaný ľud s novotami v technických vedách, základoch výroby a poľnohospodárskej techniky. Na začiatku revolúcie v roku 1847 sa vrátil do rodného kraja za farára do gemerského Rybníka, kde aj roku 1881 zomrel. Na dôkaz vdáky, za jeho národnobuditelskú činnosť obecná knižnica v Báčkom Petrovci niesie jeho meno.

Priekopníkom vojvodinského chmeliarstva a praktický pestovateľ a šľachtiteľ viacerých plodín, prekladateľ, publicista a beletrista, bol *kulpínsky* rodák Albert **Martiš** (1855). Po štúdiách na prešovskej učiteľskej prípravke zložil skúšku v Sarvaši (1877). Potom pôsobil ako učiteľ v slovenských banátskych dedinách *Hajdušica* a *Padina*. Pre svoje národné presvedčenie, publicitu v slovenských novinách a spoluprácu so slovenskými národovcami, bol predčasne penzionovaný a z učiteľských služieb prepustený (1895). Potom ako súkromník žil v *Padine* a v tejto veľkej, čisto slovenskej dedine, sa sústredil na ľudovýchovnú prácu. Keď sa koncom 19. storočia začali rozmahať stredné rolnícke gazdovstvá, pomaly tam začal záujem o pestovanie *chmeľu*. Bol to

práve on, ktorý si zaobstaral prvé sadenice tejto popínavej plodiny už v roku 1885. Poznal dobre dedinské podmienky a vždy ochotne pomáhal roľníkom v ich tažkom živote. Prichádzal medzi nich a učil ich nové formy a metódy pestovania plodín. Chmeliarstvo sa mu vtedy zdalo veľmi priaznivým a preto im začal pomáhať v zaobstarávaní sadení chmeľu. Sám pokusne vysadiel celé jutro. Po ňom začali chmeľ pestovať ďalší, a to vo väčšom rozsahu nielen v Padine, ale postupne od roku 1890 najmä v Báčke: Báčskom Petrovci, Hložanoch, Kysáči. A to všetko zo sadeníc Alberta Martiša. Za svoju hospodársku činnosť dostal na viacerých výstavách nejednu odmenu alebo ocenenie. Zomrel v Padine roku 1918.

V blízkosti Sabinova, v terajšom Prešovskom okrese v malej dedinke *Mošurov* sa *22. februára 1838* narodila najvýznamnejšia osobnosť v šľachtení viniča hronorodého v Uhorsku, Slovák **Ján Mathiász**, (do roku 1905 pôvodnym priezviskom *Matis*). Jeho otec Ján Matis a matka Mária, rod. Hajduková v Mošurove ako vtedy takmer všetci obyvatelia obce sa živili roľníctvom. Dedina Mošurov, kde Ján Matis získal základné vzdelanie, leží v severovýchodnej časti Šarišskej vrchoviny a doline potoka Mošurovka, V čase jeho narodenia mal Mošurov iba 22 domov a 185 obyvateľov. Po vychodení strednej školy sa zapísal na kniazský seminár. Už v prvom ročníku si to rozmyslel a zapísal sa v Košiciach na právnickú akadémiu, ale ani tú nedokončil. Aj napriek neukončenému štúdiu musel mať dobré vedomosti a schopnosti, keď sa roku 1860 stal najskôr pišárom Abovskej župy v Košiciach a onedlho aj hlavným tajomníkom župana. Už pri nástupe za tajomníka župana sa roku 1863 začal popri svojej úradníckej práci zaoberať vinohradníctvom. Je obdivuhodné, že popri úradníckej práci roku 1866 založil prvú zbierku odrôd viniča a neskôr po zakúpení vyše hektára vinice na Červenom brehu v Košiciach, začal sa venovať odborným šľachtením viniča. Zhromažďoval odrody z celej Európy, sledoval ich rast a zistenia starostlivu zaznamenával. V priebehu niekoľkých rokov vysadiel vo vinici 500 odrôd s 1600 obchodnými názvami, z ktorých mnohé boli francúzskeho pôvodu. V roku 1873 vydal tlačou *Cenník odrôd Hornouhorskej škôlky viniča*, v ktorom opísal a ponúkal 231 odrôd, z ktorých bolo 163 stolových. Zúčastňoval sa na mnohých medzinárodných výstavách, kde získal viacero vyznamenaní. Šľachtitelstvo ho už tak opantalo, že úradnícka práca bola pre neho už druhoradou. Roku 1880 sa rozhodol pre vinohradníctvo v *Tokaji*, kde v mestečku *Mád* si zakúpil bezmála trojhektárovú vinicu a prestáhaľ sa pod Tokajské vrchy s celou rodinou. Potom ho v roku 1881 získal gróf Július Andrásy za správcu svojich viníc vo *Viničkách*. Po deviatich rokoch pôsobenia vo Viničkách sa rozhodol bojovať proti šíreniu fyloxery viniča zmenou pôdnych a agrotechnických podmienok. V roku 1890 si kú-

pil najprv 10 hektárov a následne ďalších 18 hektárov plochy imúnnych pieskov pri Kečkeméte, ktoré vysadil sadenicami viniča z miestnej osady a originálnymi francúzskymi odrodami. Keď si v roku 1900 na tejto výskumnej základni pri Kečkeméte dostavil dom, prestal na toto miesto dochádzať a ako vyše šesťdesiatročný sa na nej usadil natrvalo. Po takmer dvadsaťročnej správcovskej službe v tokajských andrássyovských viničach, zostávajúc časť svojho tvorivého a plodného života pri Kečkeméte venoval neúnavnej práci v zápase s fyloxérou. Výsledkom bolo rozšírenie pestovania viniča na dovtedy nehostinnej rozsiahlej ploche dolnozemských imúnnych pieskov takmer o polovicu. Výsledky jeho práce dali podnet na využitie rovnakých plôch imúnnych pieskov aj v iných oblastiach medzi Dunajom a Tisou. Z výsledkov jeho prác sa tešili aj Slováci, žijúci v Malom Kereši (Kiskőrös), kde sa vtedy takmer všetci zaoberali vinohradníctvom. Z jeho šľachtiteľskej základne sa takto ročne medzi Dunajom a Tisou vysadilo 800 tisíc až milión sadeníc viniča. Z tohto obdobia na výstave v Hamburgu roku 1897 získal hlavnú štátnu cenu a v tom roku aj v Paríži na svetovej výstave prvú cenu. Hneď na začiatku 20. storočia, roku 1901 získal ocenenie v Bruseli. Významné úspechy dosiahol Ján Matiáš - Matis krížením domácich a zahraničných odrôd. V tomto smre mu pomáhal brat Jozef Matis, zberateľ a šľachtiteľ odrôd viniča v Michalovciach, ktorý mu privážal rôzne odrody zo zahraničia, s ktorými Ján Matiáš vykonával kríženie viniča. Výsledkom tejto genetickej práce boli kvalitné a proti chorobám odolné plody jednotlivých odrôd, ktoré nášli uplatnenie aj za hranicami Uhorska. Počas svojho života vyšľachtil okolo 3 500 odrôd viniča, z ktorých vbral, zhodnotil a pre prax odporučil 180. Medzi nimi nechýbajú napríklad odrody s názvom *Triumf Jána Matiásza*, *Perla Kečkemétu*, *Poklad Kečkemétu*, *Kráska Ceglédu* a v roku 1916 ním posledná vyšľachtená odrôda *Kráľovna vinohradov*. Je až neuveriteľné, že sa ešte dnes z jeho vyšľachtených odrôd pestuje 67 a z nich 12 vo svete. Šesť ním vyšľachtených odrôd je v Maďarsku v zozname povolených odrôd, ktoré sa pestujú približne na výmere 2 000 hektárov. Mnohé odrody sú kmeňovým materiálom viníc v Rumunsku, Srbsku, Bulharsku, Francúzsku a Rusku. Odhaduje sa, že jeho stolové odrôdy sa vo svetovom vinohradníctve pestujú na ploche až 12 tisíc hektárov, ale väčší význam ako ich výmera jej ich zastúpenie vo svetovom sortimente stolových odrôd. Tento rodom Slovák sa zaslúžil nielen o rozvoj uhorského, ale aj svetového vinohradníctva. Dosvedčuje to aj fakt, že meno tohto Slováka zo Šariša figuruje na všetkých významných ampelografiách sveta. Ján Matiáš zomrel 3. decembra 1921 v Kečkeméte. Na počesť tohto priekopníka šľachtenia viniča v Uhorsku je na jeho bývalej výskumnej základni pri Kečkeméte zriadená vinohradnícka muzeálna expozícia.

Jeho slovenským krajanom o štyri roky starším, ktorý sa zaoberal šľachtením viniča medzi Slovákm na Dolnej zemi, bol Adolf Stark, *narodený roku 1834 v Bardejove*. Kým otec Jána Matisa bol v Mošurove rolníkom a niekde sa uvádzá, že aj správcom panského veľkostatku, otec Adolfa Starka Michal potomok nemeckých kolonistov zo Spiša, bol ako absolvent prešovského evanjelického lýcea profesorom na bardejovskom dievčenskom lýceu. Jeho matka Zuzana Folkušháziová mala zemiansky pôvod a Adolf bol tretí z piatich súrodencov. Základné vzdelanie získal v rodisku, ďalšie štúdium absolvoval na evanjelickom kolégii v Prešove a v Miškovci. V školskom roku 1848/49 v dôsledku vojnových udalostí svoje štúdia viackrát prerušil a na konci nasledujúceho semestra štúdium zanechal. A to aj napriek tomu, že vždy študoval s úspechom. Ako tretí z veľkopočetnej rodiny sa rozhadol pre remeslo a obchod, v ktorom videl lepšiu perspektívnu, čím chcel aj pomôcť rodičom pri výchove svojich súrodencov. V Bardejove sa u obchodníka zo železiarskym tovarom Františka Sartoriho prihlásil za učña, u ktorého po dovršení učňovských rokov ešte slúžil pol roka ako tovariš. Podľa vtedajšieho zvyku poviňne niekoľko rokov absolvoval vandrovku ako prípravu na samostatné remeslo a službu v iných veľkých mestách Uhorska. Takto pracoval v obchodoch najznámejších majiteľov v Prešove, Baia Mare, Kluži, Debrecíne a vo Veľkom Varadíne. (Oradea). Po absolvovaní obchodnej praxi hľadal miesto kde by pri obchode mohol popri iných ovládajúcich jazykoch, využiť najmä slovenský jazyk. Tento fakt mu odporučala jeho sestra Vilma a jej manžel Daniel Semian a jeho bratranec Samuel Semian žijúci a pôsobiaci v Sarvaši. Mať príbuzných a priateľov v takomto prostredí mu dodávalo istotu v podnikaní a tak sa rozhadol pre mesto, v tom čase s najväčším počtom Slovákov v Uhorsku – Békešskú Čabu, ležiacu len na skok od Sarvaša. Roku 1859 požiadal slúžnovský úrad v Békešskej Čabe o živnostenské oprávnenie prevádzkovať obchod zo železiarskym tovarom. Povolenie podnikať v tomto stredisku dolnozemských Slovákov dostal 31.10.1859 s obchodným názvom „Adolf Stark a spol“ a už začiatkom roka 1860 si zriadil a otvoril v prenajatom dome obchod so železiarskym a miešaným tovarom. V lete roku 1863 sa v Békešskej Čabe sa 29 ročný oženil s dcérou zámožného gazdu, 20 ročnou Rozáliou Fehérovou, s ktorou mali tri deti. Podobne ako väčšina Slovákov v Čabe bola vlastníkmi pôdy, aj on z výnosov dobre zabezpečeného obchodu investoval do kúpy pozemkov rozličnej veľkosti a ďalšiu značnú časť pôdy zdedila aj jeho manželka. Jeho zabezpečený a vyhľadávaný obchod sa nielen počas jeho života, ale aj potom celkom 80 rokov nachádzal na Szechenyiho ulici. Keď nakupoval pozemky k svojej usadlosti, si dokúpil aj susednú prázdnu parcelu na nábreží Kerešského kanála (dnes Derkovitsov rad), ktorú vysadil vi-

ničom a ovocnými stromami, čo už vtedy najmä zásluhou čabianskych učiteľov Jána Vilima, Karola Straku, Daniela Semiana a Daniela Nováka a ich osvety, mali vysadené takmer všetci čabianski roľníci. Adolf Stark v prostredí, kde ovocinárstvo a vinohradníctvo malo zásluhou uvedených učiteľov širokú základňu a dávalo veľký úžitok, sa rozhodol pokračovať v ich šlapajách. Ako majitel 35 ha poľnohospodárskej pôdy, vyčlenil 8 hektárovú plochu na pestovanie až 300 odrôd viniča. Nie je známe, že či sa už z rodiska poznal so šlachtitom Jánom Matisom, ale je pravdepodobné, že pri šlachtení odrôd viniča si mohli vymieňať skúsenosti. Práve v tých časoch si začína Európa obľúbovať stolové hrozno a dopyt po takýchto odrodách sústavne rásť. Adolf Stark vo svojej vinohradníckej škôlke založenej roku 1869 vyšľachtil niekoľko svetoznámych odrôd viniča. Špecializoval sa najmä na sedem odrôd, ktoré veľmi išli na odbyt. Aj v tomto smere tento vyučený obchodník využíval svoje profesionálne obchodné skúsenosti. Najznámejšia ním vyšľachtená odrôda je „Čabianska perla“ (Csaba gyöngye), ktorá sa po roku 1900 veľmi rozšírila za hranice Uhorska a dodnes sa pestuje aj u nás. Medzi jej prednostné vlastnosti patrí najmä to, že dáva hojnú úrodu a dozreté strapce majú voskovožltú farbu a príjemne muškátovú chuť. Ako jedna z odrôd, ktorá dozrieva ako prvá medzi odrodami hrozna, sa stala aj základom pre kríženie a vyšľachtenie ďalších skorých odrôd. Obchodnícky fortier využíval Adolf Stark so synom Františkom, ktorý pokračoval v jeho činnosti aj v tom, že napríklad upravené kolekcie hrozna Fa A. Stark a syn dodávala odberateľom čerstvé hrozno v ozdobných košoch. Vinohradník a šlachtitel viniča Adolf Stark vystavoval kolekcie hrozna na viacerých medzinárodných výstavách, kde získal nejedno ocenenie. Napríklad roku 1873 si zo svetovej výstavy vo Viedni priniesol zlatú medailu, roku 1876 z celostánej výstavy bronzovú medailu, roku 1887 zo župnej výstavy striebornú medailu, roku 1894 z medzinárodnej výstavy v Petrohrade bronzovú medailu, roku 1896 z mileniarnej výstavy bronzovú medailu, roku 1897 z medzinárodnej výstavy v Hamburgu striebornú medailu, roku 1898 získal pamätnú medailu k 50. výročiu panovania Františka Jozefa. A nakoniec roku 1902 zo svetovej výstavy v Paríži si priniesol ozdobnú vázu. Všetky uvedené trofeje sú uložené v archíve evanjelickej cirkvi v Békešskej Čabe. Na Poľnohospodárskej výstave v Békešskej Čabe roku 1878 vystavoval až 114 odrôd viniča. Ako uznávaný šlachtitel svojimi skúsenosťami prispieval aj do odborných časopisov. Rodák z Bardejova Adolf Stark o jedenásť rokov predišiel svojho krajanu z Mošurova, keď v Békešskej Čabe zomrel 26.8. 1910. Je

pochovaný v hrobe so synom Františkom na evanjelickom cintoríne na Berínskej ceste, pod pamätníkom znázorňujúcim strapec hrozna. František Stark celý svoj zdedený majetok odkázal na dobročinné účely evanjelickej a katolíckej cirkvi v Békešskej Čabe. Podľa záveta o tento hrob sa stará evanjelická cirkev. Symbolický pamätník v dnešnej Szechenyiho ulici v Békešskej Čabe označuje miesto, kde stál kedysi dom Adolfa Starka, ďalšieho významného vinohradníka a šlachtitela viniča v Uhorsku..

Súhrn: Významnú úlohu u krajanov na Dolnej zemi (Maďarsku, Srbsku, Rumunsku) pri rozvoji roľníctva zohrali v čase feudalizmu a tesne po ňom slovenskí intelektuáli, ktorí medzi nimi pôsobili ako učitelia a farári. Popri svojom prvoradom povolaní ako učení ľudia pomáhali tunajšiemu pospolitému ľudu naučiť sa modernejším metódam obhospodarovania pôdy, ovocinárstvu, štepárstvu, včelárstvu, vinohradníctvu aby vzdialenosť od pôvodných krajov svojich predkov nielen prežili, ale si aj zachovali národnú identitu a kultúrne dedičstvo. Príspevok obsahuje mená tých osobností, ktoré sa o vzdelenie a agrárny pokrok dolnozemských roľníkov najviac zaslúžili.

Kľúčové slová: Dolná zem, osobnosti, ľudovýchovná činnosť, prírodné vedy, šlachtitstvo, botanika, ovocinárstvo, vinohradníctvo, štepárstvo, včelárstvo, dosiahnutie agrárneho pokroku

Použitá literatúra

1. Čabiansky kalendár na rok 1991. ČOS Békešská Čaba, 1990.
2. Chlebnický, J.: Čabianska čítanka I. Békešská Čaba, 1996.
3. Jančovic, J.: Z kolísky na Dolnú zem. MS Martin, 2004.
4. Kišgeci, J. : Chmeliarske pohľadnice. Obzor Nový Sad, 1979
5. Poľnohospodárske tradície vojvodinských Slovákov. Zborník prác. Nový Sad, 1990.
6. Slovenský biografický slovník. I. zv., Matica slovenská Martin, 1986, II. zv. 1987, III. zv. 1989, IV. zv. 1990, V. zv. 1992, VI. zv. 1994.
7. Uhorskai, P. – Tkáčová, E.: - Evanjelici v dejinách slovenskej kultúry. Tranoscius, 1997.
8. Vontorčík, J. : Vinohradnícky velikán vo Viničkách Ján Matiáš (Matys) 1838 – 1921. Tokajské vinohradníctvo a vinárstvo na Slovensku. Zborník referátov. Viničky 2002, vydal Agrogenofond, n.o. Nitra.

Personalities, who have positively influenced farmers compatriots on the southern part of Austro-Hungarian Monarchy, so called Low Land

Abstract: In the times of feudalism and closely after this period, the major role for the compatriots living at the southern part of Austro-Hungarian Monarchy, so called Low Land (Hungary, Serbia, Romania) in the development of farming played Slovaks – intellectuals, who lived among them and worked as teachers and priests. A few of them were already born there as descendants of Slovaks, who came from their old motherland. As a parallel to their primary occupation, as scholarly people, they were helping the people of Low Land to learn about more modern and more productive methods of farming the land, bee-keeping and viniculture, they were helping the fruiters, and other crafts connected to the above mentioned occupations. Their main aim was to help the farmers compatriots, who lived far away from the land of their ancestors for a longer period of time, not only to survive, but also to maintain their national identity and their cultural heritage. Each of the personalities done his best to improve the education, and to put modern methods of farming into the practice. These modern methods of farming were, however, highly evaluated even across the boundaries of Austro-Hungarian Monarchy. The following people were the innovators of agrarian development in Austro-Hungarian Monarchy: **Samuel Tešedík**, Junior – the agrarian reformer, **Ján Šalalmún Petian** – the founder of the fauna scientific study, as well as the founder of ornithology in Austro-Hungarian Monarchy, **Ján Haan** – the expert in natural sciences, who established the cultivation of lucerne, tobacco and breeding of silkworm moth in Békeš region, Samuel Mokrý – the grower of cereals, **Albert Martiš** – the grower of a few crops, who established the cultivation of hop, **Ján Matiasz – Matis a Adolf Stark** – the innovators of vine growing in Austro-Hungarian Monarchy.

Roľníctvo v slovenských vojvodinských osadách na stránkach Lichardovho Obzoru v 2.polovici 19.storočia

Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra

Abstract: Daniel Gabriel Lichard (1812 – 1882), považovaný za prvého slovenského profesionálneho novinára, autora desiatok zväzkov kníh, kalendárov, brožúr a časopisov, sa zapísal do dejín slovenského hospodárskeho života v 2.polovici 19. storočia najmä vydávaním časopisu Obzor. Do tohto časopisu aj po smrti D.G.Licharda počas jeho vychádzania prispievali desiatky dopisovateľov a z nich významné zastúpenie mali aj aktívni dopisovatelia z Dolnej zeme. Čitatelia sa prostredníctvom nich mohli dozvedieť o širokej problematike poľnohospodárskej a remeselníckej výroby, priemyslu, zdravotníctva, prírodných vied, ľudových chove a osvete. Medzi dopisovateľmi nachádzame už nielen učitelia a farárov, ale aj mešťanov, rolníkov a remeselníkov. Odberatelia Obzoru na Dolnej zemi sa z odborných a informačných článkov mali možnosť poučiť radami a skúsenosťami s pestovaním nových odrôd plodín, ovocných stromov, chovom zvierat, včiel, ceňácich pôdy, obilia a iných produktov. Významnú úlohu na Dolnej zemi zohrával Obzor pri zakladaní hospodárskych a peňažných spolkov (Vzájomná pomocnica), pričom uverejňoval skúsenosti a rdy už s takto dobre fungujúcich spolkov na Slovensku (Stanovy veľkovesnícke). Dopisovatelia okrem vývoja počasia a úrod často v časopise opísali aj kultúrno-spoločenský život a hospodársku situáciu v jednotlivých osadách. V tomto príspievku som vybral výťahy správ od dopisovateľov z Báčky, Banátu a Sriemu. Z Báčky medzi najaktívnejších dopisovateľov patril Michal Vlček z Pivnice, Ján Mičátek z Kyšáča a Ján Kačala a Karol M.Lehotský z Petrovca, Ján Kubány z Hložian. Z Banátu to bol L.B.Abuffy z Aradáča, Emil Koléni z Hajdušice a zo Sriemu Juraj Jesensky z Bingule a S.T. Langhoffer zo Starej Pazovy.

Publicista, vydavateľ, učiteľ **Daniel Gabriel Lichard** (1802-1882) je považovaný za prvého slovenského profesionálneho novinára. Tento priekopník ľudových chovy je autorom tišíčok článkov, takmer 90 zväzkov kníh, kalendárov, brožúr, časopisov. V roku 1848 dostal povolenie na vydávanie Novín pre hospodárstvo, remeslo a domáci život. Vychádzali ako prvé slovenské hospodárske periodikum pre hospodársku ľudovú chovu a šírenie poznatkov dobovej vedy a techniky. Je potrebné pripomenúť, že vychádzali v zložitých revolučných rokoch, a tak po čísle 26 zanikli. V rokoch 1848 – 49 sa Lichard zúčastnil na politických bojoch

o národnú a spoločenskú emancipáciu Slovákov. Od roku 1847 vydával aj prvý ilustrovaný slovenský kalendár Domová pokladnica, ktorý popularizoval prírodné vedy a nové metódy práce v poľnohospodárstve a tlačil ju v tlačiarne F.X. Škarnicla v Skalici, ktorá sa najmä jeho zásluhou stala centrom ľudových chovy slovenského ľudu v Uhorsku. V tomto meste od roku 1865 vydával Slovenský kalendár a ako popredný činovník Matice slovenskej vydal aj dva zväzky veľkých Národných kalendárov. Pôsobil v hospodársko-priemyslovom pododboore matematicko – prírodrovedec-kého odboru Matice slovenskej a bol spolutvorcom

Letopisu Matice slovenskej, prvého slovenského vedeckého časopisu. Začiatkom októbra 1863 začal redigovať a vydávať v Škarniclovej tlačiarni v Skalici časopis pre hospodársky život, remeslo a domáci život s názvom **Obzor**. Tento najvýznamnejší slovenský hospodársky časopis 19. storočia vychádzal trikrát do mesiaca. Po jeho smrti (1882) časopis od roku 1883 do jeho posledného vydania v roku 1886 vydával jeho dlhodobý spolupracovník **Romuald Zaymus**. Do Obzoru počas jeho vychádzania prispievali desiatky dopisovateľov a z nich pravidelné zastúpenie mali v ňom najmä aktívni dopisovatelia z Dolnej zeme. Čitatelia sa prostredníctvom nich mohli dozvedieť o širokej problematike poľnohospodárskej a remeselníckej výroby, priemyslu, zdravotníctva, prírodných vied, ľudovýchove a osvete. Títo prispievatelia informovali o technickom pokroku, nových spôsoboch hospodárenia, zakladaní spolkov a najnovších správach z ich dolnozemských osád a miest. Dopisovateľmi z jednotlivých obcí a miest na Dolnej zemi boli prevažne učitelia a farári a v menšom počte mešťania, rolníci a remeselníci. Nachádzame medzi nimi významné osobnosti z radov spisovateľov, historikov a národných buditeľov akými boli napríklad v Báčskom Petrovci prozaik a publicista Félix Kutlík (1843 S.Mare, Rumunsko – 1890 Kulpín), prozaik, publicista, redaktor, veršovník, Karol Miloslav Lehotský (1846 Púchov – 1915 Hložany), v Aradáči básnik, prozaik, dramatik a redaktor Leopold Branislav (Abaffy) Abafi (1827 Aradáč – 1883 Aradáč), v Hajdušici historik a publicista Emil Koleni (1835 Kulpín – 1915 Hajdušiča), v Padine prozaik ľudovýchovný pracovník Albert Martiš (1855 Kulpín – 1918 Padina, v Békešskej Čabe historik, etnograf, spisovateľ Ludovít Haan (1818 Šámoson – 1891 Békešská Čaba), pedagóg a publicista Ján Pravdoľub Bella (1836 L.Mikulás – 1924 Bratislava), v Sarvaši publicista a pedagóg Štefan Koreň (1805 Domoň – 1893 Sarvaš), v Slovenskom Bánhedeši farár, pedagóg a publicista Ján Kutlík, st. (1806 V.Kubín – 1890 Slovenský Bánhedeš), farár, učiteľ, publicista, národnno – kultúrny dejateľ Ján Kutlík, ml. (1830 Stará Pazova – 1893 Slovenský Bánhedeš). Nie menej významní boli aj niektorí dolnozemskí dopisovatelia z radov učiteľov, farárov, mešťanov a predných rolníkov a remeselníkov. Uvádzam výber najzaujímavejších informácií z jednotlivých ročníkov a čísel Obzora od dolnozemských prispievateľov:

Báčka

Z Báčky mal Obzor z jednotlivých obcí viac dopisovateľov. Z Kysáča bol od založenia časopisu aktívnym prispievateľom učiteľ **Ján Mičátek**. V čísle 27.z 15. septembra 1864 v úvode svojho článku píše, že v Báčke žije 26 tisíc Slovákov a že v takom časopise ako je Obzor, ktorý je určený pre všetkých Slovákov v Uhorsku, by

si zaslúžil, aby mal stáleho dopisovateľa v Novom Sade a najlepšie rovno v *Petrovci*. Ten by mal byť aj fílio, v *Liptovskom Svätom Mikuláši* založenom celoslovenskom hospodárskom spolku. Kedže spolok ešte nejestvuje, zatial by úlohu vzdelenia mali prevziať učitelia, farári, notári a vzdelení národovci. Ako príklad uvádzajú v susedne žijúcich Švábov (Nemcov), ktorých dáva za príklad vo všetkom. – *Aby ľud slovenský čestne napredovať mohol, vedme ho k čítaniu užitočných spisov, odporúčajme im i tieto listy Obzoru, a to rovnako jednotlivcom ako obciam, cechom ... a uvádzajme jeho rady do života.* - Ďakuje vrchnému vojenskému kaplánovi z Verony – Bednárovičovi, ktorý do Kysáča poslal bavlníkové a pajaseňové semeno, ktoré dobre vzíšlo a pekne podrastá. Rovnako ďakuje aj R. Zayumusovi z Bytčice, ktorý im poslal semená kvetín

Z *Pivnice* v Báčke sa prihlásil do č.12 z 25.apríla 1865 farbiarsky majster **Michal Vlček**. Chce pre budúcnosť v novinách zanechať udalosť o krutej zime, s hroznou snehovou chumelicou v Pivnici. – *Pri silnom vetre zasypala u nás dva domy tak, že sa mohlo chodiť nad ich strechami bez toho, aby neznámy človek zbadal, že pod snehom ležia domy. Za pol druha dňa 20 chlapov odhadzovalo sneh a tak zachránilo životy zaviatych ľudí. Aj na Jozefa bola tuhá zima, rovnako aj 25. marca, ked' naši mládenci poberali sa na asentírku (vojenskému odvodu), do pol kolien snehu napadalo. Následkom tohto počasia veľa pšenice vypadlo, i raž sa zdá byť čiastočne udusená. Podotýkam, že jedno jutro našej zeme, na rok do užívania dané, stojí 20 zlatých. V Srieme za túto cenu sa môže kúpiť jutro do trvalého užívania. Aj z toho dôvodu mnoho našich Slovákov kupuje v Srieme lacnú zem a tú svoju draho predáva. Teraz v Srieme možno dostať jedno sedenie (sesiu) za 1 600 rakúskych zlatých, ale u nás za 8 000 rakúskych zlatých, ba medzi Švábmi napríklad i za raz tolko.*

Stály dopisovateľ z Pivnice **Michal Vlček** v čísle 7 z 5.marca 1886 píše, že na konci minulého roka neslychaným spôsobom sa rozmnožili polné myši a škrečky a tie spôsobili veľké škody. Potom nasledovalo veľké sucho, ktoré spôsobilo aj vyschnutie studní. Ďalej píše o svojich pokusoch pri šľachtení ovocných stromov. Ten istý dopisovateľ 15.júna 1866 píše, že 23.mája – „*Bič Boží zasiahol nás, ked' nám mráz zničil vinice, strukoviny, kukuricu a vyklasenú pšenicu a raž* - uviedol doslova. Na ovocných stromoch vraj zamrzlo i lanské drevo a viničný porast bol tak postihnutý, že sa sotva niektorá hľava zotaví. Pomrzli aj mladé bujné konope a morušové stromy. Nakoniec dodáva, že – *Od tohto mrazu bude nás oziabať celé tri roky.* – Ako sa ukazuje z predchádzajúcich článkov Michala Vlčeka, farbiarskeho majstra, že tento dopisovateľ nie je odborníkom len vo svojom remesle, ale aj skúseným rolníkom. Dokazuje to aj v článku uverejnenom v č. 15 z 25 mája 1867, kde uverejňuje svoje skúsenosti z pestovania tatárskeho prosa, ktoré

tam volajú biely cirok. Píše, že vo veľkom ho pestujú susedia na Vojenskej hranici, a to namiesto prosa pre svoj dobytok. V ďalšej časti posudzuje stav vegetácie rastlín, kde až na vinice všetko vyzerá dobre. *Po viacročných suchotách aj v Pivnici suchotami vyprahlá zem dažďami tak premokla, že už aj v studniach sa začala voda ukazovať.* Nabáda roľníkov k efektívnejšiemu hospodáreniu, lebo u nich jedno jutro iba 20 – 30 centov zrna vydá a na spomenuté jutro treba vysiať 1,5 centa osiva. Od jutra platia 20 zlatých árendy a keď odrátajú ďalšie náklady, tak z celkovej úrody im len veľmi málo z jutra zostáva. – *Roku 1851 vydalo nám jutro 20 peštianskych meríc, roku 1855 18 meríc a roku 1865 iba 5 meríc v dôsledku škody spôsobenej myšami a škrečkami* – uviedol Michal Vlček.

V čísle 7 z 5.marca 1868 sa z jeho pera môžeme dozvedieť, že tento všestranný majster má široký prehľad. Teraz píše o hlinenom vodovodnom potrubí. Ako príklad uvádza zavedený vodovod v stredovekom hrade v neďalekom Iluku, kde žijú aj Slováci. Ako inokedy aj teraz píše o skúsenostiach v oblasti pestovania plodín, a to najmä kukurice. Vždy je ochotný pomôcť, poradiť a aj zaobstaráť sadenie a semená. V čísle 16 z 5. júna 1868 zase informuje čitateľov o odrodách viniča pestovaných v Báčke. Podrobne popisuje charakteristiku jednotlivých druhov hrozna. V čísle 3 z 25.januára 1869 prichádza Michal Vlček okrem iného s radostou správou. Dňa 2.februára 1868 založili v Pivnici *Vzájomnú pomocnicu* a táto vraj peknú budúcnosť sluší. Na jej založenie sa podieľalo 20 podielníkov, ktorí vložili po jednom zlatom a na jeseň sa k nim pripojilo ďalších 40 členov a postupne ďalší a tak ku koncu roka mali už v pokladnici 300 zlatých. V tom istom roku 1.novembra 1868 si založili aj *pomocnú sypáreň*, pre ktorú každý člen Vzájomnej pomocnice hneď odozval alebo sa zaručil odovzdať jednu prešporskú mericu pšenice. Dôležitou úlohou bolo aj objednanie slovenských časopisov, ktoré budú prichádzať na účet a adresu Vzájomnej pomocnice. Menovite ide o *Obzor, Vedomosti a Sokol*. Potom vymenúva čo všetko si v jednotlivých dňoch a termínoch dohodli pri vzdelávaní. Obzor vo svojej redakčnej poznámke pochvaluje postup Pivničanov a dáva ho za príklad ostatným.

Michal Vlček vo svojej neúnavnej dopisovateľskej a organizátorskej práci pokračuje ďalej. V čísle 10 z 5.aprila 1869 píše, že Slovač na južnej uhorskej hranici sa prebúdza zo spánku. Opisuje príklad ako zo 6 členov pivnickej *Vzájomnej pomocnice* Slovákov, bývajúcich v *Báčskej Palanke*, sa ich počet rozrástol na 29 a tak v tejto nedalekej obci bola založená filiálka, ktorej predsedom sa stal mestny farár Štefan Beniač.

V čísle 16 z 5.júna 1869 píše z *Kysáča Ján Mičátek* o skúsenostiach z pestovania lucerny, ktorej sa v dolnozemských podmienkach výborne darí. V článku ďalej uvádza niektoré rady pri ustajnení koňov a podáva stručnú správu o hospodárskych otázkach v obci.

Z *Kulpína*, pravdepodobne pod pseudonymom **J. Kulpinac** píše tento prispievateľ o zbojníkovi známom v Báčke pod prezývkou Mačvanský a Maxim, ktorý sa dlho skrýval v kukuričníkach a tak ho dlho nemohli dolapiť. Podrobne opisuje jeho chytenie a smrť. O výhľadoch úrod v Báčke napísal do č.18 z 25.júna 1869 **Ján T. Langhoffer z Nového Sadu**.

Zo *Silbaša* v dolnej Bačke sa svojim článkom v č.26 z 15 septembra 1866 prihlásil farár **Michal Valach**. Píše o nízkej úrode obilia, ktorú spôsobil jarný mráz. Potom sa venuje zdravotnému stavu obyvateľov, ktorý je podľa neho dobrý, lebo o cholere sa zatiaľ nechyruje. Potom žiada redakciu o radu ako sa najúčinnejšie zbaťi v domoch rôznych chrobákov, najmä „švábov“.

Z Báčky sa ozval učiteľ z *Hložian* **Ján Kubáni**, ktorý v č.30 z 25.októbra 1868 píše o úrodach a zamedzenej úžerníckych praktík pri obchode s obilím. Vyzdvihuje rekordnú úrodu kukurice, na akú nepamätajú ani najstarší. Z jedného jutra sa urodilo prešporských mericových vriec neomrvanej kukurice. V tom istom čísle píše **J.T. Langhoffer z Nového Sadu**, a to tiež o úrodach v novosadskom chotáre a rovnako aj o úrodach vo viacerých okolitých obciach obývaných Slovákm. Sám sa o okrem hospodárstva zaoberá aj včelárstvom, o ktorom tiež podal informácie.

Vzájomná pomocnica v Petrovci, pod týmto titulkom v č.2 z 15.januára 1870 informuje čitateľov Obzoru **Karol M.Lehotský z Báčskeho Petrovca**. – Dňa 19. decembra 1869 založili sme z Božej pomoci a pri rodáckej ochotnosti v Petrovci Vzájomnú pomocnicu, pod predsedaním dvojpána farára *Juraja Mrvu*. Počet údov množí sa radostne, lebo každý (už ich je 56) má čestnú povinnosť jedného nového úda získať a takého zhromaždeniu predstaviť. Dňa 26. decembra bolo valné zhromaždenie – píše doslovne. Z ďalšieho obsahu sa možno dozvedieť, že tajným hlasovaním za dočasného pokladníka bol zvolený *Ján Maršal* a spolu s ním 21 výborníkov. Zdôrazňuje, že vykonávacia a spravujúca reč je výlučne slovenská. Každý kto chce do tohto spolku vstúpiť za člena, je vopred povinný darovať jednu zlatku, potrebnú na spravovanie ústavu. Vklady sú určené na tri triedy: 25 grajciarov, 50 gr a 1 zlatku r., ktoré je možné zaplatiť každú ostatnú nedelu v mesiaci. Dosiaľ im slúžia *Stanovy Veľkorevúcke*, pokiaľ si nevypracujú vlastné. V Hložanoch už podobnú Vzájomnú pomocnicu majú.

Nová sporiteľňa v Petrovci oznamuje v článku v č.14 z 15.mája 1870 – dopisovateľ z Nového Sadu **Ján T. Langhoffer**. – S hlbokým potešením oznamujeme, že „Vysokoostený snemový poslanec, náš pán Viliam Paulíny – Tóth, ktorý na veľkonočné prázdniny Petrovec navštívil a svojim mocným a srdečným slovom to vykonal, že si Petrovčania sporiteľňu s 300 účastinami po 50 zlatých založili. Tieto akcie medzi sebou tak rozobrali, že už na druhý deň účastiny neboli k dostaniu. - Ďalej

uviedol, že sa počet účastín zvýši na 400, lebo riaditelia Novosadskej Kupecko – remeselnickej banky Petrovčanom radia, aby vydali 600 účastín a tak viac peňazí mali na rozvíjanie obchodu. Ten istý autor informuje v č. 16 z 5.júna 1870 o stave poľných prác v Báčke a výhľade úrod jednotlivých plodín v budúcom roku.

Z Kysáca v čísle 14 z 15.mája 1871 sa opäť prihlásil **Ján Mičátek** a vo svojom článku poukazuje, že hospodári nevyužívajú racionálny spôsob hospodárenia tak ako na zemepánskych majetkoch. Chýba správna agrotechnika, najmä nedostatočné hnojenie, ochrana rastlín a kvalitná orba. Nabáda slovným prirovnaním, aby ľudia už raz i „*rozumom začali hýbať a nie len kolom dvíhať*“. Z tohto dôvodu odporúča viac čítať a vzdelávať sa a príklad si brať z iných vyspelejších štátov, po ktorých pochodili ich synovia ako vojaci. Končí výzvou „*Vyskúšajte všetko dobré a užitočné, a čo bude najlepšie, toho sa držte!*“.

V čísle 19 z 15.júla 1871 **Ján T. Langhoffer** z Nového Sadu pod titulkom „Poľné úrody v Báčke“ píše o výhľadoch úrod jednotlivých plodín. O viniciach píše, že v susednom Srieme dňa 6. júna od Iluku po Karlovac ľadovec poškodil vinič viac ako z polovice. Sriemci vraj nariekajú, že ich vlaňajšia úroda musí dva roky živiť. Autor je sám včelárom a tak uvádza aj niektoré skúsenosti zo včelárenia.

Petrovčan **K.M. Lehotský** píše v čísle 17 z 15.júna 1871 o skúsenostiach s úspešným sadením vlašských orechov. Z toho istého miesta v čísle 22 z 5 augusta 1871 podrobne opisuje **F. Kutlík** situáciu, ktorú spôsobilo zaplavenie chotára a jeho dôsledky. Okrem iného píše: - *Pre vysoké vystúpenie vody porúcali sa i domy. Voda múry domov, ktoré sú u nás nabíjané natol'ko presiakla, že sú do poly mokré.* - Informuje, že jeden mladý hospodár *Ondrej Mikuš*, kúpil si v Pešti u *Vidača* tohto roku stroj na „*tlačenie*“ obilia za deväť tisíc zlatých. Ten istý autor v čísle 35 z 15.decembra 1871 už opisuje činnosť mlátiaceho stroja, ktorý kúpil popredný petrovský roľník *O. Mikuš*.

V čísle 12 z 25 apríla 1872 píše stále aktívny dopisovateľ **Michal Vlček** o následkoch minuloročných povodní v dolnej Báčke: - *Aj v tomto čase sú zeme zaplavene a tažko je aj človeka pochovať, lebo po vykopaní jamy sa táto hned zaplaví a tak je truhlu s nebohým tažko dosťať na dno a jamu zasypať. A pri tom sa úmrtnosť v dôsledku zdravotných tažkostí z dlhotrvajúcej povodni zvýšila. Vlani v Pivnici denne umieralo 4 – 5 ľudí a aj teraz začína ľudí prenasledovať zimnica (hodoňka) Vo veľkom sa rozšírili komáre a iný nebezpečný hmyz.*

Kým v máji roku 1870 dopisovateľ *J.T. Langhoffer* písal o veľkom potešení, že si Petrovčania založili sporiteľňu, teraz **Karol Miloslav Lehotský** o dva roky neskôr v čísle 8 z 15.marca 1872 píše, že osudná netrpezlivosť účastinárov túto sporiteľňu zničila, podobne ako predtým zase táto spôsobila zánik Vzájomnej pomocnice. –

Dňa 11. februára zhromaždili sme sa do Nedelenej školy a znova založili na základe skalických stanov Vzájomného pomocnicu. Zatiaľ sa predalo 117 účastín a vyše 200 zložených zlatých sa rozobralo na pôžičku. Kým novosadská sporiteľňa požičiava peniaze na 13 % úrok, naša iba na 10 %, čo je veľká výhoda, keď navyše každý uchádzač má tento ústav na mieste. Za zapisovateľa bol zvolený **Ján Garaj a pokladníka Samuel Kotas**. –

Z Petrovca sa v čísle 33 z 25.novembra 1872 svojim príspevkom prezentoval **F. Kutlík**, ktorý opísal vývoj počasia a jeho vplyv na jednotlivé plodiny. – *Múry domov, ktoré v zime presiakli vodou, nechcú vyschnúť a mnohé stromy po uliciach zase vyschli. Jahody (moruše), ktoré sme považovali za mŕtve, v auguste začali pučať. Choroby sú u nás veľmi rozšírené. Koho zimnica len raz vylomcovala, ten sa zotaviť nemôže, ale úmrtnosť je u nás menšia ako vlni – poznamenal.*

Farbiarsky majster **Michal Vlček** z Pivnice opäť chytil do ruky pero a v čísle 11 z 15.apríla 1873 v uverejnenom článku sa podujal podať informáciu o hospodárskych pomeroch o jednotlivých v Báčke a Slávónii usadených národnostach. Na prvé miesto ako roľníkov zaraďuje Švábov (Nemcov), potom Slovákov a potom až ďalších – Maďarov, Rumunov, Srbov ... Píše aj o podtatranských Rusinoch, ktorí sa usadili v nedalekej *Kucure a Keresťure*. Z Petrovca sa v čísle 26 z 15. septembra 1873 objavil prvý článok kušnierskeho (kožušníckeho) majstra **Michala Arňaša**. Svoje rozhodnutie napísať zdôvodňuje tým, že tunajší dopisovatelia akosi prestali dopisovať, akoby boli zastrašení cholrou. Z tohto dôvodu informuje on. Píše o počasí, zberových práciach a ústupe cholery a opatreniach proti jej šíreniu. Zvlášť poznamenáva, že prieplav (kanál), ktorý sa buduje cez Báčku, má spojiť mesto *Sombor* s *Novým Sadom* a že už z polovice vykopaný.

Učiteľ **Ján Mičátek** z Kysáca uverejnený list v čísle 33 z 25.novembra 1873 začal takto: - *V našom uhle medzi Dunajom a Tisou, sporadicky roztratení synovia a dcéry Slovenska žijeme, ktorí žijeme, po pretrpených nerestiach povodní, suchoty, cholery, krachov a exekúcii v očakávaní lepšieho života. Mali sme my v Báčke tiež výstavu, na stá cholerou usmrtených ľudí, úrody skromné, pšeniciu chudú, kúkoľom a divou vikou pomiesanú, a to čo nám zostalo berie nám exekúcia. Uhorský Kanaán oplýva na ten čas len kukuričnými buchtami a vďaka Bohu, že ich jest.* - Potom sa obšírnejšie rozpísuje o včelárstve a sriemskom vinohradníctve.

Do prvého čísla v roku 1874 z Pivnice napísal **M. Vlček**, že sa tešia lepším časom, lebo o cholere je už ticho. Dolnobáčsky kanál je už prekopaný až k Novému Sadu a na vrchnom konci je spojený s Francovým kanálom, ktorý existuje od roku 1796. Opisuje tiež jeho užitočnosť. Z Petrovca sa v čísle 4 z 5. februára 1874 ohlásil učiteľ **Ján Kvačala**. Napísal, že ak oziminy nezoberú skazu, tak sa hladu neboja. Cholera ich obišla, ale

naproti tomu sa teraz rozšírili detské kiahne. Mali až desať pohrebov, takže museli všetky školy pozatvárať. Obecný lekár sa vyslovil, že zomreli len tie deti, ktoré neboli očkované proti drobniam (kiahňam). Chváli evanjelický cirkevný zbor, ktorý sa rozhodol vyhľadať spôsobilú ženu a poslať ju do „babskej“ školy v Prešporku (Bratislava). V čísle 22 z 5. augusta 1874 **Michal Vlček** z Pivnice informuje, že časť ozimín vymrzla a čo zostało veľmi zničili škodcovia. Uvádzá, že vo vydareňých rokoch pivnický chotár vydáva až 40 tisíc meríč pšenice a teraz je to sotva desatina.

Vďaka vzdelancom na Dolnej zemi, mohli sa čitalia Obzoru z celej krajiny, kde žili Slováci, pravidelne oboznamovať o živote a práci svojich súkmeňovcov v najužnejšej časti Uhorska. Takým bol aj Petrovčan **Ján Kvačala**, hoci bol učiteľ, ale tiež aj rolník, podával kvalifikované správy o vývoji počasia, priebehu poľných prác, vývoji rastlín a úrode. Tak to urobil aj v čísle 24 z 25. augusta 1875. Okrem poľných plodín napísal zaujímavosti o zeleninárstve a vinohradníctve. Za zmienku stojí spomenutú úrodu melónov, ktorých sa urodilo neúrekom a ich cena bola veľmi nízka. Aj vinice dobre zarodili a tak majitelia majú problémy so sudmi. Píše, že aj on už na Jakuba mal celkom zrele hrozno, tzv. *Jakubku*. Vo vinici uplatňuje zaužívanú metódu obrúčkovania viniča. Podľa neho obrúčkované hrozno dozrieva rýchlejšie a je väčšie, ale nie až tak sladké.

Medzi nových prispievateľov z Báčky sa v č.10 z 5. apríla 1876 zaradil učiteľ z Hložian **Ján Kubány** a píše, že po tuhej zime, keď sa sneh roztopil, postihla ich povodeň. Dediny a mestá okolo Dunaja sú od troch týždňov do výšky dvoch siah hlbkými vodami zaplavene a medzi nimi i *Hložany*, *Begeč*, *Futog*, *Nový Sad* a *Bácska Palánka*. Obyvatelia posledne menovanej dediny sa už chceli stahovať do za Dunajom ležiaceho *Ilok*, ale slúžnovský úrad im v tom zabránil. Tým, že sú aj v Hložanoch takto zbavený pastvy, sú nútení dobytok predávať a môže sa stať, že v obci o mesiac nebude ani liter mlieka – upozornil autor.

V čísle 18 z 25.júna 1876 **Ján Kvačala** z Petrovca tradične opisuje priebeh vegetácie, poveternostné pomery, spôsobené škody a niektoré fenologické údaje o ovocí a hrozne. Ukazuje sa, že **Ján Kubány** sa rozhodol trvalo spolupracovať s redakciou, keď jej do č.19 z 5.apríla 1876 podal správu o hospodárskej situácii nielen v Báčke, ale aj v Srieme. V ďalšom príspevku uverejnenom v č.28 z 5.októbra 1876 sa tento autor rozpísal o priebehu vegetácie plodín a výhľade ich úrod a dokonca v ďalšom článku v tom istom čísle podrobne popisuje spôsob vykynoženia, čiže likvidácie a ochrane fyloxery viniča. Doč.35 z 15 decembra 1877 prispel **Šimon Beniač** z Bácskej Palanky o spojení Báčky so Sriemom. Píše, že *Bácska Palanka* bola začiatkom novembra cez Dunaj prostredníctvom zriadenej parnej kompy doprav-

ne spojená s druhým brehom, čiže s mestom *Ilok*. Túto formu bezpečnej dopravy zriadila akciová spoločnosť. Uvádzá aj cenu cestovného lístka za miesto. Na otvorennej vrchnej palube platí dospelá osoba s dieťaťom do 10 rokov 3 grajciare, za miesto v kajute platí dospelá osoba 10 grajciarov a dieťa do 10 rokov 5 grajciarov. Za prepravu štvorkolesového prázdnego voza 30 grajciarov a za plný voz 45 grajciarov a s naloženým senom 80 grajciarov. Za menšie zvieratá (ovce, kozy, ošípané) 5 grajciarov za kus. Na kompu sa zmestí 13 vozov. Do čísla 23 z 15 augusta 1877 z Lalite napísal **K. Miloslavský** (pravdepodobne pseudonym K.M.Lehotského) o dokončení komásacie chotára. Sťažuje si na nespravodlivé rozdelenie veľkého trávniku, ktoré zememerač vymeral medzi komorské panstvo a lalitské pozemky, čím týmto obec Lalit stratila nielen príjmy, ale rozdelenie spôsobilo obyvateľom problémy s prechodom cez pozemky a najmä tie zamokrené. Ten istý autor s rovnakým pseudonymom píše v čísle 36 z 25 decembra 1877 o úrodách a veľkých daniach, ktoré v niektorých rokoch spôsobili, že rolník je odkázany na kukuričný chlieb. – *Jedno, čo je u nás od Horniakov lepšie, je to, že Dolniak po rovine orie a ľahšie sa tu zarába ako tam u vás hore. Že skutočne v Báčke pri rolnictve sa dá lepšie zarábať ako na Horniakoch vidieť aj z toho, že napríklad na futockom panstve grófa Choteka bíreši a iní robotníci sú zväčša z Nitrianska – priroval život v Báčke a na Slovensku.* Potom uvádzá aj jeden zápis kronikára: - *Ked pán Boh stvoril tento svet povedal: „V Srieme sa bude víno a ovocie rodíť, v Báčke a Banáte pšenica, ovos a kukurica a na Horniakoch zlato, striebro, železo, sol' a rozum. Preto nám naši Švábi hovoria ohľadom na ten rozum: „Vilš tu ánen gütén Párer (Pfarrer) hóbn, geh um in nach Šlovakai“.*

Vidno, že učiteľ **Ján Kvačala** z Petrovca je okrem znalostí z hospodárstva aj dobrým pozorovateľom a zapisovateľom zaujímavých prírodných príbehov. Po veľkej májovej búrke s krupobitím, ktorá sa prihnala do Báčky zo Slavónie, zničila veľkú časť petrovského chotára a zahynulo aj viac hospodárskych zvierat. Vtedy počas tejto víchrice spadol na zem veľký orol, ktorého ľudia zviazali a prenesli do dediny. Je predpoklad, že sa počas nepriazne počasia dostal do týchto končín z alpských krajín.

V prvom čísle z 5. januára 1879 sa opäť odborným článkom z Petrovca prezentuje **Ján Kvačala**. Konečne chváli úrodu, na ktorú čakali takmer dvadsať rokov. V tomto roku si z toho dôvodu viacerí kúpili mlátiace stroje, a to najmä z firmy *Umrath* v Prahe, ktoré však neboli také výkonné ako si kúpil **Ján Lekár** prostredníctvom peštianskeho agenta *Fejera* v Nemecku. Ten toto stroj stál deväť tisíc zlatých a jeho výhodou je väčšia rýchlosť a aj to, že vymlátené zrno hneď aj čiastočne previeva. Okrem iných plodín chváli aj sóju, ktorú im redakcia poslala zo Slovenska. Aj tá bohatu zarodila, keď autor z 25 zrniek zozbieral vyše litra peknej sóje.

Z Pivnice sa v čísle 26 z 15 septembra 1879 prihlásil nový prispievateľ **Janko Pavlov**. Píše o úrodách a cenách obilia, ktoré sú veľmi nízke a tak mnohí odchádzajú zarobiť si do blízkeho Sriemu. – *Pritom všetkom nás pracovitý a nábožný mravný ľud predsa sa pomaly vzmáha. Podľa rozprávania starcov pred 50-60 rokmi si mnohí z našich Pivničanov celý svoj majetok prinesli v ručníku. Dnes mnohí z týchto gazdov sa tešia majetku aj 30 tisíc zlatých a vlastnia hospodárske stroje - prirovnáva v liste. V článku uverejnenom **Jánom Kvačalom** z Petrovca opäť chváli úrodu sóje zo semien poslaných z redakcie, podobne aj zemiaky od farára Romualda Zaymusa z Bytčice, ktoré trochu meškali, lebo namiesto do Báčskeho Petrovca prišli do Petrováca v Bosne, no až potom na jeho adresu. - Ružiaky takto dobre zarodili, Vermotky boli slabšie ale od domácich oveľa chutnejšie, čo potvrdili aj moje deti. Ďalej píše, že u nich sa už konope netlačia ručne, ale to robia veľké kamenné miagače. Chváli, že obilné strojové mlátačky sú už tak rozšírené, že v samom Petrovci je ich už tridsať.*

Aktívnym prispievateľom z Pivnice sa ako vidieť v čísle 24 z 25.augusta 1880 stal **Janko Pavlov**. Píše o úrode v starých mierach ako napríklad u pšenice, ktorá na jednom *fertáli* (1500 štv. siah) dala 15-20 a niekde viac križov (po 18 snopov), jačmeň 18-24, ovos 20-25 križov z rovnakej plochy. Po výmlate dáva pšenica od 1 *vieky* (30 litrov) až do ¾ peštianskej miery z kríža. Ďalej píše aj o najvýznamnejších udalostach ktoré sa odohrali v Pivnici. Napríklad na novopostavenú vežu evanjelického kostola umiestnili pozlátený kríž a guľu. Toto dielo stalo 500 zlatých a teraz sa zoberajú obnovením kostola, ktorú majú vykonat *Pavel Harminc z Kulpína a Jakub Heinrich zo Starého Vrbasu* a bude stáť 6 250 zlatých. **Ján Kvačala** z Petrovca v čísle 26 z 15. septembra 1880 píše o treskúcej zime a jej vplyve na prezimovanie rastlín, o úrodách a cenách obilia. K ovociu poznámenal, že kým pred 25 rokmi Báčku zásoboval Srieom ovocím, zeleninou Nový Sad, dnes už vidieť plné koše krásnych jabĺk a hrušiek v rozličných doma vypestovaných odrôd. Zaujímajú poznámku uvádzajú, keď písal o úrode sóje. Tá dobre zarodila v šírom poli, a to na zvedavosť mnohých. - *Ale ak by niekto si z nej koštovkou ukradol a nie je čitateľom Obzoru, pokutuje sa !*

Z Lalite podpísaný **D. Miloslavský** v čísle 12 z 25 apríla 1881 popísal smutnú informáciu o zaplavení ich chotára a rovnako aj susedného chotára v Kereštúre, kde žijú majetní podtatranskí Rusíni. Aj cesty sú zaplavene a tak je zastavená celá premávka. Odvážať tovar z Lalite na loď na kanály je úplne nemožné. Zaujímavou informáciou je, že v Kulpíne na kanále vybudovaný mlyn na tri kamene melie krajšie a lacnejšie ako parou hnané mlyny. Končí vetou, že je škodou, že tam žiadnen z našich sa nepodujme na takú výnosnú vec, ale

všetko len iné národnosti. Zaujímavý článok uverejnil z dolnej Báčky v čísle 32 z 15.novembra 1881 podpísaný pravdepodobne pseudonymom **Inovac**. Tento informátor píše o poveternostnej situácii, úrodách polných plodín, viníc a ovocia. Teší sa, že nová železnica do Subotice pôjde v blízkosti slovenských dedín, čo pomôže oživeniu obchodu. V druhnej časti píše, že v Laliti nedávno zomrel 87-ročný starec, ktorý mal 8 detí, z toho sedem dcér. Keď ešte žil a zaťažoval prišli k nemu na hostinu, pripravil pre nich *šafel* vína a každému dal trstinové cievky a povedal im: „*Pite zatkvia moi*“. Po svojej smrti potom zanechal 78 vnúčat a 32 pravnukov. – *Na záver chcem chcem ešte napísať pochúťku pre tých panákov, ktorí si podelili uhorskú krajinu na divadelné okresy, aby i pomocou maďarskej Thálie (divadelných predstavení) maďarizovali. Uvádzam o nich príklad, ktorý sa mi prihodil v Žabliji v Banáte, kde žijú väčšinou Srbi. V Krčme si narobili dlžoby a tak im zhabalí, podobne aj v Novom Sade odev a rekvizity. Potom nešťastní maďarizátori museli žobrať medzi báčskymi Slovákm a Srbmi, aby táto kočujúca spoločnosť mohla ísť ďalej. „Hrajte si len tam u vašincoch“!*! – končí príspievok Inovac.

Z Hložian sa v čísle 12 z 25.apríla 1882 opäť objavuje príspievok učiteľa **Ján Kubányho**. Prvú časť príspievku venuje tradične opisu hospodárskych pomerov. V ďalšej časti sa rozpisuje o železnici, ktorej budovanie z *Budapešti do Zemunu* úspešne pokračuje. Ľudia predpokladajú, že celá trať medzi *Budapešťou a Novým Sadom* bude ukončená a „*rušen na nej bude jachat*“. Začiatkom apríla bol autor medzi takmer dvesto učiteľmi, ktorí sa v Novom Sade zúčastnili na prednáške o hodvábnictve. Podrobnejšiu správu o hospodárskej situácii a najmä o úrodách napísal tento dopisovateľ v čísle 23 z 15.augusta 1882. Poznamenáva, že v dedine žije 2 500 Slovákov a z nich už 20 roľníkov je majiteľmi mlátiacich strojov. Z Báčky neznámy autor uvedený skratkou „X“ napísal do čísla 21 z 30.júla 1883 väčší príspievok podľa osnovy, ktorej sa vždy držal aj stály dopisovateľ z Hložian učiteľ Ján Kubány. Žiaľ v tejto jeho podrobnej hospodárskej informácii uvedol aj jednu smutnú správu: - *Dňa 9. júna 1883 pochovali v Hložanoch zastreleného Jána Kubányho, hložianskeho evanjelického učiteľa a dopisovateľa Obzora. Nebohý zanechal vdovu a sedem sŕôt, z ktorých je šest úplne nezaopatrených. Bol rodom z liptovskej Pribiliny, mal 50 rokov, bol vynikajúcim učiteľom a organistom -*.

Z Nového Sadu v čísle 35 z 20.decembra 1884 vymenúva **Ján Mičátek** uskladnenie úrody plodín v jednotlivých skladovacích priestoroch, doslovne: ... *plevy v plevincoch, slama v stohoch, víno v súdoch a „tekúce“ zatratenie (spiritus) v skladoch Šoľojmov, potomkov starobylej a nedávno emancipovanej inteligencie.* Táto sa úžasne rozmáha tak, že kde voľakedy bola jedna rodina osadená, teraz ich je tam 10 – 20. Naše ženy to už

majú teraz blízko odnášať ľažko dorobené obilie, mozo-
le, múku a odtiaľ donášať špiritus. Ale ani chlapci nie sú
o to lepsi, oni židom lacno predajú svoje víno, pijú však
od nich draho kupovaný špiritus. Niektorí podobne pre-
dá cent šúlkovej kukurice za 3 zlaté a zaplatí z tej kuku-
rice vyrobený liter pálenky za 30 – 40 grajciarov.

Banát

Z Torontálskej stolice – Slovenského Aradáča prispieval farár **Leopold Branislav Abaffy**. Aj on 15.júla 1864 informuje, že minulý rok bola veľká neúroda, ale že tento rok – „máme také požehnanie, akého ani starci nepamätajú; a to nielen kde sme orali a siali, ale aj tam, kde obilie vzišlo ako „samožrast“. Klasy majú vela zín a velkú váhu -. Vystríha pred krupobitím a zvýšením hladiny vody v nedalekej rieke Tisa, ktorá môže zvýšiť hladinu spodnej vody v pôde. – Pamokové (bavlníkové) a pojaseňové semeno, ktoré sme z Báčky dostali, sme načas vysiali a už dobre schádzza a podrastá. Z bavlny si vela neslubujeme, ale z pajaseňa áno. Po iné roky malí sme v polovici júla žatvu. Toho roku stálo ešte v tej dobe pre časť spŕšky žito skoro zelené, ale jesenné a jarné jačmene sme začali v prvom júlovom týždni ťať a tlačiť (mlátit). Žatva žita (pšenice) začala v polovici júla -. **Leopold Branislav Abaffy** sa redakcii čoskoro ozval opäť. V čísle 26 z 15.septembra 1864 okrem iného píše – *My tu dvojakú zem orieme: svoju a najatú. Našou zemou je už 80 rokov užívaný urbársky grunt a pretože doteď nikdy neboli hnojený nedáva také úrody ako v minulosti. Druhú zem, predtým pánsku, orieme ako komorskú a hospodársky iba od roku 1849 obrábame. Táto zem má ešte viac zásob živín a naši obyvatelia ju majú v prenájme. Je pri čerstvej sile a tak dáva aj väčší úzitok. V našom poli dala nám tohto roku 1 refaz (uh.jutro) 20 pr.merík pšenice a do 40 merík jariny; v árendovaných „rátoch“ (na potisských rovinách) z jednej reťaze zbierame 30 – 35 merík pšenice a 50-60 merík jariny. Jednotliví hospodári predávali na trhu vo Veľkom Bečkereku (Zrenjanin) svoju pšenicu podľa akosti po 5,60 - 6,40 zlatých za kebel (2 prešporské merice). V ďalšej časti článku popisuje priebeh počasia a ďalší vývoj vysiatych a vysadených plodín. – Ako zvláštnosť ešte pripomínam, že sme v tieto dni od pána z Liptova dostali zásielku vše-lijakých záhradných a kvetinových semiačok. Keď pán slúžny v tieto dni obchádzal naše okolie, navštívil aj Aradáč a odporučil obci založenie pomocnej sypárne. – To sa podarilo 4.februára tým, že z obecného pasienku vyčlenili 2 jutrá a zaviazali sa, že ich na vlastné náklady budú obrábať. Úroda z každého roka sa uloží do sypárne. Želiari budú musieť na tento účel každý rok zložiť 10 grajciarov z každého zlatého povinnej dane. – My si tak myslíme, že keď za dlhší čas od nás niet dopisu v Obzore, drahí naši rodáci vo svojom srdci sa sputujú? „Nuž akože tí Banátčania gazdujú“, alebo druhými*

slovami: „Nádejame sa, že i naše správy ctené slovenské obecenstvo zaujímajú, trebárs my banátski Slováci podobáme sa lístku, vetrom, časom od svojho stromu zahodenému a tak v tej nádeji zase podávame o našom živote niektoré stručné správy – napísal v úvode svojho článku zo Slovenského Aradáča opäť **Leopold Branislav Abaffy**. Ďalej uvádzá, že články uverejňované v Obzore im veľmi pomáhajú, a to najmä teraz pri selenovaní pozemkov. Zatial najväčšie problémy pri komásácii v obci robí chotár ležiaci v slatinom prostredí. Keď píše o vývoji počasia a priebehu poľných prác, priponíma jednu domácu zvláštnosť. – Nevieme sice čoby skúsení horozemskí rolníci povedali na to, že pšeniciu v januári sejeme, ale táto práca je už u nás vyskúšaná. My všobec aj na jeseň pšenicu tak neskoro sejeme, že iba na jar schádzza. – Ďalšiu informáciu podáva, že dobytok sa im na rozdiel od Torontálu dobre udržal a nestratili ani kus. Bavlník a pajaseň sa dobre vyvíja, ale lipe sa nedarí. Neúnavný prispievateľ z Banátu, aradáčsky farár, básnik, prozaik, dramatik, prekladateľ, účastník slovenského povstania v roku 1848 **Leopold Branislav Abaffy** v čísle 15 z 25.mája 1866 začína svoj článok - *Keď nedávno Békeš a Báčka ozvali sa v tomto časopise, nuž i my dolnozemskí rodáci z Banátu chceme zase podať znaky života v našom Obzore. Zdôrazňuje, že ak chce dopisovateľ podať verejnosti pravdivé správy o banátskych úrodách, musia byť spolahlivé a hodnoverné podľa pravidla: „Dočkaj času ako kus klasu“. O vývoji vysiatych plodín píše doslova ako agronóm. Na nedávnom ľudovom zhromaždení sa stretli kvôli rozhodnutiu, či vo svojom trojpôlnom systéme majú nechať tretinu na úhor, ktorý sa tam preoráva iba raz na Jána a či rozhodnú vysadiť ho neskôr kukuricou. Obec sa rozdelila na dva tábory. Zámožnejší rolníci radili ponechať úhory a zdôvodňovali to tým, že aradáčske polia vlani úhorované oveľa krajsiu a hustejšiu pšenicu vydali na rozdiel od tých, kde bola vysadená kukurica. Ďalej tvrdili, že tie role, ktoré dobytok šliapie, vždy krajsie úrody dávajú ako role kypré. Druhá strana z mladších hospodárov, pozostávajúca z bývalých vojakov, vytýkala prvej, že úhor chce ponechať len preto, aby sa na ňom mohli pásť ovce. Poukázala príkladom, že dve úrody sú predsa lepšie ako jedna. – Ja som si zobrať do vrecka Obzor a precítať som im uverejnené články o úhore a poradil im, aby si každý hospodář svoju zem určenú na úhor, na dve rovné čiastky rozdelil a tak do jednej i potom kukuricu sadil a do druhej vysial niektorú kŕmnú plodinu: ladník (viku) alebo ďateliu - zdôraznil v článku.*

Po dlhšej prestávke prihlasujeme sa znova v Obzore (25.júna 1867) k drahým našim horozemským bratom, aby sme im keď už nie o politických, aspoň o hospodárskych záležitostach stručnú správu podali - začína svoj list **L.B.Abuffy**. Okrem tradičného stavu vegetácie plodín a výhľadu ich úrodnosti píše, že rieka

Tisa sa sice nevyriala z koryta, ale spôsobila zvýšenie spodnej vody na aradáckych poliach a tak zaplavila aj časť chotára. Ďalej popisuje stav včelstiev. – V našich horúčavách vám veru neraz vaše podtatranské vetríky závidíme. Nuž ale i horúčavy ako tak pretrpíme, keby len toho dotieravého hmyzu toľko nebolo, ktorý svojim pichnutím nielen bolest, ale aj pluzgiere zapríčinuje. Ale darmo je ! Nejde mať úrodnosť Banátu a krásu Slovenska spolu. Pri tom všetkom sme ale zdraví, keby len **voľnejší vzduch na poli našej národnosti previeval** - uviedol na záver svojho príspevku tento dolnozemský národovec.

Verným čitateľom Obzoru bol aj rolník **Jozef Sabo** v Slovákm obývanej banátskej obci Vuková, ležiaci v blízkosti rumunského Temešváru. V čísle 35 z 15. decembra 1869 píše – *Už takmer od troch rokov čítame tieto hospodárske noviny, ale z nášho okolia nenašli sme v nich žiadne správy, nuž umienil som si aj o našich okolnostiach prehovoriť* – a potom opisuje stav poľností a poveternostné pomery, ktoré mali vplyv na úrodu.

Spod Világosa. Pod týmto titulkom Obzor č.10 z 5. apríla 1870 uverejnil článok **F.Kutlík** zo Zátisia. Autor uvádzá, že keď z Dolniakov nebol v novinách žiadny list o nepríjemnom priebehu zimy v Zátisi, tak chce o ňom niečo on pripomenúť. V článku opisuje aktuálnu situáciu a pridáva aj trhové ceny a špekulácie okolo nich. Zmieňuje sa aj o tom, že sú tam vystavené častým krádežiam, keď doslovne píše - *Takí „dobrí chlapci“ vezmú hospodárovi dva-tri koníky, ktoré mu vrátia až vtedy, keď im dá od 30 do 60 zlatých, inak mu ich tito loptoši nevrátia. Keď im peniaze nedá ale hrozí, že ich udá komisárovi, vtedy loptoši vravia: „Však je ten s nami dobre známy. Len nás udaj, vedť ti my dom podpálime!“*. Takto mu potom hospodár dá čo žiadajú, aby väčšiu škodu nemal – skonštoval F.Kutlík.

Z Hajdušice v južnom Banáte sa v č.25 z 5.septemra 1871 ozval s rozsiahlym článkom **Emil Koléni** a reaguje na príspevok dopisovateľa z Petrovca o zaplavenej poliach s tým, že ich banátsky kraj je ešte väčšmi zaplavovaný. Uvádzá príklad, keď voda sa tak valila obcou, že aj zvony zvonili na poplach. Ludia vyše tri mesiace pracovali na protipovodňových opatreniach, a to často o hlade a smäde. Celé okolie až do nedávna podobalo sa pravému moru. Škodu na osevoch, domoch a krmive úradne vyčislili na 160 tisíc zlatých. V pokračovaní článku v čísle 26 sa venuje miestnemu včelárstvu a vymenúva aj mená hajdušických včelárov. Tento istý autor informoval čitateľov aj v č.16 z 5.júla 1873 o stave poľnosti v Hajdušici a rovnako aj o včelárstve. Usilovný hajdušický dopisovateľ vo väčšom článku v č.26 z 15.septembra 1874 píše, že kým za ostatné neprajné štyri roky sa žaloval, teraz sa môže s potešením vyznať z bohatej úrody. Potom uvádzá ceny obilia. Pšenica sa predáva za 5 zlatých, jačmeň 2 zl., ovos 1,50 zlatých za mericu. Na druhej strane sa tam z dôvodu mimoriad-

nych horúčav a viacmesačnej suchoty nedarilo zelenie a ovociu.

Nepriaznivú správu do novín do č.19 z 5.júla 1875 poslal čitateľ z Kovačice, čižmiarsky majster **Ján Sládeček**. Píše, že 6.júna 1875 sa vybral mladý manželský pár, 22-ročný vojak *Martin Tomáš* a jeho manželka *Estera Parasková* zavčas ráno do poľa okopávať kukuricu. Už ráno medzi 5. a 6. hodinou sa náhle zamračilo a z tažkých mračien sa onedlho spustil veľký lejak, ktorý prešiel do silnej búrky. Mladý pár hľadal útulok proti tejto nečakanej búrke pod nedalekým stromom, kde bolo už ukrytých viac poľných robotníkov. Onedlho blesk zasiahol strom a pod ním aj skrývajúcich sa Kovačičanov. Sedem ľudí ležalo pod stromom a z nich blesk smrteľne zasiahol iba dvoch menovaných, ostatných päť zostało iba ranených, tí vďaka rýchlej lekárskej pomoci boli zachránení. Manželia boli v obci veľmi obľúbení a zanechali sa sebou jednorocné dievča. Z Kovačice v č.20. z 15.júla 1881 podal ďalšiu informáciu kušniersky majster **Anton Paraska**. Uvádza, že po chudobnej minulorocnej žatve ich sužuje drahota a úžerníctvo. Po smrti farára *M.Ambrózyho* jeden a pol roka nemali farára a tak vraj ľud aj mravne upadol. Potom podrobnejšie píše o vyskytujúcich sa chorobách a škodcoch na poľných plodinách, zelenine a ovoci.

Od Veľkého Bečkereku, taký má názov obsiahleho článku uverejneného v č.27 z 25.septembra 1881 podpísaný pseudonymom **Rovinov**. Okrem obilných správ, z tejto „pšeničnej komory“ Uhorska – Banátu podrobne opisuje úrody v Banáte, ktorých pôdne teritória a podmienky rozdelil do štyroch kategórií a doslova vymenúva: - *Konečne prichádzame ku štvrtej vrstve chotárov v Banáte, slatinnej, menej úrodnnejšej, ale na druhej strane vždy istej úrody. Do tejto kategórie patrí i V.Bečkerek (teraz Zreňanin) s okolitými dedinami. My sme tu v blízkosti (pravdepodobne Aradáč) vymlátili na lánici (uh.jutre) 8-11 meric pšenice a za metrický cent nám platia 12 zlatých.*

V čísle 31 z 5.novembra 1882 sa po prvýkrát objavuje meno známeho učiteľa a vedátora **Alberta Martiša** z Padiny. Okrem informácií z hospodárskej oblasti píše o kométe, ktorá medzi ľudom vytvolaťa veľa povier. Z Hajdušice napísal do č.11 z 20.apríla 1884 učiteľ **Ludovít Görlik**. V širšie koncipovanom príspevku sa zaoberal životom rolníkov v Banáte. Píše, že on pochádza z Bratislavskej stolice a vie, že Slováci v Hornom Uhorsku si myslia, že to nie je tak, že je v Banáte tažký život a že okolo hospodárstva treba vynaložiť veľké, často nadľudské úsilie, aby ľud mohol prežiť. Už vtedy písal, že banátska zem tým, že sa nehnúj je na živiny veľmi vyťažená. Za príčinu tohto stavu kladie najmä to, že panstvá túto pôdu dávajú do árendy a ich árendátori, ktorí pôdu ďalej prenajímajú sú obyčajne židia a tí sa nesnažia na svoje náklady pôdu zúrodiť. Tento hajdušický učiteľ na vý-

zvu redakcie píše aj v č.19 z 10 júla 1884 a podrobne opisuje výhľad a skutočný stav úrod poľných plodín a hodnotí vplyv na ich výšku.

Prvýkrát z rumunskej časti Banátu – Vukovej, napísal v č.5 z 20.februára 1886 **Matej Chlebčok**. Opisuje tamojšiu situáciu, keď v zime sú len doma, lebo cesty majú zlé a neschodné. Informuje o stave poľných plodín a žiada redakciu o zaslanie päťkilového vreca *simoradského ovsu*. Verí, že sa mu jeho pestovanie tak vydarí ako *holica* (pšenica) posланá roku 1881 farárom F.Šujanským, z ktorej sa mu už minulý rok urodilo 60 prešporských meríc.

Sriem

Zo Sriemu medzi prvými prispievateľmi bol **Juraj Jesenský z Bingule**. V číse 31. z 5.novembra 1867 sa v mene tunajších Slovákov hlásí, aby mohol podať správu o hospodárení. Informuje, že ide o kraj s vrchmi, napríklad kukuricu o mesiac neskôršie sadia ako v Bácke. Aj jej zber začínajú v prvej štvrtine októbra. V tomto vinohradníckom kraji je úroda hrozna taká vysoká, že ľudia nemajú dostatok sudov a tak víno veľmi lacno predávajú. Chváli, že ich víno sa v celom Srie me považuje za najkvalitnejšie, ale obrábanie vinohradov je veľmi nákladné a veľmi primitívne. – *Pritom, že dreva tu máme hojnosť (1.siaha 3-4 zlaté), o tom, aby tu gazdovia k vínnym hlavám kolíky zatíkli, ani nepočuť! Tu i ten najbiednejší hospodár má svoj vinohrad, ale sám ho neobrába, ale nechá ho z polovice obrobit, čo potom neobornou prácou vedie často po 2-3 rokoch k jeho znehodnoteniu* – poslažoval si dopisovateľ. V ďalšej časti pridáva svoje poznatky z pestovania menej známych plodín, o ktorých sa písalo v Obzore. V číse 6 z 25. februára 1868 tento binguľský prispievateľ píše, že v Srieme na Vojenskej hranici je ešte dosť vyklcovanej zeme, ktorá stojí ľadom. Poznamenáva tiež, že ani obrábaným pozemkom sa nedostáva potrebnej starostlivosti. Ešte pred piatimi rokmi nebolo v okolí osady, kde by v lete aspoň dvakrát okopali kukuricu a niekde dokonca ani raz. A keby tam aj v časoch, keď list písal, neprichádzali na okopávky Slováci z Báčky, nebola by okopaná. Za okopávku dostávajú ľudia odmenu spravidla v naturáliah, najmä v prasiatkach a celých osípaných. Neskoseného sena na lúkach tiež veľa zhnie. Pestovanie ďateliny sa tu udomácnilo iba pred 6-7 rokmi, keď sa tu usadili Slováci. Podľa neho dobytok tu iba pre orbu a predaj držia, lebo tunajšiu tvrdú pôdu môžu iba volmi oraf. Otelené kravy tu vraj žiadny Srb ani hraničiar nedojí (ovce ale áno). O masle a užívaní kravského mlieka píše doslovne: *ani pochopu nemajú*. Dobytok je celú zimu, a to aj v najsilnejších mrazoch len vonku a nie v maštaliach. V ľažko dostupnom priestore bez komunikácií aj obchod s obilím viazol a tak gazdovia obrábali len toľko zeme, aby dorobili obilie pre svo-

ju spotrebu. Takto opisuje Juraj Jesenský stav roľníctva v tejto časti Sriemu a príčiny doterajšej biedy vidí v zastaralom patriarchálnom spôsobe života. Dodáva ešte, že hraničari odchádzajú v Sáve do stráže a všetky hospodárske práce a starosti ponechávajú na ženy. Na okolí nies väčších majetkov, z ktorých by sa mohli poučiť. Evanjelickým Slovákom bolo dovolené zakúpiť si tu pôdu a založiť dediny až v roku 1852. Verí, že nastúpia lepšie časy, a to aj zásluhou Chorváta *Pejakoviča*, ktorý na Vojenskej hranici začal zakladať hospodárske spolky. V číse 18 z 25.júna 1874 zo Starej Pazovy o hospodárskych pomeroch napísal aj **Simeon Šipický**. Píše aj o tom, že využíva rady uverejňované v Obzore. Teraz využil rady pri pestovaní zemiakov (ružiakov).

Strediskom Slovákm obývaného Sriemu je práve Stará Pazova a tak ďalšie správy z tejto veľkoobce začal posielat Obzoru známy dopisovateľ z viacerých obcí Báčky **Ján T. Langhoffer**. V číse 13 z 5.mája 1875 informuje o hospodárskych pomeroch tejto niekoľko tisícovej obce. Podrobne rozoberá vývoj počasia a minuloročné úrody, z ktorých musia rolníci platiť veľké dane. Nepriaznivé počasie nedovoľuje cez vegetačný kľud a v predjarí zarobiť si peniaze a tak mnohí zápasia s núdzou. Ak aj hospodárom niečo na osobnú potrebu zoštalo, časť z nej museli odpredať, aby mohli splatiť dane. Autor pozoruje, že v januári býva najväčšia núdza o peniaze, lebo ku koncu roka musia ľudia vyplatiť školské, cirkevné a obecné dane. Potom ľudia dávajú pozemky na 2-3 roky do zálohy (prenájmu) alebo ich celkom odpredajú. Z nedostatku peňazí potom ani obchod nefunguje - uvádza so znalosťou miestnych pomerov. **J.T.Langhoffer** aj v č.19 z 5.júla 1875 píše zo Starej Pazovy, kde prešiel na nové učiteľské pôsobisko. Teraz píše o stave a vývoji poľných plodín a viniča. V číse 27 z 25.aprila 1875 už mohol podať správu aj o úrodách v staropazovskom chotári. Z úrod obilnín sú rolníci sklamani a rovnako to vyzerá aj u hrozna a zemiakov. Píše, že z tretinovej úrody sa vyžiť dá, ale kladie si otázku ? *Z čoho ľudia zaplatia dane a čo im zostane na materiálne potreby, to si nevie predstaviť*. Ľudia sa nádejajú, že okrem roľníctva sa im naskytne aj iná práca. Sám so odpovedá, že sa ukazuje pri budovaní zeleznice. Už od dvoch rokov tu inžinieri vymeriavajú trať, ktorá jedna by mala viesť od Osijeka a druhá od Nového Sadu.

Z Bingele sa v č.20 z 15.júna 1880 opäť ozval **Juraj Jesenský** a okrem obvyklej informácie opisujúcej priebeh vegetácie plodín, rastlín, ovocných stromov a viniča poznamenáva, že nákup a používanie hospodárskych strojov sa veľmi rozšírilo. Menovite uvádza, že už pred niekoľkými rokmi si dali dopraviť do dediny strojové lúpadlá na kukuricu (*Kukurutz-Rebler*) v cene od 40 do 70 zlatých. Odteraz si dávajú doma vyrobiť jednoduché stroje a tie stoja iba 15 zlatých. Tie sú celkom drevené, iba ozubené kolieska, slúžiace k olupaniu zrniek, sú kovové.

V čísle 3 z 25. januára 1881 prvý v novom ročníku z dolnozemcov napísal usilovný pisateľ farár **Juraj Jesenský** z Bingule, kde reaguje na jeden článok v Slovenskom kalendári na r.1881 o prvej verejnej studni z roku 1850, do ktorej sa voda privádza potrubím. Na základe toho podrobne piše o vodovodnom potrubí v nedalekej *Mitrovici*, ktoror je oveľa staršie.

Prekvapivý list do č.9 z 25.marca 1882 prišiel zo Solian v Slavónii, ležiacich na Vojenskej hranici v blízkosti Sriemu. Prihlásil sa stadiaľ redakcii veľmi dobre známy stály dopisovateľ **Michal Vlček**, ktorý doteraz

prispieval z Pivnice v Báčke. Tento farbiarsky majster sa prestahoval sem v čase, kde už žili okrem Chorvátov aj Slováci. Podrobne opisuje miestopis svojho nového bydliska. Príspevok je cenný aj tým, že opisuje život hraničiarskych rodín na čele so *staršinom*. Hoci hranica bola nedávno zrušená, hraničiarsky spôsob života tu starousadlíci ešte stále udržiavajú. Tento opis dokončuje v najbližšom čísle č.10 z 25.marca 1882. Tam už popisuje spôsob bývania a rozdelenie jednotlivých miestností a aj to ktorá komu z bývalých hraničiarskych rodín slúži.

Ján Jančovic

Farming in Slovak settlements in Vojvodina as described on the pages of Lichard's Horizon newspapers in the 2nd half of the 19th century

Abstract: Daniel Gabriel Lichard (1812 – 1882), who is considered to be the first Slovak professional journalist, the author of dozens of volumes of books, almanacs, brochures and magazines, inscribed his name into the history of Slovak economic life in the 2nd half of the 19th century mostly by publishing the magazine Obzor (Horizon). Even after the death of D.G. Lichard dozens of correspondents were contributing to this magazine, and many of these active correspondents were some from the southern part of Austro-Hungarian Monarchy, so called Low Land. The readers of this magazine could read wide range of articles about farming, traditional craft industry, and industry in general, health care, natural sciences and education. Among these contributors, there were not only teachers and priests, but also townsmen, farmers and craftsmen. The readers of the Obzor magazine on the Low Land had the opportunity to find out about the cultivation of new strains of crops, fruit trees, animals breeding, bee-keeping, the prices of land, crops and some other products. Articles published in this magazine were all of professional and informative content and the readers could gain a lot from the experience and the advice shared by the contributors. The Obzor magazine played a very important role on the Low Land in the foundation of economic and monetary associations (one of them was called Vzájomná pomocnica), by publishing experiences and advice given by similar associations in Slovakia (called Stanovy veľkovesnícke). The contributors to this magazine also wrote about the weather conditions and harvest, about the cultural and social events, as well as about current economic situation of particular villages. In this contribution, I summarized some news by the contributors from Báčka, Banáta and Sriem. Michal Vlček from Pivnica, Ján Mičátek from Kysáč and Ján Kačala and Karol M. Lehotský from Petrovec, Ján Kubány from Hložany were a few from the most prominent contributors from Báčka. L.B. Abaffy from Aradáč, Emil Koléni from Hajdušica were the most active contributors from Banát and from Sriem those were Juraj Jesenský from Bingula and S.T. Langhoffer from Stará Pazova.

Kultúrne dedičstvo pôtorského roľníka v podobe zriadeného rodinného múzea

Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra

V Pôtorskej pahorkatine, v doline pri sútoku Starej rieky a Koprovnice, v susedstve viacerých dedín a okresného mesta Veľký Krtíš, leží novohradská obec Pôtor. Obec má v súčasnosti vyše 800 obyvateľov, základnú školu pre 1-4 ročník, materskú školu, zdravotné stredisko, poštu, obchod, pohostinstvo, vodovod, plynofikáciu a kanalizáciu s čističkou. Jadro obce tvoria staré gazdovské domy, súčasťou ktorých sú hospodárske stavby, dvor, letná kuchyňa, záhrada a humno. Na hlavnej ulici v Pôtri stojí aj dom, ktorý v roku 1932 postavili moji rodičia a v ktorom som sa narodil. Po smrti rodičov som spoločne so sestrou dom a ostatné nehnuteľnosti zdedil. Už dávnejšie som v hlave nosil zámer, že túto celú roľnícku usadlosť s budovami zachovám a to aj s jej pôvodným zariadením a sociálnym vybavením a v jej objektoch a voľných priestoroch zriadim dedinské rodinné múzeum. Okrem vzťahu k tejto rodnej postati ma k tomuto zámeru viedla niekoľkorocná spolupráca a kontakty so Slovenským polnohospodárskym múzeom v Nitre, stavovská a odborná príslušnosť k polnohospodárstvu a rodinné roľnícke tradície. Okrem zachovaného vybavenia som sa rozhodol chýbajúce predmety a zariadenia doplniť všetkým, čo bolo pre pôtorské domy a dvory špecifické a to všetko vo vlastnej režii.

Budova rolnického domu postavená v rokoch 1931-1932 je realizovaná v tvare L. Z uličnej strany sú dve izby, z dvornej časti sa do domu vchádza cez zvýšený a zastrešený gánok do pitvora. Ten komunikačne spája izby s kuchyňou, špajzou a ďalšou izbou napojenou na kuchyňu. V ďalšej časti dom pokračuje potravinovou komorou, ktorá má samostatný vchod z gánku, ďalej zníženou pivnicou, maštaľou, ovčiarňou a drevárnou. Oproti vchodu do domu je pôvodná rumpálsová studňa, letná kuchyňa s murovaným sporákom a pecou na chlieb. Vedľa pece stojí udiareň a malý prístrešok, ktorý slúžil pôvodne na kôlňu, teraz je upravený na sede-

nie a oddych. Oproti maštaľným dverám je murované hnojisko a pri ňom chlievy pre ošípané a hydinu. V zadnej časti dvora stojí prejazdná murovaná stodola, za ktorou je záhrada a trávnik. Výmera celej usadlosti je 35 árov. Celú usadlosť je riešená ako dvojfunkčná. Prvá funkcia spočíva v umožnení ubytovania pre rodinu počas víkendových dní a dovoleniek. Tvoria ju uličné izby, ktoré som ponechal v pôvodnej funkcii s rovnako pôvodným klasickým nábytkom a zariadením. Špajzu som po napojení obce a domu na vodovod a kanalizáciu prebudoval na kúpelňu s toaletou. V kuchyni a izbe starých rodičov zostało pôvodné poslanie. Ostatné časti – komora na potraviny, vínna pivnica, maštaľ, ovčiareň, dreváreň, letná kuchyňa a stodola, sú múzeom.

Po vyrovnaní dedičstva so sestrou som začal s renovačnými prácami. V roku 1995 som mal v obytnej časti všetky úpravy hotové. V tom istom roku som opravil a verejnosti sprístupnil bývalú potravinovú komoru.

Pôvodná a terajšia náplň jednotlivých objektov a miestnosti

Komora, do ktorej sa vchádzalo z gánku má plochu 28 m^2 , hrubé kamenné múry, malé okno, doskový strop podprený drevenými hradami. V minulosti slúžila na uskladnenie potravín. Na podlahe boli drevené zásobníky na múku, sudy s vínom, demižóny so slivovicou, súdok s kapustou, diežka s bryndzou, smaltované nádoby naplnené bravčovou masťou, strukovinami... Na stenách boli pribité police so šuplíčkami, v ktorých boli uložené rôzne pochutiny. Na strope a hradách bola na drúkoch zavesená slanina, šunky a klobásy. Miestnosť má teraz funkciu tradičnej slovenskej novohradskej izby. Jej zariadenie tvorí pôvodná kuchynská sedacia súprava – dubový stôl, stoličky, lavice s operadlom, kredenc, maľované truhlice, starožitné hodiny, obrazy so svetskými a náboženskými motívmi, ozdobná vyrezávaná polica, modlitebné knižky a spevničky. V kre-

denci a na polici je dobový kuchynský riad, keramické nádoby, sklo, krčahy, hrnčiarsky riad. Dlažba je pokrytá domácimi tkanými pokrovčami. Aj do tejto miestnosti, podobne ako do všetkých obytných miestností je zavedený plyn a tak je v zime vykurovaná gamatkami. Slúži na slávnostné a priateľské posedenie. Je v nej aj kniha návštev a rodinná kronika.

V ďalších dvoch rokoch som upravil letnú kuchyňu, maštaľ, ovčiareň, stodolu, dvor a zariadiť ich. Bolo to v roku 1997, keď obec oslavovala 700. výročie prvej písomnej zmienky o Pôtri a tak rodinné dedinské múzeum bolo v tomto roku aj oficiálne otvorené.

Letná kuchyňa . Je to drevená škridľou zastrešená stavba s betónovou podlahou. Jej hlavným zariadením je pôvodná murovaná pec, ktorá slúžila ako šporák s rúrou a chlebovou pecou. Je vybavená tak, ako sa v nej naposledy varilo a stolovalo – stolom, stoličkami a príslušným zariadením. Matka sa v nej zdržiavala od jari do jeseni. Vtedy sme sa v nej aj stravovali a matka mala blízko aj ku chlievom, kde krímila ošípané a drobné zvieratá. Teraz sú v tejto miestnosti uložené všetky predmety, ktoré gazdiná v Pôtri používala pri práci v kuchyni a pri stolovaní rodiny a pomocníkov. Na stole sú uložené mlynčeky, vŕalky, nože, príbor, váhy... Na

stenách maľované taniere, vyšívané nástenky s ľudovými motívmi. Na železnej platni šporáku nádoby, staré zehličky, hrnčeky, mliečniky, železá na oblátky, drevený mažiar, čajníky, misky. Pri chlebovej peci sú predmety používané pri pečení chleba – korýtka, dbenka na mútenie, ošítky, lopata na sádzanie chleba, ohrablo, pometlo, plechové a hlinené formy na obradné pečivo. Na podlahe možno vidieť rôzne hlinené a keramické nádoby a iné väčšie náradie a pomôcky. Medzi domáce ľudové špeciality, ktoré mama v tejto kuchyni pripravovala patrili: z nekvásených jedál *lokše*, potom *lepníky*, svadobný koláč *mrváň*, na nedelu a *tvarožník*, *kapustník*, *bryndzovník*, na sviatok *pampúchy* a *herovky*. Obľúbenou cestovinou boli pirohy – *kotnje haluške* plnené lekvárom, tvarohom a posypané orechmi a makom. V jeseni to bola *varená zrnková kukurica* posypaná makom a poliata cukrovou vodou a tiež pečená *pan-ská tekvica* ... a po celý rok *demikát*.

Ukážka jedálneho lístka pôtorského roľníka medzi dvomi svetovými vojnami:

Raňajky: melinky s mliekom, *grís*, slanina, pečené zemiaky (*kromple*), kaša z pšenice alebo *tankela*, opekance s bryndzou, hrianku (*žiarenuo chleba*)

Obed: pracovný deň: kyslý bôb, údené mäso, vajcia na tvrdo, pirohy, rezance s makom alebo tvarohom, kurací paprikáš, zelený bôb, zelená tekvica, lokše, *hibáne*, opekance

v nedelu: údené mäso v kapuste, kapusta mäsom, *herovky*, *pampúchy*, koláče

Havránka: slanina, cibuľa, cesnak, syr kravský, slivkový lekvár s chlebom

Večera: čo zostalo od obedu, kyslé mlieko, zemiaky pečené s mliekom

Pivnica. Po obytnom priestore pokračuje znížená murovaná stavba s vínnou pivnicou. Táto bola zriadená v roku 1955 z dvornej komory, ktorá slúžila prevažne ako sýpka na obilie. Po vzniku družstva už rodičia túto miestnosť nepotrebovali a tak ju zrušili. Priestor prehĺbením a úpravou prispôsobili na vínnu a ovocnú pivnicu. V Pôtri sa v minulosti najlepšie darilo starým odrodám s týmto zaužívaným mioestnym názvom: *Oporto*, *Červená dinka*, *Sádočina*, *Margita*, *Muškotál*, *Volovo oko*, *Biela kadarka*, *Popovkáš*, po fyloxére sa udomácnili samorodáky s názvami: *Delavár* (*červený a biely*), *Konkordia*, *Izabella*, *Nova*, *Furvízer* ... Z jabloní sa v minulosti osvedčili odrody s mestnym názvom: *Láncecke*, *Globiske*, *Štrúďlovke*, *bosmanky*, z hrušiek: *Hniličky*, *Budičky*, *Žitniarky*, *Dlhánky*...sliviek: *Trnky*, *Belice Bystrické*, *Kobelice*, *Durandzie*. Teraz sú v pivnici prázdne sudy, ktoré sa používali v minulosti, drevený mlynček na hrozno, drevený lievik, tekvičky na vyťahovanie vína, malý vinny preš a ostatné voľakedy používané pomôcky. Víno je teraz uskladnené v 50 litrových fľašiach.

Maštaľ. Bola postavená pre záprahové kone, kravy, jalovice a telce. Celý spodok podlahy je betónový.

Vyvýšené stojisko malo betónový žlab, ktorý zakrývalo stojisko vyložené hranolmi z tvrdého dreva. Pomedzi hranoly – *podmostiny* pretekala močovka, ktorá sa zbiera v žlabe a odtiaľ kanálom odtekala do murovaneho hnojiska. V maštali bol pár koní, ktorý bol oddeľený od povedla stojacich kráv drevenou priehradkou. Nasledovalo státie pre tri dojnice. Pred zvieratami bol drevený válov a nad ním jasle na seno. Na druhej strane oproti stojiska kráv bolo stojisko pre jalovicu a telce a to tiež s válovom a jasličkami. Nad maštaľou a ovčiarňou je povala, kde sa uskladňovalo seno, ktoré sa otvorom (*hrtanom*) spúšťalo do ohradeného senníka, ktorý stál oproti státiu koňov. Maštaľ slúžila svojmu účelu do začiatku sedemdesiatych rokov, keď rodičia naposledy chovali záhumienkové kravy. Kone dalo družstvo pre údajne vysoké náklady na ich chov zlikvidovať už koncom päťdesiatych rokov. Pre muzeálne účely som maštaľ ponechal v pôvodnom stave. Vyholil som z nej len silno poškodené drevené podmostiny stojiska a potom žlab pod ním zasypal kamennou drťou. Múry maštaľe som vybielil, drevený strop, válov a jasle som napustil konzervačným náterom. Potom už nasledovalo umiestnenie získaných exponátov. Táto priestranná miestnosť mi umožnila inštalovať viac druhov poľnohospodárskeho ručného náradia, náradia na spracovanie priadnych rastlín, tkanie plátna, kováčsku dielňu s kompletným vybavením, hrnčiarsku zbierku, prístroje a predmety používané pri dojení a spracovaní mlieka, konské postroje (*štverne*). Zachované válovy a jasličky dobre poslúžili na výstavku výrobkov zo slamy, prútia a vyšívaných ozdobných textílií.

Dreváreň plní aj dnes svoje poslanie pri oprave a reštauračných práciach získaných predmetov. Je v nej klát, ponk, sekery, pilky, kamenný brús a napílené drevo.

Ovčiareň. Za maštaľou pokračuje samostatná miestnosť, ktorá slúžila na ustajnenie oviec a čiastočne aj husí. V minulosti boli ovce denne vyháňané na pašu o ktoré sa na pasienkoch staral mestny pastier. A tak sa ovce aj denne vracali do roľníckeho dvora. Aj túto miestnosť rovnako ako maštaľ po dôkladnom vyčistení, vybielení a nakonzervovaní dreveného stropu som ponechal nezmenenú, len jej podlahu som vybavil betónom. Teraz slúži pre viac účelov, ale pritom tiež aj ako expozícia. Jedna časť sa pomocou zhotovených regálov využíva ako bibliotéka, kde sú uložené najstaršie knihy, kalendáre, noviny, časopisy a staré listiny. V starých truhliciach a lodných kufroch sú zase v depozite uložené obrazy, busty a iné staršie predmety. Na stenách visia staré mapy regiónu, zarámované dokumenty a fotografie. A celkom pod stropom sú zavesené kožuchy s farebnými výšivkami, pochádzajúce z viacerých dedín Novohradu. Staré skrinky sú využité na uloženie náradia a pomôcok, ktoré potrebujem pri čistení, oprave a konzervovaní zozbieraných predmetov.

Stodola. Je najväčším expozičným priestorom. Táto murovaná hospodárska stavba, ktorá pôvodne slúžila na uskladnenie sena, vozov a strojov, bola postavená o desať rokov neskôr ako dom s nadväznými hospodárskymi objektmi. Remeselne pekne urobená konštrukcia krovu umožňuje niektoré exponáty inštalovať priamo zavesením. Na rovnaký účel som použil aj kamenné steny stodoly. Z poľnohospodárskeho náradia a strojov tu možno vidieť jeden senný voz, dva furmance, jeden ľahký voz na sviatočné účely a jeden vojenský voz zosilnený so železnými úpravami, na ktorom prišli rumunskí vojaci počas druhej svetovej vojny. Nechýbajú tu ani sane na odvoz hnoja, dreva a tiež parádejšie sane na dopravu ľudí. Popri vozoch sú tu aj tri malé vozíky. Samostatné oddelenie majú stroje, medzi ktorými nechýbajú ani unikátné, ktoré boli vyrobene

né ešte koncom 19. storočia. Medzi takého patrí napríklad mláčka na ručný a geľový pohon a rajtár, všetko vyrobené u prvého slovenského výrobcu Michala Treskoňa v Bytči. Pokračuje stabilný motor značky Slávia, využívaný na pohon mláčiek a iných strojov, sečkovice, triér, drevené a železné pluhy, plečky, mlynčeky, moržováky ... Samostatný priestor je venovaný tradičnému včelárstvu, vinohradníctvu a vinárstvu. Z včelárstva sú to najmä staré typy slamených úlov a kombinovaných úlov vyrábaných podľa strhárskej miery v susedných Horných Strhároch. Expozíciu dopĺňajú pomôcky a náradie, ktoré používali včelári v minulosti. Vinohradnícky kútik reprezentujú dva staré vinohradnícke lisy, celodrevený mlynček, putňa, rôzne druhy súdkov, kadí a iného náradia. Na stenách a bráne stodoly sú umiestnené staré smaltované tabule, ktoré

ré vypovedajú o názve bývalých miestnych škôl, obecného úradu a iných bývalých inštitúcií. Svoj kútik tu má aj zariadenie jednej triedy bývalej ľudovej školy.

Hnojisko achlievy. Už spomínané betónové hnojisko stalo oproti maštale, aby bolo k nemu blízko pri odpratávaní maštaľného hnoja a odtoku močovky. Hnojisko s nepremokavým betónovým dnom bolo s otvorm prepojené s vedľa rovnakým spôsobom postaveným záchodom latrínového typu. Hnojisko a močková jama záchodu boli spojenými nádobami. Nahromaždená tekutá močovka pod latrínou a potom riedená vodou sa čerpala a vyvážala ako hnojovica na polia. Pri zriadení múzejných miestností prišiel čas aj na prispôsobenie hnojiska, ktoré na dvore zaberala veľkú plochu, na iné využitie. A tak jeho železobetónové múry boli z dvornej časti zlikvidované a ponechané boli iba ako fragment z vonkajšej strany. Pri vnútornej stene hnojiska sme zriadili okrasnú skalku. Chlievy, v ktorých sa chovali ošípané a na ich vrchu sliepkы sa iba pre dobrý stav a funkčnosť nakonzervovali napúšťacím náterom a ponechali ako zachovaná architektonická súčasť gazdovského dvora. Jednotlivé oddelenia chlieva slúžia teraz ako odkladací priestor pre náradie a náčinie potrebné k udržiavaniu celej usadlosti.

Súčasťou celej nehnuteľnosti je rozsiahly dvor a za stodolou aj záhrada s lúkou. Na udržiavanom trávnatom dvore okrem stromov, kvetín sú ešte vysadené okresné stromy a kríky a tát ošetrovaná zeleň takto umožňuje príjemný pobyt a oddych na tejto zachovanej roľníckej usadlosti. Počet zhromaždených a nainštalovaných predmetov v celom objekte predstavuje približne dve tisíc kusov. Navyše vo všetkých miestnostiach a v rodinnom archíve sa nachádza množstvo dokumentov v obrazovej a písomnej podobe, ktoré súvisia s dejinami

poľnohospodárstva obce a bližšieho regiónu. Aj keď táto tradične zachovaná roľnícka usadlosť nie je zo známych dôvodov celoročne otvorená pre verejnosť, navštívilo ju už množstvo domácich a zahraničných návštevníkov. Svedčí o tom aj množstvo zápisov v pamätnej knihe. Návštevníci prichádzajú na prehliadku hlavne počas nášho pobytu a na odporúčenie obecného úradu. Zo zápisov a ohlasov návštevníkov možno vyvodíť, že takto využitá usadlosť je nevšedným zariadením v obci a návštevníka obohacuje poznatkami o práci a tradičnom spôsobe roľníckeho života v Pôtri. V množstve zachovaných predmetov je zhmotnená práca a um generácií našich roľníckych predkov, z ktorých sa dá veľa poučiť.

V čase našej prítomnosti v dome je muzeálna časť sprístupnená aj pre ostatných záujemcov z obce a okolia. Na základe dobrej spolupráce s obecným úradom sa v priestoroch usadlosti a múzea konajú niektoré programy, ktoré zapadajú do rámca obecných a regionálnych podujatí, ktoré sa konajú na pôde obce. Tákyto boli napríklad viaceré návštevy zahraničných hostí, podujatia k dňu a výročiu obce, prezentácie kníh, exkurzie zo škôl a občianskych združení. Keď je taká situácia, že obec organizuje nejakú reprezentančnú akciu, vždy na ňu pozýva aj nás a vtedy je dom a dvor otvorený pre všetkých záujemcov. Klúč od domu a dvora má aj nami vybraná spoločnosť suseda, ktorá počas roka dohliada na nehnuteľnosť a ošetuje okrasnú zeleň. Do budúcnosti uvažujem pripraviť takú prevádzku, aby bola väčšia možnosť využitia celej nehnuteľnosti pre rodinnú rekreáciu a aj pre širokú verejnosť. V tejto etape bolo najdôležitejšie sústrediť a zachrániť predmety duchovnej a materiálnej roľníckej kultúry obyvateľov obce a blízkeho okolia, pred snobským vykupovaním. A myslím si, že sa tento cieľ podarilo splniť.

Statutes of the International Association of Agricultural Museums – AIMA

*(adopted in 1978, with revisions adopted by the General Assembly
meeting in Czech republic 2004)*

I. Name

International Association of Agricultural Museums
(Abbr. AIMA)

every community as well as in becoming better acquainted with and mutually understanding the nations“ (ICOM -Statute 1974, section III, Art. 7).

II. Character and registered address

AIMA is an organization affiliated to the International Council of Museums (ICOM). The registered address of the association, its secretariat and the editorial address for an international bulletin have been determined by the General Assembly as the Wallachian Open Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm.

IV. Bulletin (AIMA)

AIMA publishes a proceedings of its meetings, AMA (Acta Museorum Agriculturae), occasional bulletins and other materials. These are intended to further co-operation and advance the programme outlined in Section 3 above.

AMA is managed by an international editorial committee of five persons selected by the president with the advice of the Praesidium. The Praesidium may set a fee to cover the costs of publication in conjunction with Congress fees or separately.

III. Objectives and Tasks

AIMA comprises agricultural museums (including museum of agricultural technology, the food industry, forestry, horticulture, viticulture, fishing, hunting and other agricultural servicing and processing industries), as well as open air museums and museums which have large agricultural departments or collections and research workers engaged in this field.

V. Membership

AIMA has two categories of membership, institutional and individual members; and two classes of membership, active and inactive. The institutions and persons defined under Section 3 may become active or inactive members. Active members of either category are entitled to vote in the General Assembly and hold office and may receive all publications of the association; inactive members of either category receive, as a matter of course, only the announcements of congresses.

AIMA promotes cooperation between these categories of museums by aiding the exchange of exhibitions and exhibits, making detailed recommendations for collecting and documentation, and by providing a vehicle for the exchange of information relating especially to exhibition techniques and didactics. AIMA endeavors to stimulate research and exhibition activity to encompass not only the development of agricultural production but also changes in the work and way of life of the rural population (the social background) over successive historical periods. In this sense, AIMA intends to extend the work of agricultural museums to cover research, collection and the representation of agricultural development up to the present day, and through so doing to make an educational contribution - especially in the so far less developed countries.

By these means, AIMA is anxious to support the objectives of ICOM in emphasizing the „important part played by the museums and the museal profession in

1. Active individual members are persons who have participated in the previous congress, and whom before the next congress declare their intentions to continue membership. If the Praesidium sets a membership fee structure, to be an active member during the three year period be the congress, the person must have made the appropriate contribution.
2. Active institutional members are institutions that have sent a representative to the previous congress and declare their intention to continue membership before the next one. If the Praesidium sets a

membership fee structure, to be an active institutional member during the three year period before the congress, the institution must have made the appropriate contribution. It is expected that the major agricultural museums of the world will become or continue as active members.

3. The active members of either category take part in the general assemblies and other AIMA events. They have the right to vote, to elect and be elected. They may receive the AMA. An ICOM membership for members is recommended. Each active institution and individual member has one vote. The Praesidium decides on inclusion or exclusion. If necessary the General Assembly may reach a final decision by simple majority.
4. The title „honorary member“ may be bestowed by the General Assembly on persons who have contributed significantly to the development of agricultural museological work or to AIMA. Honorary members have equal rights with ordinary active members.

VI. Organs of AIMA

AIMA has the following organs:

1. General Assembly
2. Praesidium
3. Secretariat
4. Editorial Committee of AIMA
5. National Committees

1. General Assembly

The General Assembly, as the body of all members is the supreme organ. It meets at least every three years. If possible in conjunction with an international scientific congress and may, as a matter of principle, deal with any questions that arise. The General Assembly shall be convened in writing not later than two months prior to its session. Proposal for amendment to the statutes should be included in the agenda. For a quorum of the General Assembly the presence of more than half the ordinary members is required. Should this number not be reached, the General Assembly shall meet again at the same place within 24 hours and is then regarded as having a quorum.

Decisions on an amendment to the statutes and the budget require a two-third majority of the General Assembly. Any other issues are decided by a simple majority. The General Assembly elects the president, three vice-presidents and other members of the Praesidium and decides on the venue and date of the next General Assembly.

Changes in the provisions of the Statutes may be proposed by any AIMA member. These amendments must be reviewed by the presidium before the General Assembly considers them and the Pre-

sidium may modify them. They are presented to the General Assembly by the proposer or another AIMA member for consideration with a recommendation from the Presidium. The Assembly adopts the proposal in all or parts provisionally, modifies and adopts provisionally, or rejects. Final adoption takes place after reconsideration at the General Assembly of the following Congress.

2. Praesidium

Membership:

The Praesidium consists of ten to fourteen members i.e. the president, three vice-presidents, six to ten additional members and ex-officio the Secretary of AIMA.

A nominating committee chosen by the outgoing presidium nominates members for the following three year period. The committee presents its proposals at the General Assembly which votes by acclamation. Presidium members may serve two terms, then must rotate off. After one term off the Presidium, an AIMA member may again serve for another two terms. The presidents may serve three continuous terms, including the one in which they serve as president. The assumption is that the president for the following three years is the host of the next congress. The president has a three years term (of office) and may serve three continuous terms as a member of the Presidium. The president may invite, in case of absence of a Presidium member, deputies as guests to the Presidium sessions (supplementation of the Presidium, Lindlar, 11/1999).

Alternate Presidium Members:

To encourage continuity in the governing of the organization, the Presidium (or the president acting between presidium meetings) may designate alternate members who will attend meetings in vote in place of a regular presidium member if the regular member is unable to attend. It is assumed that this alternate may be a past presidium members or a person interested in serving in the future.

Functions of the Presidium:

The Presidium directs, during the time between the sessions of the General Assembly, the activities of the association along the lines of the agreed working programme. Should a vacancy arise, the Presidium (or the President acting between presidium meetings) may in the meantime, i.e. until the next General Assembly, co-opt a willing and interested member of AIMA to serve out the term, if an Alternate Member has not been already chosen.

Functions of the President:

The President is the representative of the association in respect of the International Council of Museums (ICOM) as well as other international and

national organizations. He convenes the General Assembly and the sessions of the Presidium and chairs both these gatherings. He may be represented in his work by one of the vice-presidents.

3. The Permanent Secretariat

The Permanent Secretariate is the organ of the Presidium and is directed by the General Secretary of AIMA. The General Secretariate is approved by the General Assembly every three years.

CIMA secretary is the organ of the president and is responsible for preparation for and proceeding of CIMA and for the publication of papers from CIMA. The CIMA secretary serves for three years. The tasks of the secretariate include the following:

1. Keeping the permanent records of AIMA membership, and regularly updating them.
2. Keeping financial record, and developing and monitoring a budget as necessary.
3. Working with the Editorial Committee to publish papers and articles in the congress proceedings.
4. Working with the Editorial Committee to develop and publish other materials for AIMA.
5. Assisting in the preparation of the next congress, including correspondence, collection of papers and other materials.
6. Correspondence with members, national and regional AIMA committees.
7. Liaison with ICOM and UNESCO, including arranging for announcements of meetings, etc.
8. Liaison with major agricultural museums in the world.
9. Encouraging international museum exchanges, including exhibitions, literature, personnel, etc.
10. Maintaining the AIMA archive, including all AMAs and other publications.

4. Editorial Committee of AMA

AMA is edited by an international committee which consists of a managing editor and four members. The Editorial Committee is responsible for the international character of AMA and for its-continuous issue. The committee is convened by, the presidium and meets, once every year.

5. National Committees

The National Committees, in so far as they exist in individual countries, consist of members residing in those countries. The National Committees have the task of communicating between the leading organs of the association and its members in the various countries. Their field of activity is laid down in articles 24-30 of the ICOM Statute of 1974.

VII. Official languages

The official languages of AIMA are English, French, German and Russian. The official languages of CIMA are English, French, German, Russian, and the language of the host country.

VIII. Relationship to the International Council of Museums (ICOM)

The relations between AIMA and ICOM is laid down in Article 34 of the ICOM Statute of 1974.

IX. Dissolution

AIMA cannot be dissolved unless two thirds of its members vote that way. A vote of dissolution may also take place in written form. In case of dissolution the assets of the Association shall become the property of the International Council of Museums (ICOM).

Wallachian open-air museum in Rožnov pod Radhoštěm, Czech Republic, 24th September 2004

AIMA

(International Association of Agricultural Museums)

President

Mr. Jan KIŠGEĆI, Poljoprivredni muzej Kulpin, Trg oslobođenja 7, Kulpin, Serbia

Secretary

Mr. Radoslav VLK, Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm, Palackého 147, 756 61 Rožnov pod Radhoštěm, Czech Republic

General Assembly

President - Jan Kišgeci – Poljoprivredni muzej Kulpin, Serbia

1st Vicepresident - Vítězslav Koukal - Wallachian open-air museum in Rožnov, Czech republic

2nd Vicepresident - György Fehér - Mezőgazdasági Múzeum Budapest (Museum of Hungarian Agriculture), Hungary

3rd Vicepresident - Michelle Dondo-Tardiff , Canada Agriculture Museum, Canada

Members of Presidium

Mr. Jan Maćkowiak - Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie (National Museum of Agriculture in Szreniawa), Poland

Mrs. Zdravka Michailova - Nacionalen Selskopanski Muzej, Bulgaria

Mr. Marian Švikruha - Slovenské oľnohospodárské múzeum v Nitre (Slovak Agricultural Museum in Nitra), Slovakia

Mrs. Debra A. Reid - History Department, Eastern Illinois University, USA

Mr. Peter Lummel - Freilichtmuseum Domäne Dahlem, Germany

Mr. Mitsutoshi Tokunaga - Director of Institute for Research in Economic History of Japan, Japan

Mr. Roy Brigden - Museum of English Rural Life, University of Reading, England

Mr. Hennig Baatz - Agrarhistorisches Museum Alt Schwerin, Germany

Mr. Razvan Ciucă - Muzeum National al Agriculturi (The National museum of Agriculture), Romania

Editorial committee of AIMA

Mr. Edward Haves - P.O. Box 787, Brunswick ME, 04011, USA

Mr. Vítězslav Koukal - Valašské muzeum v přírodě v Rožnově pod Radhoštěm (Wallachian open-air museum in Rožnov), Czech Republic

Mr. Michael Kamp - Allgäuer Bergbauernmuseum in Immenstadt, Germany

Mr. Jan Mackowiak - Muzeum Narodowe Rolnictwa i Przemysłu Rolno-Spożywczego w Szreniawie (National Museum of Agriculture in Szreniawa), Poland

Mrs. Petra Dittmar - Landschaftsverband Rheinland, Bergisches freilichtmuseum Lindlar, Germany

AIMA Strategic Plan 2008– 2010

INTRODUCTION

Each association affiliated to the International Council of Museums (ICOM) was requested to develop a strategic plan. The International Association of Agricultural Museums (AIMA) has developed a Strategic Plan for the period of 2008 to 2010. The next congress of the association will be held in Novi Sad, Serbia in September 2008. At the General Assembly, members will be asked to vote in favour of approving the 2008-2010 Strategic Plan.

EXECUTIVE SUMMARY

AIMA is an organization affiliated to the International Council of Museums (ICOM).

AIMA comprises agricultural museums (including museum of agricultural technology, the food industry, forestry, horticulture, viticulture, fishing, hunting and other agricultural servicing and processing industries), as well as open air museums and museums which have large agricultural departments or collections and research workers engaged in this field.

AIMA promotes cooperation between these categories of museums by aiding the exchange of exhibitions and exhibits, making detailed recommendations for collecting and documentation, and by providing a vehicle for the exchange of information relating especially to exhibition techniques and didactics.

AIMA endeavours to stimulate research and exhibition activity to encompass not only the development of agricultural production but also changes in the work and way of life of the rural population (the social background) over successive historical periods. In this sense,

AIMA intends to extend the work of agricultural museums to cover research, collection and the representation of agricultural development up to the present day, and through so doing to make an educational contribution - especially in the so far less developed countries. AIMA intends to extend cooperation with FAO and other international organizations in agriculture.

By these means, AIMA is anxious to support the objectives of ICOM in emphasizing the "important part played by the museums and the museal profession in every community as well as in becoming better acquainted with and mutually understanding the nations" (ICOM -Statute 1974, section III, Art. 7).

AIMA'S CORE VALUES

AIMA acts upon ICOM's core values:

- commitment to the conservation, continuation, and communication to society of the world's natural and cultural heritage, tangible and intangible
- recognition of human creativity in all its manifestations, and its value to all parts of society in interpreting the past, shaping the present, and mapping the future
- recognition of intellectual, cultural and social diversity, and respect for difference, as forces for cross-cultural understanding and social cohesion
- professional development, training, mentoring, exchange of expertise and mutual assistance among networks of museum personnel
- professional conduct, observance and promotion of ICOM's Code of Professional Ethics
- encouragement and particular support for museum work and heritage initiatives that are multi-lingual, inter-disciplinary, multi-faceted, or cross-cultural; or linking disparate people, countries and regions
- community education and skills-diffusion as an integral part of capacity-building, contributing to sustainable development according to varying socio-cultural needs
- publication and dissemination of information in support of ICOM's objectives
- democratic values, communication, and service-orientation promoted throughout ICOM as an organization
- engagement with public issues of social change, and active participation in debates on arts, culture and heritage impacting on the work of museums and museum professionals
- joint action with partner organizations, and projection of ICOM's work and values internationally

AIMA'S MISSION

AIMA is the international organization of agricultural museums and museum professionals, committed to the conservation, transmission and communication of the agricultural heritage, present and future, tangible and intangible.

ENVIRONMENTAL SCAN FOR STRATEGIC PLAN

2008-2010

External environment:

- External circumstances conditioning the creation and development of agricultural museums
1. Movement from rural to urban and agricultural to more industrial environments affect public interest in agricultural museums.
  2. Funding crises affect stability of public institutions.
  3. Changing attitudes toward chemicals and bioengineering in agriculture affect public perceptions.
  4. Growing suburban and urban audiences seek direct experiences with natural and agricultural environments
  5. Evolution of the museum profession as it relates to agricultural museums
  6. Future needs of cultural and natural heritage related to agricultural museums
  7. Promotion of best practices:
    - Code of Ethics
    - Generating information
    - Sharing information internationally

Internal environment:

1. AIMA's membership has been fairly stable over the years.
2. AIMA has succeeded in offering a triennial congress since its inception.
3. Communication with AIMA members has been sporadic.
4. The creation of a Secretariat has strengthened the association.
5. There has been an internet presence for the last six years.
6. AIMA needs to take steps to expand its membership base and increase communication to its members.
7. AIMA needs to review the roles and responsibilities of the Presidium members and the way it is organized to better respond to the museum community.

STRATEGIC OBJECTIVES FOR AIMA

- Objective 1: AIMA facilitates the exchange of information internationally.
- Objective 2: AIMA is pro-active in enlarging its membership.

Strategic Objective 1: AIMA facilitates the exchange of information internationally

Anticipated results by 2010 (in a prioritized order)

- a. Host a triennial international congress.
- b. Publish proceedings of the congress.
- c. Maintain a permanent electronic presence.

Action Plan for Strategic Objective 1

1. Select the location and date of the next congress well in advance so it can be announced during the congress.
2. Select a conference theme to respond to external environment challenges.
3. Prepare a synopsis of the theme to generate discussion and ideas.
4. Solicit written proposals from Museums wanting to host the congress and encourage AIMA meetings around the globe.
5. Develop a template for proposals.
6. Select a group of editors that will be tasked with editing the papers and preparing the proceedings.
7. Prepare proceedings in both paper and digital format.
8. Set a team to discuss information that should/could be published electronically
9. Develop objectives and guidelines for a newsletter
10. Assign members to write articles
11. Publish newsletter and distribute to members.

Strategic Objective 2: AIMA is pro-active in enlarging its membership

Anticipated results by 2010 (in a prioritized order)

- a. A list membership categories, benefits and fees.
- b. A membership office which is able to maintain the membership list and send renewals.
- c. A newsletter published once per year.

Action Plan for Strategic Objective 2

1. Review membership database
2. Involve Presidium members in identifying museums and individuals that should be targeted for membership
3. Define membership categories, benefits and fees by September 2007.
4. Determine the best way to manage memberships – e.g. through the Secretariat or through the use of a volunteer.
5. Review the role of Presidium members.
6. Identify tasks that could be assigned to Presidium members.

CIMA XV Committees / Odbori

SECRETARIAT – SEKRETIJAT

- Predsednik: prof. dr Jan Kišgeci, Poljoprivredni muzej Kulpin
- Generalni sekretar: Mr. Radoslav Vlk, Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm
- Sekretar: dipl.ing. Filip Forkapić, Poljoprivredni muzej Kulpin
- Ivanka Tasić, direktor "PanaComp", Novi Sad
- Jadranka Petrović, izvršni direktor "PanaComp", Novi Sad
- prof. dr Lazar Lazić, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad

HONORARY COMMITTEE – POČASNI ODBOR

- dr Bojan Pajtić, predsednik Izvršnog veća AP Vojvodine
- Maria Kadlecikova, regionalni predstavnik FAO za Evropu i Cent.Aziju.Budimpešta
- Samuel Vrbovski, biskup Slovačke evangeličke a.v. Crkve u Srbiji, Novi Sad
- mr Saša Dragin, ministar za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo R.Srbije
- Nebojša Bradić, ministar kulture Republike Srbije
- dr Jan Sabo, podpredsednik Izvršnog veća i sekretar za lokalnu samoupravu i medjuopštinsku saradnju APV
- Ana Tomanova- Makanova, podpredsednik Izvršnog veća i sekretar za informacije AP Vojvodine
- Milorad Đurić, sekretar za kulturu AP Vojvodine
- dipl.ing. Daniel Petrović, sekretar za poljoprivredu, vodoprivredu i šumarstvo AP Vojvodine
- Pavel Marčok, narodni poslanik Narodne skupštine Republike Srbije, Bački Petrovac
- Ing. Ondrej Benka, predsednik Opštine Bački Petrovac
- dr Rajko Perić, državni sekretar u min.infrastrukture Republike Srbije, Bački Maglić
- Dušica Živković, pomoćnik ministra za kulturu Republike Srbije
- Igor Pavličić, gradonačelnik Novog Sada
- prof. dr Radmila Marinković-Nedučin, rektor Univerziteta u Novom Sadu
- prof. dr Nikola Tasić, potpredsednik SANU, Beograd

- prof. dr Zoran Kovačević, predsednik ogranka SANU u Novom Sadu
- prof. dr Dragutin M. Zelenović, Europski centar za mir i razvoj Novi Sad
- Milenko Filipović, gradonačelnik Sremskih Karlovaca
- prof. dr Miloš Tešić, član predsedništva VANU, Novi Sad
- prof. dr Milan Krajinović, dekan Poljoprivrednog fakulteta, Novi Sad, predsednik Saveta D.O. Polj. muzej Kulpin
- Dipl. ing Jozef Vontorčík, exdirektor Poljoprivrednog muzeja u Njitrji, R Slovačka
- prof. dr Janko Hodolič, prodekan Fakulteta Tehničkih nauka, Novi Sad
- Emir Kusturica, filmski režiser, Mokra Gora
- Baron Petar Rajačić, predsednik Srpske akademije inovacionih nauka
- dr Mila Popović -Živančević, Narodni muzej Beograd, ICOM SEE
- Slavoljub Pušica, predsednik ICOM Srbija, direktor Muzeja u Priepolju
- Branislav Slivka, vd. predsednik Matice Slovačke u Srbiji.
- prof. dr Petar Sekulić, direktor Naučnog instituta za ratarstvo i povrtarstvo, Novi Sad
- Mirko Majstorović, direktor Hemoveta, Bački Petrovac
- Igor Sabo, predsednik Agroseme, Sremska Mitrovica
- Sava Todorov, Društvo kolezionara - Srpska Atina, Novi Sad
- Juraj Bocka, predsednik Slovan-Progres, Selenča
- Jan Triaška, Mercedes Benz Servis, Bački Petrovac
- Dipl.ing Michal Palenkaš, Agrohemika, Bački Petrovac

SCIENTIFIC COMMITTEE – NAUČNI ODBOR

- prof. dr Dragoslav Petrović, sekretar za nauku i tehnološki razvoj AP Vojvodine
- prof. dr Miroslav Vesković, pomoćnik Ministra za nauku i tehnološki razvoj Republike Srbije
- prof. dr Olga Hadžić, Prirodno-matematički fakultet, Novi Sad

- prof. dr Branka Lazić, Poljoprivredni fakultet Novi Sad
- prof. dr Veselin Lazić, predsednik Kulturno-istorijskog društva «PČESA»,
- prof. dr Timotej Čobić, Poljoprivredni fakultet Novi Sad
- prof. dr Milan Teodorović, Poljoprivredni fakultet Novi Sad
- prof. dr Žarko Ilin, direktor Dept. za ratarstvo i povratarstvo Polj.fakulteta Novi Sad
- prof. dr Timotej Furman.direktor Dept.za polj.tehniku Polj.fakulteta Novi Sad
- prof .dr Nikola Đukić, Poljoprivredni fakultet Novi Sad
- prof. dr Janoš Berenji, Naučni institut za ratarstvo i povratarstvo, Novi Sad
- prof. dr Dušan Petrovački, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad
- prof. dr Milan Martinov, Fakultet tehničkih nauka, Novi Sad
- prof. dr Miomir Korać, naučni savetnik u Institutu za arheologiju SANU
- prof. dr Vladan Marković, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- prof. dr Miroslav Malešević, Poljoprivredni fakultet, Novi Sad
- Sonja Zimonić, direktor Muzeja nauke i tehnike, Beograd
- Borislav Šurdić, ministarstvo kulture Republike Srbije
- Bratislav Petković, predsednik Zajednice naučno-tehničkih muzeja Srbije
- prof. dr Vladimir Hadžić, Poljoprivredni fakultet Novi Sad
- prof. dr Marko Todorović, Visoka poljoprivredna škola, Šaba
- prof. dr Vladimir Valent, Tehnološko-metalurški fakultet, Beograd
- Dipl.ing Jan Jančović, novinar, publicista, istoričar poljoprivrede i sela, R Slovačka
- prof. dr Dragan Škorić, dopisni član SANU, Novi Sad
- prof. dr Jan Babiak,MOMS,Kulpin
- Dipl.ing Zoran Vapa, direktor Pokrajinskog zavoda za zaštitu spomenika kultura Vojvodine, Petrovaradin

ORGANIZING COMMITTEE – ORGANIZACIONI ODBOR

- Jovan Paunović, vd. direktor Muzeja Vojvodine, Novi Sad
- Todor Gajinov, pravnik, savetnik predsednika Skupštine APV
- Jožef Erdelji, konzervator,saradnik D.O.Polj.muzej, Kulpin, Novi Sad

- Ljiljana Trifunović, Etnološko odeljenje Muzeja Vojvodine, Novi Sad
- Ilija Komnenović, pomoćnik direktora Muzeja Vojvodine, Novi Sad
- Dušica Juribašić, Sekretarijat za kulturu Izvršnog veća Autonomne pokrajine Vojvodine
- Dragan Srećkov, Sekretarijat za kulturu Izvršnog veća Autonomne pokrajine Vojvodine
- Ivan Čakan,savetnik, Muzej Vojvodine, Novi Sad
- Vladimir Grnja, sveštenik Slovačke evangeličke a.v. Crkve u Kulpinu
- Milenko Popović, sveštenik Pravoslavne Crkve u Kulpinu
- Dipl.ing Pera Đermanov, exdirektor Novosadskog sajma,Novi Sad
- Čedomir Keco, novinar,publicista, član Upravnog odbora D. O.Polj.Muzej Kulpin
- Jovanka Zima,direktor Osnovne škole ,Jan Amos Komenski, Kulpin
- Tatjana Mitić, profesor u Osnovnoj školi "Jan Amos Komenski", Kulpin
- Branislav Cesnak, predsednik Saveta Mesne zajednice Kulpin
- Pavel Zima, predsednik "Kluba Kulpinčana" Kulpin
- Radomir Zotović, zamenik predsednika Opštine Bački Petrovac
- Boško Bogunović, načelnik odeljenja u Opštini Bački Petrovac
- Duško Govorčin načelnik odeljenja u Opštini Bački Petrovac
- Pavel Čanji, direktor "Slovačkog vojvođanskog pozorišta", Bački Petrovac
- Petar Gajdobrański, zemljoradnik, Kulpin
- Toša Kolarski,zemljoradnik, Kulpin
- Dipl.ing Michal Dovičin, DEM, Kulpin
- Jaroslav Širká,predsednik MOMS, Kulpin
- Michal Čiliák, predsednik KUD Zvolen, Kulpin
- Ljuboslava Štrba, predsednik Turističke organizacije Bački Petrovac
- Katarina Zornjan, predsednik Udruženja žena Kulpin
- Slobodan Milošev, saradnik D.O. Polj. muzej Kulpin
- Miroslav Božić, Procesna industrija, Bački Maglić
- Vesna Kolarski, Udruženje žena Kulpin
- Slavko Neškov, D.O. Poljoprivredni muzej Kulpin
- Borka Petrović, saradnik D.O.Polj.muzej Kulpin
- Mile Nišić, Mesna zajednica Bački Maglić
- Majda Adlešić, Turistička organizacija Bački Petrovac
- Vladimir Valentik, likovni kritičar Bački Petrovac
- Slobodan Jeremić-Jeremija, Muzej hleba, Pećinci
- Žarko Živanović, Muzej pčelarstva, Sremski Karlovci
- Vladimir Urbanček, Galerija slika Bački Petrovac

Contents / Sadržaj

Jan Kisgeci, President of AIMA

Agricultural Museums Between Rich Past and Living Future 1

Prof. dr Jan Kišgeci, Poljoprivredni muzej Kulpin

Poljoprivredna muzeologija u Srbiji..... 3

Agricultural Museology in Serbia 5

Debra A. Reid

Why Museums? Why Agricultural and Technological Museums? 7

Majda Adlešić, Turistička organizacija Opštine Bački Petrovac

Kulpin: selo - muzej 10

Jovan Paunović, vd. direktor Muzeja Vojvodine

Muzej Vojvodine 19

Velibor Stojaković, Etnografski muzej, Beograd

Etnografski muzej u Beogradu 23

Radoslav Vlk Ph.D, Wallachian Open-Air Museum in Rožnov pod Radhoštěm

Carrier's Homestead from Velké Karlovice - Jezerné 25

Jelena Ristić, istoričar umetnosti

Jeremija – Srpski muzej hleba..... 29

mr Bojana Bogdanović

Muzej na otvorenom "Staro selo" u Sirogojnu 32

Marica Živanović, direktor Muzeja na otvorenom „Kalenić“

Muzej na otvorenom „Kalenić“ 35

Prof. dr Janoš Berenji, Institut za ratarstvo i povrtarstvo Novi Sad

Scopaeologija – prošlost, sadašnjost i budućnost metli 40

Judith Sheridan, Secretary/Treasurer The Association for Living History, Farm & Agricultural Museums

ALHFAM, A Changing View of Agricultural Interpretation 47

Răzvan Ciucă, directeur du Musée National de l'Agriculture

Le Musée national de l'agriculture de Slobozia..... 49

Viorica Croitoru - Capbun

Le musée national de l'agriculture et l'école..... 55

<i>Marina Ilie</i>	
National Museum of Agriculture, Beyond its Own Space Unconventional Expressions.....	62
<i>Sebastian Oprîta</i>	
Mixmedia at The National Museum of Agriculture In 2008.....	67
<i>Viorica Croitoru-Capbun, Andreea Panait</i>	
The National Museum of Agriculture and the Church.....	70
<i>Associate Prof. Dr. János Estók, Secretary of Science, Museum of Hungarian Agriculture, Budapest</i>	
State Intervention in Hungarian Agriculture	73
<i>Dr. Cozette Griffin-KremerAssociate Researcher/Centre d'histoire des techniques et de l'environnement/, Conservatoire national des arts et métiers, Paris, France; AFMA/Fédération des musées d'agriculture et du patrimoine rural/International Relations</i>	
Museums and the Transmission of Intangible Heritage	76
<i>Michelle Dondo-Tardiff, Director General, Canada Agriculture Museum & CSTMC Collection and Conservation Services</i>	
Developing Exceptional Collections for the Future	82
<i>Miloš Matić, Etnografski muzej u Beogradu</i>	
Uloga institucije pozaimanja u životu seljaka.....	85
<i>dipl.ing. Filip Forkapić, kustos</i>	
Kolekcija zaprežnih plugova u Poljoprivrednom muzeju u Kulpinu.....	96
<i>Ivan Čakan, muzejski savetnik, Muzej Vojvodine</i>	
Kako su kopani seoski bunari u Vojvodini.....	112
<i>Jelena Ristić, istoričar umetnosti, Srpski muzej hleba, Pećinci</i>	
Hleb i obredni kolač kog Srbia	115
<i>Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra</i>	
Osobnosti ktoré pozdvihli úroveň roľníckych krajanov na Dolnej zemi	119
<i>Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra</i>	
Roľníctvo v slovenských vojvodinských osadách na stráncach Lichardovho Obzoru v 2. polovici 19.storočia.....	128
<i>Ing. Ján Jančovic, publicista, Nitra</i>	
Kultúrne dedičstvo pôtorského roľníka v podobe zriadeného rodinného múzea.....	138
Statutes of the International Association of Agricultural Museums – AIMA.....	143
AIMA (International Association of Agricultural Museums).....	146
AIMA Strategic Plan 2008– 2010	147
CIMA XV Committees / Odbori	149

CIMA XV
Novi Sad – Kulpin
22-26. septembar 2008.